

TÜRKÇENİN ETİMOLOJİ SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türkçe Eğitimi
Ana Bilim Dalı**

Taşkın İŞGÖREN

Danışmanı: Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK

**Haziran 2011
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı öğrencisi Taşkın İŞGÖREN tarafından Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK yönetiminde hazırlanan **Türkçenin Etimoloji Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme** başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 27.06.2011 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Turgut TOK

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAĞDEMİR

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 05/08/2011 tarih ve ...12/15... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

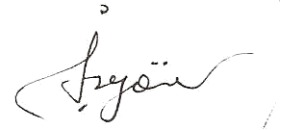
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet edildiğini; bu çalışmaların doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Tarih

28 / 07 / 2011.

İmza

Taşkın İşGÖREN

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans çalışmalarım sırasında, kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma; yüksek lisans tezimin hazırlanmasında göstermiş olduğu akademik danışmanlığından ve her türlü desteğinden dolayı değerli hocam Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK'e; bana maddi-manevi her alanda destek olan sevgili annem Vildan İŞGÖREN ve sevgili babam Fehmi İŞGÖREN ile Sahne Tozu Tiyatrosu kurucusu Çağlar İŞGÖREN ve yetenekli oyuncularına çok teşekkür ederim.

ÖZET

TÜRKÇENİN ETİMOLOJİ SÖZLÜKLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

İŞGÖREN, Taşkın

Yüksek Lisans Tezi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK

Haziran 2011, 224 sayfa

Sözlük çalışmaları, dilbilgisi ve dilbilim alanının en önemli bölümlerinden biridir. Türkçede sözlük çalışmalarının tarihi çok eskiye gider. Ancak etimoloji (kökenbilgisi) sözlüklerinin geçmişi fazla eskiye dayanmaz. XIX. yüzyılda Avrupa’da şarkiyatın bir alt dalı olarak Türkçenin etimolojisi alanında eserler verilmeye başlanmıştır.

Gerek yabancı Türkologlar, gerekse Türk Türkologlar tarafından pek çok etimolojik sözlük yazılmıştır. Bu sözlüklerin yazılış ve düzenleniş yöntemleri birbirinden farklıdır. Türkçenin etimoloji sözlüğünün yazılması konusundaki çaba ve girişimler son zamanlarda artmıştır. Yalnız, Türkçenin etimolojik sözlükleri nelerdir? Hangi dönem ve ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Hangi yöntemlerle yazılmışlardır? Madde başları belirlenirken hangi ilkelere yola çıkılmıştır? Hangi dilbilgisi ve dilbilim alt dalı ile ilişki kurulmuş, açıklamalar bu alt dalların hangisine göre yapılmıştır? Hangi veri kaynakları kullanılmıştır? Örnek seçiminde hangi ölçülere uyulmuştur? Bu ve benzeri sorular, çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmada Türkçenin etimolojik sözlükleri Türkiye içindekiler ve Türkiye dışındakiler olmak üzere iki grupta tasnif edilmiş ve bunlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Doğrudan Türkçe üzerine yazılmış olmasa bile Türkçenin etimolojisine yer veren etimolojik sözlüklerin de öneminden söz edilmiştir. Bunun yanında bu alandaki bilimsel eserlerden yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerde, etimolojik sözlüklerin hala gelişme aşamasında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, sözlük, Türkçe

ABSTRACT**A STUDY ON THE ETYMOLOGICAL DICTIONARIES OF TURKISH****İŞGÖREN, Taşkın****M. Sc Thesis in Department Of Turkish Language Education****Thesis Advisor: Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK****July, 2011, 224 Pages**

Lexicology is one of the most important parts of linguistics and grammare. The history of lexicological studies in Turkish goes back a long way. But not that much for the history of etymological dictionaries. It's started to be given some works in the fields of Turkish etymology as a subbranch of orientalism in Europe

There are many etymological dictionaries that have been written by both foreign turcologists and Turkish turcologists. The methods of writing and configurations of these dictionaries are different from each other. The efforts and attempts about writing the etymological dictionaries of Turkish have increased lately. But what are the etymological dictionaries of Turkish? On what counrties and periods does it centre? What kind of methods is used to write them? What principles are used in determining a lexical entry? Which subbranch of linguistics is it related to? What kind of data sources is used? What procedures are followed in choosing samples? All these questions create the starting point of the study.

In the study it has been classified the etymological dictionaries of Turkish by dividing them into two parts as internal and external of Turkey; these dictionaries have been treated chronologically. In this study, even if an etymological dictionary is not focused only on Turkish etymology, it has been mentioned the significance of these etymological dictionaries including Turkish etymology. Besides, it is inferred from the evaluations based on scientific researches in this field that the etymological dictionaries in Turkish language field are in development process.

Key Words: Etymology, Dictionary, Turkish

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞINDA TÜRK DİLİ ÜZERİNDE ETİMOLOJİK ÇALIŞMALAR

1.1. Genel Olarak Türkoloji	8
1.2. Altayistik Çalışmalar	18
1.3. Türk Diliyle İlgili Türkiye Dışında Yayımlanan Etimolojik Sözlükler	25
1.3.1. Dictionnaire Etymologique Des Mots De La Langue Française Dérivés De L'arabe, Du Persan Ou Du Turc, Avec Leurs Analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais Et Italiens.....	25
1.3.2. Dictionnaire Étymologique Des Mots Français D'origine Orientale Arabe, Persan, Turc, Hébreu, Malais.....	29
1.3.3. D'étymologie Daco-Romane Éléments Slaves, Magyars, Turcs, Grecs-Moderne Et Albanais	30
1.3.4. Etymologisches Wörterbuch Der Turko-Tatarischen Sprachen	35
1.3.5. Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas Szójegyzék	40
1.3.6. Versuch Eines Wörterbuches Der Turk-Dialecte	42
1.3.7. Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque	49
1.3.8. The Lingua Franca In The Levant	54
1.3.9. Этимологический Словарь Чувашского Языка (Étimologičeskij Slovar' Čuvaškogo Jazyka).....	65
1.3.10. Қазақ Тілінің Қысқаша Этимологиялық Сөздігі (Kazak Tilinin Kıskāşa Etimologiyalık Sözdigi)	70
1.3.11. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen.....	72
1.3.12. Древнетюркский Словарь (Drevnetyurkskij Slovar)	76
1.3.13. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.....	77
1.3.14. Этимологический Словарь Тюркских Языков (Étimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov).....	87
1.3.15. Кыргыз Тилинин Кыскача Этимологиялык Сөздүгү (Kırgız Tilinin Kıskāşa Etimologiyalik Sözdigi)	94
1.3.16. Dolganischer Wortschatz	96

1.3.17. Studien Zum Wortschatz Der Jakutischen Übersetzung Des Neuen Testaments	106
1.3.18. Этимологический Словарь Чувашского Языка (Étimologičeskij Slovar' Čuvaškogo Jazyka).....	108
1.3.19. Ранние Тюркско-Монгольские Языковые Связи (VIII—XIV Вв.) (Rannie Tjurksko-Mongol'skie Jazykovje Svjazi [VIII-XIV. Vv]).....	112
1.3.20. Этимологический Словарь Тувинского Языка (Etimologičeskij Slovar' Tuvinskogo Yazıka)	113
1.3.21. Ferheng-i Türkî Nevin (Türkî-Farsî)	116
1.3.22. Татар Теленен Кыскача Тарихи-Этимологик Сузлеге (Tatar Tilinin Kışkaşa Tarihi Etimolojik Sözlege).....	118
1.3.23. Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər	119
1.3.24. Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü	121

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DEKİ ETİMOLOJİK ÇALIŞMALAR

2.1. 1920 – 1988 Arasındaki İnceleme Yazıları.....	128
2.2. Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları.....	140
2.2.1. Önümüze Çıkan Yeni Meseleler.....	141
2.2.2. Lehçelerin ve Dillerin Sarmaşıklığı, Etimologiden Alabileceğimiz Kazançlar	142
2.2.3. Dilin Gizilleri	143
2.2.4. Düzeltilecek Yanlış Nazariyelerden, Türkçede Köklerin Değişmezliği Efsanesi.....	144
2.2.5. Köklerin Değişikliğine Dair I	144
2.2.6. Tasriflik Nedir?.....	145
2.2.7. Türkçede Flexion	145
2.3. Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü	147
2.4. İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler	152
2.5. Büyük Argo Sözlüğü	153
2.6. Kelimebaz I / II.....	153
2.7. Her Sözcüğün Bir Öyküsü Vardır	155
2.8. Türk Diliyle İlgili Türkiye'de Yayımlanan Etimolojik Sözlükler.....	157
2.8.1. Doğu Anadolu Osmanlıcası -Etimolojik Sözlük Denemesi-	157
2.8.2. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü	164

2.8.3. Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü	176
2.8.4. Türkçe Kökler Sözlüğü	179
2.8.5. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü	195
2.8.6. Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü	198
2.8.7. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei-Türkischen)	205
2.8.8. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü	211
SONUÇ	216
KAYNAKLAR	219
ÖZGEÇMİŞ	224

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 2. Etymological Dictionary of the Altaic Languages, *ābu maddesi	23
Şekil 1. 3. A. P. Pihan sözlüğünden “Bardaque” maddesi	27
Şekil 1. 4. A. P. Pihan sözlüğünden “Beiler-Bey” maddesi.....	28
Şekil 1. 5. A. P. Pihan sözlüğünden “Kiosque” maddesi.....	28
Şekil 1. 6. L. Marcel Devic sözlüğünden “Kiosque” maddesi.....	29
Şekil 1. 7. L. Marcel Devic sözlüğünden “Kaimac” ve “Kalpak” maddeleri.....	30
Şekil 1. 8. Alexandru de Cihac sözlüğünden “Zarif” maddesi.....	34
Şekil 1. 9. Alexandru de Cihac sözlüğünden “Zulüm” maddesi.....	35
Şekil 1. 10. Vámbéry sözlüğünün ac, az, at, aj, ag, au maddesi	39
Şekil 1. 11. Stachowski'nin Dolganların coğrafyasını veren haritası	97
Şekil 2. 1. Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “Yumak” maddesi	150
Şekil 2. 2. “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “İstemek”, “Kardaş”, “Kuşanmak” maddesi	150
Şekil 2. 3. “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “Yavuz” maddesi.....	151
Şekil 2. 4. Gülensoy sözlüğünde kelime işleniş biçimi.....	160
Şekil 2. 5. Gülensoy Sözlüğünden bir örnekleme.....	161

TABLÖLÄR DİZİNİ

Tablo 1. 2. Etymolocigal Dictionary Of the Altaic Languages Ana Kaynaklarıyla Alınan Diller.....	22
Tablo 1. 3. Clauson'un Çağdaş Türk Lehçelerini Tasnifi.....	81
Tablo 2. 1. Türkçedeki ünlülerin bir tasnifi	185

GİRİŞ

Dilbilim ve filoloji alanında etimoloji çalışmaları önemli bir yer tutar. Etimoloji (etymology /eti'mɒlədʒi/) Yunanca ἐτυμολογία (etumologíā) sözcüğünden gelmiştir. Sözcük, Eski Yunancadaki “etymon” (‘étumon’ [ἔτυμον], gerçek anlam/duyu > ‘eteos’, gerçek ile ilgili olan; ‘etymos’ sözcüğünün nötr hali) sözcüğü ile “+logos” (lógos [λόγος], sözcük, bilgi) sözcüklerinin bileşiminden doğmuştur. Bileşiğin kök anlamı “sözcüklerin ilk ve doğru biçimleri” demektir. Türkçe olarak “kökenbilim” ya da “kökenbilgisi” terimleri kullanılmaktadır. Kök anlamından geniş olarak kökenbilim (etimoloji), bir dildeki gösterenlerin kaynağını, ne zaman ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini hangi evrelerden geçtiklerini araştıran bilim dalıdır. (Vardar, 2002) Etimoloji, aynı zamanda, sözcüklerin ilk ve doğru biçimlerini bulmak için yapılan dil çalışması anlamına da gelir. Türkçede etimolojiye Arapçasıyla “iştikâk” (اشتقاق)¹, sözcük türetme bilgisi anlamında yapılan dil çalışmasına da “ilm-i iştikâk” (الم اشتقاق) denmiştir. Günümüzde daha çok etimoloji ya da köken bilgisi terimi kullanılmaktadır.

Sözcük kökenini araştırma çabaları Platon’a kadar gitmektedir. Eski Arap dilcilerinin de kabile adlarının kökenlerine dair araştırmalarının olduğunu biliyoruz. (Yakın, 1997:140) Terim olarak bakıldığında etimoloji sözcüğünün ilk kez Helenistik Çağda Halikarnassoslu Dionysios tarafından kullanılmış olduğu söylenebilir.(Dionysius) Bununla beraber etimoloji, bilimsel anlamda IX. yüzyılda ortaya çıkmış; bir dilin geçirdiği evrelerin ve bu evrelerde oluşan değişmelerin belirli yöntemlerle ortaya konularak sözcüklerin kökenlerinin araştırılmasıyla bilimsellik kazanmaya başlamıştır.

İlk kez dilbilim ve etimolojinin karşılaştırmalı analizini yapan Sanskrit dilciler ve eski Hindistan’ın gramercileridir. Sanskrit etimolojisi çalışmaları Avrupalı bilim adamlarına tarihsel dilbilimin ve çağdaş etimolojinin temellerini sağlamıştır. En çok tanınan Sanskrit dilcileri Yaska (İ.Ö. 6-5.), Pāṇini (İ.Ö. 520-640), Kātyāyana

¹ اشتقاق 1. Türeme, türeyiş, etimoloji. Sözcüğün geldiği kök-sözcük Ar. شق şakk; yarıлма yarma, çatlatma gibi anlamlara gelir. Buradan türetilen iştikâk sözcüğü gene yırtma, paralama anlamında kullanılmıştır. Bk Tekin, 2001:9

(İ.Ö 2. II.), Patañjali (İ.Ö. II.) gerçekte en eski Sanskrit gramercileri olmasalar bile; kendilerinden önceki Sanskrit gramercilerinin yolunu izlemişlerdir. Sözü edilen dilcilerin Sanskritçe dilbilgisi çözümlenmeleri, Nirukta ya da Vyutpatti denen Sanskritçe sözcüklerin etimolojisi konusunda geniş incelemeler içermektedir. Çünkü eski Hint-İran dil ailesinin Hint kolu sesleri ve söylemleri kutsal olarak değerlendirmekteydi ve onlar için kutsal Vedalar ruh ve tanrının gizeminin derin bir çözümünü içermekteydi.

Antik çağda etimoloji konusundaki ilk felsefi metinlerden biri Platon'un Kratylos (İ.Ö. 360) adlı diyalogudur. Diyalogun geniş bölümünde Sokartes tanrının isimlerini de içine alacak bir biçimde pek çok sözcüğün köküne ilişkin tahminler yürütmektedir.

Metinde Sokrates'in Kratylos ve Hermogenes arasındaki "isimlerin doğruluğu" ile ilgili anlaşmazlığa arabuluculuk yapması istenir. Hermogenes adların göstergelerinin bütünüyle keyfi (nedensiz) olduğunu düşünürken Cratylus ise adların ya doğal bir biçimde belirlenmişliklerinin olduğunu ya da hiçbir şekilde olmadıklarını düşünmektedir. Cratylus, Hermogenes'in gerçek adı olmadığını söyleyerek Hermogenes'i kızdırır; ama herhangi bir açıklama sunamayacak kadar özlüdür/vecizdir. Bu yüzden, Sokrates'in kendi teorisinin kapsadığı etimolojik ilkeleri çözmesi için, bunu Sokrates'in kendisine bırakır. (Sedley, 1998: 140-154)

Klasik etimoloji gibi Ortaçağ etimolojisi de yüzeysel bir biçimde, birbirine benzeyen sözcükler arasındaki zayıf bağlantıları göstermekteydi. Ancak yorumlamaya bağlı etimoloji bu bağlantıların yapıldığı zamanda oldukça yeniydi. Etimolojinin amacı doğal dünyanın sembolik olarak anlamlandırılmasına bilimsel bir yaklaşım getirerek ruhani arka planı aydınlatmaktır.

Çağdaş anlamda etimoloji, Marcus Zuerius van Boxhorn gibi XVII. yüzyıl öncülerince daha öncesinde oluşturulmaya başlanmış olsa bile, asıl XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın akademik çevrelerinde daha geniş olarak "Aydınlanma Çağı" bağlamında ortaya çıkmıştır. Sözlük ve dilbilgisi benzerliği temelinde iki dil arasındaki ilişkiyi kanıtlama konusunda sistematik ilk girişim 1770 yılında Macarlı János Sajnovics tarafından yapılmıştır. Alman filolojisindeki etimolojik çalışmalar

XIX. yüzyılın başlarında Rasmus Christian Rask tarafından tanıtılmıştır ve Grimm Kardeşlerin “Deutsches Wörterbuch” adlı sözlüğü ile yüksek standartlara çıkarılmıştır. Karşılaştırmalı yaklaşımın başarıları XIX. yüzyılın sonlarında neogramerciler okulunda (neogrammarian school) doruğa ulaşmıştır. Yine XIX. yüzyılda Friedrich Nietzsche “iyi”, “kötü” gibi belirli kavramlara ilişkin anlamlardaki değişimlerin, bu fikirlerin zamanla nasıl değiştiğini gösterdiği yerde ahlaki değerlerin kesin tarihsel (özellikle kültürel) köklere sahip olduğunu ele alıp tartışmak amacıyla etimolojik stratejiler kullanmıştır. Bu strateji, Batı metafiziğinin aşırı hiyerarşisini merkezden ayırmak amacıyla, sözcüklerin önceki anlamlarını göstermek için etimolojiyi kullanan Jacques Derrida gibi felsefecilerle XX. yüzyılda popülerite kazanmıştır.

Türk dili açısından bakıldığında etimolojik çalışmaların XVIII. yüzyılda başlamış olduğu görülür. XVIII. yüzyıldan günümüze öncelikle Türkiye dışında sonra da Türkiye’de, Türk dili etimolojisi üzerinde birçok eser verilmiştir. Ancak dünyadaki etimolojik çalışmalarda olduğu gibi, Türkiye’de de bütün etimolojik sorunların çözüldüğü söylenemez.

Türk dili etimolojik çalışmalarında, Türkologların bilimsel anlamda Türkoloji’ye yaptıkları etimolojik araştırma denemeleri dışında kazandırdıkları değerli etimoloji sözlükleri vardır. Basitçe bir tanım olarak söyleyebiliriz: “Bir dilin söz hazinesini içine alan eserlere ‘sözlük’ (eski: lûgat, kâmus, okyanus, ferheng, dîvan); bir dildeki sözcüklerin kökenlerini (şeceresini) veren kelimeleri içine alan sözlüklere de “etimolojik sözlük” denir. (Gülensoy, 2004) Türkoloji sahasına Türkologların çağdaş anlamda genel etimolojinin ilkelerine uygun bir biçimde sözlükler vermesi de belli bir zaman almıştır. Etimolojik çalışmalar yapmak, bilimsel olarak sözcüklerin kökenlerine ilişkin kimi bilgiler vermek demek olabilir. Ancak etimolojik sözlük ayrıdır. Etimolojik sözlük çalışmalarında bir sözlükteki sözcüklerin kökenlerini söylemek ve onların nereden geldiklerini açıklamak bile o sözlüğün bir etimoloji sözlüğü olduğunu göstermeyebilir. Demek oluyor ki bilimsel bir etimoloji sözlüğünün yazılmasında genel etimolojik ilkelerin göz önünde tutulması gerekmektedir. Çağdaş etimolojinin genel ilkeleri Aziz Yakın’ın Türk Dili dersindeki “Etimoloji Sözlükleri” başlıklı makalesine göre 5 madde olarak saptanmıştır:

- a) Bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimini ve ona paralel olarak gelişen bütün biçimlerini belirtmek gerekir.
- b) Bir sözcük ya da sözcük ögesinin içerdiği her ses, genellikle köken (etimon) adı verilen kaynak sözcükte, ona denk seslerle karşılaştırılmalıdır.
- c) Sözcüğün ait olduğu dilin, belirlenen ses bilgisi ile ilgili karşılıklarındaki her türlü saptama ve değişme, bilimsel olarak açıklanmalıdır.
- d) Sözcüğün tarihsel biçiminde ortaya çıkan her türlü anlam kayması da belirtilmelidir.
- e) Bir dilde yabancı sesleri ya da ses bileşimlerini içeren, dildeki öteki sözcüklerden kopuk kalan ya da olağan fonetik karşılıklardan sapma gösteren sözcükler, büyük olasılıkla, başka dillerden alınmıştır. Bu durumda sözcüğün hangi dilden geldiği tespit edilmelidir.

Kimi sözlüklerimizde, bir sözcüğün Arapçadan, Farsçadan, İngilizceden, Fransızcadan vb. alındığı belirtilmiştir; ancak genel etimolojik ilkelere uyularak hazırlanmadıkları için, bunlara bilimsel anlamda etimolojik sözlük adını vermek zordur. Örneğin “Le Petit Robert” adını taşıyan Fransız dili sözlüğüne veya “Dictionnaire de la Langue Française, lexis, Lausanne”a bakıldığında, Fransızca her sözcüğün hangi dilden geldiği, Fransızcada ilk olarak hangi tarihte kullanıldığı ve ne gibi değişikliklerden geçtiği görülür.(Yakın, 1997) Yine Kemal Aytaç tarafından çevrilen bir çalışma olan Wilhelm Pröhle’nin derlediği “Karaçay Lehçesi Sözlüğü” (1991) (Karatschajisches Wörterverzeichnis) Arapça, Farsça ve Rusça olan birtakım sözcüklerin kökenlerini belirtmiş olsa da sözcüklerin anlamlarını açıklaması bakımından yetersiz kalmıştır. Sonuçta bu gibi yararlı çalışmaların izledikleri metot ve içerikleri bakımından birer etimolojik sözlük olduğu söylenemez.

Türk dilinde ilk etimolojik sözlükler XIX. yüzyılın sonlarında yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde uzun yıllar çok önemli çalışmalar yapılmamasına karşın son yirmi yıl içinde önemli etimolojik sözlükler hazırlanmış ve yayımlanmıştır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında Ali Ekber Dehhuda Farsça ansiklopedik bir sözlük yazmıştır.² 1941’de İran’ın Çaharmal Bahtiyarî eyaletinde inzivaya çekildiği dönemde yazdığı ve birçok edebiyatçıya göre de İran Edebiyatında Şehnâme’den sonra yazılan en geniş çaptaki ikinci eser sayılan Dehhuda’nın bu ansiklopedik Farsça sözlüğü, Farsçanın kalıcılığı ve ölümsüzlüğü açısından çok etkili olmuştur. Ali Ekber Dehhuda sözlüğünde Farsçaya giren Arapça ve Türkçe sözcükleri özellikle belirtmek gereği duymuştur. Dehhuda’nın bu sözlüğü İran milliyetçiliğinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Tüm Farsça sözcükleri, yerel kelimeleri, bilimsel terimleri ve hatta Arapça sözcükleri Dehhuda sözlüğünde bulmak mümkündür. Her sözcüğün önünde sözlük bakımından anlamı, kullanım yerleriyle beraber doğru telaffuz şekli ve pek çok yararlı bilgi de bulunmaktadır. Dehhuda’nın eseri aslında ansiklopedik bir çalışmadır. Neredeyse ömrünün yarısından çoğunu sözlüğünü oluşturmaya adanmış Ali Ekber Dehhuda, bunu sürekli topladığı üç-dört milyon fişten oluşturmuştur. Kendisinin ve arkadaşlarının söylediğine göre, Dehhuda yalnızca annesinin vefatında iki gün ve kendisinin ağır bir hastalık geçirdiği iki gün dışında bir gün bile fiş yazmayı ihmal etmediği bilinmektedir. Yazarın hayatta olduğu son güne kadar eserin dört bin iki yüz sayfası hazırlanmış, bugün elimizde olan bu sözlük elli cilt ve yirmi altı bin sayfadan oluşmaktadır.

Öte yandan Mısır’ın 1882’deki İngiliz işgali süresince Mısır Arapçasında ılımlı yenilik taraftarı olan ve Mısır kültür dilinin de halkın ihtiyaçlarına göre özleşmesini savunun Mısır milliyetçisi Tâhâ Hüseyin, Mısır Arapçasına giren Çerkezce ve Türkçe sözcükleri tanımlamış ve bunların yerine Arapçalarının bulunması gerektiğini söylemiştir.

Türkiye’ye bakıldığında 1725-1732 yılları arasında ilk kez Esad Mehmet Efendi’nin Türkçe sözcüklerin esas alındığı, bunların Arapça ve Farsça karşılıklarının verildiği “Lehçetü’l Lugat” adlı eseri görülür. Bu sözlük Osmanlı sahasında Türkçe sözcüklerin madde başı olarak verildiği ilk eserdir.(Yavuzarslan, 2004) Şeyhülislam Esad Efendi, bu sözlüğünde eski ve yöresel biçimleriyle de olsa

² Dehhuda, Ali Ekber, 1377/1998, “Lugatnâme-i Dehhudâ”, Tahran

Türkçenin söz varlığına yer vermiştir. Bu eserden sonra Türkçeyi ilk kez Osmanlıca'nın dışında bağımsız bir dil olarak gören ve kabul eden Ahmet Vefik Paşa'nın Osmanlı Türkçesindeki Türkçe söz varlığına da yer veren; ayrıca döneminde büyük yankılar uyandıran “Lehçe-i Osmânî”si önemlidir. Şinasi'nin “Safi Türkçe” sözleriyle ifade ettiği Türkçecilik, dilde sadeleşme ve halk diline yönelme düşüncesi “Lehçe-i Osmânî” ile uygulamaya konmuştur. (Gözütok, 1997) Bu eserle Türk sözlükçülüğünün kazandığı yeni boyutla Osmanlı aydınının dil politikası da millileşme yoluna girmiştir. Kronolojik olarak Lehçe-i Osmânî'den sonra gelen ve çağdaş Türkiye Türkçesi sözlüklerine temel olan Şemseddin Sami'nin “Kâmûs-ı Türkî”si sözlük bilgisi ilkeleri açısından ve kendisinden önce yazılmış sözlüklerden farklı kimi yanlara sahiptir. Tanzimat dönemine kadar Eski Anadolu ve Osmanlı sahsında yazılan sözlüklerin Arapça ve Farsça sözcüklerin madde başı olarak verildiği Arapça-Türkçe, Farsça- Türkçe tercüme sözlükler olduğu görülür. Osmanlı sözlükçülüğünde doğu dillerinden Türkçeye yapılan tercüme biçimindeki gelenek Türkçenin söz varlığını Tanzimat'a kadar gölgede bırakmıştır.

Yukarıda sözü edilen ve Türkçe söz varlığına ilk kez yer veren “Lehçetü'l Lugat” ve “Lehçe-i Osmanî” adlı eserler dışarıda tutulursa, Namık Kemal'in Türk dilinin işlenmesi konusunda ciddi ve önemli önerilerinin olduğu ve ayrıca Türk sözlükçülüğünün o anki durumuna da değinerek Türkçe sözlüklerin hangi biçimlerde yazılması gerektiğine ilişkin ilkeleri belirlediği “Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir” adlı makalesinde çerçevesini çizdiği sözlükçülüğe ve sözlüğe “Kâmûs-ı Türkî”ye kadar ulaşamamış; Türkçenin söz varlığı alıntılarıyla ve kendi öz varlığıyla ortaya konulamamıştır. Öte yandan “Kâmûs-ı Türkî”de sözcüklerin hangi dile ait olduğu belirtildiği gibi hangi kökten türediği de belirtilmiş ve bir anlamda etimolojik açıklamalar da bu sözlükte yer almıştır.

İran'da Ali Ekber Dehuda, Mısır'da Taha Hüseyin ve Türkiye'de Şemseddin Sami'nin andığımız eserleriyle Türkçe Arapça ve Farsça üçgeni içinde Osmanlı Türkçesinde bulunan sözcüklerin hangi dilden geldiğini saptama olanağının doğmaya başladığını söylemek de yanlış olmaz.

Türkçenin etimolojik çalışmaları ilk olarak yabancı dilciler tarafından ele alınmıştır. Zaten Türkolojide öncelikle yabancı Türkologların bu alanda ciddi çalışmalar yaptığını biliyoruz. Hasan Eren, Türk dilinin kökenbilim çalışmalarının ilk olarak Türk olmayan dilciler tarafından yapılmış olduğunu söylerken başka dillerde de buna benzer örnekler olduğunu anımsatmaktadır. Eren bunu, “Slav dilleri arasında büyük bir yer tutan Rusça’nın kökenbilim sözlüğünün Alman Slavisti Max Vasmer’in kaleminden çıktığını biliyoruz.” (Eren, 1999: XVI) diyerek örneklemektedir.

Etimoloji için, dilbilimin çok emek verilmesi gereken sorunlu bir koludur demek yanlış olmaz. Etimoloji ile ilgili yazılmış elimizdeki makalelerin ve sözlüklerin neredeyse tümünde etimolojinin ne kadar sorunlu bir çalışma alanı olduğu özellikle vurgulanır. Bu alandaki çalışmaların üst düzey birikime dayalı olması gerektiği, çok geniş ve ayrıntılı incelemeler gerektirdiği ve bunun yanında çalışmaların çok uzun bir zamana dayandığı da bilinmektedir. Bu alanda çalışan bilim adamlarının iyi bir bilimsel disipline sahip olması gerekir. O dille ilgili olan toplumun yaşam biçimlerinin, öteki toplumlarla olan etkileşimlerinin ve kültür öğelerinin de dilbilimci tarafından bilinmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞINDA TÜRK DİLİ ÜZERİNDE ETİMOLOJİK ÇALIŞMALAR

1.1. Genel Olarak Türkoloji

İlk olarak Avrupa’da filizlenmeye başlayan çağdaş Türkolojinin tarihinin oldukça eskilere dayandığı görülür. Fransız Devrimi, tüm dünya uluslarını siyasi ve sosyal açıdan etkilediği gibi özellikle Avrupa uluslarını ulusçuluk bakımından da etkilemiş ve onların kendi bünyelerine, tarihlerine yönelmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla halkbilim ve ulus dili de oldukça önem kazanmıştır. Almanya, Fransa İngiltere, İtalya gibi önemli Avrupa devletleri kendi köklerine ulaşmak için büyük araştırmalar yapmışlardır. Bunun yanında Macar, Fin ve Bulgar gibi kimi Avrupa ulusları da köklerini araştırırken Asya’da Türklerle karşılaşmışlardır. Türkoloji’nin doğuşu o zaman başlayan bu araştırmalara dayanmaktadır. Daha sonra Türklüğe ve Türkçeye olan ilgi nedeniyle büyük Avrupa devletleri de buna katılmıştır. Dolayısıyla ilk Türkologlar Rus, Alman, Macar, Fransız gibi Türk olmayan uluslardandır.

Avrupa ve Rusya’da Türkoloji Türkiye’den önce başlamıştır. Türkoloji tarihi Türkiye içi ve Türkiye dışı diye ikiye ayrılabilir. Türkiye içinde Türkoloji geç ortaya çıkmıştır. 1924’te Fuad Köprülü Türkiyat Enstitüsünü kurmuş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde bu bölümün kurulmasıyla birlikte Türkoloji araştırmalarının merkezi Türkiye olmuştur.

Etimolojik çalışmalar da Türkoloji çalışmalarıyla paralel olarak ilerlemiş, ilk etimolojik incelemeler ve Türk dili üzerine yazılan sözlükler Avrupa’da ortaya çıkmıştır. İncelememizde etimolojik sözlükleri Türkoloji tarihi ile koşut olarak Türkiye dışındaki etimolojik çalışmalar ve Türkiye’deki etimolojik çalışmalar olarak iki ana başlıkta ele aldık.

Türkiye içinde ve dışında Türk dili ile yapılacak olan etimolojik çalışmalara kaynak oluşturabilecek en eski eserler öncelikle yabancı Türkologlar tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Türk diyalektlerinin en eski kaynağı Orhun Abideleridir.

1252 – 1256 yılları arasında ilk kez İranlı Tarihçi Alaaddin Ata Melik Cüveynî, “Tarih-i Cihan-güşa” adlı yapıtında Orhun yazıtlarından söz eder. İsveçli Subay Philipp von Strahlenberg ise 1730 yılında yazdığı “Avrupa’nın ve Asya’nın Kuzey ve Doğu Bölümleri” adlı Almanca kitabında Batı’da bilim dünyasına yazıtları tanıtır. Dolayısıyla Alman, Rus, Fin, Fransız araştırmacılar İç Asya’ya giderler. Daha sonra Danimarkalı Türkolog Wilhelm Thomsen 25 Kasım 1893’te yazıtları okur.

Türk dilinin elimizdeki en eski sözlüğü Kaşgarlı Mahmut’un “Divan-ı Lügati’t Türk” (Türkçe Sözlük Divanı) adlı eseridir. 1910’lu yıllar arasında Macar Bilimler Akademisi, eserin yazmasını³ ilk ele geçiren Ali Emiri Efendi’ye on bin altın karşılığında bu eseri almak üzere teklif götürmüştür. Oysa Ali Emiri Efendi, yazmayı akademiye satmaya yanaşmamıştır. Türklük dünyasına yeni ufuklar açacak olan kitabın aslında böyle bir öyküsü de vardır. Bugün “Divan-ı Lügati’t-Türk”, Türkiye dışında ya da içinde yapılan tüm etimolojik araştırmalarda ve sözlüklerde kuşkusuz en temel kaynaktır.

1893 yılında “Divan-ı Lügati’t Türk” adlı eser henüz Thomsen tarafından yayınlanmadan, Türk dili üzerinde etimolojik görüşlerin ileri sürüldüğü Türkiye dışında etimolojik kaynaklar da vardır. Daha sonra ele alacağımız bu kaynaklar, “Divan-ı Lügati’t Türk” gibi bir yapıttan yoksun kaldıkları için eksik kalmıştır. Bu yüzden “Divan-ı Lügati’t Türk” özellikle yazılmış bir Türkçe etimolojik sözlük olmasa da, eserin içerisinde eski Türkçe köklere ve öz Türkçe kullanımlara (sav, sagu, koşuk gibi yazınsal ürünlerde de örnekler vardır.) yer verilmiş olması dolayısıyla, etimoloji çalışması yapan ya da etimolojik sözlük yazan bilim adamlarının en temel bilimsel kaynağı durumundadır.

XIV. yüzyılda Avrupa’da Türk dili üzerine yazılan ve bilim çevrelerince Codex Cumanicus adıyla tanınan yazma eserde Kuman Türklerinin dili üzerine bilgiler verilir. İlk kez 1880 yılında Geza Kuun tarafından yayımlanan bu yapıt içerik olarak, Latin yazısı ile yazılmış bir Latince – Farsça - Kumanca sözlüktür. Kumanlara Hıristiyanlığı benimsetmek amacıyla yazılmıştır. Bugün elimizde

³ Kaşgarlı’nın eseri günümüze tek yazma olarak ulaşmıştır. Bu yazma Kaşgarlı’nın kendi el yazısı değildir. 1 Temmuz 1266 yılında Muhammed İbni Ebubekir İbni Ebu’l-Feth es Savi’nin yazmasıdır. Eser, şu an İstanbul Milletler Kütüphanesi’nde korunmaktadır.

Cumanicus'tan daha eski Türk yazıtları adı altında toplayabileceğimiz yazıtlar veya Arap harfleriyle yazılmış dil kitapları gibi Türk diline ilişkin kitaplar da vardır. Ancak Arap yazı sistemine dayanan bu kitapların daha önce olması Cumanicus'un değerini azaltmaz. Çünkü Türkçe verilerin Latin alfabesine dayanan transkripsiyonla tespit edilmesi Codex Cumanicus'a özel bir değer katmıştır.(Eren 1998) Yapıtta dinsel bilgiler yanında toplum için gerekli, tüm sözler vardır. Dolayısıyla bu bağlamda ele alındığında Codex Cumanicus'un Türk dili tarihi içinde önemli bir yeri vardır. Bu özel sözlük de yabancı ve Türk Türkologların, etimolojik çalışmalarında başvurduğu değerli bir kaynaktır.

Osmanlıda dil ve sözlükbilim çalışmaları XIX. yüzyılda yeni yeni başlamaktadır. Özellikle XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı ilklerin verildiği dönemdir. Türkçe üzerine Osmanlı İmparatorluğu zamanında her ne kadar çok fazla etimolojik çalışma yapılmamışsa da bu dönemde Batı'da ilk adımlar atılmıştır. Türkçeden Balkan dillerine ya da komşu dillerden Türkçeye giren öğeler daha o dönemde Batılı bilim adamlarınca ele alınan bir konu olmuştur (Ölmez, 1998) . Bu konuda, 1885'te Miklosich'in Türkçeden Balkan dillerine geçen sözcükleri ele aldığı çalışması bir örnek olarak verilebilir. Bunun yanında Gustav Meyer'in "Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Turkischen" adlı çalışması önemlidir. Osmanlı Türkçesinin sözvarlığındaki Yunanca ve Latince ödünçlemeleri ele alan çalışmasında Meyer, Osmanlıcadaki Yunanca sözcüklerin bir bölümünün doğrudan Yunancadan değil de Arapça ya da Farsça üzerinden geçtiğini belirtmektedir. Hatta kimi sözcükler Yunancadan önce Süryani diline, oradan da Arapça ya da Farsça üzerinden Osmanlıcaya geçmiştir.

Meyer ile başlayan bu çalışmalar daha sonra Anadolu ağızları çerçevesinde Andreas Tietze tarafından sürdürülmüştür (Ölmez, 1998: VI) . Henry & Renée Kahane ile A. Tietze'nin birlikte hazırladıkları "The Lingua Franca in The Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin" adlı eser, Türk denizcilik terimlerini içeren ve bunları geniş oylumda etimolojik açıdan inceleyen Türkçedeki önemli etimolojik çalışmalardan biri sayılmaktadır. Bu eser, çalışmamızda etimolojik sözlükler arasında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Yakın geçmişe bakıldığında Türk dili üzerindeki bilimsel çalışmaların sürdürülmüş olduğu görülür. Bu çalışmalar, dil öğelerini etimolojik bağlamda ele alması bakımından da önemlidir. Yazılan etimolojik sözlükleri bir kenara koyarsak etimolojik çalışmaların Türkiye dışında “Rocznik Orientalistyczny”, “Bücherbesprechungen”, “Folia Orientalia”, “Central Asiatic Journal” ve daha sonra M. Satchowski’nin editörlüğünü yaptığı “Studia Etymologica Cracoviensia” (1996) gibi dergilerde sürdüğü söylenebilir. Buna bir örnek Stanisław Kałużyński’nin Rocznik Orientalistyczny dergisinde bir dizi makaleden oluşan çalışması Yakutça sözcüklerin etimolojisini ele almaktadır. Yine Stanisław Stachowski’nin Folia Orientalia dergisinin XIV-XX. ciltlerinde yer alan Osmanlıcadaki Farsça ödünclemeleri ele aldığı çalışması daha sonra kitap olarak da 1998’de basılmıştır.

Stanisław Stachowski’nin ilkini 1975’te yayımladığı toplam dört ciltten oluşan “Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanish-Türkischen” çalışmasında da Osmanlıcaya giren Arapça sözcükleri ele almıştır. Kitabının girişinde S. Stachowski, “Şimdiye dek Türkçedeki Arapça ödünclemeleri ele alan birkaç çalışmamız var.” diyerek M. Bittner, L. Bauvat, A. Fischer, A. Schaad, S. Majzel, A. Tietze ve H. Eren’e ait olmak üzere bu konuda yapılmış yedi çalışma ismi sıralamıştır.

Stachowski’nin çalışması Almanca bir önsözle başlamaktadır. Madde başları kalın karakterlerle Türkiye Türkçesi alfabesi ile yer almıştır. Sözcüklerin etimolojilerinin açıklamalarında fonetik alfabe önemsenmiştir.

1980’de, Valentin Inanoviç Rassadin’in “Монголо -Бурятские Заимствования В Сибирских Тюркских Языках” (Mongolo-Buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah) adlı çalışması yayımlanır. Bu çalışmada Tofalarca üzerine çalışmalarıyla tanınan Rassadin’in bu incelemesi Sibir yöresi Türk dillerindeki Moğolca, Buryat Moğolcası alıntı sözcükler üzerindedir. Etimolojik ve fonetik açıdan ele alınmış çalışmanın sonunda her dildeki ayrıntılar için ayrı dizin vardır. Sözlükte, “Altay dilinde Moğolca” (s.19), “Hakas dilinde Moğolca” (s.34), “Şor dilinde Moğolca” (s.43), “Çulim Türk dilinde Moğolca” (48), “Doğu Sibirya Tatarlar dilinde Moğolca” (51), “Tofa dilinde Moğolca” (s.55), “Tuva

dilinde Moğolca” (s.58) ve “Yakut dilinde Moğolca” (s.65) başlıkları altında etimolojik ve fonetik incelemelerde bulunulmuştur.

1991 yılında yayımlanan bir başka çalışma Marcel Erdal’ın “Old Turkic Word Formation” adlı eseridir. Ölmez’e göre eser, hazırlanış yönüyle etimolojik bir yön göstermektedir. 1991’de yayımlanan iki ciltlik bu çalışmada Eski ve Orta Türkçe dönemine ait dil verilerinin türeyiş özellikleri yapım eklerine göre ele alınmıştır. (Ölmez, 1998; 179) Erdal’ın bu eseri oylumlu ve mesai alan bir çalışmadır. Erdal, “Bu kitabı yazmak oldukça zaman aldı. Suç benim değil. İlk önce sözlükbilimde ve dilbilgisinde bu dilin yarattığı alışık olmadık zengin yapıları, daha sonra da heveslendiren kaynaklarla yayımlarını sürdüren filolog meslektaşlarımı suçluyorum.” (Erdal, 1991; XIII) sözleriyle çalışmasının ne kadar derin olduğunu anlatmaktadır.

Erdal, eserinin önsözünde dilbilim ve dilbilgisi üzerinde durmakta ve Eski Türkçe dilbilgisi üzerindeki çalışmaların yoğun olmadığından söz ederek “Umuyorum ki bu kitap pek çok dilbilimciyi bu dile çekecek ve bu dilin tanınmamış pek çok özelliği onları şaşırtacaktır.” (Erdal, 1991: XII) sözleriyle kitabının giriş kısmında çalışmasıyla ilgili görüşlerini dile getirmektedir.

Erdal’ın iki ciltten oluşan çalışmasının ilk cildinde addan ve eylemden türemiş adlara, ikinci cildindeyse addan ve eylemden türeyiş eylemlere yer verilmektedir. Kitap bibliyografiye kadar 848 sayfadan oluşmaktadır.

Eser, sözcükbirim sınıflarının arasındaki belirli ilişkileri açıklamak üzerine yoğunlaşmış bir çalışmadır. Etimolojik açıdan ele alındığında, eserin sahibi şu sözlerle bir değerlendirme yapmaktadır: “Biz burada okurlara, tüm sözcüklerin kesilip ayrıntılı açıklamalarının yapıldığı Eski Türkçenin etimolojik bir çalışmasını sunmuyoruz. Zaten bilim adamlarının günümüze dek ortaya koyduğu etimolojileri okurlara sunacak kadar da yer yoktur. Umuyorum ki tüm bunların eksikliği okur tarafından olumsuz olarak değerlendirilmez... Bang ve diğerleri tarafından kendi metotlarıyla ortaya konulan etimolojik ilişkiler oldukça cesurca ve zorlamadır. Özellikle, eğitim kitaplarında yer alan notlarla hiç ilgili değildir. Türkolojik ve özellikle Altayistik karşılaştırmalar yıldız işaretleriyle (starred forms) iletilmeyecektir. Son yıllarda çıkan bazı karşılaştırmalı ve etimolojik sözlüklerin

keyfi metotlarına şiddetle karşıyım. Japonca ya da Mançucada hatta Çuvaşçada birtakım unsurların yalnızca aşına gelmesinden ispatlanmamış biçimlere kendi tartışmalarımızın içinde yer vermeyeceğiz. Biz Eski Türkçe içindeki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaktayız.” (Erdal, 1991: 32)

Sonuç olarak Marcel Erdal’ın bu eseri yalnızca etimolojik açıdan değil; fonetik, morfolojik ve gramatikal açıdan da sözcükleri Eski Türkçe sınırları içinde ele almaktadır. Fakat çalışma, her ne kadar etimolojik sözlüklere büyük yarar sağlayabilecek bir niteliğe sahip de olsa, özellikle hazırlanmış bir etimolojik sözlük değildir.

Günümüze geldiğimizde özellikle internet dünyasında etimolojik çalışmaların sürdürüldüğünü görüyoruz. Sevan Nişanyan’ın Sözlerin Soyağacı’nda (4. baskı) söylediği “Sözlükçülük geleneğinin dijital alanda olduğu muhakkaktır.” sözü bir anlamda doğrudur. Çünkü bugün hızlı arama yapılabilen pratik sözlükler dijital ortamda ve özellikle internet dünyasında güncelliğini koruyarak var olmaktadır.

Yalnızca Türkçenin değil, tüm Avrasya dil ailesinin üzerinde karşılaştırmalı etimolojik çalışmalarının yapıldığı internetteki veri tabanı adresi, <http://starling.rinet.ru> sitesidir. Sayfanın dili İngilizcedir. Ana sayfa kısmında kısa bir giriş kısmı vardır. Burada The Tower of Babel’den söz edilir. “The Tower of Babel” (ToB) uluslararası, karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilimle ilgili internet kaynaklı bir projedir. Şimdiye dek internete bulunanlarından en kapsamlı biçiminin olduğu ileri sürülmektedir.

ToB, 1998 yılında Sergei Anatolyevich Starostin’in kişisel sayfası olarak başlamıştır. Starostin ölmeden önce, artsüremsel çalışmalarda Rusya’nın önde gelen uzmanlarından ve Moskova Karşılaştırmalı Dilbilim Okulu’nun gayri resmi lideriydi.

Rus bilgin Sergei Anatolyevich Starostin, tarihsel dilbilimcidir ve en çok ata-dillerle ilgili yaptığı teorik çalışmalarla tanınır. Starostin; özellikle Altay dilleri teorisiyle ve bunun yanında Kuzey Amerika Kızılderililerinin kullandığı dillerin genel adı olan Na-Dené, Çin Tibet, Yenisey, Kuzeydoğu Kafkas ve Kuzeybatı

Kafkas dillerinin tümünün genetik anlamda birbiriyle ilişkili olduğunu kabul eden “Dené-Caucasian” dil ailesinin hipotezini hazırlamasıyla bilinir. Starostin, Kirat halkı tarafından Nepal’de konuşulan Tibet-Burman dilinin büyük bir ailesi olan Kiranti dilleri atası (Proto-Kiranti), Tibet-Burman dilleri atası (Proto-Tibeto-Burman), Yenisey dilleri atası (Proto-Yeniseian), Kuzey Kafkasya dilleri atası (Proto- North Caucasian) ve Altayik dillerin atası (Proto-Altaic) ile ilgili çalışmalarda etkiliydi. O hayatının büyük bölümünü XVII. yüzyılda Ebu’l Gazi Han tarafından çıkarılan; ama Gustaf John Ramstedt tarafından XX. yüzyılda yeniden gündeme getirilen, Japoncanın bir Altay dili olduğu teorisini geliştirmeye adanmıştır. 1985’ten bu yana Starling, Starostin’in bir dilbilimcinin çalışma yeri olarak kurduğu ve geliştirdiği bir yazılımdı.

Starostin, Moskova’da “Russian State University for the Humanities”de profesör iken geçirdiği bir kalp krizi sonucu ölmüştür. Ölmeden önce Sante Fe Estitüsü’nde ziyaretçi profesör ve 2005 yılında fahri doktora aldığı Leiden Üniversitesi’nde konuk öğretim üyesi olarak çalışmaktaydı. Bugün ToB’nin büyük bir kaynağa dönüşmüş olduğundan sitenin giriş kısmında bundan söz edilmektedir.

ToB, hemen hemen tüm Avrasya dil aileleri üzerinde geniş bir bilgiyi kapsamakta ve bu diller arasındaki tarihsel bağları da sunmayı amaçlamaktadır. Bunları yaparken de tutarsız bilgilerden ve karışıklıklardan uzak; daha çok bilimsel düzenlemelerden oluşan hiyerarşik yapılar biçiminde sunmayı amaçladığı belirtilmektedir.

S. A. Starostin’in ve Yu. Bronnikov tarafından veri tabanı hazırlanıp geliştirilen çalışmanın asıl tanıtım kısmı şöyledir: “İnternet yayını özeldir. Bir anlamda klasik yayın sorunu çekmenize gerek yok ve göstermek istediğiniz her şeyi herkese kolaylıkla gösterebiliyorsunuz. Bir başka deyişle bu, pek çok ham çalışma materyallerinin açıkça görülmesini sağlıyor. Okuyuculardan alçakgönüllü olmalarını ve sunulan veri tabanını amacı doğrultusunda kabul etmelerini rica ediyorum. Bu veri tabanı düzeltmelere ve tartışmalara açık olan etimolojik incelemelerin bir koleksiyonudur. Tüm değerli eklentiler ve notlar, web sayfasında yer alacaktır.” (<http://starling.rinet.ru/intrab.php?lan=en>)

Starostin'in Türk dilini de içeren çeşitli etimolojik çalışmalarının veri tabanları şu şekildedir:

- 1) **Long – range etymologies** (Uzun dönemli etimolojiler): Sergei Starostin tarafından pek çok farklı kaynaktan derlenmiştir. Bu veri tabanı, Starostin'in kendi yayınlarından bazılarını da içermektedir. Çalışma, Avrasya'nın tüm büyük dil ailelerinin arasındaki belirsiz paralelliklerini geniş ölçüde kapsamaktadır. Burada, söz konusu veri tabanının hiçbir bağlamda gerçek bir etimolojik dayanak olmadığı; fakat gelecekte bir gün olacağı temenni edilmektedir.
- 2) **Nostratic Etymologies** (Nostratik Etimoloji): Sergei Starostin tarafından, ana nostratik sözlüklerden (Illich-Svitych, Dolgopolsky, Bomhard) ve ek olarak kendi yayınları yanında Moskova okulundaki diğer üyelerden derlenmiştir. Nostratik sorunlardan bu veri tabanı kısmen yarım sayılır, tamamlanmamıştır.
- 3) **Indo-European Etymology** (Hint –Avrupa dilleri Etimolojisi): S. Starostin, S. Nikolayev tarafından Anadolu Hitit ve Toharca unsurların da eklendiği bu veritabanı, J. Pokorny ve A. Walde'nin sözlüğüne dayalı olarak Sergei Nikolayev tarafından derlenmiştir.
- 4) **Altaic Etymology** (Altay dilleri Etimolojisi): S. Starostin, Anna Dybo ve Oleg Mudrak tarafından derlenmiştir. Bu veri tabanı, yazarların "Etymological Dictionary of the Altaic Languages" adlı sözlüklerinin çevirimiçi (online) sürümleridir. "Etymological Dictionary of the Altaic Languages" adlı sözlük, çalışmamızın "Altayistik Çalışmalar" kısmında ele alınarak değerlendirilecektir.
- 5) **Uralic Etymology** (Ural dilleri Etimolojisi): Sergie Starostin tarafından derlenmiştir. Nostratik veri tabanlarındaki en zayıf nokta olduğu belirtilmektedir. Bunun gerekçesi ise veri tabanının hala K. Redei'nin mükemmellikten çok uzak olan sözlüğüne dayanması olarak verilmektedir.

- 6) Kartvelian Etymology** (Kartveli diller etimolojisi): Starostin tarafından eklenen notlarla birlikte, mevcut olan en iyi karşılaştırmalı Kartveli diller sözlüklerine (G. Klimov ve H. Faehrich-Z. Sardzhveladze) dayalı olarak Sergei Starostin tarafından derlenmiştir. Kısıtlı sayıda Kartveli dili olduğundan, buna oranla bu kısımdaki veritabanının daha dar olmasının şaşırtıcı olmadığı belirtilmektedir.
- 7) Dravidian Etymology** (Dravid dilleri etimolojisi): T. Burrow ve M. B. Emeneau tarafından yazılan “Dravidian Etymological Dictionary” adlı sözlüğe dayalı olarak George Starostin tarafından derlenmiştir. Veritabanı oldukça ayrıntılıdır.
- 8) Chukchee-Kamchatkan Etymology** (Çukçi-Kamçatka dilleri etimolojisi): Oleg Mudrak tarafından kendisinin kaleme aldığı “Etymological Dictionary of Chukchee-Kamchatkan Languages” (Moskova 2000) adlı sözlüğe dayalı olarak derlenmiştir.
- 9) Eskimo Etymology:** Oleg Mudrak tarafından derlenmiştir. Mudrak’ın kendi çalışmalarına dayalı olarak derlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.
- 10) Afroasiatic Etymology** (Afro-Asyatik diller etimolojisi): Olga Stolbova ve Alexander Militarev tarafından, basılmış kaynaklarına ve devam eden çalışmalarına dayalı olarak derlenmiştir.
- 11) Sino-Caucasian Etymology** (Sino-Kafkas dilleri etimolojisi): Neredeyse tamamen özgün bir araştırmaya dayalı olarak Sergie Starostin tarafından derlendiği belirtilmektedir.
- 12) North Caucasian Etymology** (Kuzey Kafkasya dilleri etimolojisi): Bu, Sergei Nikolayev ve Sergei Starostin tarafından yazılan “North Caucasian Etymological Dictionary” adlı sözlüğün elektronik versiyonudur.
- 13) Sino-Tibetan Etymology** (Sino-Tibet dilleri etimolojisi): Ana veri tabanı, Sergei Starostin ve Ilya Peiros tarafından yazılan “Sino-Tibetan Etymological Dictionary” adlı sözlüğün elektronik versiyonudur.

- 14) Chinese Characters** (Çince karakterler): “Bigchina” veri tabanı, Sergie Starostin’in bitmemiş bir projesidir. Sino-Tibet veri tabanı ile bağlantılı olan bu veri tabanı Starostin’nin Orta ve Eski Çince ile ilgili çalışmalarını da kapsamaktadır.
- 15) Yeniseian Etymology** (Yenisey dilleri etimolojisi): Bu veri tabanı, Heinrich Werner’in alternatif inceleme yöntemlerine getirilen ek yorumlarla beraber Sergei Starostin’in kendi yaptığı Proto-Yenisey dilleri üzerine olan çalışmalarına dayanmaktadır. Starostin tarafından derlenen bu veri tabanı, Sino-Kafkas dilleri etimolojisinin veri tabanıyla bağlantılıdır.
- 16) Burushaski Etymology** (Buruşaski dili etimolojisi): Sergei Starostin tarafından üç ama Buruşaski diyalektindeki verilerden derlenmiştir. Bu veri tabanı Sino-Kafkas dilleri etimolojisi veri tabanıyla bağlantılıdır.
- 17) Basque Etymology** (Bask dili etimolojisi): John Bengtson tarafından derlenmiştir ve Sino – Kafkas veri tabanına bağlanmıştır.
- 18) Austric Etymology** (Avusturya dilleri etimolojisi): Sergie Starostin ve Ilya Perios tarafından derlenmiştir. Avusturya dilleri arasındaki yüzlerce karşılaştırmadan oluşan bir veri tabanından meydana gelmektedir.
- 19) Austro –Asiatic Etymology** (Avusturya – Asya dilleri etimolojisi): Ilya Perios tarafından derlenmiştir. Büyük bir veri altkümesidir. Avusturya – Asya dilleri için sunulan proto biçimler, yazarın daha önce yaptığı pek çok araştırmasına dayanmaktadır.
- 20) Thai-Kadai Etymology** (Tai-Kadai dilleri etimolojisi): Ilya Perio tarafından derlenmiştir. Halen tamamlanmayı bekleyen daha önceki versiyondur. Zhuang-Tai etimolojik veri tabanı, en başarılı kısmıdır.
- 21) Khoisan Etymology** (Khaisan dilleri etimolojisi): Gearge Starostin tarafından derlenmiştir.

22) Global linguistic database (Küresel dilbilimsel veritabanı): Merritt Ruhlen tarafından derlenmiştir. Bu veri tabanı dünya dillerinin çoğunda bulunan tipolojik bilgilerin belli bir miktarını içermektedir.

23) Bibliographic data (bibliyografik veri): Sergei Starostin ve George Starostin tarafından derlenmiştir. ToB'nin veri tabanlarında kullanılan verilerdeki bibliyografik bilgileri içermektedir.

1.2. Altayistik Çalışmalar

Václav Blažek'in, Altay dilleri üzerine yazılan ve uluslararası saygın kitap serisi *Handbook of Oriental Studies / Handbuch der Orientalistik* (8/1-3)'te yayımlanan "Sergei Starostin, Anna Dybo, oleg Mudrak, with assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov: Etymological Dictionary of the Altaic Languages, Leiden - Boston: Brill 2003" adlı eseri ele almıştır. *Folia Orientalia*'da yayımlanan bu yazısında, Blažek, eserdeki bölümlenmelerden söz etmiş ve eseri kısaca tanıtmıştır.

Eserin ilk kısmı [A-K], ikinci kısmın [L-Z] harfleri arasındaki sözcüklerden, eserin üçüncü kısmı ise indeksten oluşmaktadır. Söz konusu üç cilt sırasıyla 1-858, 859-1556, 1557-2096 arası sayfalardan oluşmaktadır.

Kitabın yazar takımını Sergei Starostin, Anna Dybo ve Oleg Murdak gibi Altayistlerden oluşmaktadır. S. Starostin Japon, Kore ve Tunguz dillerinin verilerini incelemiştir. A. Dybo, Türk ve yine Tunguz dillerinin ve O. Mudrak ise Moğol ve Jurchen⁴ dillerinin verilerini ele almıştır. Bunlara ek olarak Tunguz verilerini derleyen V. Glumov'u, Moğolca verileri derleyen I. Gruntov'u verebiliriz. Japoncanın tarihi fonetik yapısına ilgi duymasıyla Altay dilleriyle ilgilenmeye başlayan Sergei Starostin ise yazar kadrosunun başıdır. Beş Altay dili arasında ilkel

⁴ Jurchen halkı 17. yüzyılın sonuna dek Mançurya bölgesinde yaşayan Tunguzlulardır. Bunların diliyse, Jurchen language (Çin. 女真語 Nǚzhēn Yǔ) ölü bir dildir. 1119 yılında Wanyan Xiyin tarafından Jurchen halkı için bir yazı dizgesi geliştirilmiş pek çok kitap Jurchen diline çevrilmiştir. Fakat parçacıklar halinde bile hiçbiri yaşamamıştır, Yaşayan Jurchen dilinin yazı örnekleri çok seyrek. Bu dilin günümüze kadar gelen en önemli metni, 1185 yılında İmparator Shizong'un hükümdarlığı zamanında dikilen "Da Jin deshengtuo songbei" arkasındaki yazıdır. Bugün hala pek çok Jurchen yazıtı bulunmaktadır. Jurchen dilinde, bugün dilbilimcilerin kullanabilecekleri en kapsamlı iki kaynak Ming Dynasty zamanındaki Çin hükümetinin çevirmenlerinin bürosu Siyi Guan ve Huitong Guan tarafından yazılmıştır.

ses benzerlikleri ve leksikostatistik test 1968 yılında Starostin tarafından sunulmuştur. Bu çalışma Starostin'in, G. J. Ramstedt ve N. Poppe tarafından sürdürülen (Türkçe, Moğolca, Tunguzca ve ek olarak bazen Korece üzerinde) klasik Altay dil teorisini tartıştığı “Altajskaja problema i proisxoždenie japonskogo jazyka” (Altay dil ailesi sorunu ve Japon dilinin kökeni) (1991) adlı yazısıyla monografi biçiminde genişletilmiştir. Bu kitapta Starostin, ilk kez kendisi tarafından oluşturulan ve yeni kuralları da içeren fonetik benzerlikleri detaylarıyla ortaya koymuştur. Yazar ayrıca burada tüm Altay dillerinden oluşan yüz sözcük listesi de yayımlamıştır.

A. Dybo ise Altay dillerinde vücut uzuvlarıyla ilgili terimleri detaylarıyla analiz eden bir çalışma serisi yayımlamıştır. Kendisi aynı zamanda “Sravnitel’no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov” (Karşılaştırmalı Tarihî Türk Dilleri Grameri) adlı kitabı ve “Ėtimologičeskij slovaş tjurkskix jazykov”u (Türk dillerinin etimolojik sözlüğü) (1997) hazırlayan yazarlar kadrosunda bulunmaktaydı.

Eserin yazar kadrosu arasında yer alan O. Mudrak’ın ise özellikle iki konu üzerinde yoğunlaştığı görülür. Biri Çuvaş dilinin tarihi fonolojisi ve Jurchen dilinin yeniden kurumdur. I Gruntov ise 2000 yılında Altay dilleri bağlamında Japoncanın tarihi fonolojisi ile ilgili bir makale yayımlamıştır.

“Etymological Dictionary of the Altaic Languages” adlı eser 7-9 sayfalar arası bir önsöz⁵ (preface) ile başlamaktadır. Burada günümüz sözlüğü ile ilgili

⁵ İngilizce olan sözlüğün önsözü şu şekildedir:

“Bu, Altay dillerinin ilk etimolojik sözlük girişimidir. Altay dillerinin karşılaştırmalı çalışmalarının tarihi oldukça zordur. Şu an bile Altay dillerinin genetik bir bütün olarak varlığı konusunda, bilim adamları arasında ortak bir fikir birliği yoktur. Biz içtenlikle umuyoruz ki bu yayın, 30 yılı aşkın bir süredir devam eden bu tartışmalara bir son getirecektir.

Sunulan sözlük, hiçbir şekilde bir son nokta ya da mükemmel bir çalışma olarak algılanmamalıdır. Biz anlambilimsel açıdan güvenilir görünen ve fonetik benzerliklerin belirlenmiş dizgesine uyan mevcut tüm etimolojik çalışmaları toplamaya çalıştık. 2800 etimolojik inceleme arasından sunulanların yaklaşık yarısı yenidir ve bunlar takımımız tarafından 10 yıldan fazla süren bir ön çalışma süresince geliştirilmiştir. Yeni etimolojiler, kesin surette devam edecektir. Bu süreçte, sunulan etimolojik incelemelerden bazıları şüphesiz ki yeniden düzenlenecek ve hatta sonraki araştırma süreçlerinde bunlar çürütülecektir. Şu anki, bir dilin kök dile bağlı özelliklerinin belirlenme çalışmaları da kaçınılmaz bir biçimde değişecektir; tıpkı onlarca yıl süren araştırmalar sonucunda, Hint Avrupa, Ural ve kurulan öteki dil ailelerinin çoğunda olduğu gibi... Her şeye rağmen biz bunu, genel anlamda akademik okur kitlesine sunmaya değer bir çalışma ve geçerli bir başlangıç noktası olarak görüyor; öneri, düzeltme ve eleştirilere de açık olduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Tartışmaları olabildiğince kısa tutmaya karar vermiş olsak da, gerekli olduğu yerlerde Etimoloji literatürüne referanslarda bulunduk. Şu anki çalışmamızda izlenen sistemle çeliştiğinden veya daha iyi bir çözüm bulduğumuzu düşündüğümüzden, var olan pek çok etimolojik incelemeden bu sözlükte söz edilmemiştir. Japonca *p-’li sözcükleri, Altayca *k-’li olanlara bağlayan bazı

etimolojilerle mücadele etmek, böyle bir benzerliğin varlığına kesinlikle inanmadığımızdan, boşuna olurdu. Şunu söylemeliyiz ki N. Poppe ve G. Ramsdet'in klasik etimolojik çalışmalarda ortaya konan çoğu etimolojileri, tıpkı R. Miller ve S. Martin'in Japonca etimolojik incelemelerinde olduğu gibi korunmuştur. Burada ana Altay dil dizgesinin önerilen sesbilimsel yorumunun, sadece önceki araştırmaların bir genişletilmiş olduğu görülmektedir.

Türk, Moğol, Tunguz ve Mançu dillerinin genetik anlamda bir bütünlüğü, birimi olarak Altay dil ailesi, 1730'da F. J. v. Strahlenberg tarafından önerilmiştir. XI. yüzyıla kadar, bir biçimde, Altay dillerinin karşılaştırmalı grameri ile ilgili ya da sınıflandırılması ile ilgili açık hiçbir fikir yoktu. Diller üzerinde çalışan az sayıda bilim adamı, dilleri; Fin, Ural Altay ve Samoyed dilleriyle birlikte Ural-Altay dil ailesinin bir parçası olarak değerlendirmişti. Şu an bu görüş tamamen çökmüştür.

Bilimsel Altayistik çalışmaların tartışılmaz babası Gustaf John Ramstedt'ti. O araştırmalarına XX. yüzyılın başında başlamış; hem Altayistik çalışmalara bir bütün olarak hem de Altay grubunun alt dileri üzerindeki çalışmalara muazzam bir katkıda bulunmuştur. Araştırmaları, 1950'deki ölümünden iki yıl sonra, 1952'de yayımlanan 'Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft' adlı ana eseriyle sonuçlandırılmıştır. Ramstedt, Altay dilleri arasında birçok temel sesbilimsel benzerlikleri formüleştirmiş, bu dillerin karşılaştırmalı gramerinin temelini kurmuş ve klasik "Batı dili" çekirdeğine Japonca ve Koreceyi de ekleyerek Altay dillerini Ural dillerinden ayırmış ve Altay dil ailesinin sınıflandırmasını bitirmiştir.

Altayistik alana olan katkıları gerçekten çok önemli olan öteki bilim adamları N. Poppe, K. Menges, V. Tsintsius, V. Illich-Svitych, S. Martin ve R. A. Miller'dir. Başarılarının tamamı özel bir çalışmayı hak etmektedir. Fakat şu kadarını söyleyelim ki onların çabaları sayesinde ortak Altay dilleri temel ayırım ve açıklama yöntemleri 1950'lerin sonu, 60'ların başında var olmuştur.

60'larda bir tepki meydana gelmiştir. Bilim adamların bazıları (birtakım nedenlerden, öncelikle Türkologlar) o zamanlar Altay dil birliğine karşı çıkmışlardır. Altay dil birliğine karşı çıkanların (Anti-Altaicist) isimleri G. Clauson, G. Doerfer ve A. Shcherbak'tir. Bu kişilerin arasından G. Doerfer; Altay dillerine karşı olan çalışmalarında en tutarlısı, en verimlisi ve en güçlüsü olarak ayrı tutulmalıdır.

Altay dillerine karşı savlar çok fazla da olsa – sesbilgisinden sözlüksel istatistiğine kadar – bu kişilerin temel savları şöyle toplanabilir: Altay dilleri arasındaki ilişki, gerçekte genetik anlamda bir ilişki olmamalı. Aralarındaki çeşitli tüm benzerlikler, gerçekte ilgisiz olan dillerin sprachbund içinde (yani tarihsel seyir içinde, coğrafi olarak toplumların karşılaşmaları sonucu) dillerin bir çakışması ya da benzeşmesi olarak açıklanmıştır. Altay dilleri birliği ile ilgili tüm düşünceler ciddi anlamda sindirilmişti.

Eşzamanlı olarak Doğu Altay dilleri kolu – Korece ve Japonca- zan altında bırakılmıştır. Korece için ciddi hiçbir alternatif önerilmemiştir; fakat Japoncanın Altay koluna girmeyen akrabaları için aktif bir araştırma başlamıştır. S. Murayama (Japoncanın, Avustralya ve Altay dilleri arasındaki benzerliği ile ilgili her zaman tereddütleri olmuştur.) ve P. Benedict gibi seçkin bilim adamları Japonca- Avustralya koşutluğunu araştırmaya başlamışlardır.

Söz konusu sorunun kritik bir değerlendirmesinden sonra biz Altay dillerinin hala genetik bir bütün olarak nitelendirilmesi gerektiği sonucuna vardık, muhtemelen çok büyük bir ailenin kolunu meydana getiren; ama kuşkusuz kendi içinde ayrı ailelere ayrılan bir bütün... Gerçek şu ki ortak Altay dil teorisinin geçerliliğinin bir ispatı olarak görülebilecek ortak Altayistik mirasın bir sözlüğünü derlemek mümkündür.

Sözlükteki çalışma 80'lerin sonunda başlamıştır. Başlangıçta, daha sonra farklı bir projeye geçecek olan I. Shervashidze ile çalıştık ve çalışma S. Starostin, A. Dybo ve O. Mudrak tarafından sürdürülmüştür. Pek çok genç meşlektaşımızı ve sözlüğün derlenmesinde çeşitli safhalarda yardımcı olan öğrencilerimizi ve özellikle Ilia Gruntov, Vladim Glumov, Vasiliy Chernov ve Martine Robbets'i büyük minnettarlıkla anmalıyız. Çalışma, Soros Vakfı, Rusta Temel Araştırma Vakfı ve Rusya İnsanlık Vakfı tarafından bursla desteklenmiştir. Çalışma 1997'den beri Ariel yatırım grubu tarafından "Tower of Babel" tarafından projesinin taslağı dâhilinde desteklenmektedir.

Tüm çalışma Starostin tarafından yaratılan STARLING veritabanı içerisinde yürütülmüştür. Altayik veritabanı <http://starling.rinet.ru> sitesinde sürekli olarak mevcuttur. Starling yazılımının Windows versiyonunu düzenleyen Ph. Krylov'a, sitenin yazılarını düzenleyen Yu Bronnikov'a ve bu karışık versiyonun yazı tiplerini düzenlediği için S Bolotov'a, özel bir teşekkür borçluyuz.

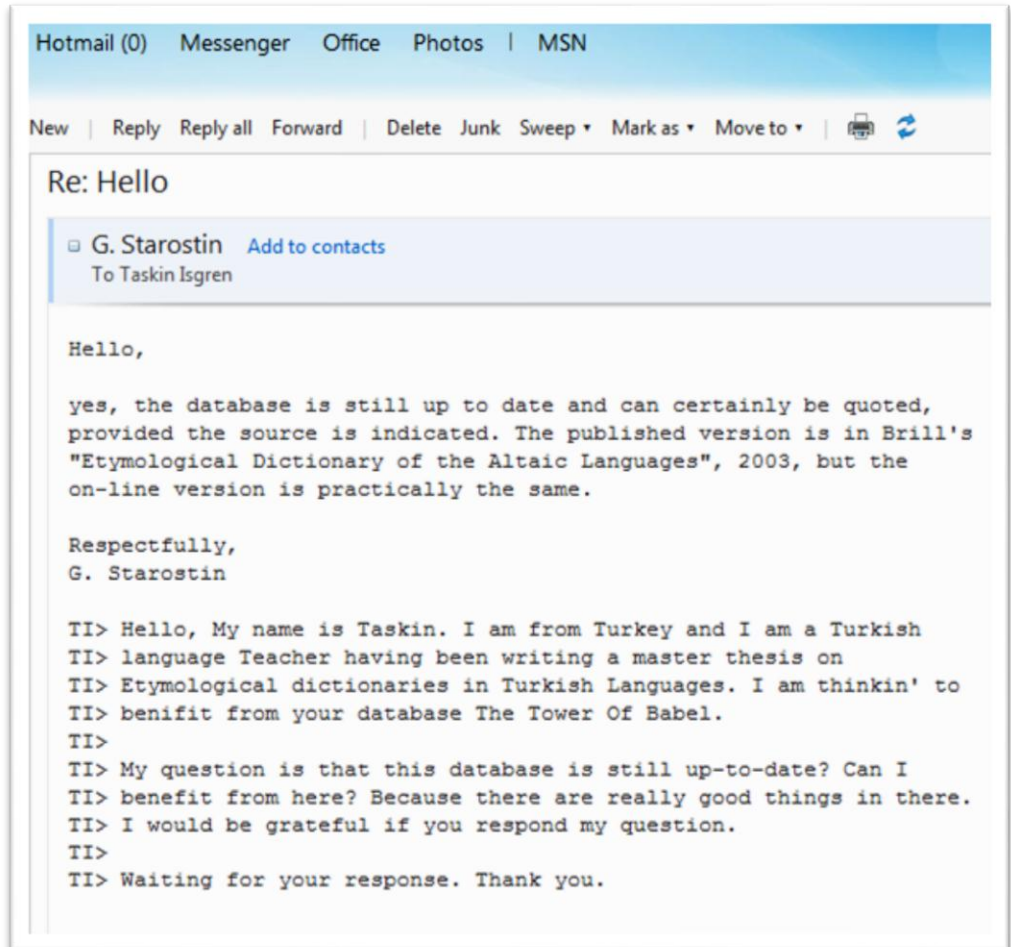
Ayrıca taslağı yazan ve bize hem biçimsel hem de etimolojik tünden pek çok değerli önerilerde bulunan meslektaşlarımız Bernard Comrie, Alexander Lubotsky ve Cormack McCarthie'ye derin minnetlerimizi sunmak isteriz."

Yukarıda, 2005 yılında bir kalp krizi sonucu yaşamını yitiren Prof. Dr. Sergei Anatolyeviç Starostin'in (Сергей Анатольевич Старостин) eserinin önsözünde Altay dilleri üzerinde yaptığı

öneriler ve Altayik çalışmaların kısa bir tarihi ele alınmaktadır. Eserin giriş (introduction) kısmı 11-236 sayfalar arasında yer alıyor. Sözlük, 13 – 21 arasında Altay dillerinde uluslararası dil (interlingua) ödünçlemelerinin sorunlarına ayrılan bölümle başlıyor. Ödünçlemeleri eş asıllı dillerden ayırma konusunda fonetik ölçütün nasıl yardımcı olabileceği ortaya konmuştur. Örneğin Blažek Türkçenin *í, *ř (Bulgar-Çuvaş dallarının ayırımından sonra *š, *z) ve Moğolca sırasıyla *š ve *s benzerliklerinin, ödünçlemelerin Türkçeden Moğolcaya alındığını gösterdiğini düşünmektedir.

Eserde ikinci bölümde Altay dillerinin karşılaştırılmalı fonolojisi tartışılmaktadır. Burada 5 Altay dil ailesi arasında sesli ve sessiz harf benzerliklerini yazarlar özetlemişler ve bir tablo ile vermişlerdir. Eserin bu bölümünde Altay dillerinin ünlüleriyle ilgili yapılan çalışmalarda, bu ünlülerin değişimine bağlı olarak

değerlendirmeler ve tarihi bilgiler önemlidir. Çalışmamızda yararlandığımız “Starling” veritabanının güncelliği ile ilgili sitenin şu anki yürütücülerinden olan Sergei Starostin’in dilbilimci oğlu George Starostin ile görüşülmüştür.

meydana çıkabilecek tüm kombinasyonlar detaylı olarak ortaya koyulmuştur. İkinci bölüm bürünbilimsel olarak temel bilgilerle sınırlandırılmıştır.

Üçüncü bölüm (s.136-172) Altay kollarının karşılaştırmalı-tarihsel fonolojisinin detaylı olarak tanıtımına ayrılmıştır. (Burada Türkçe A. Dybo, Moğolca O. Mudrak, Tunguzca A. Dybo ve Starostin tarafından işlenmiştir.). Bu bölümde de geleneksel sınırların ötesinde, kişisel disiplin düzeyinde hareket edilmiştir.

Dördüncü bölümde Altay dillerinin karşılaştırmalı morfolojisi sunulmaktadır. Bu bölüm isim ve eylem yapılarını oluşturan yapım eklerinin belirlenmesiyle başlamaktadır.

Beşinci bölümde dil tarihlendirmesi Altay dilleri için uygulanmıştır. Blažek’e göre “Etymological Dictionary of the Altaic Languages”ta elde edilen sonuçlar, Starostin’in 1991’de ileri sürdüğü sonuçlarla özdeş değildir; fakat yine de farklılıklar önemsizdir. Yazarlara göre ortalama %20 civarında bir oran, MÖ 6. yüzyıl sonlarında ana ayrılmayı göstermektedir. Araştırmaya göre yavru kolların ayrılma tarihleri nispeten daha yenidir. Tunguzcanın MÖ 4. yüzyıl, Türkçenin tarihimizin başlangıç yılları, Japoncanın MS. 5. yüzyıl, Moğolcanın MS 10. yüzyıl, Korecenin MS. 11. yüzyıl olarak belirtilmiştir.

Tablo 1. 2. Etymological Dictionary Of the Altaic Languages – Ana Kaynaklarıyla Alınan Diller

Turkic: Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Türkçe, Gagavuz, Azerbaycan, Salar, Türkmen, Halaç, Özbek, Uygur, Karaim, tatar, Başkırt, Kırgız, Kazak, Karaçay, Balkar, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Sarı Uygur, Hakas, Şor, Oyrot (Altay), Tuva, Tofalar, Yakut, Dolgan, Çuvaş.
Mongolian: Yazılı Moğol, Orta Moğol, Khalkha, Kalmuk, Ordos, Mogol, Dagur, Dongxiang, Baoan, Shira-Yughur ve Mongor dilleri
Tungus: Jurchen, Konuşulan Mançuca; diğer tüm lehçeler de alınmıştır.
Korean: Orta Korece, Çağdaş Korece; bazen ayrıca Silla & Koguryo dilleri
Japanese: Eski Japonca, Orta Japonca, Çağdaş Japonca, diğer lehçelerle birlikte.

Sonuç olarak bu etimolojik sözlük, en azından üç Altay dili koluna dayalı 2.800 sözcüğün etimolojisinden oluşmaktadır. Tunguzca ve Moğolca sözlüksel veriler, böyle bir oylumu olan Çince ya da Rusçadakinin dışında diğer dillerde ilk karşılaştırmalı veri sözlüğünü sunmaktadır. Eserde Türkçe veriler 28 lehçeden elde edilmiştir. Blažek'e göre bu, yalnızca Sevortyan'ın "Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" adlı eseriyle karşılaştırılabilir bir durumdadır. Fakat Sevortyan'ın eserinin son basılan cildi yalnızca k&q harflerini içermektedir. Eserde Orta Korece ve Eski Japonca sözlüksel veriler yalnızca Korece ve Japonca olarak yayımlanmıştı. Şu an ise bütün bu veriler İngilizce açıklamalarıyla ve çağdaş dillerdeki eşdeğerleriyle mevcuttur. Blažek'e göre bu, "Etymological Dictionary of the Altaic Languages"ın kemikleşmiş anti-Altayistler için bile, Türkçe, Moğolca, Tunguzca, Korece ve Japonca veri sözlüklerine uyum sağlayabilmeleri açısından yararlı olabileceği anlamına gelmektedir.

***ābu** interior of the mouth: Tung. *(x)**abu-žan-**; Mong. ***owči**; Turk. ***Āburt**.

PTung. *(x)**abu-žan-** to gape, open mouth (разинуть, раскрыть (пасть)): Neg. *awžan-*.

◊ TMC 1, 9. Cf. perhaps also Nan. Naikh. *aožan* 'a talisman against the throat disease' (contaminated with *aožan* 'ruff'; with a carved picture of a ruff), see Он. 44.

PMong. ***owči** interior side of the cheek; mouthful (внутренняя сторона щеки; глоток, количество жидкости, которое можно набрать в рот): WMong. *ouči*, *oyuči* L 602, 625; Kh. *ōč*; Bur. *ōšo(n)*; Kalm. *ōčə*; Ord. *ōč'i* 'gorgée'; Mog. *ōči-* 'to drink' (Weiers); Dag. *ūčə*; Dong. *oči-* (*oči-*); S.-Yugh. *ūčə*; Mongr. *ōči-* 'to drink' (SM 299), *ūčiyu* 'a drink' (Тод. Мгр. 369).

◊ KW 292, MGCD 523. The Mongor forms could be derived from *ū-* 'drink' (v. sub **ōpā*), but the affixation in that case would be unclear.

PTurk. ***Āburt** 1 cheek-pouch, inside of the mouth 2 gum 3 mouthful, gulp 4 cheek 5 molar 6 to take a mouthful, swallow (1 внутренняя полость рта 2 десна 3 глоток 4 щека 5 коренной зуб 6 глотать): OTurk. *a[vurt]* (?*adurt*) (OUygh., late med. texts TT II); Tur. *avurt* 1; Gag. *aurt* 1, 4; Turkm. *howurt* (dial.) 1, 3; MTurk. *awurt* (Sangl.) 3, (MKypch.) *oyurt*, *owurt* 1, 3 (Houts., Ettuhf.); Uzb. *urt* (dial.) 1; Tat. *urt* 2; Bashk. *urt* 1; Kirgh. *ūrt*; Kaz. *urt* 1; KBalk. *uwurt* 4; KKalp. *urt* 1; Kum. *uwurt* 1, 4; Nogh. *uwirt* 1; Khak. *ōrt-a-* 6; Shr. *ōrt-a-* 6; Oyr. *ūrt* 'throat', *ūrt-a-* 6; Tv. *ārt-a-* 6; Chuv. *urьlv*, dial. *vьwrlьw* 5 (АШМ. V 320); Yak. *omurt* 1, 3.

◊ EDT 65, ЭСТЯ 1, 407-409, Лексика 225-226, Мудрак 115. The Old Uyghur form is poorly readable, so -*ō-* is dubious. Yak. -*m-* is irregular: could it be a trace of PA **umV* 'drink', otherwise lost in Turkic?

◊ KW 292, Лексика 226. A Western isogloss.

Şekil 1. 2. Etymological Dictionary of the Altaic Languages, ***ābu** maddesi (Starostin, 2003)

Poppe tarafından var sayılan tüm etimolojiler ve benzerlikler “Etymological Dictionary of the Altaic Languages” adlı eserde kabul edilmektedir. Bunlar yalnızca önemle genişletilmiş ve tamamlanmıştır. Metodoloji açısından yazarların yaklaşımı, kesinlikle, Hint-Avrupa dilleri için geliştirilen karşılaştırmalı tarihsel metoda dayanmaktadır. Aksan dahil, her ses kuralının özenli gösterimleri en iyi delildir. Belki günümüz etimolojik sözlüğünün en zayıf noktası anlambilime dayanmaktadır. Anlamsal farklılıklar bazen oldukça fazladır. Václav Blažek’e göre çok karmaşık olan ses benzerlikleri sisteminin bileşimiyle, diğer alternatif etimolojik çözümleri bulmak da mümkündür. Böyle bir alternatif örneği, mevcut hakem tarafından yayımlanan Altayistik sayıların etimolojik çalışmasına hizmet edebilir. “Etymological Dictionary of the Altaic Languages” adlı eserde sözlük kısmının ilk sayfasına bakıldığında sözcüklerin başında * işareti olduğu hemen görülebilir. Bu da sözcüklerin Altay dil grubundaki ilk biçimlerini gösterdiğinin bir işaretidir. Örneğin sözlükteki ilk madde “*ăbu” sözcüğü ile başlamaktadır. Kök verildikten sonra Tunguzca, Moğolca ve Türkçe karşılıkları verilmektedir. Proto-Tunguzca (PTungt.), proto-Moğolca (PMong.) ve proto-Türkçe (PTurk) biçimleri açıklanırken de sözcüğün bu Altay dillerindeki ilk biçimleri de * işareti ile gösterilmiştir.

Ele alınan örnek sözcüğe bakıldığında proto-Türkçe kısmında *Ăburt verildikten sonra sözcüğün açıklandığı görülmektedir. Sözlüğün dili İngilizce olduğundan açıklamalar da İngilizce yapılmıştır. Sözcüğün açıklamalarından sonra diğer Altay dillerinde olduğu gibi Türkçenin de diyalektlerine Türkiye Türkçesinden başlanarak yer verilmiştir; Tur., Gag., Turkm., Uzb. gibi... Çuvaş ve Yakut diyalektleri en sonda verilmiştir.

Özetle, Altay dillerinin etimolojik sözlüğü; anıtsal oylumlu, tek ve öncü bir çalışmayı temsil etmektedir ve uzmanlar açısından pek çok disiplinde kullanışlı olabilecek bir çalışmadır. Yazarların ciddi yaklaşımı, Altay dillerindeki bilimsel karşılaştırmalı çalışmaları oldukça ileri götürmektedir.

1.3. Türk Diliyle İlgili Türkiye Dışında Yayımlanan Etimolojik Sözlükler

1.3.1. Dictionnaire Etymologique Des Mots De La Langue Française Dérivés De L'arabe, Du Persan Ou Du Turc, Avec Leurs Analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais Et Italiens

Türkçeye ilgili olarak yazılan etimoloji sözlüklerine bakıldığında Türkçe sözlüklerin etimolojisine de yer veren en eski tarihli eserin, Antoine Paulin Pihan'ın "Dictionnaire Etymologique Des Mots De La Langue Française Dérivés De L'arabe, Du Persan Ou Du Turc, Avec Leurs Analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais Et Italiens" olduğu görülür. 1866 yılında Paris'te yayımlanmış bu Fransızca sözlük, çağdaş anlamda Türkçenin bir etimoloji sözlüğü sayılmaz. Çünkü eser yalnızca Türkçe üzerine değil, daha çok Türkçe, Farsça ve Arapça üzerine yazılmış bir çalışmadır. Bu çalışmanın daha önce Arap, Fars ve Türk dillerinin karakterlerini hızlı bir biçimde yazmak ve okumak için "basit ve kolay bir metot" alt başlığı ile çıkartıldığını görüyoruz. Eser, 1845'te Paris'te "Glossaire des Mots Français" adıyla yayımlanmış 311 sayfalık bir çalışmadır.

"Dictionnaire Etymologique Des Mots De La Langue Française Dérivés De L'arabe, Du Persan Ou Du Turc, Avec Leurs Analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais Et Italiens" adlı esere baktığımızda eserin dilinin Fransızca olduğunu ve tam olarak 400 sayfadan oluştuğunu görmekteyiz. Sözlüğün 5 sayfalık bir önsözü bulunmaktadır. Önsözde Pihan pek çok sözcüğün kökeninin Güney Avrupa'nın değişik dillerine ya da Latin, Yunan dillerine yanlış bir şekilde mal edildiğini şaşırarak fark ettiğini söylemektedir. Pihan yine önsözünde: "... Bu benzer terimleri Arapçaları Farsçaları veya Türkçeleriyle karşılaştırmak, bunları çetin araştırmalara dayanan birkaç yıl sonrasında 1847 yılında çıkardığım özel bir sözlükçede birleştirme fikrini aklıma getirdi." (Pinah, 1866: I) diyerek bu üç dil ile ilgili olan çalışmanın aslında 1847 yılında yapılmış olduğunu beyan etmektedir.

Pihan giriş yazısında "Arapça kaynaklı Portekizce sözcükler üzerine benzer bir çalışma 1790 yılında Papaz Jean de Sousa tarafından ortaya çıkarılmış ve 1830'a Papaz Joze de Santo Antonio Moura tarafından epeyce ilavelerle tekrar basılmıştı. Fakat orada, gene de Fransızcadan Müslüman halkların anadillerine olan ödünçleme

üzerine olan bir çalışma yoktu.” (Pinah, 1866: II) diyerek aslında kendi yaptığı çalışmanın asıl amacını da açıkça ortaya koymaktadır. İlk çalışmasından sonraki yaptığı bu çalışmaya emekliliğinin fırsat sağladığını da belirtmektedir.

Sözlükte önsözden sonraki bölümde iki sayfa olmak üzere metotlardan söz etmektedir. Türkçe, Farsça ve Arapça karakterleri çabucak yazabilmek ve okumayı öğrenebilmek için basit ve kolay metotlardan söz edilmiştir. Metot kısmının girişinde “Consonants” (ünsüzler) başlığı ile başlanmıştır.

Çalışmanın “metot” kısmının ilk paragrafında A. P. Pihan: “Bu ciltte bulunan değişik etimolojileri okuyuculara sunmadan ve Doğu Avrupa karakterlerindeki sözcüklerin transkriptlerinin doğruluklarını bilgilerinize sunmadan önce italik yazılara ve parantezlere dikkat etmekteyim. Bilinmesi gerekir ki Arap harfleri aynı zamanda Türk ve İranlılar tarafından da kullanılır. Büyük harf kullanma bu insanlara oldukça yabancı bir durumdur ve kitaplardaki başlıklarda bunların yerini doldurmak için genellikle kırmızı mürekkep ya da doğuya özgü pek çok el yazmalarında görüldüğü gibi sıradan mektup biçiminde mavi kabartmalar kullanırlar.” (Pihan, 1866; VII) demektedir ve Araplar, İranlılarla beraber Türklerin de yazı gelenekleri ile ilgili bilgi verilmektedir. Yazarın “metot” kısmının devamında “Arapça sessizler her bir sözcüğe dayanak oluşturuyor, durumu anlamak için ilk bakış, gözden geçirme önemlidir: Soldan sağa yazılır, birbirlerine bağlıdır ve buldukları yere göre harfler küçük değişikliklere uğrar. Bazı harflere ait olan belirli şekillerin üstüne ya da altına bir, iki ya da üç nokta eklenmesi, anlamı değiştirmek için yeterlidir.” diyerek Arapçanın yazım özellikleri üzerinde yoğunlaştığı ve bu konuya açıklama getirdiği görülmektedir. Çalışmanın iki sayfalık “metot” bölümünde okuma ve transkripsiyonlardan söz ettikten sonra, yazar Arapça karakterleri ve transkripsiyonların okunmasıyla ilgili toplam üç tablo verilmiştir.

Aşağıda sözlükten kimi incelemeler görmekteyiz. Yöntem olarak öncelikle kökten söz edilmiş, sonra da anlamsal boyut üzerinde durulmuştur.

Sözlüğün çıkış tarihine bakıldığında (1866) Türkçe üzerine yazarın faydalanabileceği pek fazla kaynak olmadığı görülmektedir. XI. yüzyılda yazılan Kaşgarlı Mahmud’un eseri Divan, ancak XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla sözcük açıklamalarında da kimi hatalar kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan bir tanesi aşağıda, günümüz Türkçesinde de kullanılan “bardak” sözcüğüdür:

BARDAQUE, s. f. (A.-T.)

باردق [bârdâq], mot turc dérivé du radical arabe برد [bard] froid. La bardaque est un vase en terre poreuse, dont on se sert pour tenir l'eau dans une constante fraîcheur. Le même ustensile, chez les Espagnols, est aussi appelé ALCARRAZA. Voyez ce dernier mot.

Şekil 1. 3. A. P. Pihan sözlüğünden “Bardaque” maddesi (Pihan, 1866: 59)

Yukarıda, sözcüğün Arapça “برد” (soğuk) kökünden gelen bir sözcük olduğu söylenmektedir. Daha sonra sözcüğün içeriğinden ve kullanım yerlerinden söz edilirken “Bardak, suyu sürekli taze tutmak için kullanılan gözenekli bir toprak kap (testi). Aynı alete, İspanyolcada ‘Alcarraza’ da denir.”- biçiminde açıklama getirilmektedir. İçerik açısından bakıldığında Eren de aynı bilgiyi vermekte: “1. Su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap; 2. yer. ‘toprak testi’”. (Eren, 1999) Ancak etimolojik kısmında hata yapılmış olduğu görülmektedir. Çağdaş etimoloji sözlüklerinin hiçbiri aynı açıklamayı vermez:

Hasan Eren: “ < OT bart ‘su içmek için kullanılan bardak’ + -(a)k küçültme eki.” (Eren, 1999; 40)

Tuncer Gülensoy: “ <OT. bart/yart su içilen bardak, testi, kap.” (Gülensoy, 2007; 113)

Kimi sözcükler ise köken bakımından incelenmemiş, bu sözcüklerin direkt olarak kullanım yerlerinin ve anlamlarının üzerinde durulmuş olduğu görülmektedir. “Beylerbeyi” sözcüğü bunlardan bir tanesidir. Aşağıda bu sözlükte yer alan “beylerbeyi” maddesinin açıklaması yer almaktadır:

BEILER-BEY, s. m. composé. (τ.)

بِغْلَر بَيْ [beiler beiy] *seigneur des seigneurs*. Titre réservé aux gouverneurs généraux de l'Empire ottoman. Le beiler-bey de la Roumilie réside à Sofia ou à Monastir, et celui d'Anatolie à Kutabia. Ils ont pour principales marques de leur dignité trois *toughs* ou queues de cheval, deux grands drapeaux, et une musique militaire qui les précède dans les marches solennelles. — La transcription *begler-beg* est également usitée.

Şekil 1. 4. A. P. Pihan sözlüğünden “Beiler-Bey” maddesi (Pihan, 1866: 62)

Sözlükte örnek olarak incelemeye değer başka bir madde de “köşk”tür. Pek çok etimolojik kaynağın⁶ Farsça “kûşk” olarak verdiği sözcüğün, bu kaynakta köken bakımından açıklanmayıp yalnızca tanımlanmış ve içeriğine dikkat çekilmiş olduğu görülmektedir.⁷

KIOSQUE, s. m. (τ.)

كُشْك [kieuchk] *belvédère* situé dans un jardin, sur une terrasse; *pavillon turc*, ouvert de tous côtés, où l'on vient prendre le frais. — Le mot *kiosque*, appliqué en France à des constructions du même genre, est évidemment imité du turc.

Şekil 1. 5. A. P. Pihan sözlüğünden “Kiosque” maddesi (Pihan, 1866: 231-232)

Sözlüğün 375. sayfasından “Table Alphabétique Des Mots Expliqués” başlığı altında alfabetik olarak sözcükleri açıklama tablosu verilmiştir. Tabloya baktığımızda, o zaman Türkçede kullanılan 81 tane Türkçe sözcüğün verildiğini

6 Hasan Eren bu sözcüğü Farsça vermiştir: ‘bahçe içinde yapılmış gösterişli ev’ < Far. Köşk ‘pavillion, villion, palace’. (bk. Eren, 1999: 262). Sevan Nişanyan da sözcüğü Farsça vermiştir: “~ Fa ‘kûşk/köşk’ rsak ,amünnahic ,anib kesküy ednilkeş kadraç كوشك و كوشك << OFa köşk, kule, saray” (Nişanyan, 2009). Mehmet Kanar Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü’nde, “(F.) كوشك köşk”. Biçiminde verilmiştir. (bk. Kanar, 2003: 768)

⁷ Prof. Dr. Şinasi Tekin bu sözcüğün “köşi-” eyleminden “köşi-k” (KÖŞK) ‘himaye, kollama; gölgelik’ anlamında Türkçe olduğunu ileri sürmüştür. (bk. Tekin, 2001)

görüyoruz. Sözcüklerin etimolojik olarak incelendiğinde tümünün Türkçe kökenli olmadığı görülmektedir. Kullanılan sözcüklerin anlamları üzerinde durulmakta ve sözcüklerle ilgili tarihi bilgiler de verilmektedir.

Eser yazarın 5 sayfalık bir önsözüyle başlamaktadır. Sözlüğün incelendiği zaman Arapçanın ses, yazım ve telaffuzunun üzerinde yoğunlaşmış bir çalışma olduğu görülebilir. Türkçe sözcüklerin etimolojisine de yer veren en eski tarihli sözlük olması dolayısıyla sözlüğün tarihi bir değeri vardır.

1.3.2. Dictionnaire Étymologique Des Mots Français D'origine Orientale Arabe, Persan, Turc, Hébreu, Malais

1876'da Amsterdam'da L. Marcel Devic tarafından Fransızca 300 sayfalık bir etimoloji sözlüğü çıkar. “Dictionnaire Étymologique Des Mots Français D'origine Orientale: Arabe, Persan, Turc, Hébreu, Malais” adlı bu etimolojik sözlük Arapça, Farsça, Malayca, İbranice ve Türkçe sözcüklere yer vermektedir. Hemen belirtmeli ki burada açıklanan sözcüklerin tümü öz Türkçe değildir. Bu sözcüklerin pek çoğu zamanın Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan Farsça ya da Arapça kökenli sözcüklerdir ve sözcüklerin anlamları açıklanarak kökenlerine inilmeye çalışılmıştır. Fakat sözcüklerin kökenleri, günümüz etimolojik sözlüklerinde olduğu gibi ayrıntılı bir biçimde ele alınıp açıklanmamıştır. Sözcüklerin yalnızca anlamları verilerek Arap alfabesi yazım biçimleri gösterilmiş ve bunun yanında telaffuz biçimlerine de dikkat edilmiştir. Sözlükte madde başları Fransızcadır. Örneğin “köşk” sözcüğü bu sözlükte şöyle açıklanmıştır:

KIOSQUE. Du persan et turc كوشك *koūchk*, belvédère, palais, villa. Le mot nous est venu par les Turcs qui font toujours sentir un *i* bref après le ك *k*.

Şekil 1. 6. L. Marcel Devic sözlüğünden “Kiosque” maddesi. (Devic, 1876: 149).

Sözlükte bazı sözcüklerin etimolojilerine hiç yer verilmezken yalnızca anlamları açıklanarak geçilmiştir. Örneğin madde başı olarak art arda gelen Türkçe “kalpak” ve “kaymak” sözcükleri bunlardandır:

KAĪMAC. Sorte de sorbet turc. Le mot turc قايق ou قايق *qāīmaq* signifie proprement *crème du lait*.

KALPAK. Bonnet à la tartare, est le même mot turc que le *colback*. (Voy. ce mot.)

Şekil 1. 7. L. Marcel Devic sözlüğünden “Kaimac” ve “Kalpak” maddeleri.
(Devic, 1876: 147).

Sözlükte kaynak olarak Alexandre Handjéri'nin “Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc” adlı yapıtı, Meninski'nin “Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabico - Persicum”, Pavet de Courteille'nin “Dictionnaire Turk-Oriental” ve Pinhan'ın “Dictionnaire des mots dérivés de l'arabe, du Turc et du Persan” adlı yapıtlardan yararlanılmıştır. Günümüzün etimolojik sözlüklerinden çok uzak olan bu sözlük, zaman zaman etimolojilerine olmak üzere Türkçe sözcüklere yer vermesi dolayısıyla tarihi bir değere sahiptir.

1.3.3. D'étymologie Daco-Romane Éléments Slaves, Magyars, Turcs, Grecs-Moderne Et Albanais

Romanyalı dilbilimci Alexandru de Cihac'ın, uzun yıllar yaptığı araştırma sonucunda 1870'de ilk baskısını yaptığı karşılaştırmalı filoloji, terim bilgisi ve sınıflamalı etimoloji anlamına gelen “Comparative Philology, Nomenclature, Taxonomy” adlı sözlüğünün Türkçe öğeleri de içinde barındıran eseri “D'étymologie Daco-Romane Éléments Slaves, Magyars, Turcs, Grecs-Moderne Et Albanais”tir. 1879'da Frankfurt'ta yayımlanan eser, 850 sayfadan oluşmaktadır. Çalışma, Türkçe üzerine yazılan bir etimoloji sözlüğü olmasa da Türkçe sözcüklerin etimolojilerine yer vermekte ve Türkçe üzerine araştırma yapılmış olduğunu göstermektedir. Tarihi değeri olan bu sözlükte 12 sayfalık bir önsöz bulunmaktadır. Romencenin aynı

zamanda ilk etimoloji sözlüğü de olan A. De Cihac'ın bu eserinin önsözünde yazar şöyle bir açıklama getiriyor:

“Romen dilindeki Türkçe öğeler 15. 16. ve 19. yüzyıllara kadar gidiyor ve bunlar savaşın, direkt ya da dolaylı olarak Türklerin ve onların ülkelerinin tekrardan işgalinin doğal bir sonucudur. Neredeyse sayıları elli kadar olan Romence sözcükler şaşırtıyor ve bu insanların dillerini kendilerine oldukça alıştırmış olduğunu ispatlıyor. Resmi biçimdeki terimler, özellikle Prenses Fanariotes'in yönetimi süresince Türkçeye yapılan ödünçlemeler hatırı sayılır bir biçimde artmıştır. Biz genel olarak kabul ediyoruz ki bu sevilen (popüler) bir dildir... Türkçe sözcüklerin çoğu amiyanedir ve askerler tarafından konuşulmaktadır. Türkçe bize sonekler vermiştir: si, lik, li; Türkçe sözcüklerin dışında oldukça sınırlı bir kullanımdır. Daha şaşırtıcı olanıysa 3 veya 4 eylemdir.”(Cihac, 1879: 12)

Dr. Mihai Vinereanu 12 Mart 2009 tarihli “Romanian Language History” adlı yazısında Romen dilinin tarihine değinirken Cihac'ın etimoloji sözlüğü ile ilgili de bazı önemli bilgiler vermektedir. Vinereanu yazısında şöyle demektedir:

“Romen dilinin yapısı ve kökü, bugüne kadar iyi anlaşılmış değildir. Romence dilbilim verilerinin anlaşılmasında etkili olmuş pek çok siyasi ve tarihi faktör vardır.

Romencenin ilk etimoloji sözlüğü Alexandru Cihac tarafından 1870 – 1879 arasında Fransa'da yazılmış ve iki cilt olarak yayımlanmıştır. Cihac'ın istatistiklerine göre Latince kaynaklı Romence sözcüklerin oranı %20'dir. %40'ı Slav, %20'si Türkçe kaynaklıdır. Kalanında ise genellikle Bulgarca, Sırp Hırvatçası, Macarca, Almanca gibi ödünç alındığı düşünülen diğer komşu dillerin kaynak oluşturduğu görülmektedir. Fakat bu oranlar diğer dillerden ya da Slavcadan binlerce Romence sözcük ödünç alınırken göz önünde tutularak değiştirilmiştir. Ne yazık ki 19. yüzyılın ikinci yarısında, Romen sözlüğünü anlayabilecek yeterli veri yoktu. İspanyolca yazılan ve son zamanlarda Romenceye çevrilen Ciorenescu'nun ‘Romanian Etymological Dictionary’ adlı eseri dışında Romen dilindeki etimolojik sözlüklerin kimileri güya yalnızca Latin mirasını ele almıştır. Cioranescu'nun yaklaşımının Cihac'ın bakış açısını yakından izlediğini söylememiz gerek.” (Vinereanu, 2009)

Vinereanu, Romencenin köküne ilişkin genel anlamdaki yaklaşımların oldukça yanlış olduğunu ve bunun pek çok gerçeğe ispatlanabilecek bir durum olduğunu vurgulamıştır. Vinereanu çalışmalarında farklı bir yaklaşım kullanmış ve araştırmalarını Julius Pokorny'nin "Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch"una olduğu kadar diğer Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmasına ve ilişkisine dayandırmıştır. Vinereanu Romence sözcüklerle mükemmel bir biçimde birleşen Latince ve Slavca dışında binlerce kök bulunduğunu söylemiştir:

"Benim sayımlarıma göre Romen dili Latinceyle %14'ten ve Slavcayla %8'den fazla sözcük paylaşmamaktadır. Ayrıca diğer dillerden ödünç alınan sözcükler de şöyledir: %4.5 Türkçe kaynaklı, %3 Yunancadan alınan sözcükler, %1.5 Macarcadan alınan sözcükler ve %1 de Almanca kaynaklı sözcükler. %0,2 kadar küçük bir yüzde (toplam 12 sözlüksel sözcük) Doğu Germen dili kaynaklı (yani Gepidic lehçesinden ödünçlemeler) ve kalan %57 kadarıysa Dacia kaynaklı. Sonuç olarak biz Romencenin gerçek ana dilinin Traco-Dacian dili olduğunu düşünüyoruz, Latin dili değil..." (Vinereanu, 2009)

Cihac'ın etimolojik sözlüğünde Türkçe kaynaklı Romence sözcük oranı %20'dir. Oysa eserinde Romen dili ile ilgili görüşlerini açıklayan ve Cihac'ın etimoloji sözlüğüne ilişkin de bazı veriler sunan Vinereanu'nun bu sözlerinden, Romencedeki Türkçe kaynaklı %4,5'ten fazla sözcük bulmamaktadır.

Alexandru de Cihac, sözlüğünde pek çok kaynak kullanmıştır; ancak bunların pek azı Türkçeye ilgilidir. Örneğin verilen kaynakçada Dr. Otto Blau'nun 1868 tarihli "Bosnisch – Turkische Sprachdenkmâler" (Leipzig) adlı kaynağı görülmektedir.

Eserin sonunda bulunan index kısmında sözlüğün içinde bulunan sözcükler tasnifleri yapılarak verilmiştir. Sözlükteki dil tasnifleri şöyledir:

- A) Romain
- B) Latin
- C) Letto-Slave

- 1) Lithuanien
- 2) Vieux Slave (Slavan)
- 3) Bulgaro (Moderno)
- 4) Russe
- 5) Petit Russe
- 6) Slovéne. Croate. Serbe.
- 7) Polanis
- 8) Tchèque
- D) Magyar
- E) Turc
- F) Grec-moderne
- G) Albanais

Eserde Türkçe ana başlık olarak 5. sırada yer almış ve 965 tane Türkçe sözcüğe yer verilmiştir. Sözlükte 5765 sözcük vardır ki yukarıda yapılan tasnifle oranlayarak baktığımızda Türkçenin buradaki niceliği azımsanmayacak derecedir. Bunun yanında eserde 2361 Slav, 635 Çağdaş Yunanca, 589 Macarca, 50 Arnavutça ve 1165 tane de Latince kaynaklı sözcük yer almaktadır. Bir oranlama yapılırsa Romence sözlüğün 2/5 Slavca, 1/5'i ise Latince kökenlidir. Bu durumda Latin kaynaklı sözcüklerin Türkçe sözcüklerden çok fazla olmadığı görülür. Cihac sözlüğündeki verilerle ilgili olarak Romanyalı tarihçi Lucian Boia şöyle demektedir:

“... Ya Cihac hata yapmıştır ya da Romece (unsurlar) dilbilimsel terimler içinde bile artık Romence değildir. Daha sonraları Cihac sözlüğünde pek çok sözcüğün eksik olduğunun ve eserdeki etimolojik incelemelerin tümünün doğru olmadığını farkına varılmıştır. İstatistiklerin gerçek ve tarafsız bir bilim olduğunu hayal etmek bile bir illüzyon olur. Doğruluk, neyin nasıl sayıldığına dayanır. 1942 tarihli ve çok geniş bir sözcük sayısına (40.000 üstü) dayalı olan bir çalışma (Cihac' göre neredeyse %41 olan) Slavca sözcüklerin oranını %16'ya düşürmüştür. Aslında bilim adamlarının bu istatistiksel trendleri sürekli düşüşlerden birini göstermektedir.” (Boia, 2001; 54)

Tarihçi Boia'ya göre Romence temel söz varlığı geniş oranda Latinceye dayanır. Slavca unsurlar ise tartışmasız olarak Romencenin ikinci asli unsurunu teşkil

eder. Türkçe sözcükleri ise son iki yüzyılda edinilen yeni sözcükleri saymadan geleneksel Romenceyi düşünürsek, önem derecesinde üçüncü sırada yer almaktadır. Romanyalı tarihçi aslında daha geniş bir doğu etkisinden söz edebileceğini, Osmanlı zamanından önce Romence tarafından Türkçe unsurların ödünç alınmış olabileceğini düşünmektedir. Ona göre Slavca unsurların tersine Türkçe Romencenin yapısını etkilememiştir. Türkçe ödünç sözcükler, uygarlık öğelerini gösteren çoğunlukla somut adlardan oluşmaktadır. Bunların çoğu 15. yüzyıldan 19. yüzyılın başına kadar Türk ürünlerinin, tekniklerinin, gelenek ve modasının benimsenmesinin ve Osmanlı Romanya ilişkilerinin bir sonucu olarak halkın konuşma diline girmiştir. Boia bunları eserinde şöyle örneklendirmektedir: Cioban (Shepherd), musafir (guest), dusman (enemy), odaie (chamber), duşumea (wooden floor), tavan (ceiling), dulap (cupboard) ve chibrit (matchstick) vb...

Romanya yemek sanatı, terimlerinin bazılarını Türkçeden almıştır. Romanya mutfağında “ciorba (sour soup)” ve “sarmale (meat and rice rolled in cabbage)” Boia'nın Türkçe unsurlar için verdiği örnekler arasında yer almaktadır. Ayrıca Romanyalı tarihçi, eserinde mimari ve şehir dili terminolojisinin geniş Türkçe etkisini gösterdiğinden de söz etmiş ve bunu örneklendirmiştir. (Boia, 2001; 57)

Zarff, a., joli, gracieux, élégant, gentil, coquet; - *zariflic*, s., élégance, grâce, gentillesse, ornement, parure; - *zarif* joli, coquet, élégant, galant, gentil, délicat, gracieux; - *zariflic* civilité, élégance, gentillesse &c.; *ngr.* ζαρίφης *qui fait parade, qui se vêtit magnifiquement, ζαρίφιά* *luxe des habits*; *esp.* xarifo *beau, élégant, paré, de l'arabe charîf noble.*

Şekil 1. 8. Alexandru de Cihac sözlüğünden “Zarif” maddesi. (Cihac, 1879: 630)

Sözlükte önsöz sonrasında kaynakça ve kısaltmaların olduğunu görüyoruz. Sözlükte Slav dilleri, Macarca, Türkçe, Modern Yunanca ve Arnavutça sözcüklere yer verilmiş ve bu sözcükler incelenmiştir. Sözlükte ele alınan sözcüklerin kökenlerine inilmediğini, yalnızca anlamının açıklanarak kimi zaman diğer dillerdeki karşılıklarının verildiğini görüyoruz:

Yukarıda açıklanan Arapça kökenli “zarif” sözcüğünün görüldüğü üzere herhangi bir biçimde kökeninden söz edilmemiş, kimi varyasyonları ve anlamları verilerek madde geçilmiştir. Aşağıda başka bir örnek olarak “zulüm” sözcüğü alınmıştır. Arapça kökenli bu sözcük anlamsal boyutta ele alınmış fakat sözcüğün etimolojisi yapılmamıştır:

Zulüm, s., violence, oppression, vexation, (Arlh. R. 2. 166: fäcänd *zulumuri* läcuitorilor; Beld. 114; Pm. I. 3. 250); - *zoulm*, vulg. *zulum* injustice, violence, oppression, tyrannie, tort, vexation, atrocité; *cr. serb.* *zulum* violence, *zuluméar* tyran, *alb.* *zouloum* injustice, *tyrannie*, *zouloumkjár*, *zälém* tyran.

Şekil 1. 9. Alexandru de Cihac sözlüğünden “Zulüm” maddesi. (Cihac, 1879: 631)

Son olarak, söz konusu sözlüğün çağdaş anlamda bir etimolojik sözlük olduğunu söylemek zordur. Daha önceden de belirtildiği üzere etimolojik çalışmaların dayandığı bilimsel metotlar olmaksızın, yapılan çalışmaların bir “etimolojik sözlük” olarak değerlendirilmesi doğru olmaz.

1.3.4. Etymologisches Wörterbuch Der Turko-Tatarischen Sprachen

Türkçe adına yapılan ilk etimolojik sözlük çalışmasının Macarlı bir Türkolog olan Ármin Vámbéry’ye ait olduğu görülür. Vámbéry, Batı Avrupa’da Türkoloji’nin kurucusu olarak bilinir. 1858 ve 1861 yıllarında İstanbul’a da gelmiş olan Türkolog, özellikle Çağatayca konusunda çalışmıştır.

1863 yılında çok istediği Orta Asya gezisini gerçekleştirmiştir. Bu gezi ile ilgili olarak Hasan Eren şöyle demektedir: “Bu gezi Vámbéry’ye büyük bir ün sağlamıştır. Vámbéry, gezisine Türkmenistan’dan geçerek başlamış, Hive, Buhara ve Semerkand’a uğramıştır. İngiltere’de yayımlanan gözlemleri büyük bir ilgi görmüştür.” (Eren, 1998: 327)

Vámbéry, Macarlar ve Türkler arasındaki ilişkilere ağırlık vermiştir. Macarcadaki Türkçe sözcükler üzerinde de duran Türkolog, Budapeşte Üniversitesi'nin 1870 yılında kurulan Türkoloji kürsüsünün ilk profesörü olarak atanmıştır.

Vámbéry'nin "A török –tatar nyelvek etymologiai szotara" başlıklı çalışması 1877'de kitap olarak çıkmış, sonra da "Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen sprachen" adıyla Almanca'ya da çevrilmiştir. Kitabın üçüncü sayfasında yer alan "Ein versuch zur darstellung des familien verhältnisses des turko-tatarischen wortschatzes" başlığı ile bu çalışmanın Türkçe ve Tatarca sözcüklerin ortak ilişkilerinin sunumu açısından bir deneme olduğu açıklanmaktadır. Bu etimoloji sözlüğü, Türk dili adına yapılmış ilk denemedir.

Yazar sözlüğünün girişinde Türk-Tatar dilleri alanındaki etimolojinin en zor olan kısmının, daha eski dil eserlerinin ya da anıtlarının mutlak eksikliğinden kaynaklanan bir zorluk olduğunu söylemektedir. Zaten bu konuda Hasan Eren, "Bu sözlüğün yazıldığı yıllarda eski ve yeni Türk diyalektlerine ilişkin bilimsel çalışmalara başlanmamıştı. Türklük biliminde yeni bir çağ açan eski Türk yazıtları daha bulunmamış, okunmamıştı. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati't Türk'ü de ele geçmemiş, işlenmemişti. Bu açıdan Vambéry'nin sözlüğü çok erken yapılmış bir denemedir. Bu sözlüğün bugün için salt tarihî bir değeri kalmıştır..." (Eren, 1999: XI) diyerek Macarlı Türkologun bu eserindeki bazı eksikliklerini dile getirmiştir.

Mehmet Ölmez, "O dönemde bugün birer yazı dili olan ya da bugün dahi konuşma dili olmakla birlikte müstakil sözcükleri bulunmayan (Halaçça, Sarı Uygurca gibi) Türk dilleri çok az biliniyordu. Hatta kimileri bilinmiyordu. Vámbéry'nin o dönem elinde kullanabileceği çok az karşılaştırmalı çalışma vardı, bunlardan birincisi belki de Lazar Budagov'un sözlüğüdür. Uygurca adı altında yer verdiği örnekleri ise Kutadgu Bilig üzerine hazırladığı kendi çalışmasından almaktadır. Çuvaşça örneklerse 1875 Kazan baskısı olan Çuvaşça - Rusça sözlüğe dayanmaktadır. (Karneyov çuvaşkorusskiy slovar, N. Y. Zolotnitski). Bunların dışında Altay bölgesi için misyonerlerce hazırlanan bir dilbilgisi, Otto Böhtlingk'in Yakutça çalışması ve M. Alexander Castrén'in Kaybolca ve Karagasça Okuma

Kitabı Vámbéry'nin kaynakları arasındadır.” (Ölmez, 1998: 175) sözleriyle Vámbéry'nin zamanında kısıtlı olan kaynakçası ile ilgili de bilgi vermektedir.

Yazarın elindeki kaynakları sınırlı da olsa eserde Türkçe unsurları karşılaştırmak maksadıyla birtakım Türk lehçelerine yer vermeye çalıştığı görülmektedir. Bunlar arasında Çuvaşça, Yakutça, Çağatayca, Orta Türkçe ve Osmanlıca, Kazan Tatarcası, Türkmençe, Azerice ve Koybal-Karagas Türkçesi yer almaktadır.

Vámbéry, beş sayfalık Türk diline ilişkin bir önsöze yer verdikten sonra Türkçe köklerle ilgili 20 maddelik bir özet ve sınıflandırmaya yer vermiştir. Özet kısmını

- A) Die Stammsilbe,
- B) Lautverwechslung
- C) Wörtbedeutung

biçiminde üçe ayırmış ve toplam 24 sayfalık bir önsöz oluşturmuştur.

Vámbéry sözlüğünde sözcükler maddeler halinde ele alınmış ve her maddede farklı ses yapılarına ait benzer sözcükler bir arada açıklanmıştır. Ancak bunlar arasında köken bakımından ilgisiz sözcükler de yer almaktadır. Mehmet Ölmez sözlüğün bu özelliği ile ilgili şöyle demektedir: “Vámbéry'ye göre her madde aynı kökten çıkan farklı ses yapılarına ait sözcükleri içermektedir. Örneğin ilk maddede aç, aj, at, ay, ag, aı ses grubuyla oluşan ‘açılmış, açık, net, boş, aç, acıkmak’ anlamındaki sözcükler yer almaktadır. Bunlar Uygurca açmak ‘açmak’, açak ‘kapı; açma’, açuk ‘boş, açık, temiz’, acun, ajun ‘dünya’ ; aç ‘aç, tok değil.’, Çağ. açmak ‘açmak, açık etmek’, aç ‘yoksul, aç’, açık ‘açık’ (...), esnemek ‘esnemek, ağzını açmak’, Osm. aj, aç ‘aç, tok değil.’, açık ‘açık’, Yak. as, asabın ‘açmak’, as ‘aç, tok değil.’ Koyb. as ‘aç’, Çuv. Os’ ‘açmak’, oze ‘açık’. Vámbéry, aynı grupta Çağ. ayaz ‘ayaz, açık hava’ aguz, agiz, avuz ‘ağız’ sözcüklerini de ele alır. (okuyuşlar Vámbéry'e göredir.)” (Ölmez, 1998; 176)

Vámbéry sözlüğünde lehçelere göre sözcüklerin söyleniş biçimleri gösterilmiş ve anlamları verilmiştir. Bazı sözcüklerin köken bakımından birbirinden tamamen farklı olmasına karşın bu sözcüklerin Vámbéry sözlüğünde aynı kökten

gelmiş olduğu bilgisi verilmektedir. Ölmez'in de dikkat çektiği gibi, eserde “acun” sözcüğünün “aç” kökünden geldiği öne sürülse de bu sözcük esasen Türkçe kökenli değil, Sogdça kökenlidir. Sözcük, Eski Türkçede kullanılmış; ancak köken bakımından Türkçeyle hiçbir ilgisi yoktur.

Bir başka örnek olarak da “gömlek” sözcüğünün, sözlükte köken bakımından yanlış açıklandığı söylenebilir. Sözlükte “kej”, “ket”, “kij”, “gij” (Okunuşlar Vámbéry'e göredir.) sözcükleri verilmiştir ve sırasıyla “bekleiden” (giydir-, üzerine geçir-), “anziehen” (giy-), “auf sich nehmen” (üzerine al-, üstlen-), “zu entdecken” (keşfet-) sözcükleri verilerek bu köklerden türeyen Türkçe sözcüklere yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlıcanın olduğu kısımda Vámbéry, gijmek = anziehen; gömlek = Hemd (eigentl. Gijimlik) biçiminde ele aldığı sözcükleri köken bakımından açıklamıştır. Hâlbuki bugün “gömlek” sözcüğünün “köñlek” (göğüslük) biçiminden oluştuğu ve göğüs anlamına gelen “köñ” sözcüğünden geldiği açıktır. Sözcüğün Kaşgarlı'nın Divan'ında “köñglek” (Mahmud, 2005: 323) biçiminde geçtiği görülebilir.

Eren'in de söylediği gibi Vámbéry'nin kaynakları arasında Türk dilinin en önemli yapıtlarından olan Kaşgarlı'nın Divân'ı yoktu. O dönemde eski Türk yazıtları da çözülmemişti. Kaynak açısından sınırlı olan bu çalışmada bu türden hataların bulunması kaçınılmazdır.

1

Ac, az, at, aj, ag, au, offen, klar, leer, hungrig, nüchtern u. s. w.

I. —*é, s.*

- uig. *açmak* = öffnen; *açak* = Thür, Thor, Oeffnung; *açuk* = leer, klar, rein; *açun, açun* = Welt, Weltall — eigentlich die Oeffentlichkeit, das Offene (vgl. *tam* = finster, verborgen und *tamuk* = Unterwelt, Hölle); *aç* = hungrig, bedürftig (vgl. *tok* = angefüllt und satt).
- çag. *açmak* = öffnen, klären, erheitern; *aç* = arm, hungrig; *açık* = offen, frei, das Freie; *açıkta* = im Freien; *açar* = Schlüssel; *açıkmak* = hungrig sein, leer sein (*karnim açikti* = ich bin hungrig geworden, d. h. mein Bauch ist geleert); *asnamak, esnemek* = gähnen, den Mund aufreissen.
- osm. *aç, aç* = hungrig, nüchtern; *açık* = offen, klar, hell, leer.
- jak. *as, asabin* = öffnen; *as* = hungrig; *açık* = nüchtern, hungrig.
- kk. *as, aç* = hungrig; *asarmen* = öffnen; *esarmen* = gähnen.
- çuv. *os* = öffnen; *oze* = offen, geöffnet.

II. —*j, t.*

- çag. *ajaz* = offenes, klares Winterwetter; *ajuk* = nüchtern, offener, klaren Sinnes; *aja* = offene Hand, die Handfläche (vgl. dessen Gegensatz: *jumruk* = Faust, eigentl. geschlossene Hand).
- jak. *at, atabin* = den Mund aufsperrn (eigentl.: die Oeffnung öffnen); *atit* = etwas aufsperrn; *ataçci* = der den Mund aufsperrt.

Şekil 1. 10. Vámbéry sözlüğünün *aç, az, at, aj, ag, au* maddesi (Vámbéry, 1878: 1)

Vámbéry'nin etimolojik sözlüğü ile ilgili Eren, "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" adlı eserinin önsözünde, dilbilimin "yasa" olarak nitelendirdiği birtakım kurallara (biçimbilgisi, anlambilgisi ve özellikle sesbilgisi kuralları gibi) etimoloji alanında çalışan kimi bilim adamlarının bağlı kalmadığını söyleyerek Vámbéry'nin sözlüğünü bu açıdan düşündürücü bir örnek olarak değerlendirmektedir.

Eserin sonunda 11 sayfa kadar bir sözcük dizini bulunmaktadır. Bu sözcük dizini için Vámbéry şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Şu anki sözcük dizini Türkçe-Tatarca dil ilişkilerinde ele alınan tüm bölümlere sağlam bir kanıt olamayabilir. Bu yalnızca Çağtayca, Osmanlıca ve en sık ortaya çıkan sözcüklerin önderliği ile ilgili olarak toplanmıştır...” (Vámbéry, 1878: 216) Vámbéry, bu açıklamadan sonra yaklaşık 1033 sözcüğün olduğu dizini vermiştir. Dizine bakıldığında sözcükler, sayfa numaralarına göre numaralanmamış; Vámbéry’nin kendi verdiği maddelere göre numaralandırılmıştır. Bu, sözcüklerin bulunması açısından herhangi bir zorluk yaratmamaktadır.

Son olarak Vambéry’nin etimoloji sözlüğü her ne kadar pek çok Türkolog ve uzman tarafından yalnızca bir deneme olarak değerlendirilse de bu sözlük bize bu alandaki araştırmaların ve çalışmaların Türklerden önce Macarlar tarafından yapıldığını gösteren tarihi bir belgedir.

1.3.5. Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas Szójegyzék

Fin dil bilgini Heikki Paasonen, (1865 – 1919) Fin-Ugor dilleri üzerinde çalışmış bir Türkologtur. Helsinki Üniversitesi’nde başlayan öğrencilik yıllarından sonra aynı üniversitede yükselerek çalışmalarına devam etmiştir. 1898-1902 yılları arasında Fin-Ugor Derneği ve Helsinki Üniversitesi’nin maddi yardımlarıyla Rusya’da Mordvinler, Çermişler ve Ostyraklar arasında dil ve folklor araştırmaları yapmıştır. Daha sonra 1898 – 1902 yılları arasında Helsinki Üniversitesinin yardımıyla yapmış olduğu Rusya gezisinde, Volga çevresinde yaşayan Türkler (Çuvaşlar ve Tatarlar) arasında çalışmış, Çuvaş ve Tatar diyalektolojisi ve folkloru üzerinde durmuştur. (Eren, 1998: 243).

Çuvaşlar ve Tatarlar arasında çalışmalar yapan Paasonen, “Tatarisches Dialektwörterverzeichnis” (1966) adında Tatar ağızlarına ilişkin bir sözlük yazar. 1900 yılında ise Çuvaşlar arasında kalarak diyalekt çalışmaları yapan Türkolog,

“Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék” (1908) adlı Çuvaşçaya ait ilk etimolojik sözlüğü yazmıştır.⁸

Helsinki Üniversitesi’nde Fin-Ugor dilbilim hocası olan Paasonen’in, 1908 yılında Budapeşte’de yayımladığı sözlüğüne, Róna-Tas András 7 sayfalık Almanca bir giriş yazarak “Tschuwaschisches Wörterverzeichnis” adıyla 1974 yılında, Szeged’de yayımlamıştır. András, yazdığı giriş kısmında Paasonen’in hayatından söz etmiş ve Çuvaş dilinin sözlüğü üzerine bilgi vermiştir.

Paasonen, 1908 yılının 14 Eylül’ünde sözlüğüne 3 sayfalık bir giriş yazmıştır. Giriş kısmında Çuvaş etimolojisinden söz eden yazar, daha sonraki iki sayfada (vi - vii) sözlüğünde kullandığı kaynakların kısaltmalarına yer vermiştir. Yazarın kaynakları arasında N. I. Aşmarin, V. Katarinskij, L. Bugadov, H. Vámbéry, G. Zoltán, Grönbech, O Böhtlingk, B. Gábor, N. Ostroumov, A. Voskresenkij, V. Magnickij, W. Radloff, Razskazy, V. Sbojev, Giganov, N. Katanov, Th. Zenker gibi bilim adamlarının eserleri yer almaktadır.

Eserin dili Macarca ve Almancadır. Madde başları Çuvaşçadır ve italik yazılmıştır. Sözlükte açıklamalar Almanca yapılmıştır. Eser 244 sayfadan oluşmaktadır. 204. sayfada sözlük kısmı sona erdikten sonra, önekler ve sayfa numaralarıyla sözcükler verilmiştir. Sayfa 224’ten sonra ise bunların Almanca uyumları verilmiştir. Sayfa 241’de “Pótlék Az Etymologiai Részhez” başlığı ile ek etimolojiler kısmı verilmiştir. Son olarak da sayfa 243-244’te düzeltmeler verilmiştir. Sözlüğün arka kapağında P. Hajdú gibi sözlüğün hazırlanmasında emeği geçen isimler verilmiştir.

Sözlük, çok dilli olduğu için ve diyalektoloji birikimi gerektirdiğinden ancak Çuvaş diyalektine meraklı olan kullanıcılar ve uzman Türkologlar tarafından kullanılabilir bir eserdir. 204 sayfalık bir sözlük olan bu çalışmanın Çuvaş dili dikkate alındığında oylumlu olmadığı söylenebilir. Fakat yazılış tarihi bakımından

⁸ Hasan Eren, “Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar” adlı kitabında, “Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék” için şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Paasonen, sözlüğünde Çuvaşça verileri yalnız Macarca ve Almanca olarak açıklamakla kalmamış, Çuvaşça sözlerin Türkçe karşılıklarını da vermiştir. O bakımdan Paasonen’in bu eseri Çuvaşça’nın ilk étymologique sözlüğü olarak değerlendirilebilir.” (Eren, 1998: 224)

ilk örnektir. Diyalektolojik hataları da dâhil, sözlüğün tüm eksikliklerini normal saymak gerekir.⁹

Paasonen'in etimolojik sözlüğü, pek çok Türkolog tarafından kullanılmıştır. Etimolojik araştırmalarda faydalı bir kaynak olarak gösterilen ve referans olarak verilen¹⁰ eser Türkoloji dünyasında önemini koruyan bir klasiktir.

1.3.6. Versuch Eines Wörterbuches Der Turk-Dialecte

1837 Berlin doğumlu Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff'un Türkoloji dünyasında çok önemli bir yere sahip olan "Versuch Eines Wörterbuches Der Turk-Dialecte" (Türk Diyalektleri Sözlüğü Denemesi) adlı 4 ciltlik büyük yapıtı, Türk diyalektleri alanında yazılmış oldukça geniş kapsamlı bir sözlük olmasının yanı sıra etimolojik bir sözlük özelliği de taşımaktadır.¹¹

Radloff 1859 yılında Barnaul'da metin toplamaya başladığında bu ikinci büyük eserinin temellerini atmaya başlamıştı. Sürekli yapılan eklemeler dolayısıyla 1888 yılında ilk fasikülü ancak çıkabilen sözlüğün (6 fasikül, 1 cilt etmek suretiyle) ilk cildi ise 1893 yılında Petersburg'ta İmparatorluk Bilim Akademisi'nde basılmıştır. 24 fasikülden oluşan sözlüğün tümü 4 cilt biçiminde 1911 yılında tamamlanmıştır.¹²

⁹ Hasan Eren, Egrov'un Çuvaş dilinin etimolojik sözlüğüne dair yazdığı eleştiri yazısında, Egorov'un eksik ve yanlışlarının bulunmasının doğal olduğunu söyleyerek Çuvaşça gibi bir diyalektin etimolojik sözlüğü için bu gibi eksikliklerin olası olduğunu özellikle belirtmiştir. (Eren, 1973: 265). Tarihsel açıdan bakıldığında Paasonen'in sözlüğünün ilk olduğu göz önüne alırsa, sözlüğün birtakım eksikliklerinin olması doğaldır. Tüm bunlarla birlikte, sözlüğün tarihî bir değeri olduğu da belirtilmelidir.

¹⁰ Hasan Eren'in eleştiri ve değerlendirme yazılarında, Paasonen'in sözlüğü sıklıkla referans olarak verilmiştir. Örneğin Egorov'un etimolojik sözlüğünü ele aldığı değerlendirme yazısında Eren, "76. sayfada yazar, Çuvaşça yârana 'üzengi' kelimesinin kökenini bilmediğini belirtmiştir. H. Paasonen, 1908'de çıkan Csuvas szójegyzék (BUdapst, 1908) adlı sözlüğünde bu kelimeyi Türkçe 'üzengi' kelimesiyle birleştirmişti." (Eren, 1973: 244) gibi pek çok yerde Paasonen'i tanık göstermiştir.

¹¹ Nadir İlhan, "Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri" adlı eserinde (2007) Wilhelm Radloff'un "Versuch Eines Wörterbuches Der Turk-Dialecte" adlı sözlüğünü etimolojik sözlükler içinde değerlendirmiştir. Ayrıca Vilhelm Bartold, 1928 yılında Türkiyât Mecmuası'na (c. II, 385-387) yazdığı "Radloff'un Lugat'ini Yeniden Neşir Mes'alesi" adlı makalesinin ilk paragrafında şöyle demektedir: "Müteveffâ Rus âlimi Radloff'un 'Türk Lehçeleri Lügati Tecrübesi', Türkiyât sahasında çalışan bütün zavât için en zarûrî olan eserdir. Bu eserde Türk kelimeleri zikredilen me hazları gösterilmiş, Rus ve Alman lisanlarında şerholunmuştur."

¹² I. cilt, Petersburg 1893, vokaller (sesli harfler); II. cilt, Petersburg 1899, konsonantlar (sessiz harfler); III. cilt, Petersburg, 1905, konsonantlar (sessiz harfler); IV. cilt, Petersburg, 1911, konsonantlar (sessiz harfler).

Wilhelm Radloff Türk diyalektleri alanında çalışmalarına 1859 yılında başladığında Altay ve Batı Sibirya Türklerinin dilleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kazak, Kırgız, Karay, Başkurt, Kırım Tatarlarının dillerini araştırmıştır. Bu araştırmalarını yaparken gezilerinde topladığı verileri “Proben” dizisinde¹³ yayımlamıştır.

Yazarın bu anısal sözlüğünde düzeltilmeye muhtaç hatalar olduğu pek çok Türkolog tarafından dile getirilmiş ve bazen de bu hatalar düzeltilmiştir. Örneğin “Phonetik der nördlichen Türksprachen” adlı eserinde Çuvaş diyalektine ilişkin görüşlerini¹⁴ açıklayan Radloff’u, G. J. Ramstedt, Çuvaşçanın durumunu sorguladığı “Zur frage nach der stellung des Tschuwassischen” adlı yazısında eleştirmiş ve Radloff’un incelemelerinde bazı düzeltmeler yapmıştır. Yine Radloff’un Uygurca ses yapısı üzerindeki görüşlerini de Vilhelm Thomsen, “Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure” adlı Uygurcadaki ünsüzlerin dizgesiyle ilgili yazdığı yazıda (1901) eleştirmiş ve düzeltilmiştir. Radloff daha sonra bu eleştiri ve düzeltmeleri kabul etmiştir.

Yazarın sözlüğünde düzeltilmeye muhtaç hatalardan biri de 1880’de Budapeşte’de Géza Kuun tarafından çıkan “Codex Cumanicus” baskısındaki pek çok yanlış veriyi sözlüğüne aynen aktarmış olmasıdır. Bu yüzden Hasan Eren, yazarın sözlüğündeki “Codex Cumanicus”tan alınma verilerin düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵ Eren eserde geçen düzeltilmeye muhtaç Çağatayca verilerden

¹³ Radloff’un “Proben der Valksliteratur der türkischen stämme” adlı dizinin 1866’da ilk dizisi çıkar (Die dialecte des eigentlichen Altai: der Altaier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen). II. bölümü 1968’de (Die Abakan-Dialecte [der Sagaische, Koibalische, Katschinzische], der Kysyl-Dialect und der Tscholym-Dialect [Küarik]). III. bölüm (Kirgisische Mundaren) 1870’de, IV. bölüm 1872’de (Die Mundarten der Barabiener, Taraer, Toboler und Tümenischer Tataren), V. bölümü 1885’te (Der Dialect der kara-Kirgisen), VI. bölüm 1886’da (Der Dialect der tarantschi), VII. bölüm 1896’da (Die Mundarten der Krim), VIII. bölüm ise 1899’da (Mundarten der Osmanen) Inác Kúnos tarafından, 1904’de X. bölümü (Narečija bessarabskih gagauzaov) V. Maşkov tarafından, IX. bölüm (Narečija urjanhajcev [sojotov], abakanski tatar i karagasov) ise Radloff’un öğrencisi N. F. Katanov tarafından çıkmıştır. Wilhelm Radloff, aslında sözlüğünü, 1866’dan başlayarak Proben dizisinde topladığı örneklerin açıklanmasında kullanılacak bir yardımcı kaynak olarak düşünmüştür.

¹⁴ W. Radloff’a göre Çuvaşça Türkleşmiş bir Fin-Ugor diliydi. Gerçi Radloff’un Türk diyalektleri üzerinde çalışmaya başladığı yıllarda Çuvaşça bir sözlük yoktu.

¹⁵ Eren, eski Çağatayca sözlükleri değerlendirdiği “Çağatay Lügatleri hakkında notlar” adlı yazısında, Radloff sözlüğünde gözüne çarpan birtakım yanlış verileri de düzelttiğini belirtmiştir. Eren’in çalışmasında üzerinde durmak istediği en önemli konu, Arap alfabesiyle yazılmış olan metinlerin yanlış okunmasından kaynaklanan hataların Çağatayca sözlüklerde geniş yer aldığı gerçeğidir.

bazılarını “Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü” adlı makalesinde (s.344-353) değerlendirmiştir.

Radloff’un Çağatayca verilerinde bu denli hata yapması, ya kullandığı Çağatayca kaynak sözlükten sözcükleri aynen almış olmasından ya da Çağatayca sözcükleri hatalı okuyuşundan veya tam olarak anlayamadığından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Radloff sözlüğünün birçok bakımdan düzeltilemeye muhtaç olduğunu düşünen bir başka Türkolog, Orta Asya Türk Tarihi uzmanı Wilhelm Barthold, 1926’da Türkiyat Mecmuası’nda Radloff’un sözlüğünün yeniden basılması ile ilgili bir yazı yazmıştır. O zaman Türkiyat Enstitüsü Müdürü Fuat Köprülü ise buna katılma konusunda memnuniyet duyacaklarını açıklamıştır.

Yakın geçmişte Radloff sözlüğü üzerine yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri vardır. Sözlükteki Tatar Türkçesine ait sözcüklerin incelendiği Mustafa Toker’in 2003 yılında yapılmış olan doktora tezinin yanı sıra, yine sözlükteki Kırgız ve Kazak Türkçesine ait sözcüklerin incelendiği Deniz Aşçı’nın doktora tezi ve 2008 yılında Fatih Erbay’ın Çağatay Türkçesine ait sözcükleri değerlendirdiği doktora tezi Radloff’un sözlüğünün irdelenmesi bakımından önemli çalışmalardır.

Bu çalışmaların sonucunda önemli veriler elde edilmiştir. Radloff sözlüğünde Tatar Türkçesine ait sözcükler üzerine yapılan çalışmada 9574 sözcük tespit edilmiştir. Sözcük üzerine yapılan başka bir çalışmada 9870 Kazak Türkçesi, 1102 Kırgız Türkçesine ait sözcük belirlenmiştir. Sözcükler açısından Radloff’un bu sözlüğü oldukça önemlidir. Ayrıca çalışmalarda Radloff’un yanlış okuduğu Çağatayca sözcüklerin hangi açıdan yanlış olduklarına da değinilmiştir. Örneğin Radloff’un Çağatayca okumalarında Vambéry’nin Çağatayca “Čagataische sprach-Studien”, adlı eserinden etkilendiğini biliyoruz. Dolayısıyla Radloff da sözlüğünde (i) ya da (ı) sesleri için herhangi bir ayırım gözetmeden ikisi için de (i) simgesini kullanmıştır. Aynı biçimde (v) ya da (u) sesleri için de tek bir simge (u) kullanmıştır. Az önce söz ettiğimiz Fatih Erbay’ın tez çalışmasında Radloff’un okumada farklı

Çağatayca sözlüklerde bu yanlış okumadan kaynaklanan hatalara Eren bu yazısında örnekler de vermiştir.

çizgide gittiği noktalar için, kapalı e'nin (é) kullanılmaması, “y” simgesinin (Latin alfabesinde u sesini verir.) yerine madde başında و'ın; в simgesiyle yazılan sözcüğün yerine ise madde başında وو'ın yazılması (örn. قولاوز қолавуз ‘kılavuz, yol gösteren’, қолавуз قولاوز ‘kılavuz, yol gösteren’ vb. Ancak sözlükte çok nadir de olsa Arap harfli yazılışı tek vav و ile olup da v sesiyle [в simgesiyle] madde başında verilen sözcüklerin de bulunduğu not düşülmektedir.) örnek olarak verilmiştir.(Erbay, 2008: 114)

1927’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi, Radloff’un sözlüğünün yeni baskısının düzenlenmesi için Barthold, Malov, Samoyloviç, Dmitriev ve Piekarski gibi Türkologlardan oluşan bir kurul oluşturmuştur. Rus Türkolog Samoyloviç, sözlüğün baskısı ile ilgili bir yazı yazmıştır. Samoyloviç yazısında eski ve yeni Türk diyalektleri alanında yapılan yeni yayınları bir sözlükte toplamanın zor olacağını ve bu çalışmaların bir etimolojik sözlük biçiminde düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Eren, 1988: 341) Fakat tasarı gerçekleşmemiştir. Sözlüğün üçüncü baskısını 1963-1964’te SSCB Bilimler Akademisi yapmıştır.¹⁶ Dolayısıyla bu baskı Türkoloji çevrelerindeki Radloff sözlüğü ihtiyacını karşılamıştır.

Radloff’un bu anıtsal eserinde bulunan hataları bir tarafa bıraktığımızda, sözlüğün Türkoloji alanında çok önemli bir yeri olduğu konusunda tarihten bugüne tüm Türkologlar hemen hemen hemfikirdir. Hasan Eren, eserin çıktığı günden bu yana, Türk dili ile uğraşanların sık sık kullandığı bir baş kaynak olduğunu ve Radloff sözlüğünün yerine geçebilecek daha kapsamlı başka bir çalışmanın olmadığını söylemektedir. (Eren, 1988: 353)

Radloff sözlüğüne bakıldığında, Türk diyalektleri alanında ilk eser olmadığı görülür. Budagov’un “Lügat-i Türkî”¹⁷ adlı eseri Radloff’un yararlandığı bir

¹⁶ SSCB Bilimler Akademisi’nden önce 1960 yılında Türkolog Omeljan Pritsak sözlüğün ikinci baskısını yapmıştı.

¹⁷ Eser “Sravnitel’nyj slovar’ turecko-tatarskih narečij” adı ile; I. cildi 1869, II. cildi ise 1871’de çıkmıştır.

kaynaktır. Dolayısıyla Budagov'un kullandığı kaynaklardan¹⁸ Radloff da istifade etmiştir. Eser kaynak bakımından oldukça zengindir.

Sözlüğün elimizdeki ilk baskısı her sayfası ikiye ayrılmış ve her sayfada iki sayfa numarası verilerek daha önce de belirttiğimiz gibi dört cilt ve sekiz bölüm biçiminde yazılmıştır.¹⁹ Ortadan çizgiyle ikiye ayrılan sözlüğün her sayfası ayrı ayrı numaralandırılmıştır. Bu numaralandırma biçimine göre ilk cildin ilk bölümü 1-962, ikinci bölümü 963-1914 sayfalar arasındadır. Birinci cildin sonunda 66 sayfa; 2. cildin sonunda ise 64 sayfalık üç sütun biçiminde Arap alfabesiyle bir dizin verilmiştir. Dizinin başında Radloff şöyle demektedir: “Türk Diyalекtleri Deneme Sözlüğü'mün Arapça yazılan metinlerin okunması konusunda kullanımını kolaylaştırmak için Osmanlıca, Çağatayca ve Tatarca sözcüklerden oluşan alfabetik bir liste derledim.”

Sözlükte üç dil kullanılmıştır. Sözcük ve sözcük öbeklerinin açıklamaları Rusça ve Almanca yapılmıştır. Açıklanacak sözcükler ve tümce örnekleri ait oldukları Türk diyalекtleriyle yazılmıştır. Fakat Türkçe sözcüklerden oluşan madde başları Kiril alfabesi ile yazılmıştır.

Radloff'un kendine özgü kullandığı bu alfabe dizgesi genellikle Kiril, yer yer de Latin kökenlidir. Bu alfabede 17 ünlü, 35 ünsüz harf kullanılmıştır. Radloff kökenlerini açıkladığı ödünçleme sözcükleri ise kendi alfabelerini kullanarak göstermiştir. Örneğin Farsçada, Arapçada ve Osmanlıcada Arap alfabesi seçilmiştir. Kimi zaman Moğolca sözcüklerde Moğol alfabesine de yer verilmiştir.

¹⁸ L. Budagov, eserinde 3 büyük Türk diline yer vermiştir. Uygurca kaynaklarında Vambéry'nin, “Uigurische Sprachdenkmäler und das Kutadku Bilik” (1870) adlı eserinden ve Julius von Klaproth'un “Geç Uygurca-Çince” sözlüğü (1820) Paris baskısından yararlanmışır. Çağatayca kaynakları arasında, zamanında Çağatay emîrlерinden birine sunulmuş; fakat dil bakımından Hârizm mahsulleri arasında yer almakta olan ve Hakaniye Türkçesini XV. asrın edebî Çağatay Türkçesine bağlayan gelişme sırasında büyük önem taşıyan Rabguzî'nin “Kıyasü'l-enbiy”ı, bunun yanında Ali şîr Nevaî'nin “Muhakemet'ül-lügateyn”i, Babur'un “Baburname”si, Ebul Gazi'nin “Secere-i Türk”ü ve “Sirâcü'ül-kulûb” bulunmaktadır. Budagov, “Abuşka” sözlüğünü ve Mirzâ Mehdi Han'ın “Senglah” adlı eserini de kullanmıştır. Osmanlıca kaynakları arasındaysa Asım Efendi'nin “Kamus”u, Hasan Şu'ûrî'nin “Ferheng-i Şu'ûrî”si, Şeyhülislam M. Esad Efendi'nin “Lehçetü'l-Lügat”i ve Meninski'nin “Thesaurus”u yer almaktadır. Diğer Türk diyalекtlerinde ise İosif Giganov'un Tobol Tatarcasına ilişkin sözlüklerini de kullanmıştır.

¹⁹ V. V. Radlov, Oпит Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Tom 1, çast' 1, İmperatorskiy Akademi Nauk, Sanskt Peterbug, 1893; V. V. Radlov, Oпит Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Tom 1, çast' 2, İmperatorskiy Akademi Nauk, Sanskt Peterbug, 1893

Sözlükte madde başlarında alınan sözcüğün hangi dile ya da Türk diyalektine ait olduğunu göstermek amacıyla eserin 16-18 sayfaları arasında verilen (abkürzungen) kısmındaki kısaltmalar parantez içinde kullanılmıştır. (Kir. [Kazak], Kkir [Kırgız]) Burada kaynak olarak kullanılan yazar ve eserlerinin kısaltmaları da yer almaktadır.

Radloff sözlüğünde etimolojik anlamda en önemli nokta, yazarın türemiş Türkçe sözcüklerin ek ve köklerini ayırıp etimolojilerini yapmış olmasıdır.²⁰ Eserde, bir sözcük öteki Türk diyalektlerinde de geçiyorsa sözcüğün yanında Ad. (Alm. Alle Dialecte = Tüm diyalektler [lehçeler]) ifadesi; sözcüklerin anlamca denkliklerini belirtmek amacıyla da “=” ifadesi kullanılmıştır. Madde başında bulunan sözcüklerin eylem olduğunu belirtmek amacıyla (V) (Alm. Verb = eylem [fiil]) ifadesi kullanılırken ad soylu sözcükler ise herhangi bir göstergeyle belirtilmemiştir.

Sözlüğün birinci cildinin ilk bölümünde Radloff alfabesi başlığı altında karakterlerin telaffuzu ile ilgili bir transkripsiyon tablosu verilmiştir. Sonraki sayfa kapak kısmıdır. Daha sonra editörün Rusça bir yazısı vardır. Editör bu yazıda Radloff sözlüğünün önemine dikkat çekmiştir. Editör, seçkin bir bilim adamı olan Radloff’un yarım yüzyıllık bir çalışmasının sonucu olan “Türk Diyalektleri Sözlüğü Denemesi” eserinin, yaşayan pek çok eski Türk dilinin söyleniş biçimini yansıtan bir eser olduğundan ve zengin söz varlığı koleksiyonu ile eşsiz bir çalışma niteliğinde olduğundan söz etmektedir. Bu kısımda Radloff, kendi zamanında sözlükte titizlikle

²⁰ Radloff sözlüğünde äcipüi (esirci) madde başını vermiş ve karşısına açıklamasını şöyle yapmıştır: “äcipüi [اسيرجي (Osm.), von 'äcip + či] торговец невольниками - ein Sklavenhändler...” Radloff “esirci” sözcüğünü Osmanlıca olarak göstermiş ve esir+ci biçiminde yapım ekini ayırmıştır. Elbette sözcük Osmanlı Türkçesinde kullanıldığından Radloff’un bilgisi doğrudur; fakat bu, sözlükte her zaman kaynak dilin verilmediğini de göstermektedir. Bir etimolojik sözlükte sözcüğün ve ekin yalnızca kullanıldığı dil değil, köken olarak hangi dile ait olduğu; yani kök-dili de gösterilmelidir. Radloff sözlüğünde bazı alıntı sözcüklerin hangi dilden alıntılandığını belirtmemiştir. Örneğin sözcüğün yalnızca Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı verilmemeli, aynı zamanda Osmanlı Türkçesinde kullanılan bu “esir” sözcüğünün Arapça kökenli asir (أسير) sözcüğünden geldiği belirtilerek (mümkünse daha da geri gidilip ilk kullanımı [Örn. Akad, asīru, savaşta alınan tutsak. Bk. Nişanyan. SS. 4. baskı] verilerek) “tutsak” anlamında kullanılan bu sözcüğün eğer varsa anlam genişlemelerinin de açıklanması gerekmektedir. Bunla beraber tespit edilebilmişse sözcüğün ilk geçtiği kaynak verilip (Örn. Nişanyan SS xi. yy. *Kut. Bil.* olarak vermiştir.) tarihi de belirtilebilirdi. Elbette Radloff’un bu konuda günümüz çağdaş etimolojik sözlükleri gibi bir çalışma yapmış olması beklenemez. Kendi çağına göre oldukça geniş bir kaynakçası olmasına karşın günümüzde bazı önemli kaynakların Radloff’tan sonra ortaya çıkmış olduğu gerçeği de göz önünde tutulmalıdır (Kaşgarlı’nın divanı gibi). Yine de Radloff’un içinde bulunduğu devir itibarıyla sözcüklerin ek ve köklerini gösterip kök sözcüğün kullanıldığı Türk diyalektini vermesi de etimolojik bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki Radloff sözlüğünü etimolojik bir sözlük olarak değil; uzun yıllar süren çalışmaları sonucunda özellikle Çağatayca üzerinde durduğu bir “Türk Diyalektleri Sözlüğü” olarak derlemiştir.

uyguladığı bilimsel ve dilbilimsel unsurların genişliği açısından Türk leksikografisinin en yüksek derecedeki başarısı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca burada, Radloff sözlüğünün yayımlanmasından 10 yıl sonra, çeşitli Türk dillerinin ulusal sözlüklerinin bir dizi biçiminde yayımlanmasına karşın, Radloff'un eserinin hiçbir zaman değerinin azalmadığına vurgu yapılmaktadır.

Eserin başında, editörün sözlükle ilgili yazdığı Rusça değerlendirmesinden sonra Rusça ve Almanca önsöz (s. I - VII), sözlükte kullanılan harfler ve ses değerleri (s. IX - XV.) ve kısaltmalar (s. XVI – XVIII) başlıklı bölümler yer almaktadır.

Radloff aslında 1859'da başladığı bu çalışmada ilk olarak Altayca ve Teleütçeden derlenmiş verilere daha sonra da Kazakça, Kırgızca, Tuvaca, Şorca ve Hakasça verilere yer vermiştir. Burada en küçük ses özelliklerini bile işleyen Radloff, daha sonra eserini Tatarca, Karayca gibi malzemelerle besleyerek Budagov, Bianchi, Vambery ve Zanker'in sözlüklerindeki malzemelere de yer vermiştir. Saha ve sonra Kırım ağzından, Litvanya Karaycasından derlenen metinlerle baskı sırasında çeşitli sözlükler aracılığıyla elde ettiği Osmanlıca örnekleri de sözlüğüne katmıştır. Her şeye rağmen eserinin bazı düzeltmelere ihtiyacı olduğunu kabul eden Radloff, “Buna Türk Diyalektleri Sözlüğü Denemesi adını vermekle mükemmellik iddiasında bulunmadığımı göstermek istedim.” demiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Radloff'un sözlüğünde yer verdiği Türk diyalektlerinin çoğu o dönemde yazı dili bile değildi. Dolayısıyla bu diller o gün için aslında sözlü geleneğe bağlı, bugüne göre söz varlığı biraz daha farklı olan dillerdi. Çünkü 1917'den sonra siyasî düzenin farklılaşması sonucunda bugün çoğu yazı dili haline gelen bu diller, Rusçanın sözvarlığının etkisine girmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler söz konusu Türk diyalektlerinin söz varlığının değişmesine, belirli sözcüklerin ve kavramların kullanımdan çıkıp yerini Rusça sözlüklere bırakmasına neden olmuştur.

Her ne kadar Radloff'un sözlüğüne başlama amacı, yazı dili olmayan dillerin sözlüğünü yazmak olsa da Geza Kuun'un bugün kullanılmaz durumda olan Codex yayını, Kalkuta Sözlüğü, Kutadgu Bilig'te geçen sözcükler gibi tarihi kaynaklardan

eserinde örnekler vermiş olması Radloff'un eleştirildiği noktalardan biridir. Çünkü Radloff, eserinde kendi derlediği Proben'deki sözcüklerin tümüne yer verememiştir²¹

Sonuç olarak bugün Radloff sözlüğü, tarihi değerinin yanı sıra onun özellikle Çağatayca olmak üzere Türk diyalektlerini dikkate alarak incelediği sözcüklerin kökenlerine ilişkin fikirlerinin yer alması bakımından da Türkoloji dünyası tarafından referans olarak kullanılan bir kaynak niteliğindedir. Hazırlanması yaklaşık 30 yıl kadar zaman alan bu eserin %94,5'i Çağatayca olmak üzere, %5,5'ini alıntı sözcüklerin oluşturduğu (Erbay, 2008: 116) bilinmektedir. Bizim de yukarıda örneklediğimiz gibi Radloff sözlüğünün ele alınan sözcüğün yapı bakımından incelenmesi, sözcüklerin köklerinin ve eklerinin gösterilmesi ve bu sözcüklerin hangi Türk diyalektine ait olduğunun belirtilmesi açısından etimolojik özellikleri de bulunan bir çalışma olduğunu söylemek doğru olacaktır.

1.3.7. Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque

Türk dili üzerine 1905 yılında bitirilmiş bir diğer etimoloji sözlüğü ise Bedros Keresteciyan'ın "Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque" (London 1912: ikinci basım Amsterdam 1971) adlı çalışmadır.

Keresteciyan, Osmanlı Padişahı Abdülhamit devrinde, Hariciye Nezareti hukuk müsteşarlığı yapmış, emekli olduktan sonra 1905 yılında sözlük denemesini tamamlamıştır. Kendisi "Sözlük" yerine "Türk Dilinin Bir Etimolojik Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler" diyerek mütevazı bir üslup kullanmıştır.

Ermeni kökenli dilcilere bakıldığında Bedos Keresteciyan'dan önce Peder Gomidas Kömürciyan, 1794 yılında Osmanlı Türkçesi grameri ile ilgili çağdaş anlamda ilk sistemli eseri vermiş, daha sonrasında 1838 yılında Artin Hindoğlu, ilk çağdaş Fransızca-Türkçe sözlüğün yazarıdır. 1891 yılında Antuan Tıngır ve Krikor Sinapyan, Türkçede Batı kaynaklı bilimsel ve teknik terimlerin ilk sözlüğünü derlemişlerdir. 1912'de de Kesresteciyan'ın bu eserini görmekteyiz. Daha sonraki yıllarda Türk Dil Kurumunun başuzmanı ve ilk genel sekreteri olan Agop Martayan,

²¹ Ölmez, Mehmet, Radloff Sözlüğünün Yeni Bir yayımı Nasıl Olmalıdır?, VIII. Uluslar arası Türk Dilbilimi Kurultayı Bildirileri, Ankara 1997 s.372

“Okyanus” sözlüğünün yazarı Parseh Tuğlaciyan ve yıllarca Sovyet Bilimler Akademisinin Türk Diller Bölümü başkanlığını yapmış Edvart Sevortiyana karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi dönemlerde Ermenilerin Türkçe üzerine en çok eğilen uluslardan olduğu bir gerçektir. Bununla beraber kimi bilim adamlarımız, yapılmış ya da yapılan kimi çalışmalarda ideolojik açıklamaların ve yanlı görüşlerin olduğunu da ileri sürmektedir. Keresteciyan’ın sözlüğü ile ilgili olarak Mehmet Ölmez şöyle demektedir: “Keresteciyan’ın sözlüğü esas olarak Türkçedeki yabancı öğeler, daha çok da Yunanca alıntılar üzerinde durmaktadır. Tabii bu sözlükte kimi Türkçe sözcüklerin Yunancaya ya da Ermeniceye bağlanmaya çalışıldığını belirtmeliyiz. Yalnızca tarihsel bir değeri olan sözlük 1971’de bir kez de tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.” (Ölmez, 1998: 176) Öte yandan Tuncer Gülensoy, köken bilgisi sözlüğünün (Ankara, 2007) giriş kısmında, Ermeni kökenli sözlük yazarı Sevan Nişanyan ile ilgili şunları söylemiştir: “Aslında, Sevan Nişanyan’ın Çağdaş Türkçe’nin Etimolojik Sözlüğü (İstanbul 2002) adlı sözlüğünün girişinde yazdığı ‘...’ sözleri, bu konuda beni tetikledi. Nişanyan’ın kendi “Malûm ideolojisi” ile yazdığı bu haksız ve dayanıksız (mesnetsiz) sözler beni gerçekten üzmüştü.” (Gülensoy, 2007)

Bedros Keresteciyan’ın uzmanlık alanı finans ve dilbilimdir. Keresteciyan, Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça’yı çok iyi derecede bilmekteydi. İstanbul’a döndükten sonra “Tercüman-ı Ahval” gazetesinde editör olarak yazılar yazmış ve “Basiret”te ise bazı makaleler kaleme almıştır. 1890 yılına kadar Babıâli Hacı Muhaberat Kalemi Müdürü olarak çalışmış, 1890’dan ölüm tarihi olan 1909 yılına kadarsa Maliye Nezareti Tercüme ve Harici ve Muhaberat Kalemi Müdürlüğü yapmıştır. En büyük eseri ise yazmış olduğu “Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque” adlı çalışmasıdır. Aslında Bedros Keresteciyan, 1945 yılında yayımlanan, Ermeni dilinin bir etimolojik sözlüğünü de hazırlamıştır.

Bedros Keresteciyan ile ilgili olarak en geniş bilgi Kevork Pamukçıyan’ın “Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar” (2003) adlı eserinden ve Ana Britanica’daki (Pamukçıyan: 204) Bedros Keresteciyan üzerine yazdığı makalelerden edinilebilir.

Keresteciyan'ın Fransızca yazılan etimolojik sözlüğü, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümün alt başlıkları şöyledir:

- I) Note de l'éditeur..... iii – iv: 'Editör'ün notu' anlamına gelen kısım.
- II) Préface (Par L'auteur) v – viii: 'Önsöz' anlamına gelen kısım, yazar tarafından yazılmıştır.
- III) Notions philologiques et etymologiques..... ix – xv: 'Filolojik ve Etimolojik kavramlar üzerine' anlamına gelen bölüm.
- IV) Table des abréviations..... xviii: 'kısaltmalar tablosu' anlamına gelen sayfa.
- V) Dictionnaire étymologique de la langue Turque (Quelques matériaux Pour un)1 – 339: 'Türk dilinin bir etimolojik sözlüğü için bazı malzemeler' anlamına gelen kısım ise asıl sözlük kısmıdır.
- VI) Mots étrangers introduits et conservés tels quels dans la langue Turque..... 341 – 355: 'Türk dilinde olduğu gibi tutulan ve tanıtılan yabancı sözcükler' anlamına gelen bölüm.
- VII) Locutions adverbials et onomatopéiques..... 357- 359: 'Zarf niteliğinde ifadeler ve onomatopoetic (yansıma)' anlamına gelen kısım.
- VIII) Particules Intensives..... 360 – 361: 'pekiştirme ekleri' anlamına gelen bölüm.
- IX) Thémes verbaux..... 362 – 364: 'sözel konular' anlamına gelen bölüm

Sözlüğün ikinci bölümü ise şöyledir:

- I) Glanures étymologiques de mots français d'origine inconnue ou douteuse..... 1 – 37: 'Bilinmeyen ya da şüpheli olan toplama etimolojik Fransızca sözcükler' anlamına gelen bölüm.
- II) Table Alphabétique..... 38 – 39: 'Alfabetik tablo'

Keresteciyan'ın "Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque" sözlüğü 339 sayfadır ve eser klasik alfabetik düzende oluşturulmamıştır. Keresteciyan,

sözlüğünde olabildiği kadar Türkçenin gerektirdiği biçime yakın düzenlemeler yapmaya çalıştığını belirtmektedir. Türkçe alfabetik sıraya az ya da çok bağlı bir düzenleme yaptığını düşünen yazar, “alfabetik” dediği sırayı şöyle vermiştir: A, E, I, O, Eu, U, Ou, Y, B, P, T (ou Th, qui se prononce souvent somme d), Dj, Tch, Kh, D, R, Z, S (ou Ç), Ch, Gh, F, Q, (ou C), K, G, Ñ (nasalisée), L, M, N, V, H. Toplam olarak sekiz sesli ve yirmi iki sessiz harf vardır. Türkçe sözcüklerin yazımı Fransızca karakterlerle yapılmıştır.

Hasan Eren, etimoloji sözlüğünün giriş kısmında, Bedros Keresteciyan’ın yazdığı Türkçenin etimolojik sözlüğü ile ilgili değerlendirme yaparken Mehmet Fuat Köprülü’nün Türkiyat Mecmuası’nda çıkan bir yazısını anımsatmış ve buna görüş olarak katılmıştır.

Köprülü, Türkiyat Mecmuası’nda Keresteciyan’ın etimolojik sözlüğü ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Türk filolojisine ait mesainin henüz bu kadar ibtidâî bulunduğu bir sırada lisanımızın ıstikakına dair böyle bir eserin meydana çıkması bizim için pek şayan memnuniyettir. Müellif dört sayfalık küçük bir mukaddimedede maksadını izah ediyor: Ona göre bu eser tam manasıyla ıstikaka ait bir eser değildir. Müellif bununla ileride şark u garb Türkçesinin ıstikak lüğatini tertip edecek erbab ihtisasa bazı maddeler hazırlamak istemiş ve Türkçeye diğer lisanlardan geçmiş kelimelerden bahis ettiği gibi Türk kelimelerinin menşe-i ıstikakîsini göstermek için mukayesesini yalnız “Ural ve Altay” lisanlarından değil “Sami ve Ari” lisanlarından aldığı anasına da teşmil etmiştir.”(Köprülü,1926: 294)

Köprülü, Bedros Kesesteciyan’ın eserinin bilim nezdinde geçerli bir yapıt olmadığı kanısını taşımıştır:

“Asya tarihi hakkında azıcık malumat sahibi olan ve ‘Orhun Kitabeleri’ ile Pavet de Courteille’nin ‘Çağatay Lügati’nden ve Ahmet Vefik Paşa’nın “Lehçe-i Osmanî”siyle “Kamus-u Türk”ten istifade eden Bedros Efendi’nin bu kitabı vücuda getirmek için büyük zahmetler çektiği ve pek uzun mesaiye katlandığı birdenbire göze çarpıyor. Lakin ne kadar tesadüfe şayandır ki uzun seneler sarf ettiren bu mesai

ilim için pek ehemmiyetsiz neticeler vermiş, usul dairesinde yapılmayan tetkikatın – hatta asırlarca devam etse- ilim terakkisine hizmet edemeyeceğini bir defa daha meydana koymuştur. Filhakika Bedros Efendi'nin iştikak hakkındaki telakkiyât ve malumatı bizde ilk muğlak mesa'il tarihteki gülünç iştikak musharalekeleriyle hele çalışanlarla şüphesiz kabil-i kıyas değildir. Lakin buna rağmen ilmin yeni usullerine vakıf olamaması, Bedros Efendi'nin ciddi ve samimi mesaisinin kâfi derecede müsmîr olmaması intâc etmiştir.

Bedros Efendi bu mesaisini muvaffakiyetle tetvîc için evvela daire-i işigalini usulî bir surette tahdit etmeliydi. Türkçenin gayrı lisan ailelerine mensup kelimeler ilk asıl Türk cezrleri arasında bir müşabehet aramaya kalkışmak bile abestir. Bu mukayese ancak “Ural” ve “ Altay” zümre-i lisanîlerine ait kelimât arasında icra edilmeliydi. Hatta benim nokta-i nazarıma göre, ilmin hal-i hazırına nazaran bu da fazla ağır bir iştir. Bedros Efendi bu mukayeseyi yalnız eski ve yeni Türk lehçeleri arasında yapsaydı elbette daha sarıh ve daha doğru neticeler elde eder, bu mesaiden Türk filolojisi de a'zamî derecede istifade ederdi.” (Köprülü,1926: 295)

Keresteciyan sözlüğünü sert bir dille eleştiren Köprülü, sözlüğün yöntem açısından eksik olduğunu ve ilim hayatına yeni giren ilim adamlarına sözlüğün başarısızlık abidesi olduğunu belirtmiştir:

“Bu eser için müellifi çok uğraşmış, uzun seneler sarf etmiştir; lakin sâha-i mesaisini tahdit etmediği ve lisanîyat ilminin terakkîyat-ı ahîresine bîgâne kaldığı cihetle, bu usulsüz mesai, me'âtte'essüf ilim için müsmîr olmamıştır. Yarım asırlık ciddî ve samimî bir hayat-ı mesainin bu elim neticeye müncer olması, usulsüz mesainin nihayet iflas ile neticeleneceğini göstermek itibarıyla, ilim hayatına atılmak isteyen gençlerimiz için bilhassa ibretâmizdir.” (Köprülü,1926: 296)

Bedros Keresteciyan'ın sözlüğünün ortaya çıkmış olması zamanın Türkologlarını sevindirmiş olsa da sözlük, dönemin çağdaş linguistik yaklaşımlarından uzak olduğu için Türkologlar tarafından bir deneme olarak değerlendirilmiştir. Hanifi Vural ve Tucay Böler'in “Türkçe Sözlük (TDK)'ten hareketle 1944'ten 2005'e dilimizdeki batı kökenli sözcükler” adlı makalesinde

(Vural, 2008) Keresteciyan'ın bu sözlüğü, Türkçe üzerine yapılmış ilk öncü çalışmalar içinde değerlendirmektedir.

1.3.8. The Lingua Franca In The Levant

“Lingua Franca”, aynı dili konuşmayan insanlar arasında iletişim kurmak için sistemli olarak kullanılan bir dildir. Bu sözcük, Oxford'un İngilizce sözlüğünde, “Lingua Franca veya Sabir, tarihte Doğu Akdeniz'de kullanılmış olan, İtalyancanın, Fransızca, Arapça Farsça ve İspanyolcayla karışımından oluşmuş dil. İtalyanca Frenk dili anlamına gelir.” biçiminde tanımlanmaktadır. “Lingua Franca” dilbilim tarihinden bağımsız bir terim olarak açıklanmaktadır. “Pidgin” ya da “kıрма dil” anlamındaki “coreol” çoğunlukla bir “Lingua Franca” olarak tanımlansa da pek çok “Lingua Franca” bunlardan farklıdır.²² Anadil, tek dil konuşan bir ülkede yerel dil olarak kullanılırken, bir “Lingua Franca” kaynağını aldığı toplumun sınırlarının dışına çıkar ve ülkeler arasında iletişim için ikinci bir dil olarak kullanılır. Örneğin İngilizce İngiltere için bir anadil iken Filipinlerde bir taşıma dili olarak kullanılır.

“Lingua Franca” adlı internet sitesinde²³ gazeteci Jill Kitson, “The Origins of Lingua Franca” adlı yazısında (Kitson, 1999), “Lingua Franca” teriminin ne anlama geldiğini sorgulamış ve bu terimin etimolojisi üzerinde durmuştur.²⁴ Kitson, bir dil

²² Lingua Franca ile ilgili olarak Ernest Weekley, An Etymological Dictionary of Modern English adlı etimolojik sözlüğünde Lingua Franca'yı bir çeşit pidgin olarak tanımladığını görüyoruz: “It., Frankish tongue. A kind of "pidgin" It., with elements from other Mediterranean and Oriental langs., spoken in the Levant. Hence fig. mixed jargon understood by those who would otherwise not be intelligible to each other. The name is prob. due to the Arabs, Frank (q.v.) being regular Eastern word for European” (Weekley, 1921)

²³ İnternet sitesi olarak Lingua Franca: www.abc.net.au/rn/linguafranca

²⁴ Hudson'a göre terimin tarihi 1576 ya da 1577 yıllarına gider: “Yer Lübnan'daki Sur kenti ya da Sidon'dur. Şu an Lübnan kıyılarındaki eski limanlardan biri, o zamanlar Levant olarak bilinmektedir. Büyük bir yelkenli limana yaklaşır. Güvertesinde, koyu kırmızı kadife pelerini ve kuş tüyü şapkasıyla göz kamaştırıcı bir kaptan durmaktadır. İskelede ise basit fakat büyüleyici beyaz elbisesiyle Arap bir tüccar durmakta ve adamları hasta develerin üzerinden gizemli kutular, fiçılar ve yığınlar indirmektedir. Daha sonra iki tüccar eşya takas etme konusunda müzakere yaparlar: İpek, parfüm ve baharat karşılığında şarap, cam eşya ve yeni moda saatler... Daha sonra takas rağbet görecektir. Bir Şam kumaşı rulosu karşılığında, ne kadar zeytinyağı? Saat için ne kadar biber? Peki bunlar hangi dilde konuşacaklardı? Bu daha önceden belirlenmişti. Venediklilerin tam tersine, Araplar pek çok dili konuşmaya oldukça alışkındır. Bu yüzden tüccarlar aralarında Venedikçe konuşmuşlardır. Fakat konuştuıkları bu dil karmaşık çekimleriyle ve incelikleriyle gerçek Venedikçe değil, basitleştirilmiş versiyonu, lingua Franca; yani (Frankish tongue) Frenk dilidir. Peki neden dile Frenkçe denmiştir? Frenkler 6. yüzyılda Galya'yı fetheden ve ülkeye yeni adını (France) veren ve Nil Nehri etrafında yaşamış Alman bir kavimdir. Peki bunların bu dille ne ilgileri vardır? Yanıt sorduğunuz kişiye göre değişmektedir: Bazıları Levant'taki tüm Batı Avrupalıların Franklar olarak bilindiğini, bu yüzden de Venediklilerin aslında Franklılar olduğunu ve dillerininse Frenkçe olduğunu söylemektedir.

yazarı olan Nick Hudson'un Frenk dili anlamına gelen "Lingua Franca" terimi üzerinde çalışma yaptığını bildirirken, sözcüğün 16. yüzyıla gittiğini belirtmektedir. "Lingua Franca" %80 civarında İtalyanca ve geniş bir biçimde Türkçeden olmak üzere, Fransızca, İspanyolca, Yunanca ve Arapçadan oluşmuştur.

"Lingua Franca" Doğu Akdeniz'de ticaret ve diplomasi dili olarak kullanılmaktaydı ve O zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun liman şehirlerinde, İtalyanca konuşanların denizyolu ticaretinde baskın olduğu bilinmektedir.

Romanistlerden Henry & Renée Kahane ve Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze; 1954'te taslağının, ilk baskısının 1958'de (Urban) yapıldığı "The Lingua Franca in The Levant, Turkish nautical Terms of Italian and Greek Origin" adlı İngilizce bir sözlük yayımlamışlardır.²⁵ Henry & Renée Kahane ve Anreas Tietze Bizans Rumcasından Arap argosuna, Güney Fransa lehçesinden Cezayir korsanlarının belgelerine kadar Türkçedeki denizcilik terimlerinin izini sürmüşlerdir. (Nişanyan, 2009). Üç bilim adamının birleşerek yayımladıkları bu eser, Türkçede kullanılan denizcilik terimlerini etimolojik açıdan ele almaya çalışan üçüncü çalışmadır.²⁶ Fakat bu oylumda yazılmış bir eser olması bakımından da bir ilktir. Sözlüğün son baskısı 1988 yılında yapılmıştır.

Bazılarıysa 'Lingua Franca' etiketinin ilk kez Ortaçağ'da İtalyanca ve güney Fransızca (ki bu durumda Francanın en iyi çevirisi Fransızca olsa gerek) arasında kullanılan ticaret diline uygulandığını belirtmektedir. Bir başka görüş ise 'Franka'nın Frenkçe ya da Fransızcayla hiçbir ilgisi olmadığını; fakat İngilizcede sıfat olarak 'özgür' ve 'açık' anlamına gelen 'Frank' biçimine geldiğini belirtmektedir. Tüm açıklamalarda birtakım problemler söz konusu olduğundan terimi çevirmemiş biçimi 'Lingua Franca' olarak bırakalım." (Kitson, 1999)

²⁵ Kahane'ların Tietze'yle böyle bir eser yazmak ve yayımlamak için ona teklif götürdüklerini, Tietze'ninse bu teklifi kabul ederek yurt dışında bu çalışmayla ilgilendiğini onun 17 Ekim 2002 günü Türk Dil Kurumunda yaptığı konuşmadan anlayabiliyoruz. Tietze, eserin yazılması ve yayımlanması aşamalarıyla ilgili şunları söylemiştir: "İlk ilmî neşriyatım, ilk ilmî makalem galiba 40 senesinde Hollanda'da bir ilmî mecmuada çıktı. Bu, Akdeniz'de geçen bir romandı. 17. asra ait. İçinde bütün gemilerde kullanılan tabirler geçti ve korsanlar, gemiciler arasındaki münasebetler hakkında hoş bir romandı. Bu yazının sonuna Lingua Franca'nın küçük bir lügatini ekledim ve orada yani bütün Akdeniz'deki gemiciler, denizciler anlaşabilmek için aralarında ayrı bir dil gibi bir şey kullanıyorlar. Ona Lingua Franca diyoruz. Bu yazıdan ayrı basımının bir tanesini Amerika'da Lingua Franca hakkında çok çalışın usta bir profesör vardı, ona yolladım. Bana aynı zamanda onunla beraber Lingua Franca hakkında geniş bir kitap yazmayı – müşterek onlarla, hanımı da beraber – teklif etti ve beni bir seneliğine davet ettiler. Bu 1952'deydi. 52'den 53'e kadar Illions Üniversitesi'nin orada kaldım ve onlarla çalıştım. Kitap 58'de çıktı ve Lingua Franca için 800 ve 800'den daha fazla makale, her kelime hakkında bir makale vardı ve Akdeniz kıyısındaki bütün milletlerin bu kelimeleri nasıl kullandığını gösteren yazılar çıktı. O iki arkadaşın çok şey öğrendim metalurji hakkında. Yani bilhassa bu kelimeler. Bunlar Romanistlerdi. Romanistler daha ileridir bizlerden bu hususta." (Tietze, 2003)

²⁶ "The Lingua Franca In The Levant" adlı sözlük, bu alanda yapılmış ilk çalışma değildir. Eser, İtalyanca ve Yunanca kökenli Türkçe denizcilik terimlerinin etimolojik tartışmasını sunmayı

Sözlüğün bu konuda verilmiş önceki çalışmalardan daha geniş kapsamlı olduğu ve sözlükte ayrıntılara fazlaca yer verildiği açıkça görülebilir. Bu eserde terimlerin numaraları, varyantlar ve tanımlamalar oldukça fazlalaştırılmış ve esere teknik, tarihî ve yazınsal belgeler eklenmiştir. Türkçeye ulaşan her bir sözcük tüm Akdeniz'in bağlamında, ilerleme ve tarihinde mümkün olduğu derecede gösterilmiştir. Yazalar, bu yolla, Türkçe üzerine yapılan bu çalışmanın bir Akdeniz çalışması olduğunu belirtmekte ve böylelikle, geniş anlamda, Akdeniz etimolojik araştırmasına katkıda bulunan tüm bilim adamlarını öncelleri (selefleri) olarak kabul etmektedirler.²⁷

“The Lingua Franca in The Levant, Turkish nautical Terms of Italian and Greek Origin” adlı çalışmanın sözlük yazarlarınca iki amacı olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, belirli bir alanın (anlambilimsel ve tarihi olarak iyi tanımlanmış) Türkçe sözcüklerinin açıklanması, kısa etimolojik taslakları ve bunların Akdeniz dilbilim-kültürel birliği biçiminde gösterimidir. Yazarlar, çalışmanın başlangıç noktası olarak Türkçedeki Batı ve Yunan denizcilik terimlerini içerdiğini belirtmektedir. Çalışmada bunlar mümkün olduğu kadar eksiksiz örneklendirilmektedir. İkinci husus ise terimlerin her birinin tarihi ve Akdeniz'e ait

amaçlayan üçüncü çalışmadır. İlki G. Meyer tarafından 1893'te yayımlanan “Türkische Studien” çalışmasının 72-87 sayfalarında 179 deniz teriminin bir tartışmasıdır. Bir yıl sonra yayımlanan L. Bonelli'nin çalışması, Mayer'in araştırmasının yeniden düzenlenmesinden biraz fazlasıdır. İkinci olarak, Kahane'ler, Redhous tarafından sözlükte bulunan unsurlara dayanan bir eleştiri yazmışlardır. Mayer'in unsurları bir şekilde düzeltilmiş ya da değiştirilmiştir ve 97 yeni Türkçe terim sunulmuştur. “The Lingua Franca In The Levant” adlı eserde ise aynı konu geniş çapta ele alınmaktadır.

²⁷ “The Lingua Franca In The Levant” adlı eserin yazarlarının sözlüklerinin giriş kısmında öncellerinden ve çalışma arkadaşlarından söz ederken sıraladıkları bazı isimler vardır: “Bireysel etimolojiyle uğraşan etimologlara ve **Mayer-Lübke, Gamillscheg, Bloch-Wartburg, Wartburg, Battisti-Allesio, Prati** gibi iyi tanınan çağdaş etimolojik sözlüklerin yazarlarına ek olarak, bir sürü ve açık zayıflığına karşın “Glossaire nautique”e (1848) sahip olan ve hala bizim bilimimizin temel olan **Jal**; bazen nihai olmakla birlikte dağınık etimolojik yazılara sahip, “sözcük ve nesne” yaklaşımının kaşifi, yayımlarının tarihi kadar hala çarpıcı **Achuchardt**; Akdeniz ile ilgili baş döndürücü pek çok esere sahip olan **Max Leopold Wagner**; henüz bu çalışmanın sonunda yayınlanmamış İspanyolca bir başyapıtı sahip **John Corominas**; burada tartışılardan çok daha önceki dönemlerde var olan dilbilimsel bir Akdeniz biriminin kavramına parlak bir biçimde katkıda bulunan merhum **Vittorio Bertoldi**; “Manga Graecia” araştırmasının efendisi olan **Gerhard Rohlfs**; burada çok daha fazlası sunulan Massaliote Yunancasında etkileyici makaleleriyle **Wartburg**, sağlam temellerde kabul edildiğini düşündüğümüz pek çok harikulade çalışma koyan **B. E. Videos**; ve “Dizionario di marina”ya sahip **A. Prati**, Jal'in ve Vidos'un çalışmaları gibi alanımızda temel bir araç olmuştur. Ve özellikle Romence (Latince) olmayan alanda uzmanlık yapan Akdenizci topluluk vardır: hepsinin ötesinde, Arnavutça, Türkçe ve Yunanca üzerindeki çalışmaları temel olan **Gustav Meyer**; Yunanca için **Hesseling** ve **Koukoules**, Arapça için **Brunot** ve **Colin**; Dalmaçyaca için **Skok** ve **Deanovic**; ve Akdeniz'in doğu sahilinin pek çok köşesi için **Carlo Tagliavini**... Tüm bu kişiler, aynı anda, bizim öncelimiz ve çalışma arkadaşlarımız olmaktadır.” (Kahane&Tietze, 1988: XIII)

dağılımlarıdır. Yazarlar, Doğu ve Güney Akdeniz'in şimdiye kadar mümkün olandan daha ayrıntılı bir resmini sunmak için, Türkçe olmayan unsurların bir araya getirilmesinde tartışmalı sözcüklerin Arapça, Dalmaçyaca (Dalmatian) ve Yunanca akrabalarına özellikle dikkat ettiklerini belirtmektedirler. Sözlükte Türkolog Andreas Tietze, ona göre Türkçe kökenli olmayan ama Türkçede kullanılan denizcilik terimlerini toplamıştır. Renée Kahane ise kendi düşüncesine göre bunlardan İtalyanca veya Yunanca kökenli olan terimlerin bir listesini çıkarmıştır. Listedeki her bir terim için Tietze, olabildiğince bol bir biçimde Türkçe teknik ve yazınsal örnekler kaydetmiştir. Kahane'lar kısa bir biçimde Akdeniz'in her bir teriminin tarihini, sözcüğün esas kökünü belirlemeye çalışarak ve Portekiz'den Yunanistan'a kadar bunun tüm Akdeniz'deki dağılımının taslağını çıkartarak ana hatlarıyla belirtmişlerdir. Bunu yaparken de Tietze'nin benzer Arapça materyallerini de eklemişlerdir.

Sözlük yazarları daha derin bir araştırma ışığında, eserde pek çok yorum ve önerilerinin hatalı çıkabileceğinin de farkında olduklarını belirtmektedirler. Yazarlar sözlükteki pek çok örnekte ele aldıkları sözcükleri çözümleme yapmadan, açıklamasız, olduğu gibi sunmayı tercih etmişlerdir; bir kısmında ise yorumsuz olmak üzere kendilerinden öncekilerin önerdiği çözümleri ya da açıklamaları listelemişlerdir. Yazarlar, çok fazla olmamakla birlikte, bazı durumlarda sözcük kökenlerine ait kestirimlerinde gerekenden daha uzağa gitmiş olabileceklerini düşünmektedirler. Fakat yine de detaylara ilişkin tüm kuşku ve tereddütlerine rağmen yöntemlerinin nitelikli olduğuna inanmaktadırlar. (Kahane&Tietze, 1988: VII). Yazarlar, Akdeniz'e ait dilbilim kadar karmaşık ve bir o kadar da geniş bir alanda ciddi ilerlemelerin bugün yalnızca bir çalışma grubu ile olabileceğini çalışmalarında özellikle vurgulamışlardır.

Yazarlar, yapılan tanımlamalarda ve izlenen yöntemde belirli sınırlamalara ve kusurlara dikkat çekilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunlar beş bölümde toplanmıştır:

(I) "Lingua Franca" sözlükte dar bir anlamda kullanılmaktadır. Yani yalnızca sözlükle sınırlandırılmıştır ve sözlük içinde de denizcilik terimleriyle sınırlandırılmıştır. Yazarlar, Türk denizciliğinin 13. ve 15. yüzyıllarda Akdeniz'de

başlaması sürecinde ve 18. yüzyıla değin devam etmesiyle, Akdeniz'e ait denizcilik terminolojisinin Batı'dan Türkler tarafından ödünç alınmış terimlerle sınırlanmış olduğunu düşünmektedirler. Kısacası 18. yüzyılın sonundan önce, herhangi bir terimin Türkçe tarafından ödünç alınmış olması olasıysa, o zaman bu terimler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bunlar günümüze kalabilmiş; hatta pek çok örnekte de bugün yaşamaktadır.

(II) “Levant” burada dilbilimsel bir öge olarak kullanılmaktadır: Türkçe ve Akdeniz arenasındaki diller daha önceden Türk hâkimiyeti veya etkisi altındaydı. Diğer bir ifadeyle, bu terim, Akdeniz dillerinden ne İtalyancaya, ne Gallo-Romencesine, ne de İber-Romencesine gönderme yapmaktadır. Muhtemelen bu terim, Venedik etkisini tanıyan kesimlere ya da bölgelere gönderme yapmaktadır. Bu Türkçe materyal, Tüm Osmanlı İmparatorluğunu kapsamaktadır. Yazarlar diyalekt öğelerinin alıntılanmış olduğunu; ama Türkçe kayıtlarına, diyalektlere göre düzenlenmemiş olduğunu belirtmektedirler. Sözlükte, Kuzey Karadeniz sahası lehçelerinden (Örn. Kıpçak) yalnızca erken dönem unsurları (13.-14. yüzyıllar) bulunmaktadır.

(III) Yazarlar denizcilik teriminin nedensizliği üzerinde durmuşlardır. Denizcilik terimi olarak düşünülen sözcüklerin nerelerde listelendiğinden bahsetmişlerdir. Ayrıca yazarlar sözlüğe balık tutma terimlerini dâhil etmişlerse de, balık isimlerini sözlüğe dâhil etmemişlerdir. Yine tamamen edebi ve şairane olan tüm terimleri de çalışmalarının dışında tuttuklarını belirtmektedirler.

(IV) Yazarlar olabildiğince geniş kapsamlı bir biçimde Yunanca ya da Batı kökenli Türkçe denizcilik terimlerini bir araya toplamışlardır. Tabii bu durum, Arapçadan direkt olarak Türkçe tarafından ödünç alınmış Arapça ve Slavik sözcükleri dışarıda tutmuştur. Yazarlar burada Türkçenin Latince ya da Yunancadan ödünç aldığı sözcükleri ele almışlardır. Dolayısıyla Orta Arapça vasıtasıyla Türkçeye ulaşan Yunanca sözcükleri hariç tutarken Türkçeye Orta İtalyanca vasıtasıyla ulaşmış olan Arapça sözcükleri dâhil etmişlerdir. Sonuç olarak kitap, Türkçedeki Batı ve Yunan uygarlıklarının etkisinin bir göstergesidir.

Orta Yunanca aracılığı ile Türkçeye ulaşan İtalyanca terimler, Yunanca değil; İtalyanca bölümünde listelenmiştir. Yazarlara göre, ödünçleme konusunda, mümkün olduğunca İtalyanca birinci derecede vericidir: İtalyanca aracılığı ile Türkçeye ulaşan Yunanca terimler, ilgili İtalyanca başlık altında tartışılmaktadır; keza Portekizce, İspanyolca, Katalanca, Provençal ve Fransızca kökenli terimler İtalyanca varyasyonlarının altında listelenmiştir. Yazarlar İber-Latincesi ve Gallo Latincesi sözcükleri (bir tek pangueta istisnası ile birlikte) Orta Dönem İtalyancası aracılığı ile Türkçeye girmiş olduğunu özellikle vurgulamaktadırlar. Yine Venedik'e ait kullanılan dille (Venedikçe) ölçünlü İtalyanca arasında zıtlık söz konusu olduğundan, yazarlar bir sözcüğün ilk kökünü göstermede çelişkisiz olamadıklarını da belirtmişlerdir. Yazarlar, Türkçe bir sözcüğün Venedikçe kökenini, biçim ve tarihi açıkça Venedik'i gösterdiğinde vermişlerdir. Ne var ki sözcüğün standart biçimi, Venedikçe biçimiyle az ya da çok benzeşiyorsa, o zaman terimin standart biçimi verilmektedir.

(V) Yazarlar Yunanca balık avlama terminolojisinin “Lingua Franca” çalışmasında yer alıp almaması konusunda bazı soruların akla gelebileceğini vurgulamışlardır. Yazarlar bunu ele almışlardır; çünkü onlara göre bu, anlam ve önem hususunda yerel bir hadiseden çok daha fazladır. Tunus kadar Kuzey Afrika'nın içine doğru açık dallarıyla Doğu Akdeniz'in geniş alanında balık avlama terminolojisinin yüzyıllardır Yunanca olduğu da yazarlar tarafından belirtilmektedir.

Yazarlar Türkçe tarafından ödünç alınan 878 terimin her birinin tartışmasının tutarlı bir örüntü izlediğini belirtmektedirler. Sözlükte her bir bölüm dört kısma ayrılmaktadır.

(I) İlk bölüm, İtalyanca ya da Yunanca olan kökeni vermektedir. Bu bölümde Venedikçe, Doğu Venedikçe ve kimi zaman da Ceneviz kökenli sözcükler verilmektedir. Yunanca kökler arasında antik ve Bizansa ait biçimler belirtilmiştir; belirtilmeyenler, ya çağdaş biçimlerdir, ya da eski kayıtları olmayanlardır. Arka arkaya gelen numaralar, köklerin alfabetik sırasını izlemiştir. Önce İtalyanca sonra Yunanca unsurlar vardır.

(II) Eserde bir sonraki kısım, Türkçe bölümüdür. Öncelikle terim biçimleri çeviri yazıyla sunulmuş ve sonra “a” biçiminde verilmiş bir dipnotla, sözcüğün Arapça karakterlerdeki biçimi verilmiştir. Yazarlar daha sonra sözlüklerde sunulduğu şekliyle, sözcüklerin tanımlamalarının teknik olarak kesinlikleri ve doğrulukları üzerinde düzeltme yapmaya kalkmadan, sözcüklerin bu anlamlarını listelenmişlerdir. Bütün bu verileri mümkün mertebe sözlüklerden aldıklarını söyleyen yazarlar; kural olarak, 5 standart kaynaklarından²⁸ en az birinden alıntı yapabildikleri sürece başka hiçbir çağdaş kaynağa ihtiyaç duymadıklarını da belirtmişlerdir. Standart kaynaklara eklenen, eski sözlükler (1840’a kadar öncelikli) ve lehçe sözlükleri vardır. Sözlükte bu veriler, yazarların beyanlarına göre, çağdaş edebiyattan kayıtlarla ve belgelerle tamamlanmıştır. Bununla beraber, Türkçedeki terimlerin genişletmesi ve gelişmesi işlemi eski belgeler aracılığıyla örneklendirilerek yapılmıştır. Yazarlar bir kural olarak tüm kayıtların 1800’den önce olmasını dikkate aldıklarını belirtmektedirler (Kahane&Tietze, 198: X). Tüm Türkçe alıntılar tercüme edilmiştir.

(III) Üçüncü kısımda yazarlar Akdeniz’le ilgili terimin tarihini vermektedir. Bu kısım, kelimenin kökünü, Akdeniz’deki denizcilik terimlerinin ortaya çıkış tarihini ve Akdeniz’deki dağılımını göstermektedir. Dağılım Batı-Doğu doğrultusunda özellikle düzenlenmiştir: Portekizce, İspanyolca, Katolonca, Provençal dili, Fransızca, İtalyanca (alt bölümleri olarak Ceneviz, Venedik ve Doğu Venedik dilleriyle), Arapça, Dalmaçyaca, Arnavutça, Yunanca, Türkçe, Berberice, Kürtçe, Farsça, Antik Mısır dili, Sırp Hırvatçası, Bulgarca, Romence ve Rusça ilave edilmiş ek göstergelerle Türkçe. Arapça unsurlar, aynı Batı-Doğu doğrultusunda devam etmektedir: Genel Arapça, Malta, Kuzey Afrika (Jal terimi), Fas, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak. Bazen, açık tarihi gerekçelerden ve genellikle Yunanca sözcüklerle, sıra Doğu-Batı yönü olmak üzere tersine dönmektedir. Etimolojik tartışmaların sonundaki kaynakça referanslar, ilgili Türkçe terimin önceki analizlerini göstermektedir.

²⁸ Yazarların 5 standart kaynak (five Standard sources) olarak niteledikleri kaynakları kısaltmalarıyla şöyledir:

- 1) **GF**: Hakkı, İ.: *Gemicilik Fenni*; İstanbul, 1920/1874
- 2) **R**: Redhouse, J. W.: *A Turkish and English lexicon*; Constantinople, 1884; [reimpressions, 1890 and 1921]
- 3) **Th**: Thompson, W. A.: *Hand-book of nautical terms and technical and commercial phrases in English, Italian, french, and Turkish*; Constantinople, 1892.
- 4) **QB**: Nutki, S.: *Kamus-u bahri*; İstanbul, 1917
- 5) **GD**: Gürçay, L.: *Gemici dili*; İstanbul, 1943.

(IV) Dördüncü kısım, biri numaralanmış, diğeri ise harflendirilmiş olmak üzere iki biçimde oluşmuş notlardan oluşmaktadır. Bu bölümde bazı hususların tartışmalarına ek olarak, numaralanmış seriler ele alınmış ve Türkçe denizcilik terimlerindeki yerel Türkçe unsurlarının çevirileri tartışılmıştır. Notların harflendirilmiş serisi, yazarların kaynaklarında bulunduğu kadarıyla, Türkçe sözcüklerin Arapça yazımını kapsamaktadır.

Yazarlar, eserin giriş kısmında Türkçenin alfabe sorunundan da söz etmişlerdir. Sözlükte transkripsiyonla ilgili bilgiler veren yazarlar, Türkçe metinlerin çeviri yazımı (*İng. transliteration*) için çağdaş Türkçe alfabe kullandıklarını belirtmişlerdir. Kullanılan bu alfabenin bazı küçük değişikliklerle standart Latin alfabesinden oluştuğuna dikkat çeken yazarlar, bu değişiklikleri şöyle açıklamışlardır:

“Genel olarak, Türkçe metinlerin çeviri yazımı (sözcükler ya da örnekler) için çağdaş Türkçe alfabe kullanılmıştır. Bu, belirli küçük değişikliklerle ölçünlü Latin harflerinden oluşmuştur. C harfi, ötümlü patlamalı [ğ] için; ç harfi, ötümsüz patlamalı [ç] için; ş harfi, sessiz damaksıl (sızmalı) ünsüz [ş] için kullanılmaktadır. Ğ ise ĭ olarak söylenmekte ya da hiç telaffuz edilmemektedir. Ünlüler az ya da çok, İtalyancada olduğu gibi telaffuz edilir; ö ve ü Almancada olduğu gibi telaffuz edilir. i harfi (büyük biçimi Î ile) üst-ince düz ünlü anlamına (İtalyancadaki i söylemi gibi), ı harfi (büyük biçimi I ile) üst-arka düz ünlü anlamına gelmektedir. Üç örnekte, inceltme / uzatma imi önceki sessizin telaffuzunu işaret etmekte veya göstermektedir: kâ, gâ, lâ sesleri, kya, gya ve art damaksıl l ‘ye karşılık, damaksıl l ile la biçiminde telaffuz edilmektedir; diğer tüm durumlarda inceltme / uzatma imi (circumflex) sesli uzunluğunu göstermektedir. Kesme işareti ise gırtlaksıl bir durma işaretidir. Çağdaş sözlüklerin vurguya işaret ettikleri belirli örneklerde tiz bir vurgu, çağdaş yazım sisteminin tabiki bir parçası olmamasına karşın vurgulu seslinin üzerinde yer almaktadır.” (Kahane&Tietze, 1988; XI)

Yazarlar Türkçede kullanılan çağdaş alfabenin bazı durumlarda yetersiz olduğunu söylemekte ve 1600’den önceki tüm belgele de bunun görüldüğünü

belirtmektedirler. Bu örneklerdeki değişikliklerle ilgili yazarlar şöyle bir açıklama getirmişlerdir:

“Bu tip örneklerde, ölçünlü alfabe aşağıdaki gibi kimi küçük değişikliklere uğramıştır: Sesli kök olarak é; sesli kök, kaynak materyalde ayırım gözetmeden e ya da i olarak yazıldığında kullanılmaktadır. k ve g damaksıl sessiz, ƣ ve ğ damaksıl / sert damak; ħ yumuşak damaksı süreksiz (Almancadaki ach gibi); η yumuşak damaksı nazal; ƣ ve d , kalın bir ünlü içeren Türkçe sözcüklerin belirsiz dilucu-dişardı t- ve d- sesleri yerine geçmektedir. Arapça ve Farsça ödünçlemelerdeki sesli uzunluğu, uzatma işareti (macron) tarafından işaretlenmiştir. Gırtlakta ses duraksaması ˆ ve ˆ ile sırasıyla Arapça orijinalini gösteren ˆain ya da hazma ile temsil edilmektedir.” (Kahane&Tietze, 1988; XI)

Yazım konusunda Türkçe olmayan unsurlarda, kaynağın yazılışı Romen[Latince] karakterlerdeyse, bu yazılış aynen alınmıştır. Tek istisna kimi zaman ya hafifçe rötuşlanmış ya da açıkça hatalıysa düzeltilmiş Kuzey Afrika (Jal) dilinde bulunan belirli Arapça, Dalmaçyaca ve Romence sözcüklerdir. Arapça unsurlar ise baştan sonra günümüz alfabesine çevrilmiştir. Yazarlar sözlükte konvansiyonel sistemle birlikte ünlü uzunluğunu, sessiz bir harf altındaki noktayı ve vurgulu telaffuzu gösteren işaretlerin (macron) kullanıldığını belirtmektedir. Yunanca unsurlar değiştirilmeden bırakılmış; fakat bağlamla ilgili olduğunda, sesli duraklar Latince karakterler tarafından ifade edilmiştir.

Çalışmanın taslağı şöyledir:

1) **Türkler ve deniz**

- A) İlk temaslar (1400’e kadar)
- B) Osmanlı İmparatorluğu: Bizans deniz gücüne varis olma (1400-1500)
- C) Osmanlı Deniz İmparatorluğu (1500 – 1600)
- D) Son dönemler: Osmanlı deniz gücünün zayıflaması
- E) Denizcilikle ilgili Türkçeye alınan ödünçlemeler: özet

2) **Denizcilik terimleri**

3) **Ekler**

- A) Kaynaklar
- B) Kaynak kısaltmaları

- C) Semantik olarak gruplar dizini
D) Dillere göre sözcükler dizini

Yukarıdaki şema, eserin içeriğinin ana ve alt başlıklarını oluşturmaktadır. Bu başlıklara baktığımızda, yazarların Türkçenin ilk temalarının tarihsel bir çerçevesini çizdiğini görmekteyiz. Bu tarihsel çerçevede Türk boylarından ve Türk dillerinden söz eden yazarlar Türklerin deniz kültürüyle ne zaman tanıştığından da söz etmektedir.

Yazarlar ilk temaslardan söz ederken Türklerin 1400'e kadar olan denizcilik terminolojisini de değerlendirmişlerdir. Ne Kuzey Karadeniz'deki ne de Ön Asya'daki Türklerin hiçbirinin daha önce bir deniz deneyimi olmadığından söz eden yazarlar bu tarihi gerçeğin sonuçlarının Türklerin denizcilik terminolojisi üzerinde nasıl değerlendirilebileceği üzerinde durmuşlardır. Bunu yaparken de yazarlar şöyle bir sorgulamayla başlamıştır: “ The impressive bulk of the borrowed nautical terminology treated in this book is apt to create the impression that the Turks took all their seafaring terms from foreign nations, and it may easily lead to the conclusion that the Turkish tribes, upon first discovering the sea, had no words with which to Express things pertaining to it. Is this correct?”²⁹ (Kahane&Tietze, 1988; 6) Bu sorunun yanıtını örnekleriyle veren yazarlar, öz Türkçe sözcüklerin daha Türklerin denizle ve denizcilikle tanışmadan önce bile var olduğunu ortaya koymaktadır. Özünde Türklerin eski denizcilik terminolojisinin Orta Asya'nın nehir ve göllerinde oluşmuş olabileceğini söyleyen yazarlar, bunlardan “orijinal terminoloji” olarak nitelendirdikleri birkaç tanesini örneklendirmişlerdir: “deniz”, “ada”, “gemi”, “sal”, “kayık”, “yelken”...

Yazarlar Osmanlı denizcilik terminolojisindeki öz Türkçe denizcilik terimlerini de örneklendirmişlerdir. Bunların yanında Osmanlı denizcilik terminolojisinin Farsça ve Arapça kökenli sözcüklerini, Slav kökenli olanlarını, Yunanca ve İtalyancadan alınan ödünçlemeleri de örneklendirmişlerdir.

²⁹ Alıntı yapılan pasajın Türkçeye çevirisi: “Bu kitapta işlenen alıntı denizcilik terminolojisinin etkileyici düzeydeki fazlalığı, Türklerin tüm denizcilik terimlerini yabancı uluslardan almış olduğu izlenimini yaratabilir ve bu da kolaylıkla Türk boylarının denizle tanışmaya dek denizciliğe ait şeyleri açıklayacak hiçbir sözcüğü olmadığı sonucuna götürebilir. Peki bu doğru mudur?”

Yazarlar verdikleri tarihsel bilgilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumuyla ilgili değerlendirmeler yaptıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 15. yüzyıl denizcilik terminolojisini de ele almışlardır. 15. yüzyıl kaynaklarına değinen yazarlar, daha sonra 16 yüzyıldaki Osmanlı deniz imparatorluğunun genel bir çerçevesini çizmişlerdir. Yazarlar 16. yüzyılda Türkçeye alınan İtalyanca ve Yunanca denizcilik terminolojisine örnekler vererek bu yüzyıl kaynaklarına da değinmişlerdir. Eser, bu bağlamda, dönemle ilgili Osmanlı İmparatorluğu'na ait tarihsel bir kaynak görevi de görmektedir.

Son dönemlerinde Osmanlı deniz gücünün zayıflamasını da ele alan yazarlar “17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun durgun dönemini işaret eder.” diyerek öncelikle yine dönemin genel çerçevesini çizmişlerdir. Daha sonra bu dönemdeki denizcilik terimlerini ele almışlar, 17. ve 18. yüzyıldaki İtalyanca ve Yunanca kökenli denizcilik terimlerini ele almışlar ve örneklendirmişlerdir. Yazarların Türkçeye alınan denizcilik terimleriyle ilgili yapacakları etimolojik çalışmalardan önce, eserlerinde tarihsel bilgileri de sunmuş olmaları, çalışmalarının bir bütün olmasını sağlamaktadır. Keza sözlüğün Hacı Kalfa'nın Müslümanların (Türkleri kastederek) Roma topraklarını fethetmeleriyle ve denizlere açılmalarıyla pek çok denizcilik teriminin onlara geçmiş olduğunu ifade ettiği bir sözle³⁰ başlaması, eserin daha giriş kısmında içeriği ile ilgili tarihsel aydınlatmayı sağlamaktadır.

Ekler kısmında yararlanılan kaynakların çok geniş olduğu görülmektedir. Kaynaklar iki ana başlıkta tasniflenmiştir:

- 1) Türkçe kaynaklar
 - a) Sözlükler ve sözlükçeler
 - b) Denizciliğe ait çağdaş çalışmalar
 - c) Çağdaş literatür
- 2) Arapça kaynaklar

³⁰ Hacı Kalfa'nın eserin girişinde yer alan sözü: “Since it is only recently that the Moslems have conquered the Land of the Rhomaioi and begun to sail the seas, most of the terms and names given to things pertaining to ships and to the sea are some Spanish, some Italian, and some Greek; they have taken them over at their pleasure.”

3) Yunanca kaynaklar (ve diğer doğu Akdeniz dilleri üzerine bir notla)

Daha sonra alfabetik sıraya göre dizilmiş kaynak kısaltmaları yer almaktadır. Semantik olarak gruplar dizininde, unsurlar anlamsal öbekler biçiminde sunulmuştur. Dillere göre sözcük dizininde ise, Latince, Romence, Dalmaçyaca, Slavca, Arnavutça, Yunanca, Keltçe, Almanca, Farsça, Arapça, Berberice ve antik Mısır dili gibi dillerden Türkçeye alınan sözcüklerin bu dillere göre dizini yapılmıştır.

Eser, genel Türk dili üzerine yazılmış bir etimolojik sözlük değil, Türkçedeki Batı ve Yunan denizcilik terimlerini ele alan fakat bunları 878 terimle etimolojik açıdan derinlemesine inceleyen geniş bir çalışmadır. Eserin ön sözü, yazarların çalışmayı destekleyen derneklere ve üniversitelere, farklı kurum ya da kuruluşlara teşekkür etmeleriyle sonlanmaktadır.³¹ Sözlüğün bu alanda yapılacak sonraki çalışmalara da ışık tutacak nitelikte zengin bir içeriğe sahip olması, Türkoloji dünyası için son derece önemlidir.

1.3.9. Этимологический Словарь Чувашского Языка (Étimologiçeskij Slovar' Ćuvařskogo Jazyka)

Çuvaşlar binlerce yıl önce büyük Türk kavminden çıkıp kendi dillerini geliştirmiş bir Türk topluluğu sayılır. Çuvaş dilinin yaşını tayin etmek için

³¹ Yazarlar eserlerinin ön sözünde çalışmalarına katkıda bulunan kurum ya da kuruluşların isimlerini geçirmişler ve bunlara teşekkür etmişlerdir: “Sonunda, çalışmamızı tamamlamada katkısı bulunan kişiler ve kurumlara samimi minnettarlığımızı sunmamız hoş bir görevdir. Illinois Üniversitesi Lisansüstü Birimi Araştırma Kurulu bu çalışmayı birkaç yıl cömertçe desteklemiş ve Andreas Tietz'nin Kahane'lerle Illinois Üniversitesi'nde müsveddeleri tamamlaması için bir yıl geçirmesini sağlamıştır. İstanbul Üniversitesi, seve seve o yıl için Tietze'ye izin vermiştir. Amerikan Felsefe Derneği (The American Philosophical Society) bu çalışmayı cömertçe bir yardımla desteklemiştir. İtalyanca kökenli Yunanca denizcilik terimlerindeki gerekli olan büyük hazırlık çalışması Modern Laguage Association'ın bir lütfuyla mümkün kılınmıştır ve İtalyancadaki İbero-Romance unsurlarında da American Association of University Women katkıları olmuştur. Atina Akademisi'ne ve Historical Dictionary of Modern Grek [HistLEx] çalışanlarına, büyük koleksiyonlarından yayımlanmamış İtalyanca kökenli Yunanca unsurları kopyalamak için izin vermeleri dolayısıyla Akademinin yardımlarına minnettarız. Ayrıca Dr. H Anhegger ve Behçet Necatigil'e, İstanbul; Prof. Dr. P. Boratav'a, Paris, Türkçe kaynak materyalleri için; bu araştırmayı bizim için mümkün kılan Prof. Pal Kahle'ye, Charlbury, Oxford ve Her ikisi de Londra'dan Prof. Bernard Lewis ve D. S. Rice'ye Arapça lehçeleriyle ilgili değerli bilgileri ve hoş tavsiyeleri için; Kaliforniya Üniversitesi Prof. Yakov Malkiel'e yazı işleriyle ilgili uzman tavsiyeleri için; Illion Üniversitesi Profesör J. H. D. Allen Jr. ve Claude Viens'e denizcilik terminolojisi alanındaki düşünceleri için; Kaliforniya Üniversitesi Kütüphanesi'nden Miriam Lichtheim'e kaynakçal meselelerdeki görüşleri için ve ayrıca Hindistan Üniversitesi Prof. Sol Saporta ve daha önce Illion Üniversitesi'nde olan Dr. Louise H. Allen'e yazının müsveddelerini hazırlamadaki bitmeyen yardımları için şükranlarımızı sumak isteriz.” (Kahane, Tietze, 1988: XIII)

araştırmalarda bulunan Çuvaş dili uzmanları, Çuvaşçayı çok eski zamanlarda oluşan diller arasına koymaktadır. Çuvaşça, bilim adamlarına göre günümüzde tüm Türk dillerinin tarihini, eskiliğini araştırmak için bir altın anahtar ve bir köprü gibidir. Fin-Ugor dillerinin eskiliğini araştıran ve Altay dillerinin birliği ile ilgili çalışan Türkologlar için Çuvaş dili son derece önemlidir.³²

Bugün Türkoloji tarihinde Çuvaş dili üzerine çalışan ve dünyaca ünlü olan V. Schot, N. İ. Zolotnitskiy, V. V. Radloff, N.İ. Aşmarin, G. İ. Ramstedt, M. Räsänen, İ. Bentsig, Z. Gombocz, U. Vihman, M. R. Fedetov, L. Ligeti gibi araştırmacılar vardır. İşte bu bilim adamları arasında, Kazan doğumlu bir Çuvaş Türkoloğu daha yer alır: Vasiliy Georgieviç Egorov.

Ünlü Fin dilbilgini Heikki Paasonen'in 1900 yılında Çuvaşlar arasında kalarak yaptığı diyalektolojik çalışmalar sonunda yazdığı “Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék” (Budapest, 1908) adlı sözlük, Çuvaşça verileri yalnız Macarca ve Almanca açıklamakla kalmayıp sözlerin Türkçe karşılıklarını da verdiği için Çuvaşçanın ilk etimolojik sözlüğü olarak değerlendirilebilir. (Eren, 1998) Bu sözlükten sonra yayımlanan ve Çuvaşçaya ait önemli eserlerden biri, Vasiliy Georgieviç Egorov'un “Étimologičeskij Slovar' Čuvaškogo Jazyka” adlı sözlüğüdür.

Egorov, 1904 – 1908 yılları arasında Kazan İlahiyat Akademisinde okumuştur. Akademide okuduğu yıllarda Eski Slavca, Grekçe, Lâtince, Fransızca ve Almanca öğrenmiştir. Bunların yanında Yakın Doğu dilleriyle de uğraşmıştır.

Egorov yükseköğrenim görmek için, 1912'de Sankt Petersburg Üniversitesi'nde Tarih-Filoloji Fakültesinin Slav-Rus Bölümüne girmiştir. Fakültede A. A. Şahmatov, J. Bauduin de Courtenay, L. V. Şçerba gibi tanınmış bilginlerin derslerine devam etmiştir. Sankt Petersburg Üniversitesi'ni 1916'da bitiren Egorov,

³² Çuvaş dili çok erken çağlarda Türkçeden ayrılmıştır. Türkoloji çevrelerinde Çuvaşça üzerine birtakım görüşler vardır. Örneğin Radloff Çuvaşçayı bir Türk dili olarak görmemiş, yalnızca Türkçeleşmiş bir Fin-Ugor dili olarak değerlendirmiştir. Németh'e göreyse Çuvaşça; kimi zaman Türkçe, kimi zaman da Moğolca özellikler gösterir. Aslında Çuvaş ve Moğol dilleri arasında herhangi bir uzam ya da zaman birliği bulunmaz. (Bozkurt, 2002: 726) Çuvaş dili konusunda en ayrıntılı çalışmalar Ramstedt ve öğrencisi N. Poppe tarafından yapılmıştır. Ramstedt, 1923'te Çuvaşçayı ilk kez Türkçenin bir devamı ve Moğolca ile akraba saymıştır. Poppe ise Çuvaşçanın Türk dilleriyle ortak yönleri olmasına rağmen bağımsız gelişmiş bir Türk dili olduğunu söylemiştir.

1920'den sonra anadili olan Çuvaşça üzerinde çalışmaya başlamış ve Çuvaşça-Rusça sözlükler de yayımlamıştır. En büyük eseri de 1964 yılında yayımladığı “Étimologičeskij Slovar' Čuvaškogo Jazyka” adlı sözlüğüdür.

Egorov'un Çuvaş dili üzerine hazırlanmış bu etimolojik sözlüğü, Çuvaşça ve Türkçenin karşılaştırmalı etimolojik bir başvuru kaynağı olarak düzenlenmiştir. Yazar, sözlüğündeki leksikal unsurların etimolojik analizlerinin eksiksiz olmadığını belirtmektedir. Çalışmasının mükemmelliği konusunda iddialı olmayan yazarın, öne sürdüğü etimolojilerin ve karşılaştırmaların çoğu belirsizdir. Yazar, daha sonraki dönemlerde, geniş kapsamlı yapılacak etimolojik araştırmalar ve çalışmalar için, bunların yalnızca bir materyal olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

Egorov'un etimolojik sözlüğünde yaklaşık 2.600 sözcük yer almaktadır ki bu da Çuvaş dilinin (etimolojisini gerektiren) sözcük dağarcığı dikkate alındığında büyük bir sayı sayılmaz. Rusça yazılan bu sözlüğün madde başları Çuvaşça verilmiştir. Açıklamalar, madde başı Çuvaşça olarak verilen sözcüğün, tırnak içinde Rusça anlamı verildikten sonra etimolojik tahlillerine yer verilmesiyle devam etmektedir. Daha sonra da parantez içinde kullanılan kaynaklar da yer yer referans olarak verilmiştir. Eser, Rusça bilmeyen kişilerin kullanabileceği bir kaynak olmadığı gibi, Çuvaş diyalekti üzerine birtakım teknik malumata sahip olmayan kişilerin de bu kaynaktan yararlanması bir hayli zordur.

Hasan Eren'in beyanına göre, yazarın etimolojik sözlüğü için yapılan yazı ve eleştiriler arasında K. H. Menges'in Ural-Altische Jahrbücher'deki yazısı (XL, 263.s.) ve J. Németh'in Orientalistische Literaturzeitung'daki yazısı (65. Jahrgang 1970. Nr3/4. 172-173. Sütun) anılabilir (Eren, 1972). Eren de 1972 yılında bu sözlük üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelere bakıldığında sözlüğün birçok hata ile dolu olduğu görülür. Hasan Eren bu çalışma üzerine yaptığı inceleme yazısının sonunda şöyle demiştir: “Bu yazımı daha çok uzatmamak için Egorov'un sözlüğü üzerine almış olduğum notlara burada son veriyorum. Yoksa bu eserde düzeltilmeye, bütünlenmeye muhtaç birçok maddeler daha vardır.” (Eren, 1972: 264) Eren, sözlükte yanlış ya da eksik bulduğu noktalarla ilgili yazdığı inceleme yazısında özellikle şu sözcükler üzerinde durmuştur:

<i>Çuvaş diyalekti</i>	Türkçe
<i>arāk</i>	etek
<i>arāslan</i>	arslan
<i>arman</i>	değirmen
<i>valak/vulak</i>	oluk, yalak
<i>vākār/mākār</i>	öküz
<i>evçē</i>	dünür
<i>yāva</i>	yuva
<i>yāvā</i>	orman
<i>yāmāk</i>	kız kardeş
<i>yāmran, yānāş</i>	kıvır-, çevir-
<i>yārana</i>	üzengi
<i>yēner</i>	eyer
<i>kavān</i>	kabak
<i>kantār</i>	kendir
<i>kap</i>	biçim/ şekil
<i>kakça</i>	keçi
<i>kaşāk</i>	kaşık
<i>kāvar</i>	kor, köz
<i>kāykār</i>	doğan
<i>kārkkā</i>	hindi
<i>kāsamāk</i>	kızamık
<i>kēntēk</i>	göbek
<i>kēriü <kērēv</i>	güvey
<i>kēşše</i>	keçe
<i>kivşen</i>	borç, ödünç
<i>kilē</i>	dibek
<i>māksama</i>	bira
<i>kunça</i>	konç
<i>kupās</i>	keman
<i>kurāk</i>	ot
<i>kuś</i>	göz
<i>kül-</i>	(hayvanı) koş-
<i>māyāḥ</i>	bıyık
<i>pāri</i>	kara buğday
<i>pēve-</i>	Boya-
<i>purśān</i>	ipek
<i>puś</i>	baş
<i>pil</i>	bal

<i>pilçāk</i>	balçık
<i>savāl</i>	kama, takoz
<i>sazan</i>	sazan
<i>savāt</i>	kap
<i>sakāl, sakālta</i>	hasamak
<i>salma</i>	erişte
<i>sukkār</i>	kör
<i>šarmāk</i>	genç
<i>šākān-</i>	diz çök-
<i>šāl</i>	kaynak, pınar
<i>šānāḥ</i>	un
<i>šēsen</i>	güzel, sevimli
<i>šēvē</i>	dikiş
<i>çēkē</i>	çığa balığı
<i>šērē</i>	yüzük
<i>širēk</i>	kızıl ağaç
<i>šimēs</i>	yemiş
<i>širēm</i>	yirmi
<i>šul</i>	yıl
<i>šurām</i>	yağrın
<i>šurta</i>	mum
<i>šir-</i>	yazmak
<i>šulāḥ</i>	suç
<i>šurla</i>	yemiş
<i>šitar, šātar</i>	yastık
<i>tālmaç</i>	dilmaç
<i>tāri</i>	çayır kuşu, toygar
<i>tēve</i>	deve
<i>tēnēl</i>	dingil
<i>turā</i>	tanrı
<i>tüs-</i>	dayan-
<i>tına</i>	Dana
<i>ulma</i>	elma
<i>urā</i>	ayık
<i>uram</i>	sıkak
<i>urtāş</i>	ardıç
<i>ḥāmāş, ḥumaş</i>	kamış
<i>hāntār</i>	kunduz
<i>hārḥām</i>	kırkın

<i>ħuyħă</i>	kaygı
<i>ħuran</i>	kazan
<i>ħurăn</i>	kayın ağacı
<i>ħurântaş</i>	karındaş
<i>ħurlăħan</i>	Frenk üzümü
<i>ħıpar</i>	haber
<i>çatăr</i>	çadır
<i>şăna</i>	sinek
<i>şırśa</i>	boncuk
<i>şărt</i>	kıl
<i>şărka</i>	bit yumurtası
<i>ıyħă, ıyăħ</i>	uyku
<i>erēm</i>	pelin
<i>Yulavśa, yulavaś</i>	yalvaç
<i>yaş</i>	genç

Sözlüğün değerlendirmesinde Hasan Eren Egorov'un hatalarına, eksiklerine, tutarsızlıklarına, ilgisiz sözcükleri birleştirme yanlışlarına, Egorov'un verdiği gereksiz bilgilere dikkat çekmiş ve bunları örneklendirmiştir.³³ Yine de Eren son olarak "Bu tür eserlerde bu gibi boşluk, eksiklik ve yanlışların bulunması doğaldır. Özellikle Çuvaşça gibi bir diyalektin *étymologique* sözlüğü için bu durumu normal saymak gerekir." (Eren, 1972: 265) diyerek Egorov'un sözlüğünün Türkoloji açısından önemli bir katkı olarak değerlendirmiştir. Eren Türk diyalektleri alanındaki çalışmalarda Egorov'un sözlüğünün sık sık kullanılacağını da belirtmiştir.

Çuvaş diyalekti üzerine yazılan bu etimolojik sözlük, Türk dilinin diğer diyalektleriyle karşılaştırmalı bir incelemeyi içermesi bakımından değerli bir kazanımdır.

1.3.10. Қазақ Тілінің Қысқаша Этимологиялық Сөздігі (Kazak Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdigi)

1960'lı yıllardan beri SSCB sınırları içinde kalan Türk dillerinin tek yönlü sözlükleri çıkartılmaya başlanmıştır. (Ölmez, 1994) 1962'de Aşkabat'ta Hamzayev'in çıkardığı "Türkmen Dilinin Sözlüğü" ilk örneklerdendir. Bunu 1966'da "Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati" izler. Aynı yıl Kazak dili üzerine bir etimolojik yayımlanır. En oylumlu çalışma ise daha sonra yayımlanacak olan (1974-1986) 10 ciltlik bir Kazak sözlüğü olacaktır: "Kazak Tilinin Tüsündürme sözdüğü".

³³ Eren incelemesinde, Egorov'un önceki çalışmalardan yeterince faydalanmadığını "76. sayfada yazar, Çuvaşça yârana 'üzengi' kelimesinin kökenini bilmediğini belirtmiştir. H. Paasonen, 1908'de çıkan Csuvas szôjegyzék (Budapest, 1908) adlı sözlüğünde bu kelimeyi Türkçe *üzengi* kelimesiyle birleştirmişti. Paasonen'den sonra Z. Gombocz da 1912'de çıkan Zur Lantgeschichte der altaischen sprachen (Keleti Szemle XIII, 1-37) adlı yazısında (5. S.) bu birleştirmeyi kabul etmişti." (s.245) ve "...Bu sebeple Egorov'un bu yazıdan habersiz kalması, yalnız 'kivşen' maddesi bakımından değil, bütün eserleri bakımından büyük bir eksikliktir."(Eren, 1972: 250) gibi sözlerle sık sık dile getirmiştir. Egorov'un tutarsızlıklarına ise Eren, "...Bu duruma göre bu maddede bir tutmazlık vardır: Maddenin birinci bölümünde yastık kelimesinin 'yat-' kökünden geldiğini ileri süren yazar, maddenin ikinci bölümünde bu kelimenin 'yasta-' köküne dayandığını belirtiyor!" (Eren, 1972: 259) sözleriyle dikkat çekerken; bazı yerlerde de "101. Sayfada Egorov kâsamâk 'kızamık' maddesinde Türkçe kızamık kelimesinin etimolojisini vermiştir: kızıl amak! Sağlam bir dayanaktan yoksun olan bu etimoloji gereksizdir." (Eren, 1972: 248) gibi sözlerle, bilimsel olmayan, kaynaksız kimi bilgilerin sözlükte yer aldığını da belirtmiştir. Eren, Egorov'un ilgisiz sözcükleri etimolojik olarak birleştirdiğini da şu sözlerle dile getirmiştir: "... Türkçe 'kör' ve 'sokur' kelimeleri arasında *étymologique* bir bağlantı bulunduğunu kabul eden Egorov, 'kör' kelimesinin 'muhtemel olarak' Farsçadan alındığını da ekliyor. Türkçe 'kör' kelimesinin Farsçadan geldiği muhakkaktır. Ancak, sokur kelimesini de 'kör' (>kor, kur) kelimesiyle birleştirmeye kalkmak yersizdir." (Eren, 1972: 253)

1966'da Almatı'da yayımlanan ve Türk dilinin etimolojik sözlüklerinden biri olan “Kazak Tilinin Kısa Kısa Etimolojikalık Sözdüğü” Kazak SSR Gılim Akademiyası tarafından yayımlanmıştır. R. Syzdykova (P . Сыздыкова), A. Yskaqov (A. Ыскаков) ve S. Sarybaev (Ш. Сарыбаев) sözlüğün editörleridir. Toplam 240 sayfadan oluşan sözlük, Kazak dilinin kısaca etimolojisine yer vermektedir.

Eserin hemen ikinci sayfasında bir giriş kısmı; 3. sayfasında da editörlerden R. Syzdykova'nın 15. sayfaya kadar süren önsözü yer almaktadır. Sözlük Kazak Türkçesi ve Kiril kökenli Kazak alfabesi kullanılarak yazılmıştır. Sözlüğün madde başları koyu ve kalın harflerle yazılmıştır. Sözcüğün öncelikle tanımı sonra da etimolojisi verilmiştir. Arapça ya da Farsça sözcüklerin yer yer özgün biçimlerde yazıldığı da görülmektedir. (bkz. s. 213) Sözlükte transkripsiyonlara uyulmuştur. Yazarlar, ele aldıkları sözcükle ilgili yaptıkları açıklamalarda kullandıkları kaynaklara parantez içinde referanslarda bulunmuşlardır.

Kazakçanın sözvarlığının aslını Türkçe kökenli sözler oluşturmaktadır. (Bozkurt, 2002; 452) Sözlüğe bakıldığında, sözcüklerin Kazak diyalektindeki Türkçe sözcüklerin ağırlıkta olduğu görülür.

Ekim Devrimi'nden önceki Kazakça, göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimini yansıtan sözlerle doludur. Bu sözcüklerin o dönemlerde sözlü edebiyatta yaşadığı bilinmektedir. Çünkü o dönemlerde bilimsel ve teknik terimler, Kazakçada pek bulunmazdı; fakat hayvancılıkla ilgili pek çok sözcük olduğu bununla birlikte Arapça ve Farsça gereğinden fazla sözcüğün de Kazakçada yaşadığı söylenebilir. Bunların hala devam ettiği “Kazak Tilinin Kısa Kısa Etimolojikalık Sözdüğü”nde gözlemlenebilmektedir. Bununla beraber Ekim Devrimi sonrasında Kazakça çağdaş uygarlık ve yazın dili haline gelmeye başlamıştır. Dilin öz yapım öğeleri de canlanmaya başlamıştır. Bu arada Rusçadan da birçok sözcük alınmıştır. Sözlükte bunun yansımaları da rahatlıkla görülebilmektedir.

Kazakçanın eski şekilleri 24 harfli Orhun yazısıyla yazılmıştır. Günümüzdeyse Kazakça bazı ek harfler kullanılarak Latin alfabesi, Kiril alfabesi ve

Arap alfabesiyle yazılabilmektedir. Kiril kökenli Kazakistan alfabesi şu harflerden oluşmaktadır: а (a), ә (a-e arası),б(b),в(v),г(ince g),ғ(kalın g),д(d),е(söz başında ye okunur, söz içinde e okunur),ё(yo),ж(j),з(z),и(iy), й(y), к(ince k), қ(kalın k, q), л(l), м(m), н (n), ң(nazal n, genizden n, ñ), о (o), ө(ö), п(p), р(r), с(s), т(t), у(uv), ұ(u), ү(ü), ф(f), х(hırıltılı h), һ(geniş h), ц(ts), ч(ç), ш(ş), щ(şç), ь (' kalın ün verir), ы(ı), і (i), ь(inceleştirir), э (e), ю (yu), я (ya).

“Kazak Tilinin Kısaşa Etimologiyalık Sözdigi”nin A maddesinde 49, Ә-6, Б-22, Ғ-1, Д-18, Ж-34, З-3, К-19, Қ-37, Л-6, М-18, Н-8, О-5, Ө-2, П-7, С-34, Т-26, Ұ-2, Ү-6, Ү-1, Ш-23, Ы-3 olmak üzere toplam 339 sözcüğün kökeni üzerinde bilgi veriliyor. 339 sayısı, öz Türkçe kökenli sözcükler bakımından oldukça zengin olan Kazak Türkçesinin söz varlığına oranla son derece az bir sayıdır. Bu da sözlüğün geniş kapsamlı bir sözlük olmadığını göstermektedir.

Sözlükte bazı sözcüklerin bazen uzun açıklandığı görülmektedir. Örneğin “engel”, “çit” (*İng. fence*) anlamına gelen “Şarbak” (s. 211: шарбак) sözcüğünün iki sayfa açıklandığı görülmektedir. Bazı sözcüklerse 6-7 satır açıklanmıştır (bkz. s.161).

Çalışmanın “Sözlük” kısmı 230. sayfada son bulmaktadır. 231. sayfada ise sözlükte kullanılan Çince sözcüklerin hiyeroglifleri verilmiştir. 235. sayfada faydalanılan sözlüklerin dizimi verilmiştir. 58 tane sözlüğün verildiği bu bölümden sonra, 235. sayfada kaynaklar sıralanmaya başlanmıştır.

Yazarların Vambery’nin etimolojik sözlüğünü kullandığı kaynak kısmında dikkatleri çekiyor. Bununla beraber Türkiye’den Osman Nedim Tuna da kaynaklar arasında yer almıştır. Kaynak bakımından da çok zengin olmayan sözlüğün yılı itibarıyla da bazı kaynaklardan yararlanamadığı görülmektedir.

1.3.11. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen

20. yüzyılın Avrupa ülkelerinde, gittikçe artan etimolojik çalışmalar içerisinde, 1969 yılında, önemli bir etimolojik sözlük yayımlanır. Yayımlanan “Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen” adlı bu sözlük, Martti Räsänen tarafından Türkolojiye kazandırılmış değerli bir çalışmadır.

1893 yılında Helsinki’de doğan Fin Türkoloğu Räsänen, Helsinki Üniversitesi’nde eğitim görmüş, Fin-Ugor dil eğitimi almış ve bu alanda bolca eser vermiştir.

Räsänen Türk dilleriyle ilgili çalışmaya başlamadan önce üniversitede Çermiş diliyle ilgili çalışan üç profesörün yanında yetişmiş olduğundan Çermiş diliyle uğraşmıştır. Türk diyalektlerinden Çermişçeye geçen Fin-Ugor ve Türk dilleri bakımından değer taşıyan kimi alıntılar, ilk kez Räsänen tarafından ele alınmıştır. Räsänen bu çalışmalarının sonunda, Zoltán Gombocz’un da sağlam bir katkı olarak değerlendireceği “Die Tschuwassischen Lehnwörter Im Tscheremissischen” adında büyük bir eser yayımlamıştır.

Heikki Paasonen ve Gustaf John Ramsted gibi Türkologların yanında bulunan Räsänen, Çermişçeden sonra Türk diyalektleriyle uğraşmaya başlamıştır. Räsänen’in Türkiye’de yapmış olduğu araştırmaları vardır. 1925’te Karadeniz dil örnekleri üzerine çalışmıştır; bunları derleyip 1926’da yayımlamıştır. Räsänen Kuzeydoğu Anadolu gezisinde sözlük malzemesi de derlemiş; ancak yayımlamamıştır.

Räsänen, “Materialien Zur Lautgeschichte der Turkischen Sprachen” (Helsinki 1949. Studia Orientalia) ve “Materialien zur Morphologie der Turkischen Sprachen” (Helsinki 1957. Studia Orientalia) adlı eserleriyle Türk diyalektleri üzerinde çalışan bir uzman olarak tanınmıştır. Orta Anadolu’da diyalektoloji çalışmaları yapan Räsänen, bu çalışmalarını sırasında birtakım dil örnekleri de derlemiştir. “Turkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien” adı altında yayımladığı çalışmasını Taduesz Kowalski, “The Polish Bulletin of Oriental Studies”de (1937) değerlendirmiştir.

Räsänen bu eserlerden sonra, bilim çevrelerince geniş bir ilgiyle karşılanan etimolojik sözlüğünü çıkarır. Sözlük basılmadan önce Türk dili üzerinde uzman olan Jusi Aro, Gerhard Doerfer, Suzanne Kakuk, Lajos Ligeti Nicholas Poppe ve Stainslaw Kaluzynski gibi Türkologlar tarafından da gözden geçirilir. Räsänen’in ricası üzerine sözlüğün yayımlanmadan önceki taslağını gözden geçiren ve esere katkıda bulunmayı önce kabul eden Hasan Eren de, daha sonra, sözlükte düzeltilmesi gereken hataların çokluğu nedeniyle, Räsänen’in sözlüğüne katkıda bulunma

düşüncesinden vazgeçmiştir. Bunda Eren'in kendi hazırlamakta olduğu etimolojik sözlüğünün rolü de vardır. Eren bu konuda şöyle demiştir: “Räsänen'in eserinin düzeltilmesine katıldığım takdirde kendi sözlüğümde verdiğim birçok bilgi Räsänen'e aktarılmış olacaktı.” (Eren, 1999).

Sözlüğe katkıda bulunanlardan biri olan Doerfer de daha sonra eserle ilgili önerilerini içeren bir değerlendirme yazısı yazmıştır. 1971'de “Orientalistische Literaturzeitung” dergisinde yayımlanan yazı “Gedanken zur Gestaltung eines idalen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs” başlığını taşımaktadır. Doerfer eseri oldukça değerli bulmuştur.

Eserde her sözcüğün mümkünse ya en eski biçimi ya da günümüzdeki biçimi madde başı olarak yer almıştır. Madde başı olan sözcüklerin en eski; yani ana biçimlerinin bazılarında yazılı metinlerde rastlanmamaktadır. Sözcüklerin yaşadığı lehçeler ve farklı dillerdeki anlamları da verilerek bunlar Ural-Altay dil guruplarıyla karşılaştırılmıştır. Burada Moğolca, Tunguzca, Korece, Fince gibi dillerle akraba olma olasılığı olan sözcüklere de yer verilmiştir. Mehmet Ölmez'e göre bu çalışmanın tek kusurlu yanı madde başlarının düzenlenişinde birden fazla dilin ve ölçünün almasıdır.

Eser üç sayfa önsözle başlamaktadır. Yazar burada sözlüğünü nasıl yazmaya başladığını anlatmakta ve sözlüğü ile ilgili birtakım bilgiler vermektedir. Räsänen, “Türk dillerinin morfolojisi (1957) üzerine yazdığım kitabımın yayımlanmasından hemen sonra şu anki etimolojik sözlüğüm için materyal toplamaya başladım.” (Räsänen, 1969; V) diyerek başlangıç aşamasını bildirmektedir.

Räsänen, Vambéry'nin “Türk Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü”nü saymazsak, kendi sözlüğünü türünün ilk örneği olarak görmektedir. Sözlüğünün uluslararası araştırmalardan uzak olmadığını belirten yazar; 1963'te Helsinki'deki PIAC toplantısında sözlüğünün başlangıç kısmının provalarını ortaya koyduğunu, bunların meslektaşları tarafından ele alınıp gözden geçirildiğini ve eleştirilerek kendisine önerilerde bulunulduğunu özsözünde belirtmektedir. Kendi asıl görevinin sözlüğüne mümkün olabildiği kadar çok Türkçe sözcük toplamak olduğunu ve dolayısıyla diğer Altay dillerinde sunulan sözcüklerden daha fazla sözcük elde

ettiğini söyleyen Räsänen, böylelikle çalışmasının Ural-Altay sözcüklerinin karşılaştırmalarını da içerdiğini belirtmektedir.

Finli Türkolog, sözlüğünde Radloff sözlüğü gibi klasik kaynakları kullanmıştır. Türkolog önemli bazı çalışmaları, geç kaldığından, kaynak olarak kullanamamıştır.

Yazarın kullandığı kaynak ve özel ad kısaltmalarının tümü sözlüğün VIII. – XV. sayfalarında uzun bir biçimde verilmiştir. XVI. sayfada Räsänen kendisine yardımcı olan arkadaşlarının isimlerini de kısaltmalarıyla ayrıca belirtmiştir:

- 1) J.A. = Jussi Aro, Helsinki.
- 2) G.D.= Gerhard Doerfer, Göttingen
- 3) S.K. = Susanne Kakuk, Budapest
- 4) St.K.= Stanisław Kałużyński, Warszawa
- 5) L.L. = Lajos Ligeti, Budapest
- 6) N.P. = Nicholas Poppe, Seattle

Yazar kendisine yardımcı olan çalışma arkadaşlarının isimlerini verdikten sonra fonetik alfabeği vermiş ve diğer sayfada sözlüğüne başlamıştır. Madde başları Türkçe verilen sözlüğün Almanca yazılmış olduğu görülmektedir. Sözlükte madde başlarında verilen sözcüklerin okunuşlarına dikkat edildiğinden fonetik yazım biçimine özenle uyulmuştur. Maddelerde yapılan açıklamaların ait oldukları referansları varsa, parantez içinde belirtilmiştir.

Räsänen, sözlüğünün tamamlanmasında kendisine yardım eden István Kecskeméti'ye, Arapça ve Farsça sözcüklerin çevriminde gönüllü olarak kendisine sıklıkla yararlı bilgiler verdiği için Helsinki Üniversitesi'nde Doğu Edebiyatı temsilcisi olan Prof. Dr. Jussi Aro'ya ve ayrıca düzeltmeleri büyük bir incelikle okuyarak değerli ipuçları sağladıkları için uluslararası grup çalışanlarına teşekkürlerini sunmuştur. Yazar önsözünde çalışmalarını ekonomik anlamda destekleyen Fin-Ural Altay topluluğuna ve “Die Staatliche Humanistische Kommission”a teşekkürlerini de ayrıca sunmuştur.

Räsänen'in "Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen" adlı çalışması, etimoloji dünyasında vazgeçilmez bir anıtsal eser olarak değerlendirilmektedir. Son derece önemli, kasık bir etimolojik sözlük olan bu çalışma hala değerini korumaktadır.

1.3.12. Древнетюркский Словарь (Drevnetyurkskiy Slovar)

1968 yılında hazırlıkları tamamlanan ve Räsänen'in sözlüğü ile aynı yılda (1969) yayımlanan ve etimolojik sözlük niteliğinde olan bir başka eser de E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyaev tarafından hazırlanan "Drevnetyurkskiy Slovar"³⁴ dir . Sözlük Uygur Türkçesi ve Orta Türkçe dönemini kapsamaktadır.

Eserde sözcüklerin kökleri ve gövdeleri gösterilmiş ve açıklanmıştır. Eser, bir sözcüğün Eski Türkçede hangi metinlerde geçtiğini araştırmak adına başvurulabilecek bir kaynaktır. Rusça yazılan bu sözlük 3 sayfa önsöz (preface) olmak üzere, 13 sayfa giriş/tanıtım (introduction), 2 sayfa kısaltmalar ve 18 sayfa da geniş bir kaynakçadan oluşmaktadır.

Eski Türkçe sözlük onlarca yıl çalışmalar sonucunda toplanmış, sözcük hazinesi ve unsurları VII. ve XIII yüzyıllar arasında yazılmış eski Türkçe yapıtlardan ve anıtlardan alınmıştır. Ayrıca eser, coğrafi ve tarihsel içerikten oluşan bir arka plana da sahiptir.

Sözlüğün önsözünde, eserin Türk dilleri ve lehçelerinin yazılı anıtlarında korunan verilerinin (bilgilerin) işlenmesi açısından ilk girişim sayılabileceğinden söz edilmektedir. Eserde Türkçenin tarihindeki sözlükbilim (lexicography) alanındaki çalışmaların eserin yazıldığı ülkede yüz yıl önce başladığı belirtilmektedir.

Sözlüğün önsöz (preface) kısmında, daha önce yayımlanan sözlüklerin ve çalışmaların kronolojik olarak açıklamaları yapılmıştır. Tüm yazarların farklı

³⁴ V.M. Nadelyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, Drevnetyurkskiy Slovar', Leningrad 1969

aşamalarda sözlüğü geliştirmek adına katkı sunduklarından söz edilerek yazarlara teşekkür edilmiştir.

Eserin giriş kısmında derleme bir sözlük olduğu ve (o güne göre) son sekiz yıl içinde pek çok ülkede yayımlandığı açıklanmaktadır. Sözlüğün verilen bilgilere göre söz varlığı 20.000'dir. Yani sözlük 20.000 Türkçe sözcük ve deyimden oluşmaktadır. Bunu içinde kişisel, coğrafi ve etnik isimler de yer almaktadır.

Sözlük küçük puntolarla iki sütun biçiminde yazılmıştır. Türkçe sözcükler ve deyimler Latin alfabesiyle yazılmış; fakat açıklamaları Rusça yapılmıştır. Sözlükte sözcüklerin en eski biçimlerinin yer adlığını görülebilir.

Sözlükte sözcüklerin anlamları açıklanmış; fakat tümünün kökeni belirtilmemiştir. Eserde ele alınan sözcüklerin bugün “berkink” (topal, sakatlama) gibi bazıları hiç kullanılmamakta; bazıları “bertü” gibi (hırka, pardösü) işlek olmasa da Türkiye Türkçesinde bulunmaktadır; bazılarının ise nadir de olsa kimi sözcüklerde kök olarak yaşadığı görülebilir. Bunlardan biri sağlam, güçlü” anlamında açıklanan “berk” sözcüğüdür. Bu sözcüğün “berk bol-“, “berakan-“ gibi türevlerine, kullanılan kaynaklar referans gösterilerek yer verilmiştir.

Eser, kaynak bakımından oldukça zengindir. Eserde kullanılan kaynaklar arasında “Divanü Lugati'tTürk”, “Atabetül Hakayık”, “Suvarnaprabhasa” ve ayrıca V. Thomsen, W. Radloff, W. Bang, A. von Gabain ve Reşit Rahmeti Arat gibi pek çok Türkologun çalışmaları yer almaktadır.

Tarihi açıdan bakıldığında ilk çalışmalar arasında yer alan Drevnetyurkskiy Slovar, Türkoloji alanında bugün değerini hala koruyan bir eserdir.

1.3.13. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Türk dillerine ilişkin yapılmış olan etimolojik çalışmalarında dönüm noktası diyebileceğimiz bir dönem Nisan 1972'de Sir Gerard Clauson'ın Oxford Üniversitesi'nde yayımladığı “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” adlı sözlüğü ile başlar.

İngiliz Türkolog Sir Gerad Clauson, henüz 17 yaşında Eaton College öğrencisi iken okulunun kitaplığında rastladığı Buddhist içerikli bir Sanskrit yazması üzerine bir yazı yayımlamıştır. Çok genç yaşlarda özellikle doğu dillerine ilgi duyan Clauson, Oxford Üniversitesi'nde Latin ve Yunan filolojisi üzerine öğrenim görmüştür. Clauson 1914'te üniversiteyi bitirmiş, Hindoloji, Tibetoloji, Semitistik ve Arabistik gibi doğu bilimleri anında bilgiler edinmiştir.

Clauson I. Dünya Savaşı yıllarında yakın doğudaki savaflara katılmıştır. 29 yaşında kurmay yüzbaşı rütbesiyle sömürgeler bakanlığında görev almıştır. İngiliz devlet yönetiminde yüksek görevlere getirilmiştir.

1951 yılında emekliliğe ayrılan Clauson, bir Türkolog olarak Türk sözlükçülüğüne ve Türk diline ilişkin yazılarıyla ün kazanmıştır. İngiliz Türkolog Altay dilleri ve özellikle Türk-Moğol dil ilişkileri üzerinde çalışmıştır. Bu konuda K. Jahn'ın (Leiden) başta olmak üzere W. Eberhard, K. Enoki, R. N. Frye, K. Grønbech, O. Maenchen-Helfen, K. H. Menges, N. Poppe, O. Pritsak ve A. Zeki Velidi Togan'ın editörlüğünü yaptığı yılda 4 kez çıkan "The Central Asiatic Journal"de "The Case Against The Altaic Theory" (Clauson, 1956: 181-187) başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu önemli çalışmasında Clauson Altay dilleri teorisine neden karşı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.³⁵ Bu önemli katkının yanında "Turkish and

³⁵ Sir Gerhard Clauson bu önemli çalışmasında Mongolistlerin aksine, pek çok Türkolog gibi Türkçe, Moğolca ve Tunguzcanın aynı kökenden geldiğinin hiçbir zaman kanıtlanamamış olduğu görüşüne sahip eski dostu Prof. Grønbech'in bakış açısını paylaştığını ve aslında daha ileriye giderek bunun olumsuzunu kanıtlamanın mümkün olduğunu; yani bunların aynı kökenden (ancestor) gelmediklerinin kanıtlanabilir olduğunu düşünmektedir. Clauson yapıtında, özel bir etnik grubu, özel bir dille tanımlamak mümkün olduğunda, o grubun, tarihi saptanabilen ilk dil kalıntılarından çok daha önceki tarihlerde var olduğunun genellikle kanıtlanabilir olduğunu düşünmektedir. Daha sonra Türkçenin en erken somut verilerinin VIII. yüzyılın ilk yarısındaki "Orkhon" kitabeleri olduğunu ve Moğolca en eski somut verilerinin ise XII. yüzyıl civarlarında derlenen "Secret History" olduğunu söyleyerek iki dil arasında (Moğolca ve Türkçe) olabilecek herhangi bir genetik ilişki meselesinin ele alınmasının mutlaka bu erken çağlarda iki dilin karşılaştırılmasıyla başlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Clauson yazısında Kuzey Türklerinin, Secret History'nin derlenişinden beş yüzyıl öncesine kadar kesinlikle Moğolca konuşan Kitan adındaki bir boyla yakın temas içinde olduğunu belirterek iki dili konuşan boylar arasındaki bu uzun ve samimi ilişkilerin, ortak bir ataya sahip olmasalar bile, geniş ölçüde ortak sözcüklerle sonuçlanabileceğini belirtmektedir. Clauson yazısında, erken Türkçe metinlerle ve Secret History'nin söz varlıklarının karşılaştırılmasının gerçekten bu dillerin (teñri ve kagan gibi uluslararası bir ya da iki sözcük dışında) hiç ortak unsurlarının olmadığını gözler önüne serdiğini de vurgulamaktadır. Clauson XII. yüzyılın sonlarından kısa bir süre sonra ortak sözcüklerin doğallıkla çoğaldığını düşünmektedir. Yazısında Ayrıca Moğolların ve Türklerin kültürel farklılıklarının yanı sıra Moğolca ve Türkçe arasındaki fonetik farklılıklara da dikkat çekmiştir. Bu görüşleri Clauson'nun Altay dilleri teorisine nasıl baktığının somut bir göstergesidir.

Mongolian Studies” (Clauson, 1962) adlı 11 bölümden oluşan çalışması da bu alanda verilen önemli bir eserdir. Clauson burada birinci bölümde Türkçe konuşan boyların tarihinden, ikinci bölümde Türk dillerinin evriminden, üçüncü bölümde Türk dillerinin transkripsiyonlarından, dördüncü bölümde Türkçenin tarihi bir sözlüğündeki sözcüklerin düzenlenmesinden,³⁶ beşinci bölümde VIII. yüzyıl Türkçesinin fonetik yapısına ilişkin bulgulardan, altıncı bölümde VIII. yüzyıl Türkçesindeki sözcüğün yapısından, yedinci bölümde VIII. yüzyıl Türkçesi soneklerinden, sekizinci bölümde VIII. yüzyıl Türkçesinin fonetik yapısının yeniden yapılanmasından (reconstruction), dokuzuncu bölümde Uygur alfabesinin yakın tarihinden, onuncu bölümde XIII. yüzyıl Moğolcasının fonetik yapısından, onbirinci bölümde ise Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkilerden söz etmektedir. Bu incelemelerin dördüncü bölümünde, Clauson’un Türkçe bir etimolojik sözlükteki sözcüklerin düzenlenmesiyle ilgili bazı düşünceleri yer almaktadır.

Hasan Eren, “Vambery’nin eski eserini saymayacak olursak Räsänen’in sözlüğü Türk diyalektlerinin ilk bilimsel etimolojik sözlüğüdür” (Eren, 1999), der. Sir Gerhard Clauson’un “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” adlı sözlüğü için, Helsinki’de Fin-Ugor Kurumu’nda yayımlanan Räsänen sözlüğü ve Sovyet Bilimler Akademisi’nin Dilbilim Enstitüsü’nde aynı yılda yayımlanan “Drevnetyurkskiy Slovar”dan bu yana eski Türkçe ve Türk etimolojisi kapsamında çıkarılan üçüncü eserdir, demek yanlış olmaz. Bununla beraber Gerhard

³⁶ Clauson burada bir sözlüğün amacının kullanıcının herhangi bir sözcüğü ve önceden belirlenmiş bir yerde minimum bir zorlukla onun anlamını bulabilmesini sağlamak olduğunu söyleyerek bir dilin kurulu bir yazma/kodlama sistemine sahip olduğu yerde, neredeyse tüm çağdaş dillerin sahip olduğu gibi, sözcüğün nasıl yazılacağını bilen ve araştırmasını yalnızca fonetik ilkelerle sürdürmeyen herhangi birinin aradığı sözcüğü ilk denemesinde bulma konusunda emin olduğu düşüncesini belirtir ve örnek olarak da bir kişinin İngilizcenin fonetik ilkelerle yazıldığını düşünüyorsa ve “honour” sözcüğünü “o”nun ya da “use” sözcüğünü “y”nin altında arıyorsa elbette ki aradığını hemen bulamayacağını söyler. Clauson bir sözlüğün, tesir itibarıyla fonetik ilkelerle düzenlenmesi gerektiğini ve örneğin Arapçada vokalize edilmediği için transkripsiyonunda teorik olarak çok sayıda alternatiflerin olduğu bir sözcüğü bulmak isteyen kullanıcıların ihtiyacını karşılaması gerektiği düşüncesindedir. Bir sözlükteki sözcüklerin düzenlenmesi konusunda karşılaştığı sorunları eserinde dile getiren Clauson eserinde “...my purpose was to include under a single heading all the forms which a word had assumed from the eighth to twenty centuries, that for ‘good’, say, starting with **edgu**: and finishing with forms like **iyi**. It was obvious that if every form of every word was to be listened in strict alphabetical order the cross-references would take up more space than the main headings. ” (Clauson, 1962: 63) diyerek amacının, Türkçenin eldeki en eski yazılı örneklerinin verildiği VIII. yüzyıldan, eserini kaleme aldığı yıla kadar bilinen tüm sözcükleri bir başlık altında kapsamak olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, Sir Gerhard Clauson’un 10 yıl sonra kendisinin yayımlayacağı etimolojik sözlüğünde ele alacağı sözcüklerin düzenlenme sistemini de içermesi bakımından önemlidir. Clauson eserinin “The arrangement of the words in a historical dictionary of Turkish” başlıklı IV. kısmında en sonunda geliştirdiği sistemin ilginç bir biçimde tesadüf de olsa Arap sözlükçülük sistemiyle benzerliğine dikkat çekmektedir.

Doerfer'in 1963'ten sonra Wiesbaden'da yayımlamaya başladığı “Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen” adlı eserini, içinde etimolojik incelemelere bolca yer vermesi dolayısıyla Sir Gerard Clauson'un yararlandığı önemli kaynaklar arasında saymak gerekir.

Sözlükte Sir Gerard Clauson şöyle demektedir: “Bize göre, bilinen başka hiçbir dille, özellikle Moğolca ve Tunguzca ile ortak ana dilden türemiş olma bakımından kardeşlik bağı bulunmayan bir dil olan ve Çin Seddinin batı ve kuzey bozkırlarında, bugün kesinlikle saptayamadığımız bir tarihte fakat kesinlikle milattan çok önce şekillenmiş tek bir dil olan Türkçe, milattan sonra olmamak üzere fakat muhtemelen milattan önce iki kola ayrılmıştır: “Ölçünlü (standart) Türkçe” ve “1/r Türkçesi”. Miladın ilk bin yılı içinde ölçünlü Türkçe, kısa bir süre sonra bağımsız birer dil haline gelen iki ya da üç diyalekte yavaş yavaş ayrılmıştır.”

Gerek “The Case Against The Altaic Theory” adlı yazısında olsun gerekse etimolojik sözlüğünün “Preface” kısmında olsun Sir Gerhar Clauson'un Altay dil birliği kuramına inanmadığı açıktır. Sözlüğünde başkalarınınca Altay dilleri ile birinci derecede ilişkili sayılan sözcükleri bu dillerle “akraba” göstermemiş, sözlüğünden daha önce yayımladığı eserlerinde de belirttiği gibi bunların ancak alıntı olabileceklerine değinmiştir.

Clauson, “Turkish and Mongolian Studies” adlı yapıtında belirttiği gibi³⁷ Türk dillerinin karşılaştırmalı bilimsel etimolojik çalışması için esas dayanağın, (Arapar, İranlılar ve daha sonra Moğollar olmak üzere) yabancı dillerden büyük çapta ödünçlemelere maruz kalan orta çağa ait çeşitli Türk dillerinden önce var olduğu bilinen öz Türkçe sözcüklere ait bir liste olduğu görüşündedir. Dolayısıyla yazarın söz konusu etimolojik sözlüğü de aslında bu tip bir listeyi içermektedir. Clauson, XIII. yüzyıl başlarındaki Moğol istilasından önceki Türkçe, Uygurca, Eski Kırgızca, Hakaniye, Oğuz, Kıpçak ve bazı küçük diyalektlerden oluşan ve ilk ölçünlü

³⁷ Clauson Studies'te (s.53) Erken Türkçeyle ilgili yapmayı tasarladığı sözcüklerin listesinden söz etmiştir. Burada Türk sözlükçülüğünün gelecekteki macerasının nasıl olacağı hakkında fikir vererek belki bir sonuca varabileceğini söyleyen Clauson, ilk aşamanın bir liste derlemek olduğu görüşündedir. Ona göre bu liste, XI. yüzyıl veya öncesinde var olan tüm Türkçe sözcükleri kapsamalıdır. Sözcüklerin en erken biçimlerini ve anlamlarını kapsayacak bu taslak, sonraki tarihi dönemlerini de içermeli; fakat tarih öncesi ve en erken tarihi dönemdeki Türklerin dış temaslarına ışık tutabilen çok eski olanları dışında, tüm ödünçleme sözcükler hariç tutmalıdır. Clauson'a göre dil üzerinde yapılacak bilimsel herhangi bir çalışma için temel bir başlangıç noktasıdır.

Türkçe olarak varlığı bilinen Türkçedeki tüm sözcükleri listesine dâhil etmek için çalışmasında çok çaba sarf ettiğini bildirmektedir. Clauson, bu listeleme çalışmasını, birkaç özel durum dışında Hint, Acem ve Sami dillerinden direkt olarak alınan sözcükleri de dışarıda bırakarak yapmıştır. Yazarın erken Türkçe³⁸ ve döneme ilişkin tüm kaynakları VIII. ve XII. yüzyıl Türk dilleriyle ilgilidir.

Clauson'un ikinci amacı, listedeki tüm sözcüklerin orijinal anlamlarını saptamak ve ortaya çıktığı en eski metinlerdeki alıntlarıyla ya da alıntı-pasaj serileriyle bunların daha sonraki anlamsal evrimlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç için Clauson, ulaşabildiği kadarıyla elde bulunan tüm eski metinleri incelemiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Clauson sözlüğü için, John R. Krueger'in "Mongolian Studies, Journal of the Mongolian Society" dergisinde yayımlanan "Eski Türkçede Moğolca" adlı makalesinde söylediği "Bu sözlüğün yardımı olmaksızın hiçbir Türkçe ve Altay dilbilim çalışması başarılı olamaz." sözü oldukça anlamlıdır.

Yazar, eski İdil ve Bulgar Türkçeleriyle bugünün Çuvaş Türkçesini r/l dili diye bir tarafa ayırdıktan sonra, kalan çağdaş Türk lehçelerini 6 başlık altında sınıflandırmıştır:

TABLO 1. 3. Clauson'un Çağdaş Türk Lehçelerini Tasnifi

KUZEYDOĞU	GÜNEYDOĞU	KUZEY ORTA	GÜNEY ORTA	KUZEYBATI	GÜNEYBATI
Yakut	Doğu Türkeli	Kırgız	Özbek	Kazan Tatar	Azeri
Tuva	Yeni Uygur	Kazak		Karim	Osmanlı
Hakas	Tarancı			Karakalpak	Cumhuriyet Türkçesi
Altay	Sarı Uygur			Nogay	<i>(İng. Republican Turkish)</i> Türkiye
				Kumuk	Türkçesi olarak
				Başkurt	geçmemiştir.
				Karaçay	
				Balkar	Türkmen

*Yukarıdaki tabloya Salar Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Kaşkay lehçeleri alınmamıştır.

³⁸ Sir Geard Clauson'un "Erken Türkçe", İngilizce "Early Turkish" dediği, Kök-Türkçenin, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinin karşılaştırılmasıyla yeniden kurulabilen VIII. yüzyıl öncesi Türkçesidir.

Sir Gerhard sözlüğünde eski Türkçenin lehçelerini şöyle tasniflemiştir:

1) Köktürkçe:

- a. VIII. yüzyıl: Tonyukuk, Kültigin, Bilge Kağan, Küli Çors ve Ongin yazıtları.
- b. VIII. yüzyıl sonrası: Moğolistandaki küçük yazıtlar, Yenisey ve Talas yazıtları, Irk Bitig, Huastuanift ve Manici yazılar.

2) Uyğur ve Uyğur A:

- a. Uyğur: VIII. ve XIV. yüzyıllar: Şine-usu yazıtı, Kara Balasagun yazıtı; Hristiyan, Manici ve Buddhacı yazılar: “Uigurica” I-IV, “Manichaica” I-III, “Turkische Turfan-texte” I-X, “Kuanşi im Puser”, “Tisastvustik”, “Hüven-Tsang” mektupları ve biyografyası, “Zwei Pfahlschriften”, “uigurische Sprachdenkmaler”, “Suvarnaprabhasasütra”; dinle ilgili olmayan metinler: tıp, astronomi, fal, ticaret ve yasa ile ilgili yazılar.
- b. Uyğur A: “Turkische Turfantexte VI” ile “Türkiyat Mecmuası IV”teki Buddhacı yazılar.

3) Eski Kırgız:

Yuva yazıtları IX-X. yüzyıldan.

4) Hakani:

Karahanlı Türkçesidir. XI. yüzyıl Kutadgu Bilig ve Divan’ı Lügati’t Türk.

5) Oğuz

XI. yüzyılda Kaşgarlı’da geçen sözcükler.

6) Kıpçak: XI. yüzyıl, Kaşgarlı’daki sözcükler.

7) Kaşgarlı’da geçen Arğu, Çiğil, Gancak gibi küçük lehçe sözcükleri, hepsi XI. yüzyıl.

Sir Gerhard Clauson, Ortaçağ Türk metinlerini şöyle sınıflandırmıştır:

1) Doğu Türkeli: Çince-Uygurca sözlükler (XIV. yüzyıl)

- 2) XIII. yüzyıl Kur'an tefsirleri
- 3) Çağatayca metinler (XI.-XV. yüzyıllar)
- 4) Atabetü'l Hakayık (XIII. yüzyıl, Moğolca sözcüklerden dolayı)
- 5) XIV. yüzyıl kur'an tefsirleri
- 6) Rabguzi: Kıssasü'l-enbiya (XIV. yüzyıl)
- 7) İbni Mühenna sözlüğü (XIV. yüzyıl)
- 8) Çağatayca metinler Bedaiü'l-lûgat (XV. yüzyıl), "Abuşka" sözlüğü (XVI. yüzyıl), "Senglah" (XVIII. yüzyıl)
- 9) Şeyh Süleyman'ın Çağatayca sözlüğü (1881)
- 10) Zemahşeri: "Mukaddimet'ül-edep" (XII. yüzyıl)
- 11) Harzem Türkçesi yazıları, XIII-XIV. yüzyıllar: Ali: "Kıssa-i Yusuf", XIII. yüzyıl, "Oğuz Kağan" destanı, "Muinü'l-mürid" XIV. yüzyıl, Kutb: "Hüsrev u Şirin", Harizmî: "Muhabbetname", Mahmut ibn Ali: "Nehcü'l-feradis, Seyfi Serayi: "Gülistan" çevirisi..
- 12) Ortaçağ Kıpçakçası sözlükleri, XIV- XV. yüzyıllar: Codex Cumanicus" XIV. yüzyıl, Houtsma sözlüğü XIV. yüzyıl, Ebu Hayan: "Kitabü'l İdrak" XIV. yüzyıl, Cemalettin et-Turkî: "Kitabü'l bulgati'l müştak" XIV. yüzyıl, "Et Tuhfetü'l zekiyye" XV. yüzyıl, "El-Kavaninü'l Külliye" XV. yüzyıl, "Ed-Durretü'l-mudî'e" XV. yüzyıl
- 13) Selçuklu ve Eski Osmanlıca, XIII. yüzyıl ortası – XV. yüzyıl: Mevlanâ'daki Türkçe beyitler, Sultan Veled'deki Türkçe beyitler, "Dede Korkut" kitabı, XV. yüzyıl (Türkmen lehçesi); "Tanıklarıyla tarama dergisi"ndeki metinler (TDK).

Clauson sözlüğünün önsöz kısmının sonunda açıklamalı bir sonek listesi vermiştir. İsimden isim yapan 64, eylemden isim yapan 47, isimden fiil yapan 19, eylemden eylem yapan 17 yapım eki olmak üzere toplam 147 ek bulunan Clauson'un sonek listesinde bir de 8 tane (ending) bitimlik eklenmiştir.

Clauson, sözlüğünde, genel olarak sözlüklerde kullanılan alfabe tekniğini kullanmamıştır. Arapça sözlüklerdeki tek harfli, iki harfli ve üç harfli biçime benzer bir yöntem kullanmıştır. Clauson'un "code letter" biçiminde adlandırdığı başlıklar bir, iki ya da üç harflidir. Bunlar hece değeri taşımaktadır. Clauson bu ikili ve üçlü kodlara bir heceli (Mon. = monosyllable), "iki heceli" (Dis. = dissyllable) ve üç

heceli (Tris = Trisyllable) değerini vermiştir. Üçten fazla olan heceli sözcükler de *Tris*. Başlığı altında incelenmiştir. Bu başlıklarda eylem olan sözcükler için V (verb) harfi koyarak bu kodları eylem olmayan sözcüklerden ayırmıştır. Ayrıca eylemlerin sonuna bir de kök sonunu gösteren – çizgisi koymuştur.

Seslilerle başlayan birli, ikili, üçlü hece kod başlıkları altına alınmış, kısa ve uzun É, I, İ, O, Ö, U, Ü seslileri de A ve E kodlarına yüklenmiştir. Sesteş kodlarında yalnız B, C, D, Ğ, G, L, M, N, R, S, Ş, Y, Z harfleri kullanılmış, p, v, f sesleri B'ye; ç, j sesleri C'ye; t ve δ sesleri D'ye; kalın k ve ħ sesleri Ğ'ye; ince k sesi ile h, G'ye yüklenmiştir. Örneğin Mon. AĞ kodu altında: a :ğ¹ (iki bacak arasındaki yer, pantolon ağı), a :ğ² (örgü, ağ), a :k (ak, beyaz), ak (kötü, tiksiniç, Çince'den alıntı), *ığ (ağlama), ık (hıçkırık), oğ (boş, tembel), u:g (çadırı geren tahta destek), ok (ok), ok/ök (pekitme edatı), Mon. V. AĞ- kodu altında da a :ğ⁻¹ (ağmak, yükselmek), a :ğ⁻² (yüz rengi değişmek, sararmak), ak- (akmak), ığ- (yığ- fiilinin yanlış bir yazılışı), uk- (anlamak, kavramak) gibi sözcükler yer almış ve her birinin VIII. yüzyıldan bu yana olan biçim ve anlam gelişimi tanıklarla gösterilmiştir. (Dilaçar, 1989: 241-265)

Clauson'un bu yöntemi alfabetik sözlük kullanıcıları açısından farklı bir yöntemdir. Kimi Türkologlara göre bu yöntem iyi düşünülmüştür.³⁹ Fakat bir sözcüğün bir, iki veya ikiden fazla olabilecek farklı hecelerdeki türemiş hallerinin bir kod altında bulunamayışı, sözlüğün bu yönteminin dezavantajlarından biridir. Örneğin “ev”, “evlig” (evli), “evlenmek” ve “evsemek” (evini özlemek) sözcükleri dört ayrı kod altında yer almaktadır. Vildan Koçoğlu, Clauson sözlüğü kullanıcıları için, 2006 yılında alfabetik bir dizin çalışması yayımlamıştır.⁴⁰ Kullanıcılar, bu çalışmayla Clauson sözlüğünü alfabetik bir biçimde de kullanabilmektedir.

³⁹ V. L. Ménage'nin Londra Üniversitesi'nin “Bulletin of the school of Oriental and African Studies” (SOAS) dergisinde (cilt. 36, No: 3, 1973 s. 658-659) Clauson'un bu sözlüğünü değerlendirmiş ve yazarın sözcükleri sıralamada uyguladığı geleneksel alfabetik düzenlemeden farklı olan yöntemini bir avantaj olarak görmüştür. Ménage, bu avantajın yanında, sözcüğün sonekli biçiminin, eksiz biçiminden sayfa olarak bazen çok uzakta olabilmesi (a:ç s. 17'dedir; ama a:çlık ise s.26'da) gibi küçük bir dezavantajın da önemsiz olduğu görüşündedir. Yazar, beş dakikalık bir kullanım sonrasında, kullanıcıların en az geleneksel bir sözlükteki kadar hızlı sözcük bulabileceklerini düşünmektedir.

⁴⁰ Vildan Koçoğlu, Clauson sözlüğü kullanıcıları için yayımladığı alfabetik dizin çalışmasının özet kısmında şöyle demektedir: “Türkçenin 13. yüzyıla kadarki söz varlığını vermesi bakımından büyük bir öneme sahip olan sözlük (EDPT), şu ana kadar Türkolojinin en çok başvurulan kaynaklarından biri olmuştur. Ancak kullanım açısından taşıdığı zorluk sebebiyle kolayca faydalanılan bir sözlük değildir. Biz burada sözlükteki madde başlarını alfabetik olarak sıralayarak ve karşısına sözcüğün geçtiği sayfa numarasını yazarak hazırladığımız dizini kullanım kolaylığı sağlaması amacıyla kullanıcılarımıza sunacağız.” (Koçoğlu, 2006: 113)

Clauson sözlüğünde, incelemeler küçük puntolarla iki sütun biçiminde yapılmıştır. Örnekteki koda baktığımızda, “Mon. V. BR-“ başlığında “bar-” (var-, git-) ve “bé:r-” (ver-) eylemlerinin incelendiğini görüyoruz.

Sir Gerard Clauson, bu sözlüğünde ve diğer pek çok yazısında (1955, 1956) Türk adının yerine Türkü biçimini kullanmıştır. Bu durumu Gerhard Doerfer eleştirmiş, bu adın “*Türük” biçiminde olabileceğini; ancak “Türkü” sözcüğünün yanlış olduğunu söylemiştir. Doerfer, Kök-Türk yazı sisteminde sözcük sonundaki seslilerin kurallı olarak sürekli yazı ile gösterildiğini söyler. Dolayısıyla “Türk” sözcüğünün gerçeği Clauson’un dediği gibi “Türkü” biçiminde olsaydı, sözcüğün sonundaki “ü” sesinin de mutlaka gösterilmiş olması gerekirdi. Bu savı “Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen” adlı eserinde (1965. II. Cilt s. 483-495) öne süren Doerfer, Sir Gerard Clauson ile Türk sözcüğünün gerçek anlamında da kimi tartışmalar yaşamıştır.⁴¹

Clauson etimolojik sözlüğünde uzun ünlülerinden dolayı da eleştirilmiştir. Gerçi Clauson a:, ı:, o:, u:, é:, e:, i:, ö:, ü: fonetik biçimde gösterdiği uzun vokalleri yalnız gerekli yerlerde kullanmıştır.

Sözlüğün giriş kısmında Clauson, çeviri yazı sorunlarını, “Studies” adlı eserinin 3. bölümündeki erken Türkçe metinlerin üzerinde uzun uzadıya tartıştığını söyleyerek, “Studies”e gönderme yapmıştır. Yazar, aynı kısımda 900 ve 1200 yıl öncesinde Türkçenin tam olarak nasıl telaffuz edildiğini bilebilmenin hiçbir yolu olmadığını da vurgulamıştır.

Yazar sözlüğünde, sözcüklerin başına koyduğu kısaltmalarla (harflerle) pratik anlatımları hedeflemiştir. Örneğin türevleri D ile, yanlış yazılımları E ile, Yabancı asıllı sözcükleri F ile, ikincil sözcükleri ise S ile karşılamıştır. Buna örnek olarak F “buyan” (Moğolcadan alıntı olarak Karahanlı Türkçesinde ‘muyan’) < Sanskrit punya = hayır işleme, sevap... vb. verilebilir.

⁴¹ Sir Gerard Clauson, Kaşgarlı Mahmut’u referans göstererek “Türk” sözcüğünün gerçek anlamının “olgunluk çağına erişmiş” olduğunu savunmaktadır. Doerfer ise bu sözcüğü “türük” sözcüğüne bağlayarak bunun da Uygur Türkçesinde “güçlü” anlamında kullanılmış olduğunu göstermiş ve bu sözcüğü “güç, kuvvet” kavramına bağlamıştır.

S. G. Clauson'un sözlüğünde bazı veriler tartışma konusu olmuştur. Örneğin yazar "âcûn" sözcüğünün etimolojisini verdikten sonra şöyle demektedir: "Cumhuriyet Türkçesine âcûn sözcüğü alınırken bunun öz Türkçe olduğuna yanlış olarak inanılmış ve dünya sözcüğünün yerine kullanılmıştır."⁴² Buna karşı çıkan Agop Dilaçar, şöyle bir açıklama getirmektedir: "Ne var ki gerçek bu değildir. Biz acun sözcüğünün Soğdakçanın malı olduğunu biliyorduk. Soğdakça ölmüş, sömürülmüş ve miras olarak alt katmanımızda yatıyordu. Öbür taraftan dünyanın yaygın bir sözcük olduğunu ve bunu yaratan ulusun yaşamakta olduğunu da göz önünde bulundurduk. Türkelinde miras olarak bulunanı benimsemeyi bize özgün olmayı kullanmaktan yeğ saydık." (Dilaçar, 1989: 279)

Talat Tekin 1974'te Sevortyan'ın etimolojik sözlüğü üzerine yazdığı bir inceleme yazısında Sir Gerard Clauson'un etimolojik sözlüğüne de birtakım eleştiriler getirmiştir. Tekin, yazısında Clauson'un sözlüğünü 5 yönden eleştirmiştir. İlk eleştirisi, sözlüğün alfabetik olmayışı üzerinedir. Daha önce de sözünü ettiğimiz Clauson'un alfabetik olmayan ve hatta kimi Türkologlarca avantajlı olduğu düşünülen bu yöntem, Talat Tekin tarafından eleştirilmiştir. Tekin'in ikinci eleştirisi noktası da eserde sözcüğün bir kökünden türetilmiş gövdelerin, gerçek bir etimolojik sözlüğünkenden farklı olarak ayrı maddeler halinde verilmiş olmasıdır. Tekin bunu şöyle örneklemektedir: (ekki "2"maddesinde toplanmış olması gereken ekkinç "ikinci", ekinti ay., ekkiz "ikiz" ve ikirçgü, "ikircim, tereddüd" gibi sözler ayrı ayrı yerlerde bulunmakta ve açıklanmaktadır.). Talat Tekin'in bir diğer eleştirisi, Clauson'un sözlüğünün ele aldığı sözcüklerin daha eski biçimlerini vermemiş olmasıdır. Bu açıdan Talat Tekin, sözlüğün eksik olduğunu düşünmektedir. Sözlükte "öl" sözcüğünün "nemli, rutubetli" anlamı verildikten sonra daha önceki Az. "höl" ile Trkm. "höl/öl" (<Alt. *pöl) biçimlerinin verilmemiş olması, Tekin tarafından bu eksikliğe örnek olarak gösterilmiştir. Sözlükte bu gibi eksiklerin olduğu doğrudur; fakat yanlış anlaşılmalıdır. Eser, tümünden Tekin'in betimlediği gibi değil, Türkçe sözcüklerin daha önceki biçimlerine de sıklıkla yer vermiş bir çalışmadır. (Örn. "sin-" eylemine bakıldığında Clauson, sözcüğü kök biçiminde verdikten sonra bunun

⁴² Cumhuriyet dönemi özleşme döneminde, "âcûn" sözcüğün öz Türkçe olduğuna yanlış olarak inanılarak "dünya" sözcüğünün yerine kullanıldığı görüşünü Sir Gerard Clauson yanında, Sevan Nişanyan da "Sözlerin Soyağacı" (4. baskı 2009) adlı çalışmasında iddia etmektedir.

diğer diyalektlerdeki eski kullanımlarını da örneklendirmiştir: Siñ- ‘to sink into (something Dat.); to be absorbed digested’, and the like. S.i.a.m.l.g. as siñ-/ siñi-/ siñ. Uyğ. VIII ff. Bud. **aş siñer erken** ‘while he food is being digested’ *Suv.* 592, 7;a.o. do. 8: Civ. [gap] siñme:se:r *TT VIII M.21: Xak.* xı aş siñdi: ‘the food was digestible’ (hana’a); an done says **su:v yé:rke: siñdi:** ‘the water sank (ğara) into the ground’; and **sö:z köñülke: siñdi:** ‘the remarks made a good impression (naca’a) on the mind and were effective’ (‘amila) (siner:r, sinme:k); an done **says ördek kamaşka: siñdi:** ‘the duck (etc) slipped into (tadxul) the reeds or litter (al-qumaş) so that it was hidden (tawara) in them;...) Talat Tekin, bunun büyük bir incelikle tüm sözcükler için uygulanmaması konusunda eleştiri yöneltmektedir ve verdiği örneklerle de haklı olduğu ortadadır. Tekin’in dördüncü eleştiri noktası ise Clauson’un tartışmalı olan sözcüklerle ilgili kesin etimolojik yargılar vermiş olmasıdır. Tekin, Clauson’un Türkçede kullanılan “öküz” sözcüğünün Toharca “okso” sözcüğünden gelmiş olduğunu söylemesini buna örnek olarak göstermiştir. Clauson’un bu yönüyle büyük bir yanılğı içinde olduğunu da sözlerine eklemiştir. Başka etimolojik sözlüklere bakıldığında öküz sözcüğünün Toharca kaynaklı olduğunu gösteren sözlüklerin de olduğunu görülür. (Örn. Nişanyan S.S. 4. baskı s.462.) Hasan Eren 1,5 sayfa bu sözcüğü açıklamıştır. Çeşitli görüşleri yazmış ve kendisi de sözcüğün kökeninin karışık olduğunu söylemiştir. Tekin’in görüşü, Gerhard Doerfer’inkiyle aynıdır. Doerfer, “öküz” sözcüğünün Toharca “okso”dan geldiği yolundaki açıklamaya karşı çıkmıştır. Ona göre, bu görüş, Moğolca h < *p- olayını görmezlikten geldiğinden pek olası değildir. Bu görüşe katılanlar Ana Türkçede “öküz”ün “*pökëř” olarak geçtiğini göz ardı etmişlerdir. Talat Tekin’in son eleştirisi de sözlükte pek çok “reconstruction” hatası olmasıdır. Tekin bunlara örnek olarak da “būka” biçiminde olması gereken sözcüğün “baka”, “ūça”nın ise “uçā” olarak geçtiğini belirtmiştir. Tekin buna benzer pek çok örnek vererek bu hataların düzeltilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.

1.3.14. **Этимологический Словарь Тюркских Языков (Êtimologiçeskij Slovar’ Tjurkskix Jazykov)**

Kırım’da doğan Ervard Vladimiroviç Sevortyan, Tavriya Üniversitesi Matematik ve Filoloji bölümünden mezun olmuştur. 1931’de Moskova Dilbilim

Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde doktora giren Sevortyan, Leningrad'da "Poryadok Slov v Rasprostranyonnom Predlojenni Anatoliysko –Turetskogo Literaturnogo Yazıka" adlı doktora tezini savunmuştur ve daha sonra bu eseri Sovetskoye Yazıkoznaniye (1938) dergisinde yayımlanmıştır.

Sevortyan bilimsel araştırmalarını genç bir bilim adamıyken Türk ve Kırım-Tatar dilleri üzerine yapmıştır. Bu dilleri sesbilgisi ve dilbilgisi bakımından ele almış ve incelemiştir. Tabii Kırım-Tatar dili ile uğraşması, Sevortyan'ın bu alanda "Kımsko-Tatarskiy Yazık", "Grammatika Kımsko-Tatarskogo Yazıka" ve "Deyepriçastiya v Kımsko-Tatarskom Yazıke" gibi birtakım çalışmalar vermesini de sağlamıştır.

Sevortyan'ın Türkiye Türkçesi dilbilimi ile genel Türkoloji üzerinde yoğunlaşması ise 1935'ten 1950'li yılların ortasına kadarki zaman içinde olmuştur. "Grammatika Turetskogo Yazıka" (Moskova 1947), "Pryamoye Dopolneniye v Turetskom Yazıke", "Fonetika Turetskogo Literaturnogo Yazıka" ve N.K. Dmitriyev'in yardımıyla yazdığı Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri ile ilgili "İssledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Tyurkskih Yazıkov" (I-IV, Moskva, 1955-1962) adlı seri eseri, Sevortyan'ın bu dönemlerde verdiği eserlerdir. Ayrıca Sovyet Türkolojisine büyük katkı sağlayan "Правда" (/Pravda/, gerçek) gazetesindeki dilbilim tartışmalarına da katılan Sevortyan, Türkologların belirgin teorik hatalarını incelediği "Sovetskaya Tyurkologiya v Poslediskussionniye Godı" adlı ayrıntılı makalesini bu dönemde kaleme almıştır. Türkçenin cümle unsurları Sevortyan'ın her zaman ilgisini çekmiştir. Türkolog bu konuda, "K Probleme Çastey Reçi v Tyurkskih Yazıkah", "O Semantiçeskoy Prirode Suşestvitelnogo v Tyurkskih Yazıkah" ve "İz İstorii Prilagatelnih v Tyurkskih Yazıkah" makalelerini yazmıştır. Türkçenin söz dizimi üzerinde pek çok çalışma yapan Sevortyan, Türkçenin dilbilgisi üzerine de makaleler yazmıştır. Onun en önemli çalışması, karşılaştırmalı olarak Türk dillerindeki sözcük yapımı ve çekimi üzerine yazdığı "O Nekotorih Voprosah Slovoobrazovaniya v Tyurkskih Yazıkah"tır.

E. V. Sevortyan son on beş yılını Türk dillerinin etimolojileri üzerinde araştırmalara vermiştir. Türkolog 1966 yılında Ankara'da toplanan Uluslararası Dil Kurultayı'nda "Êtimologiçeskij slovar' tjurkskix jazıkov" başlıklı sözlüğünün

örneğini sunmuştur. Sözlük, Sevortyan'ın eseri gibi görülebilir. Fakat arka plana bakıldığında sözlüğün yazarının yalnızca Sevortyan olmadığı görülür. Yazarlar arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi'ne bağlı Dil Bilimi Enstitüsü'nün Türk Dilleri Kolu üyeleri N. Z. Gadjieva, G.İ. Donidze, A. K. Koklyanova, L. İ. Lebedeva, L. S. Levitskaya, L. A. Pokrovskaya, A. A. Yuldaşev, F. D. Aşmin, L. G. Ofrosimova –Serova ve Potseluyevskiy gibi birçok Türkolog da vardır. Ayrıca Kumukça sözcükler için İ. A. Kerimov'a, Karaçay-Balkarca sözcükler için de “Russko-Karaçayevo-balkarskogo Slovar”ın redaktörlerinden biri olan H. İ. Suyünçev'e ve M. A. Habiçev'e danışılmıştır. Sevortyan sözlüğünde SSCB Bilimler Akademisi Dil Bilim Enstitüsü'nün Altay Dilleri Bölümüne hazırlanan “Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков” (Mançu-Tunguz Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü) (1975) adlı eserin el yazmasından ve aynı zamanda TDK arşivlerinden de yararlanmıştır.

Kaynak bakımından zengin olan sözlük, yine de 'etimolojik sözlük' çalışmasında çok yararlı olabilecek bazı önemli kaynakları içermemektedir. Talât Tekin'e göre (Tekin, 1974) Sir Gerard Clauson'un “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” (1972) ile ondan bir yıl önce çıkmış olan Gerhard Doerfer'in “Khaladj Materials” (1971) adlı eserlerden yararlanılamamıştır. Ona göre bibliyografyada yer almadığından Sevortyan sözlüğünde yararlanılmayan diğer kaynaklar, J. Eckmann'ın “Chagatay Manual” (Bloomington 1966), K. Grønbech'in “Komanisches Wörterbuch” (1942), Azizbekov'un “Azerbaycanca-Rusça Lugat” (Bakü 1965), L. Ligeti'nin “Sur la langue des Afchars d'Afghanistan”, Räsänen'in “Turkische Miscellen I: Die Vokallängen der ersten Silbe im Türkmenischen” (1960), Reşit Rahmeti Arat'ın “Kutadgu Bilig” (1947), M. Mansuroğlu'nun Sultan Veled'in “Türkçe Manzumeleri” (1958), Talat Tekin'in “A Grammar of Orkhon Turkic” (Bloomington 1969) ve Eski Anadolu Türkçesi için önemli bir kaynak olan TDK'nin “Tarama Dergisi” gibi eserlerdir.

Sevortyan'ın “Êtimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov” (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü) adlı eseri birden fazla ciltten oluşur. Sözlük, yazarın ölümünden sonra da ilerletilmiştir. İlk cildi 1974 yılında yayımlanmıştır. “Obščetjurkskie i osnovy na bukvy” “B” alt başlığını taşıyan cildi 1978'de çıkmıştı. “Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy” “Dž”, “Ž”, “J” alt başlıklı cildi 1989'da yayımlandı.

Ardından sözlüğün “Obščetjurkskie i mežturkskie osnorvy na bukvy” “K”, “K̇” alt başlıklı cildi 1997’de baskıdan çıktı. M harfi de 2000 yılında çıkmış, ardından son olarak da L, M, N, B ve S harfleri çıkmıştır. Tüm ciltlerde giriş kısmı ve sonunda ise dizin kısmı vardır. Dizin kısmında, sözlükte etimolojik açıdan ele alınan sözcüklere yer verilmiş ve bu sözcüklerin Rusça anlam karşılıkları verilmiştir.

A. N. Kononov, Sevortan’ın sözlüğünün ilk cildiyle ilgili olarak yaptığı bir değerlendirmede şöyle söylemektedir: “1974 yılında yayımlanan E.V. Sevortyan’ın sözlüğünün ilk cildini değerlendirirsek, makaleleri geliştirme, meslekî literatürlerden yararlanma, araştırılan olayların özüne derince dalma gibi özellikleri bakımından mevcut olan sadece Türk dillerinin değil başka tüm etimolojik sözlükleri geçmektedir.” (Kononov, 1976)

Sevortyan’ın sözlüğü, kendisinin de ifade ettiği gibi Genel Türkçe ve Türk diyalektleri arasındaki morfolojik-semantik yapıyı, sözcüklerin kökenini, etimolojik bakımdan açık olmayan birden fazla heceli kökleri ve onların gövdelerini çözümlenme ve ayrıca bu kök ve eklerin eski fonetik şekillerini rekonstruksiyon etme meselelerini açığa çıkarma görevini üstlenmektedir. Sözlükte bunun yanında tek heceli kökler de alınmıştır, çünkü olabilecek köklerin yanında çeşitli şekilde türemiş (ek vasıtasıyla yapılan ve çekilen) gövdeler de vardır. Her iki şekildeki tek heceli gövdeleri etimolojik bakımdan incelemek gerekmektedir veya hiç değilse bile, bunların çok anlamlılık ışığında incelenmesi gerekmektedir.

Hasan Eren’e göre (Eren, 1999) Sevortyan ile birlikte çalışma arkadaşlarının çıkardığı bu sözlük Türk dili için muazzam bir katkıdır. Sözlükte Türkçenin ortak sözcükleri ele alınmıştır. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaşayan ortak öğeler işlenmiş; fakat Türkçenin Anadolu ve Balkanlarda kazandığı sözcüklere yer verilmemiştir. Eren buna örnek olarak şöyle demektedir: “Arapça, Farsça, Rumca, Bulgarca, Rusça, Macarca gibi komşu dillerden Türkçemize giren alıntılar sözlük dışında kalmıştır. O bakımdan sözlükte anahtar, avlu, çam, çete, demet, dümen, evlek, fırın, fırtına, boncuk, gönder, gümrük, güverte, havyar, herek, iskele, iştir, kalas, kestane, kiler, kiremit, panayır, pelit, poyraz, salaş, soba, şarmpol, şırınga, şinik, temel, tente, tirfil, üvendire, yalı, yarka, zelve, zembil, zerdali gibi sözler üzerine bilgi verilmemiştir.” (Eren, 1999)

Sevortyan'ın sözlüğü, eserinin alt başlığında açıklanan “ortak Türkçe” ölçüsüne bağlı kaldığından, Türkiye Türkçesinde bulunan pek çok söz de sözlükte yer almamıştır. Eren'e göre sözlükte yalnızca Türk diyalektlerinde kullanılan ortak köklere yer verilmiştir ve bu açıdan bakıldığında, Rusça yazılan sözlük yalnızca ulusal diline ilişkin bilgisini artırmak isteyen bir Türk okurunun gereksinimlerini pek karşılayamayacaktır. Bu bağlamda Talat Tekin'in de sözcüklerin madde başlarındaki yazımı ile ilgili bir eleştirisi vardır. Tekin, “Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazikov” ile ilgili yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir:

“ ‘Giriş’te belirtildiğine göre, madde başı olan sözler, genellikle, Türkmence şekillerdir. Bunun itiraz edilecek bir yanı olmamakla birlikte, etimolojik bir sözlükte sözlerin şu veya bu dilde seslik değişmelere uğramış şekillerinden çok mevcut malzemeye dayanılarak tasarlanacak ilk şekillerinin, başka bir deyişle, Ana Dildeki şekillerinin, madde başı yapılması daha uygun ve pratik olurdu. Türkmence şekillerin madde başı yapılması şu sonuçları doğurmuştur:

1. Eski Türkçede (dolayısıyla Ana Türkçede) y- fonemi ile başlayan birçok söz, Türkmencede seslik gelişme sonucu bu –y fonemi düşmüş olduğundan, bu ciltte yer almıştır: idge (MK yidge/yigte), inne “iğne” (MK yiğne), iy- (Uyg., MK vb. ye-/yi-), ince (Orh. Vb. yinçge), it- “yed-“ (MK vb. yet-), vb.
2. Düz a ve e ünlüleri ile başlayan pek çok söz, Türkmencedeki yuvarlaklaşma sonucu, o ve ö ile başlayan sözler arasında yer almıştır: ovuz (MK vb. ağuz “ilk süt”), ovuç (KB awuç), övür- (MK vb. ewür-, Uyr. ewir-), öy (MK ew, Orh. eb.), vb.

Bu durumdan aranan herhangi bir sözcüğün bulunmasında güçlük doğacağı açıktır. Müellif, sözlüğünü, Räsänen gibi, Ana dildeki şekillere göre düzenlemiş olsaydı bu güçlük ortadan kalkardı.” (Tekin, 1976: 280)

Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünün ilk cildi yalnız ünlülerle başlayan sözleri içermektedir. Ünlü ile başlayan “āban-”, “āra-”, “eçkü”, “eşük” gibi bazı sözcüklerse

sözlükte bulunmamaktadır. Sözlükte madde başlarının yazımında genellikle Türkmençe fonetik biçimi esas alındığından Ana Türkçede “y-” ile başlayan pek çok sözcük bu ciltte bulunmaktadır.

Sevortyan sözlüğünde maddelerin düzeni şöyledir:

- 1) Kök biçimleri verilmiştir.
- 2) Sözcüklerin anlamları verilmiştir.
- 3) Etimolojik açıklamalar yapılmıştır.
- 4) Sözlük maddeleri ile ilgili bibliyografya verilmiştir.

Sözlük bazı yönlerden eleştirilmektedir. Trkm. “āğ”, “ağlama, hıçkırma” gibi birtakım önemli sözcüklerin, gerekli kaynakların taranmamış olmasından sözlükte bulunmaması eleştiri noktalarından bir tanesidir. Tekin sözlükle ilgili değerlendirmesinde bu konuya şöyle değinmektedir: “...Sevortyan, K. Grønbech’in ‘Komanisches Wörterbuch’ adlı çok önemli sözlüğünden faydalanamamıştır. Bu eksiklik bütün sözlerin tarihi şekillerinin tam olarak saptanmasını engellemiş olduğu gibi, sözlerin etimolojisini ve ana şekillerini tasarlamayı da güçleştirmiştir.” (Tekin, 1976; 280)

Etimolojik açıklamaların olduğu bölümde, Sevortyan sözcüklerin Ana Türkçe biçimlerini kök olarak vermek yerine, sözcüklerin farklı diyalektlerdeki yazımlarını vermiştir. Dolayısıyla sözcüğün birden çok kökü varmış gibi görünmesi, sözlükte eleştirilen noktalardan biridir. Sevortyan’ın “ayır-” eyleminin *ay-, * ağ-, *ad-, *at- köklerinden gelmiş olduğunu, dört farklı kök biçimini vererek belirtmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Hâlbuki yazarın, sözcüğün köküyle ilgili bilgi verirken kökü Ana Türkçedeki yazılış biçimiyle vermesi gerekirdi. Bugün Türk diyalektleri içinde /y/, /z/ ve /t/’li yazılış biçimlerinin aslında hiçbirisi aslı değildir; hepsi değişme sonucu olmuştur. Yani tüm bu sesler, aslında Ana Türkçedeki /d/ foneminden evrilmiştir. Dolayısıyla sözlükte de sözcüklerin Ana Türkçe biçimleri olan /d/ fonemiyle verilmesi gerekirdi. Tekin, Sevortyan’ın bu inceleme biçiminin Eski Türkçe /d/ foneminin bulunduğu bütün sözlerin etimolojisinde hatalı olarak yapıldığını belirterek ağır biçimde onu şöyle eleştirmiştir: “Bir dilcinin etimoloji anlayışı böyle olunca, onun tarafından düzenlenen etimolojik bir sözlükte pek çok

hataların bulunacağı doğaldır. Durum gerçekten de böyledir. Bu sözlük baştan sona yanlışlarla doludur” (Eren, 1999)

Sözlükte bilim çevrelerince en çok eleştirilen kısım etimolojik incelemelerin ve açıklamaların olduğu bölümdür. Tekin, Sevortyan’ın eseriyle ilgili olarak yazdığı inceleme yazısında onun etimolojik açıklamalarında büyük bir kararsızlık hatta şaşkınlık içinde olduğunu belirtmiştir. Yine Tuncer Gülensoy, Etimolojik sözlüğünde (Gülensoy, 2007: 52) Sevortyan’a ait bazı etimolojik incelemelerde yanlışlıklar olduğunu ileri sürmektedir.

Sevortyan’ın sözlüğüne ait yanlışlıklardan biri, onun ortak kök örneklerine ilişkindir. Ona göre Türkçede bir sözcük hem eylem, hem de ad olarak kullanılabilir. Dolayısıyla Sevortyan, Türkçedeki ad ve eylem köklerinin ayrı olduğu görüşünü, diğer Türkologların aksine kabul etmez. Bu düşüncelerini desteklemek adına, yazarın sözlüğünde verdiği birtakım sözcükler hatalıdır. Bu sözcüklerin bazıları hem ad, hem eylem olan ortak kök değil; sesteş sözcükler olarak ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak Tekin “toy-” (doy-) ile “toy” (şölen) sözcüklerini göstermiştir. Bu sözcükler anlam bakımından birbirlerinden tamamen bağımsız olan sesteş sözcüklerdir. Tekin aynı zamanda “tarı” (tohum) ile “tarı-” (ek-) ve “oku” (okuma ismi) ile “oku-” sözcüklerinin de sözlükte yer alan sesteş sözcükler olduğunu altını çizmiştir.

Sevortyan’ın sözlüğünde yaptığı etimolojik inceleme hatalarının farklı nedenleri olabilir. Fakat şurası açıkça görülmektedir ki yazarın referans aldığı kaynaklar bu hataların nedenlerinden bir tanesidir. Örneğin Talat Tekin, Sevortyan’ın sözlüğünü incelediği yazısında onun Malov’un “Pamyatniki drevnetyurkskoy pis’mennosti Mongolii i Kirgizii” adlı eserinde bir okuma hatasını aynen tekrarladığını saptamıştır: Küli Çor yazıtındaki “yağıt(t)uğda” sözcüğünü Malov, “yağıt(uğda)” biçiminde okuyarak bir yanlışlık yapmış ve dolayısıyla sözlüğüne de “yağı-” (düşman ol-) eylemi koymuştur. Tekin’e göre bu eylem hiç kuşkusuz “yağıt-” (*yağıd- < yağı-d-) eylemidir ve aslında iki /t/ sesi bir harf ile yazılmıştır. Çünkü Runik yazılı belgelerde böyle kısaltmalar yer almaktadır. Yine aynı biçimde bir yanlış okuma eylemi de “Et-Tuhfetüz-Zekiye”den alınan “katı-” (katılaş-) eylemidir. Aslında bu söz Arap harfli asıl metinlerde “قطدى” biçiminde yazılmıştır. Tekin’e göre Besim Atalay’ın yanlış okumasından kaynaklanan bir hatadır ve “Et-

Tuhfetüz-Zekiye”deki “kattı” sıfatı ise Kıpçak, Oğuz gibi Türk dillerinde sözcüğün sonuna gelen eylemden ad yapma eki “-g” sesinin düşmesi sonucu “katı” olmuştur. Yani sözcük daha önceden “kattıg” iken “kattı” halini almıştır.

1.3.15. Кыргыз Тилинин Кыскача Этимологиялык Сөздүгү (Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalik Sözdüğü)

Kırgız sözlükçülüğünün 1924’ten itibaren süregeldiğini söyleyebiliriz. Bu tarihten sonra ilk olarak Rus dilcisi K. K. Yudahin tarafından sözlük hazırlıklarına girişilmiştir. Yudahin Kırgızistan’da Kırgızlar arasında derleme yaparak Kırgızların kullandıkları sözcüklerle Radloff’un çalışmasındaki Kırgız diyalektine ait sözcükleri birleştirmiş ve 1940’ta ilk kez geniş kapsamlı Kırgızca-Rusça sözlüğü yayımlamıştır. (Akın, 2009) Bu Kırgızca sözlük, sözlükçülüğün temelini teşkil etmiş ve günümüze kadar hazırlanan Kırgızca birçok sözlük için kaynak durumunda olmuştur. (Çelik, 2010: 385) Yudahin’in hazırladığı bu sözlük, 1994 yılında Türkçeye Abdullah Taymas tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴³

Yudahin’in sözlük çalışmasının ardından 1969’da “Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü” başlıklı Kırgızca açıklamalı bir sözlük yayımlanmıştır. 20 bin sözcüğü kapsayan bu sözlüğün ardından 1984’te bir başka Kırgızca sözlük daha hazırlanmıştır.⁴⁴

Kırgız Türkçesinin etimolojik sözlükleri 20. yüzyılın son çeyreğinde hazırlanarak yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1988’de M. Seydakmatov tarafından Frunze’de yayımlanan “Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalik Sөzdüğü” adlı çalışmadır. Bu sözlük çağdaş Kırgız Türkçesindeki sözcüklerin etimolojilerini fonetik, semantik ve morfolojik açıdan ele almaktadır.

⁴³ Yudahin’in Kırgızca-Rusça sözlüğü ile ilgili Gülzura Cumakunova, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi’nde “Türkiye Türkçesiyle Anlamak: Türkçe, Kırgızca Sözlük”ün “Neşrinden Sonra” başlığıyla 2006’da bir değerlendirme yazısı yazmıştır. (bkz. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C:3, S:1. 2006)

⁴⁴ Söz konusu sözlüğün adı “Kırgız Tilinin Sөzdüğü”dür. 2010 yılında yeniden basılan bu sözlük 50 binden fazla söz varlığını içermektedir. Sözlük Fatih Çelik tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. (bkz. Çelik, 2010)

Sözlük sayfa 3'ten “Giriş Sözü” ile başlamaktadır. Sözlüğün giriş kısmı 9. sayfanın sonuna dek sürmektedir. Yazar, sözlükte yapılan etimolojik incelemelerin küçük makaleler biçiminde olduğunu belirtmektedir. Sözlüğe alınan sözcüklerse yazarın tabiriyle açık olmayan, belirsiz sözcüklerdir.

Eserde ele alınan Sözcükler Kırgız Türkçesi başta olmak üzere tüm Türk diyalektlerini kapsamaktadır. Bunun yanında Moğolca Farsça ve Arapça sözcüklerin de etimolojileri yapılmıştır. Etimolojileri yapılan Türkçe sözcüklerin Eski Türkçe ve günümüz Türkçesi temelinde ele alındığı görülmektedir. Bazıları ise Kırgız Türkçesi temelinde ele alınmaktadır.

Tamamı 334 sayfadan oluşan sözlük, alfabetik bir diziyle hazırlanmıştır. Fonetik alfabeyle dikkat edilse de Arapça, Farsça ve Grekçeden alınmış olan sözcüklerin, alındığı dildeki özgün alfabeleriyle yazılmamış olduğu görülmektedir. Yazar bu eksikliği basım imkânlarındaki yetersizliklere bağlamaktadır. Sözlükteki sözcükler Kiril kökenli Kırgız Türkçesi alfabesine göre verilmiştir.

Sözlükte 273–305 arası 5 ek bölüme; yer verilmiştir:

- 1) Sözlükte incelenen sözcüklerin listesi
- 2) Sözlükte incelenen sözcüklerin morfolojik tahlilleri
- 3) Sözlükte incelenen sözcüklerin fonetik tahlilleri
- 4) Sözlükte incelenen alıntı sözcüklerin listesi

5) Kırgız Türkçesindeki yapım eklerinin listesi, kısaca açıklamaları ve örnekler verilmiştir. 381 yapım ekinin verildiği bu bölümde, sözcüklerin etimolojileri ve aldıkları yapım ekleri de dikkatlere sunularak, sözlükte yer almayan sözcüklerin etimolojilerinin de incelenmesinde yardımcı olunmaktadır. (Akın, 2009)

Sözlükte 330-333 arası da “Kararlaştırılmış Kısaltmalar” başlıklı ayrı bir bölüme yer verilmiştir. Son sayfa olan 334'te ise dizin vardır.

Son olarak yazar sözlüğünü dil alanındaki uzmanlara, öğrencilere ve Kırgız Türkçesinin tarihini merak edenlere armağan etmektedir. Yazar sözlüğünde özellikle Kırgız Türkçesinin alıntı olmayan sözcüklerini ele almıştır.

Diğer Türk diyalektlerinde de olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de özellikle bir etimolojik sözlük olarak hazırlanmamış olsa da yer yer etimolojik sözlük özellikleri gösteren bazı sözlükler vardır. Bunlardan biri H. Karasayev'in "Kırgız Türkçesi'nin Deyimler Sözlüğü"⁴⁵, diğeri ise "Kaamus Naama"dır.⁴⁶ Yine 1986'da Karasayev tarafından yayımlanan "Özdöştürülgen Sözdör"⁴⁷ adlı çalışama ve "Manas Sözdüğü" (Manas Sözlüğü) de Kırgız Türkçesi sözcüklerinin etimolojilerine yer veren diğer sözlüklerdir

1.3.16. Dolganischer Wortschatz

Sovyet devriminden sonra yazı dili olan Yakutçanın diyalektleri üç grupta toplanabilir:

- a) Nam-Aldan diyalekti (hatın "kadın", serin "serin, serinlik")
- b) Kangal-Vilyuy diyalekti (hotun "kadın", sörün "serin, serinlik")
- c) Dolgan diyalekti (katun "kadın", serün "serin, serinlik") (Tekin-Ölmez, 2003; 70)

⁴⁵ Özgün adı "Nakil Sözdör" olan Karasayev'in bu sözlüğü, Cüneyt Akın, "Kırgız Sözlükçülüğü ve Kırgız Türkçesindeki Sözlükler" (2009) adlı yazısında değerlendirmiştir. H. Karasayev, bu sözlüğünde her bir deyim Kırgız Türkçesinin edebi eserlerindeki örnekleriyle ya da halk edebiyatındaki sözlü geleneğindeki kullanımlarla birlikte vermiş, sadece deyimlerin anlamlarını açıklamakla kalmamış, ortaya çıkışları, başka deyimlerle bağlantıları, içindeki sözcüklerin etimolojileri ve alıntı sözcüklerin alındıkları dillerdeki yazılışlarıyla birlikte vermiştir. (Akın, 2009)

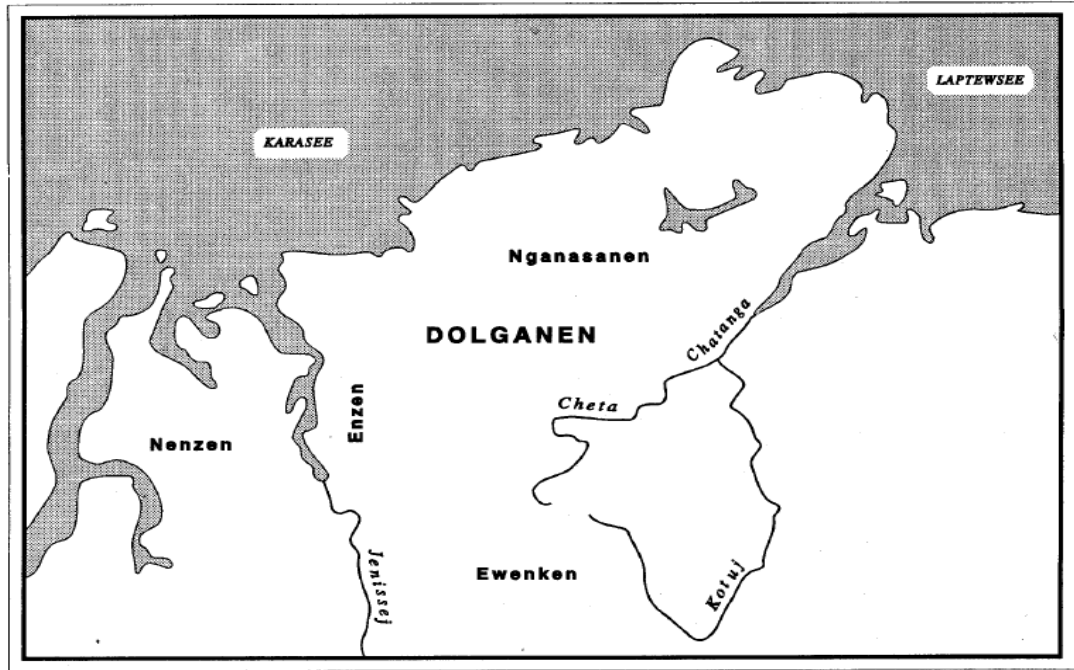
⁴⁶ H. Karasayev, Kaamus Naama'da (Bişkek, 1996), Kırgız Türkçesine Arapça, Farsça, Moğolca, Çince ve Rusçadan giren sözcükler ve Kırgız Türkçesinin kullanımından düşen sözcükleri ele almıştır. Cüneyt Akın sözlükle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Sözlüğün bir başka özelliği de; sözlükte yer alan kelimelerin, özellikle Moğolcadan alınan etimolojilerinin ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıklarının verilmeye çalışılmış olmasıdır. Aynı zamanda bazı kelimeler için, kelimenin tarihi seyri de dikkatlere sunulmak suretiyle geniş açıklamalarda bulunulmuştur. Kırgız Türkçesindeki kelimelerin kökenlerinin ve etimolojik incelemelerinin verildiği bu sözlükleri de etimolojik sözlükler arasında değerlendirebiliriz." (Akın, 2009: 60)

⁴⁷ "Kırgız Türkçesindeki Alıntı Kelimeler" ya da "Kırgız Türkçesinin Özleştirilen Kelimeleri" anlamına gelen ve 5060 sözcüğü barındıran "Özdöştürülgen Sözdör", Çağdaş Kırgız Türkçesinde kullanımdan düşmüş eski kelimelere de yer vermektedir. Cüneyt Akın aynı yazısında sözlükle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu sözlüğü de, 'Kaamus Nama' gibi, etimolojik sözlükler kapsamına alabiliriz, çünkü bu sözlükteki kelimelerin bazıları için de etimolojik tahliller yapılmış ve alındıkları diller, hatta bu dillere de hangi dillerden girdikleri gösterilmiştir."

Fuat Bozkurt, Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'den farklı olarak Yakutları ağız özellikleri itibarıyla üçe ayırmıştır:

1. Nam-Aldan ağızı (xatın “kadın”, seriin “serin”)
2. Kangal-Vilyuy ağızı (xotun “kadın”, sörüü “serin, serinlik”)
3. Dolgan ağızı (katun “kadın”, serüün “serin”) (Bozkurt, 2002: 704)

Dolganca, bugün Taymır bölgesinde konuşulan ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan ve Türk diyalektlerinden Sibirya öbeğine ait Dolganların konuştuğu bir dil; Yakutlar arasında ayrı bir koldur. Bugün bilim çevrelerinde Dolganlar, Yakutlaşmış bir Ewenki boyu sayılır. Geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlayan Dolganlar şamanisttirler. Sayıları 1985 sayımına göre 5100'dür (Bozkurt, 2002: 704)

Şekil 1. 11. Stachowski'nin Dolganların coğrafyasını veren haritası (Stachowski, 1993: 15)

Yakutça ve Dolganca üzerinde çalışmalarıyla tanınan Türkolog Marek Stachowski, Dolganların dilleri üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Marek

Stachowski, Stainslaw Stachowski'nin oğludur.⁴⁸ Yagellon Üniversitesi Türkoloji bölümünden mezun olan Stachowski, “Nurullah Ataç Günce adlı hatıra defterindeki yeni kelimeler” adlı teziyle yüksek lisansını; 1988’de “Osmanlı Türkçesindeki Avrupa dillerinden alıntılar” adlı teziyle de doktorasını tamamlamıştır. Berlin’deki Freie Üniversitesi’nde Türkoloji kürsüsünün kurulmasına yardımcı olmak amacıyla burada 1991’den 1996’ya kadar karşılaştırmalı ve tarihî Türk dilbilimi dersleri vermiştir. Stachowski, Yakutçadaki ünlüleri anlatan “Geschichte des Jakutischen Vokalismus” (Krakow, 1993) adlı kitabıyla doçent olmuştur.

Marek Stachowski 1996 yılında “Studia Etymologica Cracoviensia” (SEC)⁴⁹ adlı etimoloji dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1997’de Krakov’da “Sibirya Dilleri Araştırma Gurubu”nu kuran Stachowski, daha sonra bunu Orta Asya ve Sibirya Dilleri Kürsüsüne çevirmiştir. Tarihî dilbilim ve etimoloji alanında çalışmalar yapan Marek Stachowski, 1998’de de profesörlüğe yükselmiştir. 1999 – 2003 yılları arasında Yagellon Üniversitesi Macar Filolojisi bölüm başkanlığını yürüten Polonyalı Türkolog Türkiye, Almanya, Japonya, Finlandiya, Rusya ve Macaristan’da dersler vermiştir. Ayrıca Dolganca, Yakutça, Eski Türkçe ve Osmanlıca üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış; Ural, Slav ve Yenisey dilleri üzerine de araştırmalar yapmıştır. (Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 2007)

⁴⁸ Stainslaw Stachowski (1930 -) bir Slavist olarak Türkoloji alanında kendini geliştirmiş bir bilim adamıdır. Yagellon Üniversitesi Slav Dilleri Bölümünden 1956 yılında mezun olmuştur. 1961 yılında Sırp-Hırvatça’da yabancı ekler adlı teziyle yüksek lisansını tamamlamış, 1967’de “Jezyk górnolużycki w ‘D e originibus lingua Sorabicae’ A. Frencla” (1693 – 1696) (A. Frencl’in [1693- 1696] ‘De originibus lingua Sorabicae’ Eserindeki üst Sıpça) adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Türk dilinin Güney Slav dillerine olan etkisini ortaya koyan “Fonetyka zapożyceń osmańsko-tureckich w jezyku serbsko-chorwackim” 1975 (Sırp-Hırvat dilinde Osmanlı Türk Kelimelerin Fonetigi) adlı teziyle doçent olmuş ve bu çalışmasıyla bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Stainslaw Stachowski, Dolgan dili ve Yakutça üzerine de ciddi çalışmalar yapmıştır. Türk-Slav dilleri karşılaştırmaları çalışmalarında başarılı olmuştur. Ayrıca Osmanlı Türkçesindeki ödünç kelimeleri de işleyen Stainslaw Stachowski, Osmanlıcaya Yunancadan alınan ödünç kelimeler üzerinde durmuştur.

⁴⁹ Editörlüğünü Marek Stachowski’nin yaptığı, “Studia Etymologica Cracoviensia” (SEC) dergisi, yayın hayatına 1996 yılında başlamıştır. Dergi, Hint-Avrupa ve Altay dillerinden, Semitik dillere ve Afrika dillerine kadar geniş bir yelpazede etimoloji yazılarına yer vermektedir. Öncelikle Türk dili olmak üzere, Altay dilleri ile ilgili etimoloji araştırmalarına editörünün Türkolog olmasından dolayı özel bir önem veren dergi, hem Altaistik hem de Türkoloji alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2004: 143) “SEC”de yayımlanan makaleler iki biçimdedir: Makaleler ya dilbilgisel oluşumlar veya tekil sözcüklerin kökenleriyle ilgili ayrıntılı materyaller üzerinde ya da daha genel çalışmalar, sözlükbilim ve etimolojik araştırma metodolojisi üzerinde durmaktadır. 1996 yılında ilk sayısı yayımlanan derginin her yıl bir sayısı yayımlanmaktadır. Derginin 2010 yılında en son 15. sayısı yayımlanmıştır.

Yazar 1993'te "Dolganische Wortbildung" (Dolganca'nın Sözyapımı) adlı bir çalışma yayımlamıştır. Krakow'da 1990 yılının sonbaharında Dolganca'nın sözcük varlığı üzerinde çalışmaya başladığını ve daha sonra bunu 1992'de bitirdiğini belirten Stachowski, projesinin aslında Yakut etimolojisine katkıda bulunmak amacıyla, Dolganca'nın sözcük varlığını içeren fişler hazırlamak biçiminde başladığını belirtmektedir. Zamanla bir biçimde fişlerinin çoğalmasıyla bu geniş kitabı oluşturmaya karar verdiğini belirten Stachowski, eserinin ön sözünde şöyle demektedir: "Mit der Arbeit am dolganischen wortschatz habe ich im Herbst 1990 in Krakau begonnen und sie dann im Herbst 1992 in Berlin zu Ende geführt. Mein Vorhaben bestand ursprünglich darin, nur eine dolganische Kartei für mich selbst zu erstellen, die mir bei der Erarbeitung jakutischer Etymologien helfen sollte. Mit der Zeit wuchs jedoch die zahl der einzelnen Belege so sehr an, daß ich mich entschloß, diese in Buchform breiteren turkologischen Kreisen zugänglich zu machen."⁵⁰ (Stachowski, 1993: 7)

Marek Stachowski Almanca yazdığı eserinin girişinde Dolganların kökeni sorununu ele alarak söze başlar. Dolganlar aslında Türk kökenli bir halk değildir. Dolganların çoğu Ewenki kökenlidir. Aslında "dulgan" – "dulgān" sözü de bir Ewenki boyunun adıdır. 1930'lu yıllarda Dolganların kendileri için "tıa kihi" (=tag kişi 'dağlı, dağ kişi), veya kısaca "tıa" dağ; sonraki yıllarda ise okul kitaplarında "dolgan" (<Rus.) veya "haka" (<Sağa 'Yakut') dedikleri bilinmektedir. (Ölmez, 1994)

Marek Stachowski'nin sözlüğü önsözle başlar. Daha sonra kısaltmalar vardır. Üç sayfa süren kısaltmalarda kullanılan kaynaklar ve referanslar gösterilmiştir. Eserde daha sonra giriş kısmı vardır. Giriş kısmı 6 kısımdan oluşmuştur:

1) Dolganlar: Burada Dolganların din, dil ve nüfus tarihlerinden söz edilmiştir. Dolganların Nüfusları ile ilgili bilgiler, Mehmet Ölmez'in yazdığı

⁵⁰ Stachowski eserinin kısa önsözünde kendisine katkısı ve yardımı dokunan Prof. Dr. Barbara Kellner-Heinkele, danışmanlığından dolayı Prof. E. Helimski'ye, incelemelerinden dolayı Prof. Dr. W. Veenker, Dr. A. Anikin, J. Janhunen ve C. Schönig'e; hazırlanan bazı sözcük ya da tümce örneklerinin Almanca transkripsiyonlarında, danışmanlıkları ve yardımları için Kathrin Moller, Margaret Ersen, Lydia Kahle ve Bernd Kahle'ye sonsuz teşekkürlerini sunduğunu belirtmiştir.

değerlendirme yazısında (Ölmez, 1994) Marek Stachowski'nin bu verilerinden⁵¹ faydalanarak verilmiştir. Stachowski araştırmasının bu bölümünde bir de harita vermiştir. Bu harita Dolganları ve Taymar'ı göstermektedir.

2) Lehçe mi dil mi?: Bu kısımda Marek Stachowski Dolgancanın lehçe mi yoksa dil mi olduğu üzerinde durmuştur. Stachowski burada, “Dolgancanın, Yakutçanın bir lehçesi olduğu tartışma götürmez.” diyerek Dolgancanın bir lehçe/diyalekt olduğunu dile getirmiştir.

3) Dolgancanın önemi: Bu kısımda Stachowski, Dolgancanın Sibirya dilbilimi ve Türkçe incelemeler için öneminden bahsetmiştir. Dolgancada Eski Türkçedeki pek çok biçimin korunduğundan söz etmiş ve buna bazı örnekler vermiştir.

4) Kaynaklar: Bu kısımda kaynaklarından söz eden Stachowski, tüm çabalarına rağmen mevcut tüm Dolganca kaynaklara ulaşamadığını belirtmiştir.

5) Transkripsiyon: Yazar transkripsiyonlardan söz etmiştir. Temel olarak basit bir transkripsiyon kullanıldığından söz eden yazar, genel olarak bilinen Türkologlarınkinden farklı bir transkripsiyonun kullanılmadığından söz etmiştir.

6) Anahtar sözcük arama yapısı: Yazar bu kısmı da on alt başlıkta incelemiştir. Stachowski eserin bu kısmında, kaynak kullanımlarından noktalama işaretlerini kaç şekilde kullandığına kadar (Örneğin soru işaretinin iki biçimde

⁵¹ Marek Stachowski “Giriş” kısmının ilk maddesinde Dolganlar ile ilgili nüfus taraması yapmış ve bu konuda ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Stachowski sözlüğünün giriş kısmının ilk maddesinin son paragrafında Dolganların nüfusları ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Die Zahl der dolg. Bevölkerung scheint stets zuzunehmen. Die älteste mir bekannte Zahlangabe stammt aus dem Jahre 1897; das dolg. Volk zählte damals 967 Personen, darunter 472 Männer (veröffentlicht in OZ 64). In den 20er-30er Jahren dieses Jahrhunderts soll es ungefähr 1500 Dolganen gegeben haben (Ub. 5-7; in OS 6 wird dagegen die Zahl der Dolganen in den Jahren 1926-27 auf ungefähr 3800 geschätzt). Da man die Dolganen jahrelang dem jak. Volk zuordnete, erschienen lange keine getrennten Zahlangaben; so wurden sie z.B. bei der Volkszählung 1959 von den Lena-Jakuten nicht unterschieden. Aus diesem Grunde stammen die nächsten mir zugänglichen genaueren Daten erst aus der 2. Hälfte des 20. Jh.: 1963-3900 (Ub. D 42); 1985-5100 (Ub. 3). Die Zahl 5100 wird auch im Jahre 1991 in der „Sibirskaya Gazeta - The Siberian Review“ (July 1991, S. 22) wiederholt. Für weitere Informationen und Literaturangaben sei auf die Arbeiten von E. I. Ubrjatova verwiesen ” (Stachowski, 1993: 13)

kullandığından söz edilmiştir.) çeşitli bilgiler vermiştir. Yazarın bu kısımda dikkat çekmek istediği konularda açıklama yaptığı alt başlıklar şöyledir:

a) Eğer bir sözcük çok değişkenli kaynaklarda yer alıyorsa, her zaman daha baskın olduğu anlaşılan ilk biçimi olmuştur. Bu biçim öne alınmıştır.

b) Örneklerde Almanca çevirileri verilmiş; fakat tam anlamıyla açık olmayan sözcüklerde seyrek de olsa Rusçalarına yer verilmiştir.

c) Soru işareti iki biçimde kullanılmıştır. Eğer sözcüğün anlamı açık değilse, soru işareti parantez içinde verilmiştir: “ajylak adj. dhlich (?), einen Eindruck erweckend (?), erscheinend (?). [aylak sıf. Aynı, benzer (?), bir izlenim uyandıran/bırakan (?), görünen/ortaya çıkan (?)]”. Parantezsiz üç soru işareti de şöyle kullanılmıştır: “äni '?; iti atyn tuok ärä, ä. das [wird/soll] was anderes sein, ??? (DJa 147). bukur '?; takyrbyn-b.bun könnördörbön wenn ich mein ??? korrigiert hätte (Dja 155).”

d) Önemli açıklamalar, eklentiler ve yorumlar yazar tarafından köşeli ayraç içinde belirtilmiştir.

e) Burada biçimbirimsel farklılıklar yatık çizgiyle, / işaret edilmiş. Örneğin ärgil/in- yazımı eylem gövdesinin yalın halinin ärgill- olduğunu göstermektedir. İkinci tip eylemler ise ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde ötümlüleşen ünsüzleri göstermektedir: kâr/t-, ama ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde kârd- şekline dönüşmektedir.

f) Önemli bilgilerle ilgili notlar kullanılmıştır:

er-/warten” = erwarten, warten (expect, wait; bekle-)

zu-/aus-/schneiden” = zuschneiden, ausschneiden, schneiden (cut; kes-)

ein/aus-händigen” = einhändig, aushändig (one-hand, hand over)

schnell vorbei/sausen” = schnell vorbeisausen, schnell sausen (quick whiz, whiz quickly)

heraus-ziehen/-holen” = herausziehen, herausholen (pull out, extract; çıkar-)

Bir sözcüğün birden fazla anlamı numaralandırılarak verilmiştir. Karşılıklarında Yakutça ve diğer Türk dillerinin önemleri kısaca karakterize edilmiştir.

g) Türkolojiye ait çalışmalarda tamamen ortak olan ve yaygın kısaltmalar vardır. Mesela *Osm.* Osmanlı için; *M.K.*, Kaşgarlı Mahmut için; *çag.*, Çağatayca için... Stachowski yine de kendi kısaltmalarını şöyle belirtmiş:

etw. = etwas (something)

jm = jemandem (someone)

jn = jemanden (someone)

js = jemandes (one's)

moL. = Schrifmongolisch (Mongolian script)

xlx. = Chalcha (halh; Moğolistan'da yaşayan etnik bir grup)

h) Burada kaynak (Ub.) olarak verildiyse = eldeki tüm kanıtlar Ub'dendir; (Ub. 101) olarak verildiyse, belgeler yalnızca 101. sayfadandır.

i) Yazar bu kısımda etimolojik çalışmalardan bahsetmiştir. Henüz ayrıntılı bir biçimde tüm etimolojilerin tamamlanmadığını belirtmektedir. Ayrıca Stachowski burada, “Eine umfassende und tiefere Erarbeitung der dolg. Etymologien bleibt eine Aufgabe für die Zukunft.” (stachowski, 1993; 23) diyerek daha geniş ve derin Dolganca etimolojik gelişmelerin, gelecek kuşaklara bir görev olarak kaldığından bahsetmiştir.

j) Stachowski, editör ve araştırma ilkesiyle ilgili bilgi vermiştir.

Sonuç kısmında bunun yalnızca Dolganca söz varlığını düzenleme açısından bir deneme olduğunu söyleyen Stachowski, eksiksizlikten söz etmenin mümkün olmadığını da belirtmiştir. Bu giriş kısmının en sonunda da Stachowski'nin kitabının

baskısı tam bitmişken 1992’de yayımlanan Dolganca Rusça sözlüğün eline geçtiğini, bu nedenle de bu ilk Dolganca-Rusça sözlüğün çalışmasına katılmadığını belirtir.⁵²

Hazırlanan 238 sayfalık sözlükte yaklaşık 5000 kadar Dolganca sözcüğün anlamı ve köken açıklaması yer alır. Hiç şüphe yok ki Dolgancanın söz varlığında komşu tüm dillerden (uzak ya da yakın), doğrudan ya da dolaylı olarak pek çok ödünç sözcük yer almıştır. Bu diller arasında Rusça, Ewenki dili, Moğol ve Yakut dilleri vardır. Dolganca ve Yakutçanın en önemli özelliklerinden birisi de bu dillerdeki bol sayıdaki Eski Türkçe sözcüğün ilk biçimlerinin ya da en eski biçimlerinin, semantik ya da fonetik açısından bugün de hala bu dillerde yaşıyor olmasıdır. Buna örnek vermek gerekirse hatırlamak, özlemek anlamına gelen Dolganca “ağın-”, Yakutçada ise “ağın-” eyleminin Eski Türkçede “sakın-” biçiminde geçtiği söylenebilir.

Marek Stachowski’nin hazırladığı etimolojik sözlükle ilgili yazdığı değerlendirme yazısında⁵³ (Ölmez, 1994), Ölmez, Stachowski’nin verdiği bilgilere dayanarak Dolgan dilini, diğer Türk diyalektleriyle karşılaştırmıştır. Buradan yola çıkarak Ölmez’in de “değerli çalışma” olarak nitelendirdiği (Ölmez, 1994: 206) bu eserin Türkolojiye, Türkçe etimolojik araştırmalara katkısının olduğu açıkça söylenebilir.

Eserdeki bazı sözcükler karşılaştırmalı ele alınmıştır. En eski biçimlerden “alın” sözcüğü, Yakutçada da “alın” biçiminde geçmektedir: “alyn I (AnnV) unterer Teil (Ub. 37). –Aber vgl. Allara (nicht *anara); sonst auch: nny, anygar. Etym.: = Jak. Alyn id. <*al, vgl. Osm al-t id.” (Stachowski, 1993: 32). Ölmez’in verdiği bir başka örnek de “ańıg” (anyıg, ‘fena, kötü’) sözcüğüdür. Bu sözcük, Yakutçada olduğu gibi Dolgancada da ince “ń” ünsüzü ile yaşıyor: Dol. “ańı” (günah). Ayrıca

⁵² Marek Stachowski’nin Dolganca-Rusça Sözlükle ilgili söylediği kısım şöyledir: “Erst als der Druck dieser Arbeit fast beendet war, wurde mir das bisher einzige, 1992 erschienene dolganisch-russische Wörterbuch zugänglich, so daß ich das darin befindliche Wortmaterial leider nicht mehr berücksichtigen konnte.” (stachowski, 1993)

⁵³ Mehmet Ölmez 1994 yılında Türk Dilleri Araştırmaları dergisinde Marek Stachowski’nin “Dolganischer Wortschatz” adlı etimolojik sözlüğü ile ilgili bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Ölmez, Stachowski’nin sözlüğü ile ilgili bu değerlendirme yazısında, diyalektler arası karşılaştırmalı olarak yaptığı etimolojik incelemelerde katıldığı ve katılmadığı noktaları göstermiş; esere ait görüşlerini belirtmiştir. Ölmez’in yanında esere ait diğer inceleme yazıları ise şöyledir: “Rev.: Helimski, E.: Nganasanskije zaimstvovanija v dolganskom jazyke. K vychodu v svet dolganskogo slovarja M. Stachovskogo. – TËS 1 (1994): 234-237.” ve “Rev.: Labanauskas, K. – Tajmyr 03.02.1994: 4.”

Yakutça'da bugün “- h” ile “atah” olarak gördüğümüz ET “adak” (ayak) sözü de Yakutçaya bir derece daha eskicil özellik gösterip “-k” ile “atak” olarak kullanılır. Bugün “adaş” olarak görülen sözcük Dolgancada da bulunur: “ataş” (arkadaş, sınıf arkadaşı) (Ölmez, 1994: 203) Stachowski'nin sözlüğünde, “atas Freund, Komilitone (Nad. 32). – Etym.: = jak. atas id. = osm. adaş Namensvetter.” (Stachowski, 1993; 38) biçiminde geçmektedir. Sözcük, “ādaş”, “adaş” (eş, arkadaş) bugünkü Türk şivelerinde “ayaş” biçimindedir. Gülensoy, sözcüğün ek ve köklerini şöyle ayırmıştır: “ād+daş”. (Gülensoy, 2007: 49) Fakat bu sözcükle ilgili farklı görüşler de vardır: J. Deny: “ad+eş”, Talat Tekin ise “adaş” sözcüğü ile ilgili, “*ātdaş”tan gelse idi “ayaş” gelişmesi olmazdı, demektedir. (T. Tekin, 1994).

Dolgancadaki bir başka eski sözcük ise “atın” (başka, ayrı) sözcüğüdür. Stachowski'nin sözlüğünde “atyn” biçiminde geçen bu sözcük, Eski Türkçedeki “adin” (ayrı, başka) sözcüğü ile özdeştir. Ölmez, bu sözcüğün yalnızca Yakutça ve Dolgancada yaşadığını belirtmektedir. (Ölmez, 1994: 203). Günümüz Türk dillerinde aynı kökten olduğu düşünülen “ayır-” ve “ayrı” sözcükleri, Dolgancanın ses kurallarına göre bugün de görülür.

Diğer bir sözcük, Dolgancada da “āgāl-” (alıp kāl-) eylemidir. Mesela bu eylemdeki hece yitimi olayı, Oğuz dil gurubundan Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinde yaşayan “bar-” eylemiyle yapılan “apar-” (alıp bar-) eyleminde de görülmektedir.

Marek Stachowski'nin eserinde yer alan “ätis-” eylemi de ilginçtir: “ätis- aich streiten; ‘baltyläk ägij, önñü oloron ä. Pittaar’ die ältere Schwester stritt sich mit der jüngerem beim Spiel (DJa 61). – Etym.: = jak. ätis-, Rezipr. < ät- (s.o.). – Vgl. atihī.” (Stachowski, 1993; 49). Sözcük “tartış-”, “atış-” anlamına gelir. Yazar bunu “ät-” (konuş-, bir ses çıkar-) eyleminin işteşlik çatısına bağlamıştır. Stachowski, bu eylemi görüldüğü üzere “*ay(ı)t-” eylemiyle ve bunun Türkmencesi “ayt-“ (konuş-) şekliyle soru işareti koyarak göstermiştir.

Dolgancayla Eski Türkçe ve Türk dilinin diyalektleri arasındaki karşılaştırma dışında sözlükte diğer dillerden geçen alıntılara da yer verilmiştir: Farsçada çelik anlamına gelen “pülād” sözcüğü, Dolgancada “bolot” biçiminde kılıç anlamında

kullanılır. Arapçadaki ‘araç (عرق) sözcüğü, Dolganca “arağı”; şarap, içki; alkol, ispirto anlamında kullanılır.

Mehmet Ölmez, Marek Stachowski’nin eserini incelerken yaptığı karşılaştırmalardan birinde Yakutçanın Dolgancaya göre belirleyici özelliklerinden söz etmiştir. Bunlardan birisi Eski Türkçede *y-* ünsüzü Yakutçada düzenli olarak *s-* olurken Dolgancada bu ses değişimi bir derece daha ileri gitmiş ve “*h-*” olmuştur: Dolganca “*halan-*” ~ “*hılan-*” yalan- anlamında kullanılırken, Yakutça “*salan-*” (<*salā-*) < ET “*yalğa-n-*” biçiminde geçmektedir. Bugün “*yama-*” biçiminde kullandığımız ve Eski Türkçede de “*yama-*” eylemi, Dolgancada “*hamā-*” iken Yakutçada “*samā-*” biçiminde geçmektedir. Yakutçanın Dolgancaya göre eskicil ses özelliklerinden biri de art ünlülerden sonra Eski Türkçe söz başı “*k-*” ünsüzü Yakutçada “*h-*” olurken Dolgancada bu ünsüzün kendisini korumasıdır: ET “*Ne zaman*” anlamına gelen “*kaçan*”, Dolgancada “*kahan*” iken Yakutçada “*hahan*” biçiminde görülür. Örnekler çoğaltılabilir.

Mehmet Ölmez’e göre Dolganca’da Eski Türkçeye göre bazı sözcüklerde artdamaksılaşma olduğu görülmektedir. Örneğin sekiz sözcüğü Eski Türkçede “*säkiz*” iken Yakutça ya da Dolgancada “*ağıs*” biçiminde geçmektedir. Yine Eski Türkçede “*täjri*” sözcüğü, Yakutça ve Dolgancada “*tañara*” biçiminde geçmektedir.

Stachowski’nin sözlüğünü inceleyen Mehmet Ölmez, onun bazı açıklamalarına katılmamaktadır. Stachowski’nin “*inşä*” maddesindeki açıklama şöyledir: “*inşä*: Gier, Habsucht; inşäläk i.tigär ölüögä der Gierige wird an seiner bier sterben (DJa 144). - Etym.: = jak. irlsri id.< * äñišä (*äñ-) osm. äg- schräg/schief halten, biegen; ägil- neigen (s. ÉSTja I 285).” (stachowski, 1993: 127) Bu maddede “*inşä*” (açıkgözlülük) sözcüğünün kökeni verilmiştir. Ana biçimi de görüldüğü üzere “*äñišä” (*äñ-) biçiminde düşünülmektedir. Ana biçim “*äñ-”, Osmanlıca “*äg*” (eğ-) ile birleştirilmiştir. Bu birleştirmeye Ölmez katılmamaktadır. Çünkü Ölmez Dolgancadaki bu sözcüğün kökeninin, Eski Türkçede –ñ- ile geçen “*äñ-*” ile ilgili olabileceğine karşı çıkmazken Türkçe –g-’li biçimin daha eski bir “*äg-*”ten gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Eski Türkçedeki –ñ- Türkçede çoğunlukla ya –m- ya da –n- olarak görülmektedir. Öyle ki Eski Türkçede “*äñ-*” ve “*äg-*” sözcükleri yan yana görülür. (Ölmez, 1994: 205)

Marek Stachowski'nin sözlüğünün kaynakları arasında E. A. Anikin, N. P. Bel'tjukova, E. Chelimskij, Sir Gerard Clauson, Gy. Décsy, Z. P. Dem'janenko, N. M. Artem'ev, E. I Ubrjatova, P.E. Efremov, Grehard Doerfer, P. S. Afanas'ev, V. M. Nadeljaev, N. V. Emel'janov, E. V. Sevortjan, I. Futakay, S. A. Ivanov, J. Janhunen, P. A. Slepcev, A. J. Joki, S. Kalużyński, E. I. Korkina, T. M. Koševerova, V. D. Lebedev, K. H. Menges, I. S. Gurvič, S. F. Ol'denburg, É.K. Pekarskij, A. A. Popov, V. I Rassadin, A. M Ščerbak, N. N. Širobokova, T. I. Porotova, S. Stachowski gibi isimlerin eserlerini görülmektedir. Oylum olarak çok geniş olmayan eserin, özellikle Yakutça ve Dolganca açısından yine de Türkolojiye büyük katkısı olmuştur. Fakat bu eseri, Almanca bilen uzmanların kullanabilecekleri bir gerçektir. Almanca bilmeyen ve dil alanında uzman olmayan etimoloji meraklısı bir kullanıcının bu sözlükten yararlanamayacağı açıktır.

Stachowski'nin “Dolganischer Wortschatz” adlı bu etimolojik sözlüğünde Yakutça ve Dolgancayı, Türk dilinin diğer lehçeleriyle ve Eski Türkçe ile karşılaştırmalı olarak incelemesi, Türkoloji için kuşkusuz büyük bir katkıdır. Mehmet Ölmez'in de “değerli çalışma” (Ölmez, 1994: 206) olarak nitelendirdiği bu sözlüğün tek baskısı (1993) vardır. İleriki yıllarda daha da genişletilerek yeni baskılarının çıkarılması genç kuşaklar için önemli bir görevdir.

1.3.17. Studien Zum Wortschatz Der Jakutischen Übersetzung Des Neuen Testaments

Polonya Türkolojisinin günümüz temsilcilerinden Marek Stachowski, 1993'te Yakutçadaki ünlüleri anlatan “Geschichte des Jakutischen Vokalismus” ve aynı yıl “Dolganische Wortbildung” (Dolganca'nın Sözyapımı) adlı iki önemli çalışma yayımlamıştır. Sibir grubu Türk dilleri üzerinde uzman olan yazarın 1995 yılında da ise çok önemli bir başka eseri yayımlanmıştır. Özgün adıyla “Studien zum Wortschatz der jakutischen Übersetzung des Neuen Testaments” olan çalışma, Yakutçaya çevrilen İncilin sözvarlığı üzerinde durmaktadır. Çalışmanın önemini Mehmet Ölmez şöyle dile getirmektedir: “Çalışma, İncilin bir Türk diline, yani Yakutçaya aktarılışı sırasında ortaya çıkan güçlükleri, Hristiyanlığa ait terimlerin

türetiliş yolunu, Rusçadan ödünçlemeleri göstermesi açısından ilginçtir.” (Ölmez, 1995: 266)

Sözlük, İncilin Yakut Türkçesine çevirisidir. Aslında Türk-Çuvaş dillerine ilk İncil çevirisi 6. yüzyılın ortalarında yapılmıştır. Ölmez bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Hunlar arasında Ortodoksluğu yaymak isteyen Bizanslılar Karduşt’un başkanlığında yedi yıllık bir çalışma sonucunda İncil’i Huncaya (→burada Bulgarca ?) çevirmişse de ne yazık ki bu çeviri günümüze kadar ulaşmamış ya da henüz bulunamamıştır” (Ölmez, 1995: 265). Daha geç dönemlerde, İncil Türkçeye Yahya B. İshak tarafından 1659 ya da 1661 yılları arasında da çevrilmiştir. Padişah 4. Mehmet’in baş çevirmeni Ali Bey tarafından da 1666’da bir İncil çevirisi yaptırılmıştır. Bakıldığında Yakut Türkçesine ilk kez çevrilen İncil’in 1858 yılında adı bilinmeyen biri tarafından yayımlandığı görülmektedir. M. Ölmez’e göre Stachowski, bu ilk çeviriye ulaşamamıştır. Yakutçaya olan ikinci çeviri ise 1898’de yayımlanmıştır. Bunu da iki Yakut hazırlamıştır.

Dini metinler diller için birer dil malzemesi sayılır. Bugün çok eski kültürlerin dilleri, dini metinler aracılığıyla anlaşılabilir. Söz gelişi eski Uygurlardan kalan metinlerin dilleri Budist metinler aracılığı ile daha kolay anlaşılabilir. İncilin Yakutça çeviri üzerinde yoğunlaşan bu çalışma da bu bakımdan önemlidir.

Sözlükte bir giriş ve Almanca bir de dizin vardır. Uzun bir girişten ve kısaca çalışmanın amacı belirlendikten sonra Yakutça İncilin söz varlığı üzerinde durulmaktadır.

Çevirilerde Marek Stachowski, bazen Yakutça terim karşılıklarının Rusçalarını vermiş, bazen sözleri doğrudan Rusçadan almak yerine neredeyse tanımlamıştır. Stachowski, çalışmasında el aldığı örneklerin Almancaları için Luther İncil’ini kullanmıştır. Hatta Stachowski’nin sözlüğünde buradan aldığı İncil pasajlarına da yer verilmiştir. Eserde 17 ve 43. sayfalar arasında söz varlığı kısmı yer almaktadır. Arasında Moğolca sözcüklerin de bulunduğu Yakutça kökenli sözcüklerle; Rusça, Latince ya da Yunanca kökenli sözcüklerin bulunduğu kısımlara

yer verilmiştir. Daha sonra Almanca – Yunanca dizinlerin yer aldığı bir bölüm ve Yakutça İncilin kapak sayfası bulunmaktadır.

1.3.18. Этимологический Словарь Чувашского Языка (Étimologiĉeskij Slovar' Ćuvařskogo Jazyka)

1964 yılında Vasiliy Georgieviĉ Egorov'un “Étimologiĉeskij Slovar' Ćuvařskogo Jazyka” adlı eserinden sonra kaleme alınan bir başka etimolojik sözlük de Ćuvař diyalektiđi üzerinde ĉalışan Türkologlardan biri Michail Romanoviĉ Fedotov'un 1996 yılında Ćeboksarı'da yayımladıđı, 355 sayfalık “Étimologiĉeskij Slovar' Ćuvařskogo Jazyka” (Ćuvař Dilinin Etimolojik Sözlüđü) adlı eseridir.

M. R. Fedotov, 20 Ocak 1919 tarihinde Ćuvařistan'ın şomorşo kasabasına bağlı Puyankassı köyünde doğmuştur. Dillerle henüz ilköğretim sıralarında uğraşmaya başlayan Fedotov, Tatarlarla ve Miřerlerle tanışıp onların dillerini öğrenmeye başlamıştır. Köyünde okuduğu 7 yıl sonunda 1934 yılında, Fedotov, Ulyanovsk'teki Ćuvař Pedagoji okuluna girmiştir. 1937-38 yıllarında ise doğduğu vilayetteki okulda Almanca ve matematik öğretmenliği yapmıştır. 1939 yılında askere giden Fedotov, İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla savaşa katılmıştır. Savaşın bitiminde, 1945-47 yılları arasında Almanya'daki Sovyet Askeri şubesinde tercüman olarak ĉalışmıřtır.

Fedotov, 1953 yılında Pedagoji Enstitüsünün Yabancı Diller Bölümünden mezun olduktan bir yıl sonra I. Yakovlev adında Ćuvař Pedagoji Enstitüsü'ne Almanca öğretmeni olarak atanmış ve bu devrede de okullardaki öğretmenlerin bilgi seviyelerini yükseltmek amacıyla ĉeřitli konferanslar vermiştir.⁵⁴

Fedotov'un yabancı diller üzerindeki ĉalışmaları yanında, kendi anadili olan Ćuvař diline yönelmesi ve Ćuvař dili üzerinde ĉalışmalara yođun olarak bařlaması, Ćuvařça ile daha ĉok yabancıların ilgilenmiř olduđu gerĉeđidir. Fedotov bunun üzerinde bir hayli düşünmüř ve Ćuvařça ile ilgili ilk ciddi bilimsel ĉalışmasını,

⁵⁴ Fedotov'un konferans verdiği yıllarda, öğretmenleri yeni öğretim metotlarıyla tanıştırmak amacıyla 1957'de “Ćuvař Okullarında Almancanın Öđretilmesi”, 1958'de “Ćuvař Okullarında Almancanın Sentaksının Öđretilmesi”, 1959 yılında ise “Ćuvař Okullarında Almanca Gramerinin Bazı Özelliklerinin Öđretilmesi” (1959) adlı kitapları kaleme almıştır.

doktora tezi olan “Çuvaşçanın Fiilleri” ile vermiştir. Fedotov, 1967’de Çuvaş Devlet Üniversitesi’ne Yabancı Diller Bölüm Başkanı olarak atanmış; 1969’da da aynı üniversitenin Çuvaş Dili ve Edebiyatı bölümünün açılması üzerine bu bölüme başkan olarak geçmiştir.

Çuvaş Türkolog, yalnızca kendisi için değil, aynı zamanda Çuvaşların hayatı için de önemli bir çalışma olan “Volga boyundaki Çuvaş dili ile Permdeki Fin-Ugor dilleri arasındaki tarihî bağlar” adını taşıyan eserini 1965 (I. Cilt) ve 1968 (II. Cilt) arasında iki kitap halinde yayımlamıştır. Bu çalışma, Çuvaş ulusunun son bin yıldaki tüm yaşamı yanında, Volga ve Ural taraflarındaki tüm ulusların son yüzyıllardaki yaşam ve kültürlerini yansıtmıştır. 1971’de Fedotov, Çuvaşça ile diğer Türk dillerinin gramerlerini karşılaştırdığı “Çuvaş Dilinin Tarihi” adlı bir çalışma yayımlanmıştır. 1973’te Çuvaşların Türk kavminin bir parçası olduğunu açıkça anlattığı “Eski Türkçe” adlı eseri yazmıştır.

Çuvaş dilini, Çuvaşça ile ilgilenen bilim adamlarının biyografilerini, Çuvaş dili ile diğer diller arasındaki (Tatarca, Mari, Fin-Ugor dilleri, Volga boyundaki diğer ulusların dilleri, Macar dili, Rus dili, Türk dilleri vb.) bağları ve ilişkileri, Arapça ve Farsçadan Çuvaşçaya giren ödünçlemeleri kaleme alan ve bunlar üzerinde çalışmalar yapan Çuvaş Türkoloğu Fedotov, Çuvaşça sözcüklerin tarihi ve etimolojisi alanında da çalışmalar vermiştir. İşte bunlardan en önemlisi “Çuvaş Dilinin Etimolojik Sözlüğü”dür.

Fedotov, 1996 yılında Rusça olarak yayımladığı etimolojik sözlüğüne 10 Ocak 1994’te yazmış olduğu önsözünde Egorov’un “Çuvaş Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nün yayımlanmasından kendi etimolojik sözlüğünün yayım yılına kadar 30 yıl geçtiğini ve Egorov’un başarılı bir biçimde yerel ve yabancı Türk kaynaklarını kullanabildiğini belirtmiştir. Fedotov, zaman geçtikçe araştırmaların gitgide arttığını ve buna koşut olarak da Çuvaşçadaki değişikliklerin ve yeni eklentilerin etimoloji alanında çoğaldığını ve durumun dikkate alındığında da artık bir sonraki Çuvaş dilini etimolojik sözlüğünün yayımlanması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: “Со времени выхода в свет "Этимологического словаря чувашского языка" (ЭСЧЯ) В. Г. Егорова прошло 30 лет. Он продолжительное время успешно служит как отечественным, так и зарубежным тюркологам. Но время не стоит на месте,

появляются все новые и новые исследования, а с ними - поправки и дополнения этимологического характера. Учитывая такое положение, актуальность издания очередного ЭСЧЯ не вызывает сомнений.” (Fedotov, 1996: 3)

Fedotov,'un sözlüğü Çağdaş Çuvaşçadaki sözcüklerin kökenleri ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Sözlük yalnızca yazınsal anlamda değil; aynı zamanda ağırlıklı olarak Ashmarin'in “Çuvaş Dilinin Sözlüğü”nden kontrol edilerek geniş diyalekt sözlüğü olarak kaleme alınmıştır.

Sözlüğe pek çok ödünç sözcük alınmıştır. Bu sözcükler yerli Çuvaş dili için bilinen sözcüklerle karşılaştırıldığında dikkat çekmemektedir. Fedotov, yine de okuyucunun bunların nadir olduğunun farkına varabileceğini belirtmektedir. Yazara göre bu sözcükler, belki de pek çok varyasyon haricinde bir sözcüğün kökenine giden kapıyı açan önemli bir anahtardır.

Yazar çeşitli kaynaklardan elde ettiği Türkçe öğelerin daha çok Radloff'un “Türk Diyalektleri Sözlüğü Denemesi”ne dayandığını belirtmektedir. Fedotov, Radloff sözlüğü ile ilgili olarak birtakım değerlendirmeler de yapmıştır.⁵⁵ O, Radloff'un sözlüğünün fotomekanik yeni basımı ile ilgili söylediği sözlerini, kendi etimolojik sözlüğünün giriş kısmında da tekrarlamıştır. Fedotov'a göre Radloff sözlüğü, uluslararası platformda, eski (antik, ölmüş) ve yeni (yaşayan, çağdaş) pek çok Türk dilinin zengin deyim ve söz varlığı koleksiyonunu içeren, kendi alanında eşsiz bir çalışmadır. Fedotov kendi sözlüğünü yazdığı dönemde, Radloff sözlüğünü hala tek “Türkçe karşılaştırmalı sözlük örneği” olarak gördüğünü eserinin önsözünde belirtmiştir. (Fedotov, 1996: 4) Ona göre Türk dili ve diyalektlerindeki pek çok sözcük, hiçbir sözlükte olmadığı kadar, yalnızca Radloff sözlüğünde bulunabilmektedir. Radloff sözlüğünü bolca öven Fedotov; E.R. Tenişev, A.M. Scerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyaev tarafından hazırlanan “Drevnetyurkskiy Slovar” adlı sözlüğün yayımlanmasının bile Radloff sözlüğünün değerini

⁵⁵ Fedotov'un Radloff sözlüğü ile ilgili görüşleri şöyledir: “пользуется всеобщим признанием как единственное в своей роде богатейшее собрание лексики и фразеологии многочисленных живых и древних тюркских языков” и “до сих пор является единственным тюркоязычным словарем сравнительного типа, а материал по многим тюркским языкам и диалектам подчас можно найти только в этом словаре”. (Fedotov, 1996: 4)

azaltmadığını vurgulamaktadır. Fedotov, Radloff sözlüğünü daha önce de olduğu gibi, bugün de Mongolistler ve Türkologlar için elzem bir kılavuz olarak gördüğünü belirtmektedir.

Yazar sözlüğün girişinde ilgili kaynaklarla yazım ve noktalamaya ait eski kuralları ve aynı zamanda çevirilerdeki hataları da açıklamaktadır.

Fedotov sözlüğünün profesyonel Türkologlar, öğrenciler, öğretmenler, tarihçiler, etnograflar ve ayrıca Çuvaş dilinin kökenine ilgi duyan geniş bir okur kitlesi için tasarlanmış olduğunu belirtmektedir. Yazar, Profesör L. P. Sergeev ve N. M. Egorov'a, sözlüğün taslağına olan itinaları ve profesyonel titizlikleri için şükranlarını özellikler belirtmiştir.

Eserin önsözden sonra, asıl sözlük bölümüne kadar beş bölümden oluşan açıklama faslı vardır. Bunlardan ilki bibliyografyadır. Buradan yazarın G. Doerfer, Sir G. Clauson, A. Dilaçar, A. von Gabain, Gombocz, Ramstedt, Karl H. Menges, J. Németh, H. Paasonen, N. Poppe, O. Pritsak, M. Räsänen, H. Vámbéry, Wichmann gibi Türkologların eserlerinden yararlandığı anlaşılıyor. Yazar daha sonra dil, lehçe ve ağızların kısaltmalarına yer veriyor. Beş sayfa süren kısaltmalardan sonra iki sayfa dilbilgisel ve stilistik işaretler yer alıyor. Eserde Fedotov, kısaca bazı sembolleri göstermiştir. Yazar asıl sözlük kısmına geçmeden önce Çuvaş alfabesine yer vermiştir.⁵⁶ (Fedotov, 1996: 22)

Sözlükte madde başları Çuvaş alfabesiyle verilmiştir. Çuvaşça madde başları sözlükte Rusça olarak açıklanmıştır. Bir başka deyişle çalışma, Türkçenin Çuvaş diyalektine ait bir etimolojik sözlüktür; fakat sözlükte açıklamalar ve etimolojiler bu dilde değil, Rusça yapılmıştır. Dolayısıyla Rusça bilmeyen Türkologların ya da etimolojiyle ilgilenen dilcilerin bu sözlükten bilimsel anlamda yararlanmaları zordur.

⁵⁶ Rus misyonerler, Çuvaşların aralarına geldiğinde Çuvaşların yazıları yoktu. Bu nedenle Çuvaşça ilk kez 1730'lu yıllarda Rus alfabesiyle yazılmaya başlamıştır. İlk Çuvaşça gramer 1769'da yayımlanmışsa da Çuvaşça için ilk alfabe 1871-1872 yıllarında İ. Ya. Yakovlev tarafından hazırlanmış ve bu alfabe 1933'e kadar kullanılmıştır. 1933'te alfabede birkaç değişiklik yapılmış ve yeni alfabe 1938'e kadar yürürlükte kalmıştır. 1938'de yapılan birtakım değişikliklerle Çuvaş Alfabesi bugünkü en son biçimini almıştır.

Eserde sözcükler, kaynaklarla desteklenerek açıklanmıştır. Sözcük etimolojik olarak açıklanırken, sözcüğün etimolojisinin yer aldığı diğer kaynaklar da verilmeye çalışılmıştır.

İki ciltten oluşan sözlüğün ilk cildi A, Ä, B, E, Ę, И, Ы, K, Л, M, H, O, П, P harfleriyle başlayan madde başlarından oluşmaktadır. Sözlüğün ikinci cildi ise C, Ç, T, Y, Ў, X, Ч, Ш, Ы, Э, Ю, Я harflerinde oluşmakta ve sayfa 508’de ekler kısmı başlamaktadır. Yazar eklerde ÄPOT, BAPAK, KĖPĖÇ- / KĖPĖШ-, MÄШTÄK / MYШTYK sözcüklerini açıklamıştır. Michail Romanoviç Fedotov’un bu eseri Çuvaş dili ve dolayısıyla Türkoloji çevreleri için büyük bir katkı olarak değerlendirilmektedir.

1.3.19. Ранние Тюркско-Монгольские Языковые Связи (VIII—XIV Вв.) (Rannie Tjurksko-Mongol'skie Jazykovje Svjazi [VIII-XIV. Vv])

Aleksandr Mihayloviç Şçerbank, 1948’de Stavropol’ Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesi’ni bitirmiştir. Eski Uygurca ve Özbekçe alanında birçok eser vermiştir. Şçerbank Türk dili alanındaki çabalarının ilk yıllarından başlayarak “Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri” üzerinde özenle durmuştur. Şçerbank bunun yanında Türk dillerinin fonetiği, morfolojisi, sentaksı ve sözlüğü üzerinde da araştırmalar yapmıştır.

A.M. Şçerbank Güney Doğu Avrupa’da bulunmuş olan (Yenisey vb.) runik harfli anıtların deşifresinde otorite olarak kabul edilir. Şçerbank, “Drevnetyurkskiy Slovar”ın (Leningrad, 1969) derlenmesinde görev almıştır. (Lunin, 2004)

Şçerbank’ın Türk ve Moğol dilleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Şçerbank “Rannie Tjurksko-Mongol'skie Jazykovje Svjazi” adlı eserinde, Türk ve Moğol dilleri arasındaki bağları toplu olarak gözden geçirmiştir. (Eren, 2002) Eser, Türkçe, “Türk Moğol dil ilişkileri (8. – 14. Yüzyıllar)” anlamına gelmiştir. Rusça yazılan ve Türk dilinin etimolojisine ilişkin sözcüklerin tarihsel ve etimolojik değerlendirmesi üzerinde duran bu eser, Sankt – Peterburg’ta 1997 yılında, 292 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Eserin giriş bölümünde Şçerbak 13. ve 14. yüzyıldaki Türkçe ve Moğolca yazılı kaynaklar üzerinde durmakta ve birtakım değerlendirmeler yapmaktadır. (Bu değerlendirmelerle ilgili bkz. Eren, 2002)

Eserin ilk bölümünde ise Şçerbak, 8. ve 13. yüzyıllar arasındaki Türk – Moğol dil ilişkilerinin sonuçları üzerinde durmaktadır. Eserin 2. bölümünde 13,14 ve 15. yüzyıllardaki Türk Moğol dil ilişkileri gözden geçirilmektedir. (Eren, 2002) Her iki bölümün de sözlük kısmında bazı sözcükler ve kökenleri tartışılmaktadır.

Şçerbak'ın Türk Moğol dilleri arasındaki bağlara ilişkin artan yayınları, yazı ve katkıları özenle izleyip değerlendirdiğine tanık olan Hasan Eren, Şçerbak'ın bu eseriyle ilgili şunları söylemiştir: “Özetle Şçerbak'ın bu eserini bilimsel yayınlarımızda sıklıkla kullanacağımızın altını çizmek gerekir. Bu bakımdan Türkolojiye yeni ve gözlemlerle dolu bir çalışma kazandıran yazıları alkışlamak bizim için bir borçtur.” (Eren, 2002)

Şçerbak'ın Moskova'da 2005 yılında yayımlanan ve Moğol dili tarihindeki Türk-Moğol dil ilişkilerini ele alan “Тюркско-монгольские языковые контакты в истории монгольских языков.” adlı eseri, Şçerbak'ın etimolojik sözlüğünün bir devamıdır. Türk-Moğol dil ilişkilerini ele alan eser, Altayistik üzerine araştırmalara da yoğunlaşmıştır.

1.3.20. Этимологический Словарь Тувинского Языка (Etimoloğiceskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka)

Batı Türkistan ve Kırgızistan topraklarından sonra İç Asya'da Tuvin Cumhuriyeti yer almaktadır. Bu ülke Moğol Cumhuriyeti'nin kuzeybatısına düşmektedir. Başkenti Kızıl kenti olan ülkenin 1999 sayımına göre nüfusu 338.557'dir. (Bozkurt, 2002: 619). Tuvin Cumhuriyeti'nde Tuva halkının yanında Rus, Hakas ve başka halklar da bulunmaktadır. Tuvaların Krasnoyarsk ve Moğol ülkelerinde bulunanlarını da sayarsak, dünya üzerinde toplam 300.000 kadar nüfusları olduğunu söyleyebiliriz.

Tuva adı eski Çin kaynaklarından “T’opa” boy adından gelir. Tuvalar kendilerine Tyva, Kiji ya da Tıvalar demektedirler. Bilimsel araştırmalarda Uryanhaylar, Soyotlar ya da yine Tuvalar olarak geçerler. Fuat Bozkurt’un ifadesine göre kimi bilim adamları Tuvalar için Türkleşmiş Samoyet demektedir.

Türkolog L. Ligeti’nin de dediği gibi Tuvalar oldukça garip bir devletçiktir. Bilim adamları dışında onlarla ilgilenenlerin sayısı neredeyse yok gibidir. Halkı Türk-Tatar türünden insanlardan oluşan Tuvalar şaman inancına mensuptur.

Tuvacanın sözvarlığı Türkçenin bazı eski özelliklerini gösterir. Türkçenin değişik katmanlarından sözcükler Tuvacada yaşamaktadır. (Bozkurt, 2002: 623). Yani yazıtlarda kullanılan Türkçeyle koşut pek çok sözcüğün bugün Tuvacada yaşadığı söylenebilir. Günümüzde, Tuva dili Rusya Federasyonu’nun Tuva Özerk Cumhuriyeti’nde kullanılan bir dildir.

Tuvaca üzerine yapılan çalışmalar çok değildir. Türk Türkologlardan Mehmet Ölmez’in “Tuvalar ve Tuvaca” (Çağdaş Türk Dili, 1996, sayı 95) yanında “Tuvacanın Eskiliği Üzerine” (Türk Dilleri Araştırmaları, 10 [2000]) başlıklı değerlendirmeleri önemlidir.

Tuvaca üzerine yapılan sözlük çalışmalarında Tenişev’in “Tuvinsko-russkiy Slovar” (Moskova, 1968), D. A. Monguş’un “Rusça Tuvaca Sözlük” (Moskova, 1980), G. Anderson ve K. D. Harrison’un Kızılda 2002’de yayımladıkları “Tuvaca-İngilizce, İngilizce-Tuvaca Sözlük” yanında, 2003 yılında Münih’te yayımladıkları “Tuvaca Sözlük”ü vardır. Ayrıca Ölmez’in Tuvacanın sözvarlığı ile ilgili yayımladığı “Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen” (Wiesbaden, 2007), A. A. Pal’mbakh’ın “Rusça-Tuvaca Sözlük” (Moskova 1953) ve “Tuvaca –Rusça Sözlük” (Moskova, 1955), B. K. Ondar’ın da “Tuvacanın Toponimik Sözlüğü”nü (Abakan, 2004) anmak gerek. Yine Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular’ın 2003’te yayımladıkları “Tuva Türkçesi Sözlüğü” de önemlidir. Tuvaca üzerine yazılmış bir başka sözlük de B. I. Tatarintsev’in 3 ciltten oluşan (I. cilt 2000, II. cilt 2002 ve III. cilt 2004) “Tuva Dilinin Etimolojik Sözlüğü” adlı eseridir. Rusça yazılan sözlük Tuva dilinin köklerinin analizlerinin ses ve yapı özelliklerine dayanmaktadır. (Tatarintsev, 2000: III). Yazar fonetik, sözcük

yapılandırması (word formation) ve anlambilimsel yaklaşımlar üzerinde çalışmıştır. Sözlüğün giriş kısmında Türkologlara, tarihçilere, öğretmenlere ve öğrencilere bir ithaf vardır. İlk cilt 354 sayfadan oluşmakta ve A - B harflerini kapsamaktadır.

Sözlüğün giriş kısmında Türk dilleriyle ilgili büyük çalışmaların yapıldığından söz eden yazar daha önceki çalışmalardan da söz etmiştir. Yazar, Türk dilindeki etimolojik materyal araştırmalarının hala aktif olduğunu sözlüğün giriş kısmında belirtmektedir.

Tatarintsev, Türkçe karşılaştırmalı sözlükbilim üzerindeki başvuru kaynaklarının değerini kabul etmekle birlikte, mevcut çalışmaların başarılı sonuçlar verdiğini söylemenin de çok erken olduğunu belirtmektedir. Yazar Tuva dilinin de içinde bulunduğu Türk dillerinin birtakım spesifik köklerinin sorunları üzerinde çalışmanın büyük leksikografik çalışmaların amaçlarını oluşturduğunu söylemektedir. Yazarın “Tuva Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nün de aynı amaç doğrultusunda yazılmış olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerek.

Yazarın köken araştıran sözlükleri; tarihî, etimolojik ve karşılaştırmalı etimolojik sözlükler olmak üzere üç tipe ayrıldığı sözlüğünün giriş kısmından öğrenilebilir.

Sözlüğünün Tuva dili unsurları üzerinde yoğunlaştığını söyleyen yazarın, ele aldığı sözcük analizlerinin etimolojilerini (varsayımsallara göre değişken bir biçimde) kapsadığını belirtmektedir. Yazar çalışmasının daha önce yayımlanmış olan etimolojik sözlükler tarafından tamamlandığını da vurgulamaktadır.

Tatarintsev, kendisinden önceki sözlüklerin (özellikle Sevortyan ESTYA) etimolojilerinin tartışmalı yaklaşımlarına kendi sözlüğünde akılcı sonuçlar getirdiğine inandığını yine sözlüğünün önsöz kısmında belirtmektedir.

Yazar sözlüğünde ele alınan pek çok sözcüğün kökünün yine de tam anlamıyla açık olmadığını da önceden okurlarına bildirmektedir. Sözlüğün giriş kısmı çağdaş Tuva alfabesine göre düzenlenmiştir.

Rusça yazılan sözlük, 15 sayfalık bir önsöz kısmından oluşmaktadır. Sözlüğün 18.-24. sayfasında kısaltmalar ve kaynaklara yer verilmiştir. 24. – 28. sayfalarda “Diğer Kısaltmalar” başlığında dil isimleri gibi kullanılan sözcüklerin kısaltmaları yer almıştır. 28. sayfanın sonunda çağdaş Tuva alfabesinden sonra da sözlük kısmına geçilmiştir.

Rusça yazılan sözlükte parantezler içinde kullanılan referanslar verilmiştir. Her bir sözcüğün uzun açıklamalarla ele alındığı sözlüğün sonunda içindekiler kısmı verilmiştir. Tatarintsev sözlüğü, Türkoloji alanında çok az bilim adamı tarafından ele alınan Tuva dili için büyük bir kazanımdır.

1.3.21. Ferheng-i Türkî Nevin (Türkî-Farsî)

Güney Azerbaycanlı yazar İsmail Hadi, 1957’de Karabağ bölgesinde doğmuş ve 9 yaşındayken Tebriz’e gelmiştir. Dini eğitim alan Hadi, Tahran Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Bölümü’nü bitirmiş bir avukattır. Şiir, roman gibi yazınsal türlere ilgi duyan ve bu türlerde eserler veren Hadi, “Balaş”, “Laçın”, “Dumanlı Günler” gibi eserleri kaleme almıştır. Hadi, Türkoloji alanında bir uzman değil; bir Türkçe gönüllüsüdür. (Sağlık, 2007). Yazar, 2000 yılında Tebriz’de “Ferheng-i Türkî Nevin (Türkî-Farsî)” (Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü) adlı bir çalışma yayımlamıştır.

Sözlüğün ön kapağında Farsça olarak “Ferheng-i Türkî Nevin (Türkî-Farsî)” adı yer almakta, arka kapağında da İngilizce “An Etymological Dictionary of New Turkish” başlıkları yer almaktadır. 9. sayfadan bir takdimle başlayan çalışma 19. sayfadaki “Giriş” kısmıyla devam etmektedir. Yazar bu kısımda ana dili Türkçeyi öğrenmedeki zorluklarından söz etmektedir. Bunun yanında yazar, İran’daki okullarda Türkçe eğitiminin yasak olduğu yıllardaki sıkıntıları dile getirmiştir. Selcan Sağlık’ın belirttiğine göre Hadi’nin ilk Türkçe kitapları babasının el altından temin ettiği hikâye kitapları olmuştur. Daha sonra yayımlanmaya başlayan Varlık dergisi ise Hadi’nin hayatında önemli bir rol oynamıştır. Önce bir okuyucu olarak dergiyi tanıyan yazar, daha sonra dergide yazar olarak yer almıştır. Varlık dergisinden sonra Yol dergisi de Hadi için önemli olmuştur.

Selcan Sağlık, Hadi'nin sözlüğü üzerinde yaptığı incelemesinde sözlüğün giriş kısmıyla ilgili şöyle bir saptamada bulunmaktadır: “Görüldüğü üzere sözlüğün giriş kısmında Hadi'nin bahsettiği meseleler bizlere İran'ın devrim yılları ve dönemin yayın hayatı hakkında da fikirler vermektedir. İsmail Hadi giriş yazısında sözlüğü Türkçeyi derinlemesine tanıtmak için bir adım olarak ve gelecekte de üstüne binalar kurulacak bir temel taşı olması amacıyla hazırladığı belirtiyor.” (Sağlı, 2007: 197) Bu sözlerden Hadi'nin sözlüğünü kaleme alama gerekçesi açıkça görülebilir.

İsmail Hadi, sözlüğünü yazarken Kaşgarlı Muahmud'un “Divan”ından, Sir Gerard Clauson'un “An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish” adlı anıtsal yapıtından, 1983 basımı “Yeni Tarama Sözlüğü”nden, İsmet Zeki Eyuboğlu'nun “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nden, TDK yayınlarının 1994'te yayımlanan “Okul Sözlüğü”nden, Behzad Behzadi'nin “Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugatı”ndan ve A. von Gabain'ın “Eski Türkçenin Grameri” adlı eserinden yararlanmıştır. Tüm bu eserlerin yanında Fuzulî, Nesimî gibi divan edebiyatı şairlerinden de yararlanmıştır. Sağlık'ın belirttiğine göre, İsmail Hadi Doerfer'in anıtsal eseri olan TMEN'inden ve eline geç ulaştığı için de Hasan Eren'in “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nden yararlanamamıştır.

Sözlüğün 21. – 22. sayfaları arasında, “Âlamet-i İhtisârî” başlığı altında sözlükteki kısaltmalar yer almaktadır. 23. – 49. sayfalar arasında da “Dibâçe” başlığında Türk dilinin tarihsel seyri içinde görülen ses değişiklikleri üzerinde durmuştur. Bu başlangıç kısmından sonra sözlük elif harfiyle asıl sözlük kısmına geçmiştir. Sözlük 51. – 834. sayfalar arasında yer almaktadır. Madde başlarının koyu puntolarla verildiği eserde bazı sözcüklerin açıklamalarında İngilizce karşılıklarının da verildiği görülmektedir. Sözlükte eş sesli sözcükler verilmiş, bazı sözcüklerinse eski Türkçedeki şekilleri parantez içinde gösterilmiştir. Sözlüğün 835. – 836. sayfalarında İsmail Hadi tarafından Fars diliyle kaleme alınmış bir sonuç yer almaktadır.

Hazırlanan sözlük, amatörce kaleme alınmış olsa da yazarının bu sözlüğe bir hayli mesai ayırdığı anlaşılmaktadır. Hadi'nin dediği gibi, sözlük ileriki çalışmalar için bir ilham kaynağı oluşturması bakımından önemli bir çalışmadır.

1.3.22. Татар Теленен Кыскача Тарихи-Этимологик Сузлеге (Tatar Tilinin Kıyskaşa Tarihi Etimolojik Sözlege)

Rifkat Ahmet Yanov'un 2001 yılında Kazan'da yayımladığı “Tatar Tilinin Kıyskaşa Etimolojik Sözlege” adlı eseri Türk dili üzerine yazılmış bir başka etimolojik sözlüktür. Sözlük, çağdaş Tatar dilinin basit bir etimolojisini sunmaktadır. Kitabın yazarına göre, sözlük yalnızca Türkologları ilgilendirmemekte, aynı zamanda Ural –Altay dil grubu ile uğraşan Altayistleri ve Türk-Tatar söz varlığı üzerinde araştırma yapan araştırmacıları da yakından ilgilendirmektedir.

Sözlüğün 2. sayfasında “Tatar Dilinin Kısa Tarihi Etimolojik Sözlüğü” başlığı altında sözlüğün basım ve yayım ile ilgili bilgileri verilmiş ve 3. sayfada da Tatar Türkçesiyle 6 sayfalık bir giriş verilmiştir. Burada Tatar Türkçesinin fonetiğinden söz eden yazar, kullandığı fonemlere de açıklık getirmiştir. 7. sayfada “Şartlı Kısaltmalar” başlığında Ahmet Yanov kullandığı kısaltmaların açıklamalarını yapmış ve aynı sayfada “Alfabe Tertibi” başlığı altında Tatar Türkçesindeki alfabeyi vermiştir.

Yanov'un 8. sayfadan başlayan sözlüğü 267'de sona ermektedir. 176'dan 272'ye kadar da kaynakların dökümü verilmiştir. Yazarın kitabında Clauson, Radloff, Doerfer, A. von Gabain, Gombocz, Ramstedt, Räsänen ve Zenker gibi bilginlerin çalışmalarının kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.

15 Şubat 1995'de Liechtenstein'ın Vaduz şehrinde kurulan Ahmet Veli Menger Vakfı'nın kurucu başkanı Safiye İmre, Rusya'daki Türk Toplulukları ile Türkiye arasında kültürel köprülerin kurulması ve güçlendirilmesi gayesiyle bir girişimde bulunmuştur. İmre bu alandaki telkinleriyle ciddi bir emek ürünü olan “Türkçe-Tatarca Sözlük”ün yazılmasını sağlamıştır. İmren'in Tataristan'ın önde gelen bilim adamlarından Fuat Ganiyev, Rafael Muhammetdin, Fenüze Ganiyeva ve Rifkat Ahmet Yanov'a hazırlattığı bu önemli sözlük, yine vakıf tarafından finanse edilerek 1998'de Kazan'da bastırılmıştır. “Türkçe-Tatarca Sözlük”, Ahmet Yanov'un, etimolojik sözlüğünü yazmadan daha önce diğer bilim adamlarıyla üzerinde çalıştığı önemli bir katkıdır.

Yanov sözlüğünün madde başları Tatar Türkçesiyle yazılmıştır. Açıklamalardan önce, tırnak içinde sözcüğün Rusça anlamları verilmiştir. Etimolojik açıklamalarında yazar, diğer Türk diyalektlerinden de örnekler ve kullanımlar vermiştir. Bununla beraber, diğer bilim adamlarına ait açıklamalardan zaman zaman yararlanan yazar, onların eserlerine parantez içinde göndermelerde bulunmuştur.

Tatar Türkçesinin etimolojik sözlüğü, Türkoloji ile ilgilenen ve Tatar Türkçesi bilen kişilerce kullanılabilir bir kaynaktır. Kiril kökenli Tatar alfabesi ile kaleme alınan sözlüğün oylumu çok geniş olmamakla birlikte sözcük haznesinin de Çağdaş Tatar Türkçesini yansıttığı görülmektedir.

Tatar Türkçesi üzerine yazılan bu kısa tarihi etimolojik sözlük, Türkoloji için önemli bir kaynaktır. Yazar sözlüğünde kendisine katkıda bulunan F. H. Hekimetsanov, F. C. Safiullina, D. B. Ramazanova ve G. F. Sattarov gibi bilim adamlarının isimlerini sözlüğünün giriş kısmında vermiştir.

1.3.23. Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər

Həsən Bəy Hadi tərəfindən “Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər” isimli bir çalışma, 2003'te Tebriz'de yayımlanmıştır. Köken bilgisi ile ilgili olduğu iddia edilen sözlüğün giriş kısmında, Həsən Bəy Hadi, çalışmanın amacını şu sözlerle dile getirmektedir: “Bu sözlükdə çalışmışam, türk sözlərinin kökəni, kəndi özü və tanıqları yaxud yaxın kökdən olan kəlmələr aracılığı ilə açıqlansın. sözün, özü danışib, səslənsin. Əlinizdəki kitabda(<>bitikdə), bir anlamda olub(anlamdaş) ama dəyişik səslənən sözlərin, anaköklərin əldə etməyə can atmışıq.” (Hadi, 2003)

Her sayfası iki sütuna ayrılmış sözlük, Latin alfabesi kullanılarak Azeri Türkçesi ile yazılmıştır. Madde başları kalın puntolarla yazılmıştır. İki bölümden oluşan sözlük 193 sayfadır.

Transkripsiyonlara özenilmeyen sözlükte Arapça ya da Farsça gibi yabancı kökenli sözcüklerin özgün yazımları verilmemektedir. Bununla beraber, sözlük son derece amatörce yazılmıştır ve eserde kaynakça da yoktur. Kullanılan kaynakları ise,

yazar, sözlüğünün giriş kısmında sıralamıştır. 10 tane kaynak sıralayan yazarın kaynak sayısı, bir etimolojik sözlük için kesinlikle yetersizdir. Kaynakçanın verilmediği bir sözlüğün bilimsel anlamda ciddi bir eser olmadığı açıktır. Öte yandan sözlükte etimolojik bir inceleme yapıldığı da söylenemez. Sözlüğün adında her ne kadar “Etimolojik” ibaresi geçse de, eser özünde, sözcüklerin yalnızca halk ağzında ve Azerbaycan Türkçesinde geçen eş anlamlılarını ya da açıklamalarını yapmakla yetinmektedir.

Azerbaycan’daki etimolojik çalışmalar içinde görülen bu sözlüğün www.turuz.com adresinde “Online Turkic Etymology Dictionary” adlı sitede karşımıza bir baskısı çıkmaktadır: “Arın - Türkcə Etimolojik Sözlük.” PDF biçiminde siteden indirilebilen sözlüğün 2010 yılındaki sürümünde bir hayli genişletmenin yapılmış olduğu görülmektedir. Sözlüğün 1. cildi A-Q; 2. cildi ise L-Z arasındaki sözcükleri kapsamaktadır. İlk cilt 9944 sayfadan, ikinci cilt ise 7453 sayfadan oluşmaktadır. Puntoların büyük ve aralıklı olduğu bu sürümün, önceki basımından hiçbir farkı yoktur. Yalnızca sözcük ilaveleri yapılmış sözlüğün giriş kısmında yazar sözcüklerin fonetik yazımlarıyla ilgili şunları söylemiştir: “səs qonusuna gəldikdə, səs dəyişmələrinin, kökdən yaydıran etgisindən qaçınmaq üçün, söz başındaki "Ğ . K . X . G" səslərini "Q" ilə göstərdik. örnək: - "ged" sözünü "qed" də. – kaba sözünü "qaba" da aramaq gərək. söz başı olan "D" sısına gəldikdə, "T" səsi kök səs götürüldü. demək, "dad" sözü üçün "tat" a baxmalıyıq. demək bu sözlükdə, açıq, yumşaq "K", türkiyə türkcəsində çoxun işlənən qapalı quru "K" ya qarşı, üstünlük "Q" ya verildi.”

Sözlükte madde başlarının çoğu zaman açıklaması bile yapılmadan yalnızca tek sözcükle anlam karşılıkları verilmiştir. Örneğin sayfa 9’da “Anbar” maddesi, “qoyma” biçiminde; “Anda” maddesi “orada” biçiminde verilerek geçilmiştir. Sözlük buna benzer örneklerle doludur. Oysa bir etimolojik sözlükte, sözcüklerin kökenlerine inilmeye çalışılır. Sözcüklerin dilde hangi anlamlara geldiğinin, nasıl kullanıldığının verilmesi bir etimolojik sözlük için yeterli değildir.

Yukarıda söylediğimiz gerekçelerden dolayı, Həsən Bəy Hadi tarafından yazılan “Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər” eseri etimoloji alanı için verimli bir

kaynak değildir. “Kaynaklar” bölümü gibi, “içindekiler” kısmının da olmadığı çalışmanın yeni sürümü dâhil, etimolojik bir sözlük olmadığı açıktır.

Həsən Bəy Hadi'nin yayımladığı başka bir eser de Kaşgarlı Divanı'nı derleyerek hazırladığı “Divan-ü Luğat-it Türk'ten Derlenmiş Etimolojik Sözlük”tür. (Tebriz, 2005) Hadi'nin bu çalışmasını aynı yıl Tahran'da değerlendiren Hüseyin Muhammed Zade Sadık, eserle ilgili olumlu pek çok şey söylemiştir. Sadık, aynı değerlendirmede Həsən Bəy Hadi'nin “Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər” çalışmasıyla ilgili de şunları söylemiştir: “...daha önce, ARIN adlı sözlüğü yayınlandı. Etimoloji sahasında cesaretli bir iştir. Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe köklerini açıklayan bir eserdir. Etimolojistler için çok yararlı bir yapıttır.” (Sadık, <http://www.turuz.com/>)

Hadi'nin “Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər” çalışması, Sadık'ın ifadeleriyle çelişmektedir. Sözlükte yalnızca Arapça ve Farsça sözcükler yer almamaktadır. Aynı zamanda Türkçedeki pek çok sözcüğün de madde başlarında yer aldığı açıkça görülmektedir. Ayrıca sözlükte yer alan sözcüklerin kökenlerine de inilmemektedir. Bunun yanında, İsmail Hadi tarafından 2000 yılında Azerbaycan'da yayımlanmış olan “Ferheng-i Türkî” adlı eserden de Həsən Bəy Hadî'nin yararlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.24. Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü

Kıbrıs Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında ilk bilimsel araştırmanın 1959 yılında Hasan Eren tarafından yapıldığı görülür.⁵⁷ Daha sonra 1952-1959 arası yapılmış olan önemli diğer çalışma da Kıbrıs Türkçesinden derlenen sözcüklerin de yer aldığı Türkiye dışında yayımlanan “Derleme

⁵⁷ Hasan Eren'in Kıbrıs Türkçesinin söz varlığı alanında yaptığı çalışma, 1959 yılında, Kıbrıs'ta yaşayan halkın kullandığı sözcükleri etimolojik yönden incelediği ve ilk kez “Kıbrız ağzı” terimini de kullanmış olduğu son derece önemli bir çalışmadır. Çalışma, Eren'in 34 sözcüğün etimolojisi üzerine yaptığı değerlendirmelerden ve bunları Türkiye Türkçesi ağızlarıyla yaptığı karşılaştırmalardan oluşmaktadır. Eren, Kıbrıs ağzında kullanılan sözcükler üzerinde yaptığı bu karşılaştırmalı incelemesinde, 1959 yılında Kıbrıs'ta bulunduğu üç ay içinde Abohor, Fota, Görneç, Sinde, Poli, Konedra, Çatos, Lefkoşa, Gaziviran, Bladan, Agrida bölgelerinden derlediği sözcükler üzerinde çalışmıştır. (Gümüştam, 2009)

Sözlüğü”dür. 1991 yılında yayımlanan ve yalnızca Kıbrıs Türkçesinin belli bir türdeki söz varlığına yönelik ilk çalışma da “Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”dür. Sözlüğün son basımı 1997 yılında yapılmıştır (Gümüşatam, 2009; 487). “Derleme Sözlüğü”nden sonra Kıbrıs Türkçesi üzerine yapılan bir başka çalışma da Hakeri’nin 1982 yılında yayımlanan “Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü”dür.⁵⁸ Kronolojik olarak Hakeri’nin sözlüğünden sonra, 2003 yılında Mustafa Gökçeoğlu’nun “Kıbrıs Türk İkillemeleri ve Yansıma Sesleri Sözlüğü”, daha sonra da ilk baskısının 2007 yılında yapıldığı, Orhan Kabataş’ın “Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü” yayımlanmıştır. Sözlüğün ikinci baskısı ise 2009 yılında yapılmıştır. Elimizde olan incelemede sözlüğün ikinci baskısı mevcuttur.

Kıbrıs Türkçesi için yapılan bilimsel çalışmalar, halkbilim ve dilbilim alanlarında yoğunlaşmaktadır. Fakat bunun üzerinde yapılan çalışmaların asıl yoğunluğunu sözlükçülük oluşturmuştur. Pek çok sözcük yayımlanmışsa da bu çalışmaların bir bütünlük içinde olduğunu söylemek zordur. Bu bağlamda Orhan Kabataş’ın bu etimolojik sözlüğü önemlidir.

Orhan Kabataş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Bölümü’nü bitirmiştir. Yakınoğu Üniversitesi’nde Eski Türk Dili alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Kıbrıs Türk Edebiyatı ile ilgili yayımlanmış bilimsel araştırmaları ve makaleleri bulunan Kabataş’ın etimolojik sözlüğü, bu alanda verilen ilk eserdir.⁵⁹

Kabataş’ın etimolojik sözlüğünde “Önsöz”, “Arap harfleri için transkripsiyon işaretleri”, “Yunan harfleri için transkripsiyon işaretleri”, “kısaltmalar”, “Kıbrıs Türkçesinin sesbilgisi özellikleri”, “Giriş, sesbilgisi, korunan sesler”, “Ses olayları”, “Ses değişimleri”, “Sözlük”, “Kaynakça”, “Kıbrıs Rumcasında kullanılan ödünclemeler ve dizin” başlıkları bulunmaktadır.

⁵⁸ Yaklaşık iki bin sözcüğün yer aldığı bu sözlük, ilk olarak 1982 yılında, “Kıbrıs’ta Halk Ağzından Derlenmiş Sözcükler Sözlüğü” adıyla yayımlanmıştır. Bu sözlükte bazı sözcüklerle ilgili etimolojik bilgiler verilmesinin yanı sıra, kimi hataların ve eksikliklerin olduğu bazı incelemecilerin eleştirilerinde geçmektedir: “Sözlükte köken bilgisi konusunda izlenen tutarlı bir yol yoktur. Kimi zaman bir sözcüğün kökeni bildirilirken bazen de belirtilmemiştir. Sözlükte belli bir düzen yakalamak için köken bilgilerinin verilmeyeceği belirtilebilirdi. Böylelikle hem birlik sağlanacak hem de yanlış bilgiler sunulmayacaktı.” (Gümüşatam, 2009: 493)

⁵⁹ Kıbrıs ağı üzerine bilimsel ilk etimolojik çalışmalara imza atan Hasan Eren, Kıbrıs ağından derlediği sözcükleri yayımlayacağını beyan etmiştir. Fakat bugün elimizde böyle bir çalışma yoktur.

Yazar sözlüğün ön sözünde eserin amacının ne olduğunu, sözlüğü niçin yazdığını ve sözlüğün genel anlamda kaç bölümden oluştuğunu belirtmiştir. Kabataş sözlüğünde, “Kıbrıs Türkçesi” terimini kullanmıştır.⁶⁰ Ona göre Kıbrıs Türkçesinin söz varlığını bütünüyle ele alan ve bu ağızlara özgü sözcüklerin kökenlerini belirlemeye yönelik tek bir çalışma bile yoktur.

Kabataş, eserde Kıbrıs Türkçesinin söz varlığının sesbilgisel, biçimbilimsel ve anlambilimsel açıdan incelediğini ve Kıbrıs Türkçesinde, yaşayan-yaşamayan tüm sözcüklerin kökenlerini saptamaya çalıştığını belirtmektedir.

Sözlük üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Kabataş, Kıbrıs Türkçesinin fonetik özelliklerinin ayrıntılı olarak incelendiğini ve sözcüklerde meydana gelen ses değişimlerini en eski metinlerden günümüze dek tarihsel bir çizgide ele aldığını belirtmektedir. İkinci bölümde sözcüklerin kökenleri incelenmiştir. Yazar bu bölümde, Kıbrıs Türkçesinin sözvarlığını oluşturan sözcüklerin köken bilgisi yönünden incelendiğini söylemektedir.⁶¹ Burada, yabancı kökenli ödünçlemeler verici dillerdeki özgün biçimleriyle gösterilmiştir. Sözlüğün üçüncü bölümünde ise Rumcadaki Türkçe ödünçlemeler ele alınmıştır. Yazar bu bölümü “Bir bölümünü tarihsel veri, bir bölümünü ise canlılığını koruyan sözcükler olarak değerlendirebileceğimiz bu ödünçlemeler, Türkçe kökenli ve Türkçe aracılığıyla alınmış sözcüklerden oluşmaktadır.” (Kabataş, 2009: 10) biçiminde tasniflemektedir.

⁶⁰Orhan Kabataş’ın sözlüğünde kullandığı “Kıbrıs Türkçesi” terimi Gürkan Gümüşatam tarafından şu sözlerle eleştirilmiştir: “Bener Hakkı Hakeri gibi Orhan Kabataş da sözlüklerinde ‘Kıbrıs Türkçesi’ terimini kullanır. Bu terim bugün birçok araştırmacı tarafından benimsenmediği gibi içerik olarak da yanlıştır. Kıbrıs ağzı (Kıbrıs Türk ağzı) Türkiye Türkçesine bağlıdır. ‘Kıbrıs Türkçesi’ terimi Azerbaycan Türkçesi gibi daha farklı bir anlam çağrıştırmaktadır. Nasıl Türkiye Türkçesinin diğer ağızları Adana ağzı, Urfâ ağzı gibi bir adlandırmaya tabii tutuluyorsa, Kıbrıs’ta konuşulan Türkçenin de onlardan farklı bir konumu olmadığından aynı adlandırma yolunun izlenmesi beklenirdi.” (Gümüşatam, 2009: 501) Bu tür eleştirilere karşılık Kabataş, sözlüğünün ikinci basımında “Kıbrıs Türkçesinin Ses Bilgisi Özellikleri – Giriş” bölümünde kendi görüşünü bildirmiştir: “Kıbrıs Türkçesi üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde dikkat çeken ilk yanlış, Kıbrıs genelince tek bir ağzın varlığı kabul edilerek ‘Kıbrıs ağzı’ ibaresinin kullanılıyor olmasıdır. Bu, 1974’ten sonra bütün Türklerin kuzeyde toplanmasıyla yöreler arasındaki farklılıkların en asgari düzeye indiği günümüzde bile kullanılması bilimsel anlamda doğru olmayan bir ifadedir. 1974 öncesi dönemde Kıbrıs’ın değişik yörelerinde yaşayan Türkler, gerek Anadolu’nun farklı yörelerinden gelmiş olmaları, gerek yerleştikleri yeni topraklarda yerli dillerle etkileşimde bulunmaları sonucu geliştirdikleri kendilerine özgü konuşma biçimlerini büyük ölçüde korumuşlardır”. (Kabataş, 2007: 21)

⁶¹ Kabataş, sözlüğünde kökenbilimsel açıklamasına yer verdiği bazı sözcüklerin, ölçünlü Türkçedeki biçimlerinden anlam, ses veya biçim açısından hiçbir farkı olmamasından dolayı eleştirilmiştir. Eleştiri, Gümüşatam tarafından değerlendirme yazısında, “yaman-“ ve “bele-“ örnekleri verilerek yapılmıştır. Gümüşatam’a göre bu sözcükler Türkiye Türkçesinde zaten var olan sözcüklerdir: “...standart Türkçedekinden kullanım, ses veya biçim açısından bir farkı olmayan sözcüklerin de etimolojisinin yapılması sözlüğün sınırlarının iyice çizilemediğini gösterir.” (Gümüşatam, 2009: 500)

Sözlükte bulunan sözcükler, madde başlarında Türkçe alfabe ölçüt alınarak kullanılmıştır. Yani fonetik transkripsiyonlar madde başlarında verilmemiştir. Örneğin Arapça “kavil” sözcüğü (kavl, كَوَّل, ‘söz’) madde başında Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabeyle göre yer almıştır. Sözlükte açıklama yapılmadan önce, sözcüğün parantez içinde özgün biçimi verilmiş ve daha sonra içeriği verilmiştir. Bu durum, konunun uzmanı olmayan ilgili kullanıcıların sözlükten faydalanabilmelerini daha olanaklı hale getirmektedir. Sözlükte etimolojik açıklamalarda ise genellikle eski etimolojik sözlüklerden yararlanılmış ve o sözlükler referans olarak gösterilmiştir. (Örn. Sir Gerhard Clauson sözlüğü çok fazla yer almaktadır.)

Yazarın sözlükte, eylemlerde eylemlilik eki (-mEk) kullanmadan, sonlarına yalnızca kısa çizgi (-) koyarak eylemleri belirtmesi, eylem ve ad ayrımının Türkçe yazım kurallarına göre bir yöntemle yapıldığını göstermektedir. Örneğin “işle-“, “işlet-“, “ittir-”...

Fatoş Erozan ve Javashir Shibliyev’in Kabataş’ın sözlüğüyle ilgili yaptığı değerlendirmede (Lefkoşa, 2007) sözlüğün pek çok gerekçeyle Türkologların dikkatini çekmeyi hak ettiğini belirtmektedir. Öncelikle, çalışmanın Kıbrıs Türkçesi etimolojisi üzerine yoğunlaşmış ilk girişim olduğunu; daha sonra da muazzam bir çaba sonucunda, sözlüğün titiz analizlerden oluşan pek çok sözcüğü içerdiğini özellikle vurgulayan yazarlar sözlükle ilgili yaptıkları genel değerlendirmede şöyle demektedirler: “Şu kadarını söylemeliyiz ki indeks bölümündeki sözcük sayısı 3230 sözcüğü geçmektedir. Kabataş, bunun yanında, Kıbrıs Rumcasında kullanılan 1560’tan fazla ödünçleme Türkçe sözcüğü tanıtmaktadır. Sonuç olarak, ele alınan ilgili dil sayısı etkileyicidir. Kısaltmalar kısmında (s.13-16) Türkçenin tüm diyalektlerine ve elliye yakın dile referans gösterilmektedir.” (Erozan&Shibliyev, 2007)

Yazarlar, Kabataş’ın yazım konusunda hataları olduğunu da eleştirilerine eklemişlerdir.⁶² Son olarak, yazarlar değerlendirmelerini, eserin küçük eksikleri

⁶² Fatoş Erozan ve Javashir Shibliyev’in Kabataş’ın sözlüğüyle ilgili yaptığı değerlendirmede, Kabataş’ın Azerice bazı sözcüklerde yazım yanlışlığı yaptığını belirtmişler ve bunu da yazarın

dışında Türkoloji sahasına ciddi bir katkı olduğunu ve uzmanlar dışında bu alanla ilgili olan kişilerin de bu eseri kullanabileceğini söyleyerek sonlandırmışlardır.

Orhan Kabataş'ın Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü, bu alanda yapılmış bir ilktir. Sözlük, eksikleri ve hataları dışında, bu alanda, en azından bir boşluğu doldurmakta ve ileride yapılacak bilimsel çalışmalar için ilhan verici nitelikte bir kaynak görevi görmektedir.⁶³ Yazar eserinin Kıbrıs Türkçesindeki tüm sözcükleri kapsadığı iddiasında olmadığını “Özellikle Kıbrıs Türkçesinin söz varlığını oluşturan sözcüklerin tamamının bu sözlükte yer aldığı iddiasında olmadığını belirtmek isterim” (Kabataş, 2007: 10) sözleriyle okurlarının dikkatine sunmuştur.

sözlüğünde “boxça” sözcüğünü “boğça”, “gayış” sözcüğünü “kayış”, “pambığ” sözcüğünüyse “pamıx” biçiminde kullanıldığını söyleyerek örneklendirmişlerdir. Yazarlar Kabataş'ın referans bölümlerinde de bazı yazım hatalarının olduğunu değerlendirmelerine eklemişlerdir.

⁶³ Orhan Kabataş, eserinin önsözünde çalışmasıyla ilgili şu sözleri söylemektedir: “İlk olma özelliğini taşıyan her çalışmada bulunabileceği gibi bu eserde de azami dikkat ve özen gösterildiği halde eksik kalmış yönlere, gözden kaçmış hatalara rastlamak mümkündür.”(Kabataş, 2007: 10)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEKİ ETİMOLOJİK ÇALIŞMALAR

Türkiye Türkçesi’nin sözlüklerine bakıldığında, Şemseddin Sami’nin hazırladığı “*Ḳāmūs-ı Türkî*⁶⁴, çağdaş anlamda ilk Türkçe sözlüktür, denebilir. *Ḳāmūs-ı Türkî*, Türkçenin derli toplu olan ilk sözlüğüdür. Daha önce Es’ad Efendi’nin “*Lehçetü’l-Lügat*”ı (1773) yalnızca Türkçe sözcükleri kapsayan; fakat bu sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vermesi bakımından *Ḳāmūs-ı Türkî*’den farklıdır. Yine Ahmet Vefik Paşa’nın “*Lehce-i Osmânî*”si (1876) ise Türkçe sözcüklerin ayrı, Arapça ve Farsça sözcükleri ayrı vermesi bakımından *Ḳāmūs-ı Türkî*’den farklıdır. “*Lügat-ı Nâci*” ve “*Ḳāmūs-ı Osmânî*” adlı sözlükler, yararlı ve Türkoloji açısından bir kazanım olarak değerlendirilmelerine rağmen yalnızca Arapça ve Farsça sözcükleri içermesi bakımından yine “*Ḳāmūs-ı Türkî*”den farklıdır. Dolayısıyla Şemseddin Sami, kullanılan Türkçe sözcükleri içeren sözlüğüyle ilk kez Türkiye Türkçesinin o zamanki sözcük haznesini belirlemiştir. Bu eser, daha sonra yazılan sözlüklere de önemli bir kaynak olmuştur. Sonuç bakımından eser, özellikle etimolojik bir sözlük olmasa da sonradan yazılan pek çok etimolojik sözlüğe kaynaklık etmiştir.

Cumhuriyet döneminde ilk önemli sözlük çalışması 1945’te Mehmet Ali Ağakay’ın başkanlığında Türk Dil Kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁵ Esere, “*Ḳāmūs-ı Türkî*”de yer alan sözcüklere ek olarak 1954’e dek derleme ve türetme yoluyla Türkçeye kazandırılan sözcükler alınmıştır. Daha sonra da Türkçe sözlük, günümüze dek gelen baskılarını çıkarmıştır.

⁶⁴ Şemseddin Sami tarafından yazılan “*Ḳāmūs-ı Türkî*”nin ilk baskısı 1901 yılında İdam gazetesi tarafından yapılmıştır. “Türk” sözcüğünün içinde geçtiği Türkçeden Türkçeye ilk sözlük çalışması olan bu eserde, yazar, Osmanlıcada kullanılsa da konuşulan Türkçeye girmemiş Arapça ve Farsça sözcükleri ayıklamıştır ve Türkçe kökenli sözcüklere ağırlık vermiştir.

⁶⁵ Türkçe Sözlük, TDK, 1945. Mehmet Ali Ağakay başkanlığında 1945 yılında TDK tarafından çıkarılan bu “Türkçe Sözlük”ten önce, Ağakay’ın 1943’te “Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları” adında terimlerle ilgili bir eseri çıkmıştır.

Türk Dil Kurumunun “Türkçe Sözlük”ü, etimolojik bir sözlük değildir. Fakat son baskısında⁶⁶ (2010) yer alan sözcüklerin köken bakımından hangi dile ait oldukları belirtilmektedir.⁶⁷ Kuşkusuz bir sözlükte sözcüğün köken bakımından hangi dile ait olduğunun gösterilmesi doğrudur; fakat şunu belirtmek gerekir ki sözcüğün köken olarak hangi dile ait olduğunun gösterilmesi, o sözlüğün bir etimolojik sözlük olduğunu göstermez. Tıpkı bugün Türk Dil Kurumunun “Türkçe Sözlük”leri gibi... Öte yandan TDK’nin Türk diline ait yayımlanmış bir etimolojik sözlüğü yoktur. (Fakat bugün kurum tarafından hazırlanmakta olan bir etimolojik sözlük çalışması vardır.)

Türkiye’de Türkçe üzerine çıkarılmış ilk etimolojik sözlüğün, basım yılına göre İsmet Zeki Eyuboğlu’nun “Türk Dili’nin Etimolojik Sözlüğü” (Eyuboğlu, 1998) olduğu söylenebilir. Bu sözlüğün genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci basımı, 1991’de; üçüncü basımı, 1995’te; dördüncü basımı da 2004 yılında çıkmıştır. Sözlük son basımında 13.5x19.5 cm ebatlarında, 866 yapraktır.

İsmet Zeki Eyuboğlu’nun sözlüğünden önce de Türkiye’de birtakım etimolojik çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar bir ‘etimolojik sözlük’ biçiminde ya da başlığında değil de etimolojik açıklamaların yapıldığı kitaplar olarak ya da “Türkiyat Mecmuası”, “Dergâh”, “Ülkü”, “Türk Dili” ve “TDAY-Bellekten” gibi çeşitli dergilerde etimolojiye birer katkı olabilecek biçimde inceleme yazıları olarak yayımlanmıştır. 1920’den Eyuboğlu’nun etimolojik sözlüğünün basım yılı 1988’e kadar, bu çalışmalardan bazıları kronolojik olarak şöyledir:

⁶⁶ “İlk baskısı 1945 yılında yayımlanan “Türkçe Sözlük”ün geliştirilmiş bu yeni baskısında, söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 104481 söz varlığı, madde başı ve madde içi toplam 77407 söz, 3700 yeni söz, 6400 yeni anlam, Türk edebiyatından seçilmiş 29040 örnek cümle, 1.236.484 sözden oluşan sözlük metni bulunmaktadır.” TDK 2010 yılı baskısından...

⁶⁷ TDK’nin daha önceki baskılarında sözlük bilim açısından birtakım eksiklikler bulunmaktaydı. Bazı yabancı sözcüklerin kökenleri (Örn. 6. baskı) ve bu sözcüklerin geldiği diller belirtilmediği gibi söz konusu sözcüklerin asıl biçimleri de verilmemiştir. “Türkçe Sözlük”ün 1988 yılı baskısında ise bu kez Batı kökenli veya Arap ve Fars kökenli sözcükler belirtilirken Moğolca kökenli sözcükler belirtilmemiştir. Yine aynı baskıda, bir başka eksiklik, eski alıntuların belirlenip gösterilmemiş olmasıydı.

2.1. 1920 – 1988 Arasındaki İnceleme Yazıları

1920 ve 1930’larda yapılan çalışmalar

- 1) ORKUN, H. Namık, “Türk Kelimesine Dair”, Dergâh, C. I, S. 7, 1921, s. 59-60.
- 2) AHMET Zeki Velidî, “Kert mi? Kürt mü?”, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 393-395.
- 3) RAGIP Hulusi, “Türk Kelimesinin Ma’nası”, Dergâh, C. IV, S. 41, 1922, s. 66-67.
- 4) LİGETİ, Ludwig, “Kırgız Kavim Adının Menşei”, Türkiyat Mecmuası, C. I, 1925, s. 225-249.
- 5) NECİP Asım, “Kırgız Kelimesinin İştikakına Dair”, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 387-389.
- 6) Necib ASIM, “Kırk Sayısının Aslı”, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 390-392.
- 7) CAFEROĞLU, Ahmet, “Türkçede Tongal Kelimesi”, Halkbilgisi Haberleri Mecmuası, C. I, S. 7, 1930, s. 101.
- 8) KRAELİTZ, F., “İki Sayısı Hakkında”, (çev.) Köseraif Başoğlu M. Fuat, Türk Yurdu, C. 4, nr. 30, 1930, s. 5-28.
- 9) ORKUN, H. Namık, “Türk Adının Eskiliği”, Ülkü, C. III, S. 17, 1934, s. 344-348.
- 10) ORKUN. H. Namık, “Türk Kelimesinin Aslı ve Manası”, Çığır, S. 15-16, 1934, s. 6-7.
- 11) KALCIÖĞLU, Agâh, “Işık Kelimesi Etrafında Ufak Bir Araştırma”, Uludağ, S. 3, 1935, s. 41-44.
- 12) KAYA, E. Yalçın, “Artık mı? Örtük mü?”, Kaynak, S. 39, 1936, s. 91-92.
- 13) MAYAKON, İsmail Müştak, “Güneş-Dil Teorisi ile Yabancı Zannettiğimiz Birçok Kelimelerin Türkçe Olduğu Anlaşıldı: Sükûn Kelimesi de Binlerce Misallerden Birisidir”, Belediyeler Dergisi, S. 16, 1936, s. 45-47.
- 14) DİLAÇAR, Agop, “Alp Kelimesi ve Alpin İrkın Yurdu”, TTK. Belleten, C. I, S. 1, 1937, s. 26-41.
- 15) DİLAÇAR, Agop, “Güneş-Dil Teorisine Göre Agriculture Kelimesinin Tedkiki”, TD-Belleten, S. 27-28, 1938, s. 77-96.
- 16) DİLAÇAR, Agop, “Klüp Kelimesi Hakkında Notlar”, TD-Belleten, S. 29-30, 1938, s. 182-187.

- 17) TANKUT, H. R., “Etimoloji Araştırmaları: Efes-Ephesos”, TD-Belleten, S. 31-32, 1938, s. 163-171.
- 18) DİLMEN, İbrahim N., “Diyarbakır Sözüünün Orjinleri Üzerine Etimolojik Analiz”, TD-Belleten, S. 29-30, 1938, s. 88-98.
- 19) TURAN, Osman, “İlig Ünvanı Hakkında”, Kopuz, C. I, S. 3, 1939, s. 101-108.

1940’larda yapılan çalışmalar

- 20) ORKUN, H. Namık, “Turan Sözüünün Aslı”, Yeni Bozkurt, S. 4, 1940, s. 93.
- 21) EMRE, Ahmet Cevat, “Etimolojik Lûgatimize Hazırlık Etütleri: Ondördüncü Asır Türkçesinin Karşılaşmalı Kısa Sözlüğü”, TD-Belleten, Seri: II, S. 1-2, 1940, s. 145-176.
- 22) EMRE, Ahmet Cevat, “Şahıs Zamirleri Üzerine Karşılaşmalı Bir Araştırma”, TD-Belleten, Seri: II, S. 3-4, 1940, s. 12-29.
- 23) EMRE, Ahmet Cevat, “On dördüncü Asır Türkçesinin Karşılaşmalı Kısa Sözlüğü”, TD-Belleten, Seri: II, S. 3-4, 1940, s. 161-176; Seri: II, S. 5-6, 1940, s. 153-168; Seri: II, S. 7-8, 1941, s. 181-196; Seri: II, S. 9-10, 1941, s. 161-176; Seri: II, S. 13-14-15, 1942, s. 209-256; S. 16-17, 1942, s. 161-176.
- 24) ONAT, Naim Hazım, “Arap Dilinde Yeni Araştırmalar: Sıraç ve Saraç Kelimelerinin Birleşik Kaynağı”, TD-Belleten, Seri: II, S. 5-6, 1940, s. 45-64.
- 25) TUREN, Osman, “İlig Ünvanı Hakkında”, Türkiyat Mecmuası, S. 7-8, 1942, s. 192-199.
- 26) KÖSEMİHAL, Mahmut R., “Mihâl Adı”, Damla, S. 17-18, 1944, s. 9-11.
- 27) TUNCER, Vahap, “Abant Kelimesi Üzerine”, Bolu, C. I, S. 1, 1944, s. 5-7.
- 28) SHIRATORI, K., “Kaghan Ünvanının Menşei”, (çev.) İbrahim Gökbakar, TTK. Belleten, C. IX, S. 36, 1945, s. 497-504.
- 29) ONAT, Naim Hazım, “Türkçeden Arap Diline Geçmiş Din ve Kültür Kelimelerinden: 1-Secde Kelimesi ve Arapça Sözülerin Ana Kaynağı”, TD-Belleten, Seri: III, S. 4-5, 1945, s. 293-334.
- 30) KARAMETE, Kemalettin, “Erciyes Kelimesi”, Erciyes, S. 25, Şubat 1945, s. 2-3.
- 31) İNAN, Abdülkadir, “Adaş ve Sağdıç Kelimelerinin En Eski Anlamları”, TD-Belleten, Seri: III, S. 1-3, 1945, s. 41-51.
- 32) ÜLGİN, Refet, “Ay ve Gün Terimleri Hakkında Bir İnceleme”, TD-Belleten, Seri: III, S. 8-9, 1946, s. 30-76.

- 33) ONAT, Naim Hazım, “Türkçeden Arap Diline Geçmiş Din ve Kültür Kelimelerinden: Vatan Kelimesi”, TDBelleten, Seri: III, S. 6-7, 1946, s. 498-529.
- 34) ONAT, Naim Hazım, “Ülkü Kelimesi”, TD-Belleten, Seri:III, S. 6-7, 1946, s. 621-623.
- 35) ONAT, Naim Hazım, “Tıp ve Tabip Kelimeleri Üzerine”, TD-Belleten, Seri: III, S. 8-9, 1946, s. 78-85.
- 36) İNAN, Abdülkadir, “Isırğa~Sırğa Sözü’nün Etimolojisi”, TD-Belleten, Seri: III, S. 8-9, 1946, s. 13-15.
- 37) EREN, Hasan, “Türkçe ‘Qarman’ Kelimesi Hakkında”, Türkiyat Mecmuası, S. 9, 1946-1951, s. 97-99.
- 38) KALAC, A. Hilmi, “Erciyes Kelimesi Üstünde Atatürk’ün Bir Tahlili”, Erciyes, S. 46-47, Kasım- Aralık 1946, s. 2-4.
- 39) EREN, Hasan, “Etimoloji Araştırmaları”, Türkiyat Mecmuası, S. 9, 1946-1951, s. 95-96.
- 40) CAFEROĞLU, Ahmet, “Küçük, Çocuk, Enik Kelimelerinin Morfolojik ve Semantik Değişmelerine Dair”, TDBelleten, Seri: III, S. 10-11, 1948, s. 6-12.
- 41) ONAT, Naim Hazım, “Türkçeden Arap Diline Geçmiş Din ve Kültür Kelimelerinden: Ağıl-İl Kelimelerimiz ve Bunlarla İlgili Birtakım Sözcükler”, TD-Belleten, Seri: III, S. 12-13, 1948, s. 115-128.
- 42) PEKER, Recep, “Latin Kelimesinin Aslı”, İş ve Düşünce, C. XIV, S. 4, 1948, s. 86-91.
- 43) TEMİR, Ahmet, “Uygurca Yme Sözü Hakkında”, TD-Belleten, Seri:III, S. 12-13, 1948, s. 33-43.
- 44) İNAN, Abdülkadir, “<Ink> mı? <Idık> mı?”, TTK. Belleten, C. XIII, S. 50, 1949, s. 349-351.

1950’lerde yapılan çalışmalar

- 45) EREN, Hasan, “Türk Yer Adları Hakkında Araştırmalar: Ören”, Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I, Ankara 1950, s. 39-43.
- 46) İNAN, Abdülkadir, “Güvey Kelimesi Hakkında”, Türkiyat Mecmuası, C. IX, 1951, s.139-145.
- 47) CZEGLÉDY, Karoly, “Yiltavar Ünvanı”, Türkiyat Mecmuası, S. 9, 1951, s. 179-189.
- 48) GÖZLER, H. Fethi, “Türk Adı Hakkında”, Türk Dili, S. 2, 1952, s. 3.

- 49) ONAT, Naim Hazım, “Yavuz ve Bununla İlgili Bazı Kelimelerimizin Arap Diline Geçmiş Şekilleri”, TDAY-Belleten, 1953, s. 123-148.
- 50) EREN, Hasan, “Etimoloji Araştırmaları”, TDAY-Belleten, 1954, s. 31-32.
- 51) CAFEROĞLU, Ahmet, “Azerbaycan ve Anadolu Ağzlarındaki Moğolca Unsurlar”, TDAY-Belleten, 1954, s. 1-10.
- 52) ECKMANN, Janos, “Bolmasa Kelimesine Dair”, TDAY-Belleten, 1954, s. 33-38.
- 53) KLYAŞTORNİY, G. Sergey, “Yaksart-Sırderya”, (çev.) Abdülkadir İnan, Türk Dili, S. 38, Kasım 1954, s. 70-72.
- 54) KLYAŞTORNİY, G. Sergey, “Orhun Abidelerinde Kengü’nün Kavmi-yer adı (Etno-Toponomiği), (çev.) İsmail Kaynak, TTK. Belleten, C. XVIII, S. 69, 1954, s. 89-104.
- 55) ORKUN, H, Namık, “Türk Sözü’nün Aslına Dair”, Türk Yurdu, S. 234, 1954, s. 21-24.
- 56) ROSSI, Ettore, “Çelebi Kelimesi Hakkında Ebu’s-Su’ûd’a Atfedilen Bir Fetva”, TDAY-Belleten, 1954, s. 11-44.
- 57) ROSSI, Ettore, “Torlak Kelimesine Dair”, TDAY-Belleten, 1955, s. 9-10.
- 58) İNAL, Selahattin, “Meşe ‘Quercus’ Hakkında Etimolojik ve Tarihî Etüdü”, İstanbul Ü. Orman Fakültesi Dergisi, Seri: B, C. V, S. 1, 1955, s. 100-111.
- 59) EREN, Hasan, “Kimek ve İmek Boy Adları Hakkında”, Türk Dili, S. 45, Haziran 1955, s. 541-543.
- 60) İNAN, Abdülkadir, “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”, TDAY-Belleten, 1956, s. 179- 195.
- 61) ELÖVE, Ali Ulvi, “Bıldır; Bir Yıldır Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, S. 53, Şubat 1956, s. 309-313.
- 62) EREN, Hasan, “Türkçede İstabur Kelimesi Üzerine”, TDAY-Belleten, 1956, s. 145-152.
- 63) İNAN, Abdülkadir, “Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni”, Türk Dili, S. 70, Temmuz 1957, s. 543-546.
- 64) SAMOYLOVİÇ, A., “Kazak Kelimesi Hakkında”, (çev.) Saadet Çağatay, TDAY-Belleten, 1957, s. 95-104.
- 65) BLASKOVICS, J., “Çek Dilinde Türkçe Kelimeler”, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, TDK. Yay., Ankara 1957, s. 87-112.

- 66) TEŞUK, M. Yasin, “Çerkes Kelimesinin Menşei ve Çerkes Dilleri”, Yeni Kafkas, C. I, S. 5, 1957, s. 181-9.
- 67) CAFEROĞLU, Ahmet “Etimolojik Araştırma Denemeleri”, TDAY-Belleten, 1957, s. 1-11.
- 68) TUNA, Osman Nedim, “Köktürk Yazıtlarında Ölüm Kavramıyla İlgili Kelimeler ve Kergek Bol- Deyiminin İzahı”, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, TDK. Yay., Ankara 1957, s. 131-148.
- 69) İNAN, Abdülkadir, “Börü=Kurt ve Yok=Hayır Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, S. 84, Eylül 1958, s. 606-608.
- 70) EREN, Hasan, “Türkçede Folluk Kelimesi Üzerine” , TDAY-Belleten, 1958, s. 13-15.
- 71) EREN, Hasan, “Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, S. 86, Kasım 1958, s. 102-103.
- 72) EREN, Hasan, “Türkçe gök Kelimesinin Türevleri”, Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 85-89.
- 73) KAFESOĞLU, İbrahim, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 121-133.
- 74) TEKİN, Talat, “daha Zarfı ve da/de Edatı Hakkında”, Türk Dili, S. 83, Ağustos 1958, s. 560-562.
- 75) TEKİN, Talat, “Nite-Nitekim”, Türk Dili, S. 91, Nisan 1959, s. 413.
- 76) İNAN, Abdülkadir, “Gerçek Kelimesi Üzerine Not”, Türk Dili, S. 96, Eylül 1959, s. 687.
- 77) TEODORİDİS, Dimitri, “Karamanlıca Bodos Şahıs Adı Hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, 1959, s. 111-112.
- 78) YAKUPOĞLU, Hasan Basri, “Töre'nin Etimolojisi”, Töre, C. I, S. 1, 1959, s. 14.

1960'larda yapılan çalışmalar

- 79) TEKİN, Talat, “Omuz Kelimesi Hakkında”, Türk Dili, S. 104, Mayıs 1960, s. 402-403.
- 80) TEKİN, Talat, “Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında”, TDAY-Belleten, 1960, s. 283-294.
- 81) ÖNDER, Ali Rıza, “Töre Terimi Üzerine”, Türk Dili, S. 107, Ağustos 1960, s. 576-579.

- 82) KORKMAZ, Zeynep, “Bir Fransızca Kelimenin Türkçe İle İlgisi Üzerine”, Türk Dili, S. 119, Ağustos 1961, s. 821-823.
- 83) TEODORİDİS, Dimitri, “Dede Korkut Kitabındaki Pilon Kelimesi”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XI, 1961, s. 45-46.
- 84) KORKMAZ, Zeynep, “uçun~üçün~için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine”, TDAY-Belleten, 1961, s. 31-35.
- 85) KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (Intensivum) Edatı Üzerine”, TDAY-Belleten, 1961, s. 13- 29.
- 86) TANKUT, H, R, “Erzurum Adının Aslı”, Tarih Yolunda Erzurum, C. II, S. 11-12, 1962, s. 3-5.
- 87) ÇAĞATAY, Saadet, “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, TDAY-Belleten, 1962, s 13-49.
- 88) ÇAĞATAY, Saadet, “Türkçede ki < erki”, TDAY-Belleten, 1963, s. 345-250.
- 89) RÁSONYI, Lászio, “Türklükte Kadın Adları”, TDAY-Belleten, 1963, s. 63-87.
- 90) KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “XVI.-XVII. Yüzyıllarda İran Devlet Dilindeki Türkçe Sözcüklerden Birkaçı”, Türk Dili, S. 137, Şubat 1963, s. 252-257.
- 91) KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Kürtler’de Oğuzca’nın İzleri ve Aileye Ait Sözcükler”, Türk Dili, S. 141, Haziran 1963, s. 511- 515.
- 92) EREN, Hasan, “Türk Yer Adları: Sökü”, TDAY-Belleten, 1965, s. 149-153.
- 93) KAFESOĞLU, İbrahim, “Tarihte Türk Adı”, Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE. Yay., Ankara 1966, s. 306-319.
- 94) EDİSKUN, Haydar, “Orinag, Örnek ve Örneğin Hikâyesi”, Türk Dili, S. 183, Aralık 1966, s. 186-191.
- 95) RÁSONYI, Lászio. “Macarca Gyerme Kelimesi ve Ermyak Adı”, Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE. Yay., Ankara 1966, s.382-387.
- 96) REYCHMAN, Jan, “Polonya’nın Bir Güney Lehçesinde Kullanılan Bir Sözcüğün Menşei Hakkında”, Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE. Yay., Ankara 1966, s.388-389.
- 97) KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi, “Silik Sözü Üzerine”, Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE. Yay., Ankara 1966, s.320-322.
- 98) İNAN, Abdülkadir, “Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine”, Türk Kültürü, C. V, S. 60, 1967, s. 8-10.
- 99) KANTARCI, İrfan, “Diye Kelimesi Üzerine”, Türk Dili, S. 188, Mayıs 1967, s. 661-662.

- 100) HACIEMİNOĞLU, Necmettin, “Da/De Edatı Hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XVI, 1968, s. 81-100.
- 101) EREN, Hasan, “Türk Dilinin Étymologique Sözlüğünden Örnekler”, XI. Türk Dil Kurultayı Bilimsel Bildirileri (08-10. 07.1966), TDK. Yay., Ankara 1968, s. 9-12.
- 102) HATİBOĞLU, Vecihe, “Türkçede Bazı Hayvan Adları”, XI. Türk Dil Kurultayı Bilimsel Bildirileri (08-10. 07.1966), TDK. Yay., Ankara 1968, s. 179-187.
- 103) KENESBAEV, İsmet, “Kazak Dilinde Saykılık ve Sanlak Sözcüklerinin Etimolojisi”, XI. Türk Dil Kurultayı Bilimsel Bildirileri (08-10. 07.1966), TDK. Yay., Ankara 1968, s. 99-100.
- 104) AŞNİN, F. D., “Arapçanın Hayl <At> Kelimesi İran ve Türk Dillerinde <Oğuz Dillerindeki Gösterme Sıfatlarının Etimolojisi Üzerine>”, XI. Türk Dil Kurultayı Bilimsel Bildirileri (08-10. 07.1966), TDK. Yay., Ankara 1968, s. 255-264.

1970’lerdeki çalışmalar

- 105) GÖKŞEN, Enver Naci, “Yaşantı Sözcüğü Üzerine”, Türk Dili, S. 231, Aralık 1970, s. 238-241.
- 106) ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Kadın Kelimesi Üzerine Kısa Bir Araştırma”, Hisar, C. XI, 1971, s. 10- 12.
- 107) HASAN, Eren, “Türk Yer Adları: Keçiborlu”, Türkoloji Dergisi, C. IV, S. 1, 1972, s. 89-90.
- 108) ÇAĞATAY, Saadet, “Divanü Lûgat’te bukuk”, Türk Dili, S. 253, Ekim 1972, s. 53-55.
- 109) HASAN, Eren, “Suğla”, Türkoloji Dergisi, C. IV, S. 1, 1972, s. 92-96.
- 110) HATİBOĞLU, Vecihe, “Ağaç ve Su”, TDAY-Belleten, 1972, s. 267-273.
- 111) ÜNLÜ, Şemsettin, “Ve Sözcüğü”, Türk Dili, S. 251, Ağustos 1972, s. 521-523.
- 112) TUNA, Osman, Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I”, Türkiyat Mecmuası, C. XVII, 1972, s. 209-250.
- 113) TUNA, Osman, Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II”, Türkiyat Mecmuası, C. XVIII, 1973, s. 281- 314.

- 114) GÜLENSOY, Tuncer, “Moğolların Gizli Tarihindeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme”, *Türkoloji Dergisi*, C.V, S. 1, 1973, s. 93-105.
- 115) TEKİN, Talat, “Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri”, *Hacettepe Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. V, 1973, s. 36-46.
- 116) İLAYDIN, Hikmet, “Notlar: İki Yeni Örnek, Dibek”, *Türk Dili*, S. 275, Ağustos 1974, s. 632-635.
- 117) HASAN, Eren, “Anadolu’da Toplu Yardımlaşma Gelenekleri: İmece”, *Türk Dili*, S. 271, Nisan 1974, s. 545- 549.
- 118) HASAN, Eren, “Dibek”, *Türk Dili*, S. 277, Ekim 1974, s. 761-764.
- 119) GENCAN, Tahir Nejat, “Dibek Üzerine”, *Türk Dili*, S. 277, Kasım 1974, s. 895-897.
- 120) ÜNAL, Ahmet, “Örnek Sözcüğü Üzerine”, *Türk Dili*, S. 277, Ekim 1974, s. 520.
- 121) GÜLENSOY, Tuncer, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, *TDAY-Belleten*, 1973-1974, s. 283- 318.
- 122) GÜLENSOY, Tuncer, “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, C. VI, S. 1, 1974, s. 235-259.
- 123) KARAMANOĞLU; A, Fehmi, “Kölü ve Külük/Külik Sözlere Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXII, 1974-1976, s. 13-15.
- 124) TEZCAN, Semih, “1283 Numaralı Tibetçe Pelliot Elyazmasında Geçen Türkçe Adlar Üzerine”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 299-309.
- 125) GÜLENSOY, Tuncer, “Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXI, 1975, s. 127-157.
- 126) TEZCAN, Semih, “Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme”, *TDAY-Belleten*, 1975-1976, s. 173-181.
- 127) ÇAĞATAY, Saadet, “Divanü Lügati’t-Türk’te İnançlarla İlgili Sözlere”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 385-393.
- 128) HATİBOĞLU, Vecihe, “Örnek ve Ödül”, *Türk Dili*, S. 284, Mayıs 1975, s. 329-332.
- 129) KENESBAEV, İsmet, “Qazak Tilindegi Calgı Esimning Calpı Esim Maynasında Cumaluwi Tuwralı”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 299-307.

- 130) MIHÇIOĞLU, Cemal, “Ve Bağlacı Üzerine”, Türk Dili, S. 284, Mayıs 1975, s. 399-400.
- 131) MİRATA, Türker, “Ve Bağlacı Üzerine”, Türk Dili, S. 285, Haziran 1975, s. 492.
- 132) HATİBOĞLU, Vecihe, “Ağaç ve Ig”, Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yay., Ankara 1975, s. 165-172.
- 133) MUHAMMEDOVA, Züleyha B., “XII-XIV.Asırlarda Arapça Yazılan Filologik Eserlerdeki Yıldız Adları”, Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yay., Ankara 1975, s. 561-567.
- 134) KILIÇ, Hüseyin, “Yakın ve Yakîn”, Türk Dili, S. 303, Aralık 1976, s. 748.
- 135) GÜLENSOY, Tuncer, “Bazı Anadolu Ağızlarında Haftanın Günleri Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri, Konya Turizm Derneği Yay., Ankara, 1976, s. 49-54.
- 136) GÜLENSOY, Tuncer, “Cebe Adı Hakkında”, Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s. 257-265.
- 137) BULUT, Abdülkadir, “Dibek”, Türk Dili, S. 303, Aralık 1976, s. 747-748.
- 138) TEZCAN, Semih, “Eski Türkçe Buyla ve Baya Sanları Üzerine”, TDAY-Belleten, 1977, s. 53-69.
- 139) ÇAĞATAY, Saadet, “Türkçede Çocuk Kavramı”, TDAY-Belleten, 1977, s. 1-16.
- 140) HATİBOĞLU, Vecihe, “Amaç ve Yamaç”, Türk Dili, S. 305, Şubat 1977, s.194
- 141) KILIÇ, Hüseyin, “Ozan”, Türk Dili, S. 310, Temmuz 1977, s. 69-71.
- 142) KILIÇ, Hüseyin, “Çarık Sözcüğü Üzerine”, Türk Dili, S. 311, Ağustos 1977, s. 159-160.
- 143) TEZCAN, Semih, “Dîvânü Lugati’t-Türk’te Yâzkând”, TTK. Belleten, C. XLII, S. 167, 1978, s. 421-425.
- 144) TEZCAN, Semih, “Dede Korkut Kitabında boy boylamak, soy soylamak”, Ömer Asım Aksoy Armağanı, TDK. Yay., Ankara 1978, s. 227-236.
- 145) HATİBOĞLU, Vecihe, “Oğuz ve Guz”, Türk Dili, S. 318, Mart 1978, s. 192-194.
- 146) HASAN, Eren, “Türk Dilinin Étimologique Sözlüğüne Katkılar”, TDAY-Belleten, 1978-1979, s. 1-15.
- 147) HASAN, Eren, “Düden”, TDAY-Belleten, 1978-1979, s. 17-21.

- 148) HASAN, Eren, “Türk Dilinin Étymologique Sözlüğünden Yapraklar”, XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi Bildirileri (21-26 Ekim 1973), Ankara 1979, s. 95-101.
- 149) KILIÇ, Hüseyin, “Öfke”, Türk Dili, S. 329, Şubat 1979, s. 155-156.
- 150) GÜLENSOY, Tuncer, “Anadolu Yer Adları Üzerine Bir Araştırma: Bazlambaç”, Türk Kültürü, C. XVII, S. 197, 1979, s. 297- 300.
- 151) SERTKAYA, Osman Fikri, “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Tonyukuk Âbidesi Üzerine Üç Not: I. Tonyukuk Âbidesinin İlk Satırı; II. “Çölg (A)z (e)ri” mi-“Çöl[l](ü)g iz (e)ri” mi?; III. Tonyukuk Âbidesindeki kız qoduz Sıfat Tamlaması Üzerine”, Türkiyat Mecmuası, C. XIX , 1977-1979-1980, s. 165-182.
- 152) SERTKAYA, Osman Fikri, “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Eski Türkçe Twq ~ Tooq = Tog ~ Toog “tuğ” Kelimesi Üzerine”, Türk Kültürü Araştırmaları, C. XVII-XXI, S. 1-2, 1979-1983, s. 252-258.

1980’lerdeki çalışmalar

- 153) KARA, György, “Moğolca Deresün-Türkçe Yez”, TDAY-Belleten, 1980-1981, s. 43-48.
- 154) DARGA, Muhibbe, “Hitit Yazıtlarında Geçen Tarsan Sözcüğünün Anlamı Hakkında”, Anadolu Araştırmaları, C. VIII, 1980, s. 63-67.
- 155) MIHACOĞLU, Cemal, “Ay Adları”, Türk Dili, S. 342, Mart 1980, s. 186-189.
- 156) ÖNDER, Ali, Rıza, “Siyaset-Siyasa Kelimesinin Kaynağı Üzerine”, Ankara Barosu Dergisi, C. XXXVIII, S. 1, 1981, s. 49/51.
- 157) GÜLENSOY, Tuncer, “Emre Adı Üzerine”, Millî Kültür, C. III, S. 1, 1981, s. 18-20.
- 158) COŞKUN, A. Osman, “Kut Kelimesi ve Kutadgu Bilig Adı”, Millî Eğitim ve Kültür, C. III, S. 12, 1981, s. 58-64.
- 159) BAYKARA, Tuncer, “Bodrum Adına Dair”, TTK. Belleten, C. XLV, S. 178, 1981, s. 5-8.
- 160) GÜLENSOY, Tuncer, “Anadolu’daki Moğolca Yer Adları ve Rumeli’deki İzleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 11, 1981, s. 126-131.
- 161) GÜLENSOY, Tuncer, “Türk-Tatar (Kuzey Türkleri) Yemek Adları Üzerine”, Erciyes, C. V, S. 51, 1982, s.4-5.

- 162) BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, “Kül Tigin mi, Köl Tigin mi?”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 22, 1983, s. 101-104.
- 163) EREN, Hasan, “Alpullu”, Türk Dili, S. 384, Aralık 1983, s. 523-525.
- 164) DONUK, Abdülkadir, “Eski Türk Devlet Teşkilatında Yabgu Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi”, Türk Kültürü Araştırmaları, C. XVII-XXI, S. 1-2, 1979-1983, s. 71-78.
- 165) POPPE, Nicholas, “Orta Moğolcadaki Türkçe Kelimeler”, (çev.) Günay Karaağaç, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 27, 1983, s. 255-262.
- 166) TEKİN, Talat, “Türkçedeki En Eski Ödünç Kelimeler”, Türk Dili, S. 384, Aralık 1983, s. 526.
- 167) MİRŞAN, Kâzım, “Kürtçe Kırmanc Sözü ve Türkçe’deki Yeri”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 24, 1983, s. 159-164.
- 168) SEYİDOV, Mirali, “Korkut Sözü’nün Etimolojik Tahlili ve Korkut Tipinin Kökü Hakkında”, Millî Kültür, S. 38, 1983, s. 46-50.
- 169) SERTKAYA, Osman, Fikri, “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitâbelerinde Geçen “oplayu tegmek” Deyimi Üzerine”, Türklük Bilgisi Araştırmaları, C. VII, 1983, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, II, 1984, s. 369-375.
- 170) TUNA, Osman, Nedim, “Kelimeler Arasında”, Türk Dili, S. 386, Şubat 1984, s. 86-88.
- 171) SERTKAYA, Osman, Fikri, “Türkçeden Başka Dillere Geçen Kelimeler Üzerine”, Türk Dili, S. 386, Şubat 1984, s. 114.
- 172) HUSSEYNOV, R. A., “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘goş’Terimi”, (çev.) Harun Güngör, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 28, 1984, s. 195-201.
- 173) GÜLENSOY, Tuncer, “Divânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’deki Moğolca Kelimeler Üzerine”, Türk Kültürü Araştırmaları, Necati Akder Armağanı, C. XXII, S. 1-2, 1984, s. 90-103.
- 174) GÜLENSOY, Tuncer, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar: Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası I”, Türk Kültürü, C. XXII, S. 251, 1984, s. 197-202.
- 175) GÜLENSOY, Tuncer, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar: Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası II”, Türk Kültürü, C. XXII, S. 252, 1984, s. 253-262.

- 176) GÜLENSOY, Tuncer, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar III: Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası III, Türk Kültürü, C. XXII, S. 253, 1984, s. 306-315.
- 177) TEKİN, Talat, “Enver Celalettin Paşa’nın Etimolojileri”, Tarih ve Toplum, S. 7, 1984, s. 66-70.
- 178) BERGER, Hermann, “Bir Sanskrit Sözlükçüsünde Türkçe At İsimleri”, (çev.) İlhan Çeneli, Türk Dili, S. 386, Şubat 1984, s. 118.
- 179) MAYRHOFER, Manfred, “Bir Sanskrit Sözlükçüsünde Moğolca At İsimleri”, Türk Dili, S. 386, Şubat 1984, s. 115.
- 180) ERÖZ, Mehmet, “Kürt Adı Üzerine”, Türk Kültürü, C. XXII, S. 256, 1984, S. 5-14.
- 181) GÜLENSOY, Tuncer, “Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbakır Yörelerindeki Aşiret, Boy, Soy ve Oymak Adları Üzerine”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 28, 1984, s. 134-156.
- 182) ERKAN, Kâmil, “Erciyes-Gesi-Ağırnas ve Argıncık Kelimeleri Hakkında”, Erciyes, S. 85, Ocak 1985, s. 4-5.
- 183) BASKAKOV, N., A., “Oğuz-Oğuz-Kağan Etimolojisi Üzerine”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXIV, 1986, s. 35-37.
- 184) ARAT, Reşid Rahmeti, “Iduk-Kut Ünvanı Hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXIVXXXV, 1986, s. 23-33.
- 185) ERASLAN, Kemal, “Boz-ok ve Üç-ok Kolu Adları Hakkında”, TDAY-Belleten, 1986, s. 5-8.
- 186) RONA-TAS, A., “Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler”, Türk Kültürü Araştırmaları, Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay’ın Hâıtrasına Armağan, C. XXIV, S. 2, 1986, s. 53-65.
- 187) ZIEME, Peter, “Some Remarks on Old Turkish Words for Wife”, TDAY-Belleten, 1987, s. 305-309.
- 188) KÜÇÜK, Sabahattin, “Türkçede Şüphe Bildiren Ki Edatı Üzerine”, Türk Dili, S. 426, Haziran 1987, s. 367.
- 189) İNAN, Abdülkadir, “Koton Türklerinin Hunker, Kunker Kelimesi Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, TTK. Yay., Ankara 1987, s. 611-613.
- 190) İNAN, Abdülkadir, “Oba, Obo Sözlere Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, TTK. Yay., Ankara 1987, s.614- 616.

- 191) İNAN, Abdülkadir, “Tarihte ve Folklorda Balkan”, Makaleler ve İncelemeler, TTK. Yay., Ankara 1987, s.619- 621.
- 192) İNAN, Abdülkadir, “Ulus Terimi Üzerine”, Makaleler ve İncelemeler, TTK. Yay., Ankara 1987, s.622-624.
- 193) GÜLENSOY, Tuncer, “Romencedeki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar”, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. I, S. 1, 1987, s. 9-31.
- 194) SERTKAYA, Osman, Fikri, “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki), TDAY-Belleten, 1987, s. 265-280.
- 195) HACIEMİNOĞLU, Necmettin, “Üze/Öze Meselesi”, Türk Kültürü Araştırmaları, C. XXV, S. 2, 1987, s. 5-15.
- 196) EREN, Hasan, “Keşişleme”, Türk Dili, S. 424, Nisan 1987, s. 193-198.
- 197) EREN, Hasan, “Balkan Adının Kökeni”, Türk Dili, S. 429, Eylül 1987, s. 113-124.
- 198) ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, “Akala Sözcüğü Üzerine”, Çağdaş Türk Dili, C. I, S. 10, 1988, s. 493-494.
- 199) EREN, Hasan, “Mırın Kırın Etmek”, Türk Dili, S. 439, Temmuz 1988, s. 25-28.
- 200) GÜNGÖR, Harun, “Acari Kelimesi Üzerine”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 57, 1988, s. 187-189.
- 201) CANPOLAT, Mustafa, “Oht=Zaman Sözcüğü Üzerine”, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XXXII, S. 1-2, 1988, s. 177-183.

2.2. Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları

Ahmet Cevat Emre'nin “Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları” (Cevat, 1934) başlığı altındaki yazıları kronolojik açıdan bakıldığında Türkiye'deki erken yapmış etimolojik çalışmalar arasında olduğundan önemlidir. Ahmet Cevat “Dil Yazıları” (1934) adlı dergide birtakım sözcüklerin etimolojilerine değinmiştir. Çalışmasında yazarın Kaşgarlı'nın Divan'ına, Radloff'un sözlüğüne ve Çağatayca sözlüklere başvurduğu anlaşılmaktadır. Yazarın incelemeleri 61 sayfadan oluşmaktadır. A. C. Emre'nin “Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları” adlı çalışmasının ana başlıkları şöyledir:

2.2.1. Önümüze Çıkan Yeni Meseleler

Yazar bu kısımda giriş yapmakta ve etimolojik incelemelerin gerekli olduğunun altını çizmektedir. Emre “Dilimizi üzerine yürütülen türlü türlü değiştirmeler önümüze günden güne, aydan aya yeni hakikatler çıkartıyor; bunları gördükçe yapılacak işlerin genişliğini ve hudutlarını daha iyi tayin edebiliyoruz.” diyerek çalışmasının ana gerekçesini başta vermektedir. Yazar, Türkçeyi Osmanlıcanın melezliğinden ve kısırlığından kurtarmak adına dilbilgisi kollarının tümünün sözcük türetme yollarına ve öz Türkçeleşme yoluna gittiğini vurgulayarak Türkçenin kendi kaynağından türetme olanağının etimolojiden geçtiğine işaret etmektedir ve bu yolda araştırmaların yapılmakta olduğunu söylerken zamanındaki sözlüklerin de pek tatmin edici olmadığını “Lügatlerimizin en yetizleri (mükemmelleri) bile türeme (müştak) sözlerimizin pek azı üzerine oranlamalar (tahminler) yürütebilmişlerdir. Bu bilmeceleler çözülmedikçe dilimizin yapılışındaki kudretleri hakkiyle tanıyamazdık. Kendiliğinden gramerin etimolojiye ihtiyacı aşikâr oldu.” sözleriyle anlatmaktadır.

A. C. Emre, bu kısımda “yaprak” sözcüğünü ele alarak etimolojik açıdan incelemektedir. Pavet de Courteille ve Radloff sözlüklerinden yararlanan yazar, Çağatay, Uygur, Kazak, Kırgız ve Tatar diyalektlerinden karşılaştırmalı örnekler de sunmaktadır.

Yazar, incelemesinde “yaprak” sözcüğünü ve onun değişik diyalektlerdeki aynı kökten türeyen varyantlarını vererek yaptığı incelemesinin gerekçesini kendisi şu sözlerle açıklamıştır: “Artık bizimle beraber okuyucularımız da kabul ederler ki dilimizin bütün teşekkül, vasıta ve kudretlerini bu gibi uzun ve güç değiştirmelerle meydana çıkarmadıkça dilde muhtaç olduğumuz inklabî yaratıcılığı temin edemeyiz. Gene bizimle beraber okuyucularımız da kabul ederler ki derleme ve tarama hareketleriyle beraber bu etimolojik değiştirmelerin de yürütölüp bitirilmesi lazımdır... Bundan dolayı en acil bir surette, dilimizin öbür Türk lehçeleriyle olan münasebetlerini metodik surette yürütülecek çalışmalarla meydana koyacak eserler yaratmak lüzumu âşikârdır.”(Emre, 1934: 9) A. C. Emre’nin sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Cumhuriyet’in henüz kurulduğu o yıllarda, bir özleşme devinimi çabası görölmektedir. Yazar, bunun etimolojik çalışmalarla mümkün olabileceğini

söylemektedir. Dolayısıyla yazarın bu incelemesi, o yıllarda yalnızca bilimsel anlamda etimolojik bir inceleme olarak değil; aynı zamanda özleşme devinimini destekleyen bir girişim çabası olarak değerlendirilmelidir ve bu açıdan bakıldığında çalışmanın tarihsel değerinin büyük olduğu söylenebilir.

2.2.2. Lehçelerin ve Dillerin Sarmaşıklığı, Etimologiden Alabileceğimiz Kazançlar

Yazar bu başlık altında, daha önce söz ettiği Türkçenin kendi kaynağından türetme olanağının etimolojiden geçtiği savını güçlendirmek amacıyla. Bunun için de burada Türkiye Türkçesini diğer Türk diyalektleri ile karşılaştırarak birtakım etimolojik incelemeler yapmıştır. Bu bölümde özellikle “karar” sözcüğünün üzerinde duran yazar, Arapça kökenli olarak bilinen bu sözcüğün Türkçe olduğunu ileri sürmektedir. Emre, bunu söylerken de Rodloff’un sözlüğünde verdiği bilgiyi dayanak göstermektedir: “Karar: Arapçadır. Bununla beraber bu sözün manâca kısmen Türkçe ile karıştığı görülüyor; bunu Karay ile karşılaştırınız.” (Emre, 1934: 10)

Ahmet Cevat Emre, “yerleş-” ve “sebat et-” anlamıyla “karâr” sözcüğünün Arapça olduğunu ileri sürerken “müşahede ve mülâhaza neticesinde verilen nokta-i nazar manası ile ve bundan dallanan öbür manalarıyla Türkçedir.” (Emre, 1934: 10) demektedir. Bu konuda Türk Dil Kurumunun “Türkçe Sözlük”ü başta olmak üzere pek çok etimoloji sözlüğü, sözcüğün bu anlamıyla da Arapça olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Emre’nin bu görüşü oldukça dikkat çekicidir.

Yazara göre etimolojik araştırmalardan ve çalışmalardan edinilebilecek büyük kazançlardan biri de, daha önceki sözlük yazarları tarafından yabancı olarak damgalanan bazı Türkçe sözcükleri ayıklamaktır. Emre, Türkçede böyle sözcüklerin yüzlerce olduğunu belirtmektedir (Emre, 1934: 11). Yazar burada “yaka”, “yakış-”, “karış”, “el”, “karşı”, “palaz”, “çakır/çakal/zağar”, “kaygu”, “kazan” ve “yavan/yava/yavaş” sözcüklerini de ele almıştır.

Ahmet Cevat, Türk diyalektlerinin görülen bu sarmaşıklığını etimolojik deşıştirmelerle çözümlenmekten edinilebilecek kazançları dört maddede sıralamıştır:

- 1) Sözlüklerde araştırılmadan Arapça ve Farsça olarak verilen bazı sözcüklerin etimolojileri verilerek, onlara milli bir kimlik kazandırmak.
- 2) Çeşitli Türk diyalektleriyle Türkiye Türkçesi arasındaki ortak kökleri ortaya çıkararak Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve diğer Türk diyalektleriyle Türkiye Türkçesindeki sözcükleri ulusal dil bilinci başlığı altında kümelemek.
- 3) Bu araştırmalarda biçimbilim karşılaştırmalarını da içine alarak, Türkçeye yeni biçimler vermeyi kolaylaştırmak.
- 4) A. C. Emre'nin "Büyük Şef" dediği M. K. Atatürk'ün ileri sürmüş olduğu teoriyi (en eski Türkçenin Avrupa dillerinden birçoğuna, belki de Amerika dillerinden bazısına ve daha başka dillere kaynaklık ettiği davasını) ispat etmenin de ancak etimolojik araştırmalarla mümkün kılmak

2.2.3. Dilin Gizilleri

Yazar burada "karga" sözcüğünü ele alarak aynı kökten oluştuğunu düşündüğü birtakım hayvan isimlerini diğer diyalektlerden örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu yolla da ortak kök bulmaya çalışan Emre, ele aldığı hayvan isimleri için şöyle bir açıklama getirmektedir: " 'Kar' ve fonetik varyantları olan 'kur' ve 'kır' ile başlayan sözler arasında hayvan ve hayat münasebetleri anlatılan müştakları aradık; şu şaşırtıcı, göze çarpıcı nicelikleri aldık:." (Emre, 1934: 14)

Yazar bu bölümde okuyuculara sunduğu örneklerle ve yaptığı açıklamalarla dilin en gizli kalan yerlerine nüfuz için yeni bir metot bulunduğunu dile getirmektedir. Bulduğu metodu ise şöyle açıklamaktadır: "Bu metot mefhum aileleri ile muayyen ses gruplarının müştakları arasında sabit bir mutabakatın mevcudiyetini meydana

koymaktan ibarettir.” (Emre, 1934: 16) Yazar bu yazısında izlediği metodun, önceki yazılarında izlediği metottan farklı olduğunu da önemle belirtmektedir.

2.2.4. Düzeltilecek Yanlış Nazariyelerden, Türkçede Köklerin Değişmezliği Efsanesi

Ahmet Cevat buradaki başlıkta Türkçede köklerin değişmezliği ilkesine karşı çıkmaktadır ve tüm dillerde köklerin gerek ünlülerinin, gerekse ünsüzlerinin değişebileceğini savunmaktadır. Yazar, Türkçede kökte değişmezlik ilkesinin olmadığı yönündeki görüşünü desteklemek amacıyla “su” örneğini vermektedir:

Sıvık = Su gibi olan şey, mayı

Sıva = Bir şeyin yüzüne sürülen sıvı şey; sıvamak

Savak = Suyun taksim olduğu yer

Savun = İçki ve içkili dernek

Islak, ıslanmış, ıslat- vb.

Türkçede köklerin etimolojik çalışmalarda ek-kök ayrımlarında ve sözcüklerin çekimlerinde değişebileceğini söyleyen A. C. Emre, etimolojide meydana gelen değişimin kökün sesli ve sessizlerinde; çekimde ise yalnızca son seslerinde olacağını söylemektedir. Yazar, su örneği yanında değişik Türk diyalektlerinden pek çok örnek de sunmuştur.

2.2.5. Köklerin Değişikliğine Dair I

A. C. Emre, bu kısımda bir önceki yazısına gelen eleştirilere yanıt vermektedir. Bir önceki yazısı olan “Türkçede köklerin değişmezliği efsanesi” eleştirildiğinden, bu kısımda eleştirilen sözcükler ele alınarak teker teker açıklanmıştır. **Köklerin değişikliğine dair II ve Köklerin değişikliğine dair III** başlıkları altında da aynı biçimde eleştirilere yanıt verilmekte ve yazar etimolojik tartışmalarda bulunmaktadır. Bu tartışmalarında A. Cevat Emre'nin özellikle vurgulamaya çalıştığı tutum şudur: “Millî davamız büyüktür. İspatına çalışmak

isteyenler mutlaka hakikî ilmin gittiği yollardan gitmeyi öğrenmelidir. Hiç olmazsa bu yoldan gitmeye çalışanları – takdir etmeseler bile – kınamaktan da çekinmelidir.” (s. 28)

A. C. Emre'nin “millî dava” olarak nitelediği şey, Türkçenin eskiliği ile birçok dile kaynaklık ettiği için. Emre bu kaynaklık etme çapının çok geniş olduğunu; bunun bir gün yalnızca Hint-Avrupa oymağına değil, tüm Sami dillerine kaynaklık ettiğinin bilim dünyası önünde ispatlanacağı görüşünü dile getirmektedir.

2.2.6. Tasriflik Nedir?

A. C. Emre bu yazısında dillerin neden tek heceli, bitişken ve çekimli biçimde tasrif edildiğini; Türkçenin neden iltisakî (bitişken), İngilizcenin ve Farsçanın neden tasrifi (çekimli) olduğunu sorgulamaktadır. Yazar bunu düşünen, sorgulayan ve mantıklı yanıtlar verenlerin az sayıda olduğunu vurgulamaktadır. A. C. Emre'nin bu yazıdaki tezi, ona göre Batı'nın bilim dünyasında çoktan beri değerini yitirmiş bu sınıflamanın, Türklerde hala bir öğreti olarak hâkimiyetini sürdürdüğü ve bu yüzden Türkçenin diğer dillerle olan akrabalık ilişkilerini araştırmada da hataların yapıldığı ve ilerleme kaydedilemediğidir.

Yazar burada tasrifliğin ne olduğunu ve onun temeli olduğunu söylediği flexion'un (bükümün) ne olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Emre, o zamana dek bilinen tasrif sözcüğünün akıllarda uyandırdığı sanının Arap tasrifinin modeli olduğunu söylemekte ve bunun eksikliğinden söz ederek tasrifliğin yeniden tanımlanmaktadır.

2.2.7. Türkçede Flexion

A. C. Emre “flexion” (büküm) teriminin ne anlama geldiğini tanımladıktan sonra ele aldığı Grekçe, Fransızca ve Türkçe tümcelerle karşılaştırmalı örnekler vermektedir. Yazar bu yazısında Türkçenin çok ilerlemiş bir flexion sahibi olduğunu, Hint-Avrupa dillerinde bile bitişkenlik anlamına gelen, “eklerin sıralanması” olayına tanık olunacağını kolaylıkla söylenebileceği ve böylelikle Türkçenin Hint-Avrupa

dilleri ile akraba olmasına engel olabilecek biçimbilimsel bir durum olmadığını söylemektedir. Emre, karşıt tezini şu sözlerle özetlemektedir: “İşte bizim antitezin birinci maksadı, bizde doktrin olarak devam eden yanlış tasnifin yaratmış olduğu zihniyeti yıkmaktır. Bu birinci amaca erişildikten sonra akrabalık münasebetlerini ve Türkçenin Hint-Avrupa ve Sami diller oymaklarına göre oynadığı rolü meydana koymak erimlerine doğru yürünecektir; bu yoldan büyük milli davaya Türkçenin bütün bu dillere kaynaklık ettiği davasına erişilecektir.” (Emre,1934: 38)

Yazar, Türkçenin de büküm sahibi bir dil olduğuna yönelik tezine karşı olan Batılı bilim adamlarıyla ilgili olarak birtakım yargılarda bulunmaktadır: “Garp alimlerinden hiçbiri bu tezi alıp ispatına çalışmamıştır: ve onlardan böyle bir hizmeti umarsak daha çok zaman beklemeliyiz. Çünkü onların en klâsikleri açıktan açığa tarhî münasebetlerin ispatı için çalışmadıklarını söylüyorlar ve sırası düştükçe Hint-Avrupa dilinin flexionunu göklere çıkartırlar, Türkçeyi ise donmuş, esneklikten yumuşaklıktan mahrum bir dil olarak göstermekten boş durmuyorlar.”(Emre,1934:39)

Bu yazıdan, A. C. Emre'nin “millî dava” olarak nitelediği tezin ispatı için çalıştığı açıkça görülebilir.

Yazarın diğer yazı başlıkları şöyledir:

- Kök değişirliğinin manası ve büyük ehemmiyeti/ Dillerin zuhur ve inkişafı
- Yabancı sözcükler; bir kaynaklı sözcükler
- Yabancı sözcükler; bir kaynaklı sözcükler II
- Bir dilin fonetiğinde türeli değişimler ve serpmeye değişimler
- Fonetik bağlar/ Türkçe ile Hint-Avrupa dilleri arasında
- Nisbet “y”sinin ne idiği
- Yeni nisbet şekilleri

A. C. Emre'nin “Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları” başlığı altındaki yazıları Türkiye’de yapılmış erken çalışmalardan bir olduğu için önemlidir. Etimolojik çözümlenmelerle edinilebilecek kazançları sıraladığı dört maddede, yazarın Türkçenin sadeleşme süreci içinde bulunma eğiliminin olduğunu açıkça

görebiliriz. Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki A. C. Emre, yaptığı çalışmada birtakım karşılaştırmalı örnekler vererek bilimsel bir tutum içinde bulursa da amacının kendisinin de söylediği gibi “millî dava” olarak nitelediği tezin ispatıdır.

A. C. Emre'nin bu çalışmasının yanında “Etimolojik Lügatimize Hazırlık Etütleri” (Türk Dili 1-2, 1939) ve Ahmet Caferoğlu'nun “Etimolojik Araştırma Denemeleri” (TDAY I-II, 1957) adlı çalışmaları Türk dilinin etimolojik sözlüğünün hazırlanmasına giriş yapan çalışmalardır.

2.3. Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü

1969'da TDK'nin toplanan XII. Kurultayının onayı üzerine hazırlığına giriştiği “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü” adlı çalışma; Agâh Sırrı Levend, Agop Dilaçar ve Cem Dilçin'in öncülüğünde 1972'de küçük bir örnekle yayımlanmıştır.

Agâh Sırrı Levend tarafından amacı, planı ve çalışma programı 1971'de Türk Dili dergisinde yayımlanan (Levend, 1971) bu eserin öncelikle bir etimolojik sözlük olmadığı belirtilmelidir. Fakat Türkçe üzerine yazılmış bir etimolojik sözlük olmamasına karşın, Türkiye'de tarihsel bir sözlük çalışması anlamında bir ilk olması ve sözlüğün Türkiye Türkçesindeki birtakım sözcüklerin etimolojik açıklamalarına da yer vermesi bakımından, bu sözlük, Türkiye'deki etimolojik çalışmalara katkısı olduğu için etimolojik anlamda önem taşımaktadır.

Kronolojik olarak bakıldığında Türkiye sınırları içinde Türkçenin henüz bir etimolojik sözlüğünün yazılmamış olması bu eserin değerini biraz daha arttırmıştır. Türk dili üzerinde yapılan etimolojik çalışmalar Türkiye dışında (Avrupalı ve Rus Türkologlar tarafından yapılan araştırmalarla) daha erken başladığı için, “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nün yayımlandığı 1972 yılında zaten Türk dili üzerine yazılmış Sir G. Clauson'un “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” (1972) ve Martti Räsänen'in “Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen” (1969) gibi etimolojik sözlükleri mevcuttur ve eserde bu etimolojik sözlüklerden de yararlanılmıştır.

Bu sözlüğün yazımında üç örnek söz konusudur: Fransızca “littre”, Almanca “Deutsch Wörterbuch ve İngilizce The Oxford English Dictionary”. Türkiye’de de o yıllarda gerekli olan sözlük, Türk dilinin filolojik ve etimolojik tarihsel bir sözlüğüdür. Dolayısıyla sözlüğün biraz da bu amaçla yazıldığını söyleyebiliriz. Ağâh Sırrı Levend “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nün yazılış amacını şöyle vermiştir:

a) “Sözlüğün amacı: Bir kelime ne zaman, nasıl, hangi biçimde ve hangi anlamda dile girmiştir? O zamandan beri biçim ve anlam bakımından ne gibi değişiklikler geçirmiştir? Dildeki kelimelerden hangileri bırakılıp unutulmuştur, hangileri yaşamaktadır. Hangi tarihlerde ne gibi yeni anlamlar kazanmıştır? Bunları, türlü tarihlerde kaleme alınmış metinlerden seçilen bir dizi örnekle belirtmektir.

b) Tarihsel sözlük, böylece kaynaklara ve belgelere dayanmış olacaktır.

c) Has isimler alınmayacaktır.

ç) Dilde kullanılan bütün kelimelerle birlikte, metinlerde geçen bilim, teknik ve sanat terimleri yer alacaktır.

d) Her esas kelimeye – eğer anlam ayrılığı yoksa- sözlükte yalnız bir kez yer verilecektir.

e) Bir kelimenin birçok anlamı vardır. Metindeki cümlede o kelime hangi anlamda geçiyorsa ancak o anlam alınacak, karışıklığa meydan vermemek için başka anlamları yazılamayacaktır.

f) Kelimelerin anlamları açıklanırken, eğer açıklamada yardımı olacaksa, Osmanlıca karşılıkları da gösterilmelidir.

g) Asılları gelenek ve göreneğe bağlı olan kelimelerde, bunlar açıklanacaktır.

h) Eski metinlerde sık sık geçen, hepsi de birer efsaneye bağlı bulunan kelime ve deyimlerde bu efsaneler açıklanacaktır.

i) Tamlamalar özel bir anlam taşıyorsa, mecazî bir deyim olarak kullanılmışsa, alınıp açıklanacaktır. Bu tamlamalarda geçen kelimeler ancak başka cümlelerde yalnız olarak geçince alınacaktır.

j) Kelimelerin sözlükteki alfabetik yeri bugünkü kullanılış biçimidir.

k) Kelimelerin söylenişinde vurgular gösterilmelidir.

l) Tarihsel sözlük hazırlanırken elde bulunan klasik sözlükler göz önünde bulundurulmalıdır.” (Levend, TD c. XXIV, sayı 236, Mayıs 1971)

Sözlük için hazırlıklara başlamadan önce çalışmaya bir sınırlama getirilmiştir. Sınırlama ise şöyle olmuştur: Çalışmada Türk dilinin genel olarak ele alınması yerine, yalnızca Türkiye Türkçesinin tarihsel söz varlığının araştırılması söz konusu olacaktır. Dolayısıyla yönetim kurulunun da son aldığı karara göre, bu şekilde bir taslak hazırlanmış ve Anadolu Türkçesinin XIII. ve XV. yüzyıllar arasındaki devresi ele alınmıştır. Buna ek olarak sonraki kuşakların da eksikleri gidermesi ve XV. yüzyıldan sonraki devirleri de –belki de parça parça- ele alması ve yine bu şekilde sözlüğü tamamlaması düşünülmüştür. Tüm bunlara karşın sözlük ne yazık ki bu basımıyla kalmıştır.

Sözlükte sözcüklerin sırası şöyle verilmiştir:

1) Sözcük: Öncelikle sözcüğün kendisi verilmiştir. Sözcüğün yazılışı, söylenişi, dilbilgisine göre cinsi verilmiştir. Ayrıca sözcüğün arkaik metinlerdeki biçimi de olduğu gibi verilmiştir.

2) Etimolojisi: Eseri hazırlayan uzmanların, sözlükteki sözcüklerin farklı diyalektlerdeki biçimlerine de yer vermeye çalışmaları –ve dolayısıyla köklerine işaret etmiş olmaları- bu eseri bizim incelememize dahil etmemizi sağlamıştır. Her ne kadar özellikle etimolojik bir sözlük olarak hazırlanmasa da, sözlükte gerekli görüldükçe terimlerin etimolojilerine yer verilmesi ve edebî metinlerle bu

sözcüklerin örneklendirmesi Türkiye’deki etimolojik çalışmalar konusunda atılmış önemli adımlardan biridir. Fakat sözlükte etimolojik açıklamalarda çok ileriye gidilmemiş, bilinmeyen ya da şüpheli olan sözcüklerle ilgili kesin yargılarda bulunulmamıştır. Sözcüklerin diyalektlerdeki biçimleri ve etimolojileri verilirken transkripsiyon alfabesinde bulunmayan kimi harfler kullanılmıştır. Bu harfler ve fonetik değerleri şöyledir: : yumuşak damak n’si, : sızıcı ց, : r-z arası değerde olan r, : sızıcı d, : kapalı e, : uzun e.

“**YUMAK** يومق T. F. (Az., Çağ., Krhn., Uyg. yu-)

(-i) Yıkamak. **XIII.** Çün diler Yūsuf ki kendözin yuya (يويا) Bir balık gelür metris olur şuya (ŞH-YZ, 21); **XIV.** Başın yudı (بودی) bağladı/Gözlerin sürmeledi (HA-YZ, 7a). **XX.** → DS”

Şekil 2. 1. Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “Yumak” maddesi, (Levend, 1972: 32)

3) Morfolojisi: Sözlükte bazı metinler XIII. ve XV. yüzyıllarda istinsah edildikleri halde, bu metinlerde Eski Anadolu Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliklerine uymayan şekillere rastlanmaktadır. Bunlar da metnin imlâsına bağlı kalınmak düşüncesiyle olduğu gibi verilmiştir. Ayrıca bazı sözcüklerin yapısal anlamda ek – kök çalışmaları da yapılmıştır. Dolayısıyla bazı türemiş sözcüklerin çoğunlukla yapım ekleri ayrılmış ve gösterilmiştir

“**İSTEMEK** استمك ‘ استمك ‘ ايستمك T.f. (Az. İste-; Trkm. İzle-; Çağ. iste-; Krhn. İste-, irte-; Uyg. iste-, izde- < iz + de, ir + te- = izlemek, aramak)”(s.25)

“**ARDAŞ** قرداش ‘ قرداش T. İ. [قرداش قرداش] (Az., Trkm., Çağ., Krhn., Uyg. arındaş < arın + daş)” (s.27)

“**UŞANMA (I)** قوشانمق ‘ قوشانمق T. F. (Çağ. urşa-; Krhn. urşa-, urşan-; Uyg. urşan- < ur = uşak, kemer)

(-e)Kendi beline (uşak, kılıç gibi şeyler) bağlamak. **XIII.** Balta aluban alanın uşadur/uşağın işer Yūsuf uşanur (قوشنور) (ŞH-YZ, 20); **XV.** uşandı (قوشاندى) din ılıcın bele Osmān (Pz-TAO, 4).” (s.28)

Şekil 2. 2. “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “İstemek”, “ardaş”, “uşanmaq” maddesi, (Levend, 1972: 31)

4) Semantiği: Sözcüklerin sözlükteki anlamlarından başka, varsa yan ve özel anlamları da gösterilmiştir. Sözcüğün ilk anlamı başa alınarak sonradan kazandıkları anlamlar sıralanmıştır. Bazı sözcüklerde ise günümüz anlamlarının verilmemiş olması, sözlük kapsamının XIII. ve XV. yüzyıllardaki metinlerin ele alınması ile sınırlandırılmış olmasına bağlanabilir. Örneğin “yavuz” sözcüğü sözlükte şöyle verilmiştir. (bkz. şekil Yavuz)

“YAVIZ → YAVUZ

YAVUZ يوز ‘ ياوز T.s.[yavuz ياوز] (Az., Çağ. Yavuz; Krhn. yafuz, yavuz; Uyg. yabız, yavaz, yavız; Ktü. yabız)

Kötü, fena. **XIII.** Kim ölürse bugün diri ola/ Ol kim ölmez yarın yavuz (يوز) ola (SV-İ, 116b), İtdi yâ Yūsuf Ten̄ gri’den bil bu işi / Kardaşlaruñ kılmaya yavuz (ياوز) işi. (ŞH-YZ, 9); XIV. Dönüben eve gele/Bir yavız (ياوز) ad dağını (HA-YZ, 4b).” (s. 31)

Şekil 2. 3. “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nden “Yavuz” maddesi, (Levend, 1972: 31)

Burada sözcüğün diğer diyalektlerdeki anlamları ve XIII. yüzyıldaki kullanım örnekleri de verilmiştir. Fakat bu sözcüğün günümüzde kullanılan “güçlü”, “çetin”; “iyi” , “güzel” gibi anlamları verilmemiştir. TDK Türkçe Sözlük’te, sözcük ilk anlamıyla bugün şöyle verilmektedir:

“yavuz: sf. 1. Güçlü, çetin. 2. İyi, gülbüz, güzel. 3. esk. Kötü, fena.” (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, “yavuz” maddesi)

Doğan Aksan, “Anlambilim” adlı kitabında “Anlam İyileşmesi” başlığı altında incelediği bu sözcük için şöyle demiştir: “Eski Türkçede, daha VIII. yüzyılda ‘yabız’ biçiminde ve ‘fena’, ‘kötü’, ‘perişan’, anlamlarında geçen bugünkü ‘yavuz’, XV., XVI. yüzyıllara kadar bu anlamlarını korumuş, daha sonra ‘iyi’, ‘güzel’, ‘güçlü’, ‘çetin’ anlamlarına gelmeye başlamıştır.” (Aksan, 2006: 136)

Doğan Aksan’ın da belirttiği gibi sözcük XVI. yüzyıla dek anlamını korumuş ve daha sonra anlam değişimine uğramıştır. “Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü”nde yapılan sınırlama içinde (XIII. ve XV. yy.) “yavuz” sözcüğüne günümüzdeki anlamda yer verilmemiş olması bu bağlamda normaldir.

5) Örnekler: Metinlerden taranan sözcüklerin geçtiği tümceler, kronolojik sıraya göre olduğu gibi alınarak metinlerin ve yazarların adları, metinlerin yaprak numarası ve tümcelerın geçtiği satır sayısı ve metnin hangi tarihte yazıldığı gösterilmiştir.

"Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü" TDK tarafından 1972'de çıkarılmış bir örnektir. Bunun genişletilmesi ve zenginleştirilmesi düşünülse de sözlük bu basımıyla kalmıştır. Sözlüğün bu örnek basımı 35 sayfadan oluşmaktadır. XIII. ve XV. yüzyıllarda kaleme alınmış yapıtların en önemlilerinden 60 kadarı seçilmiş ve bunların taranmasıyla sözlüğün yazımı için ilk adım atılmıştır. Sözlüğün yazım aşamasında, kurum uzmanları tarama fişleri üzerinde gerekli görülen noktalarda tarayıcılara yazılı birtakım açıklamalar göndermiş ve kurum uzmanlarıyla fişleri tarayan uzmanlar arasında birlik sağlanmıştır. Fişleri ilk gelen 18 yapıttan seçilen 95 sözcük ile 10 ek işlenerek bu küçük örnek meydana getirilmiştir.

5. sayfada "Sözlüğün Düzenlenmesinde ve Sözcüklerin Açıklanmasında Tutulan Yollar" başlığında 33 madde ile sözlükte temel alınan esaslar ve yöntemler verilmiştir. 7. sayfada örnekte geçen yapıtların kısaltmalarına yer verilmiştir. Sözlük, taranan kaynaklar açısından bir hayli zengindir.

2.4. İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler

Etimolojik sözlükler dışında yayımlanan kitaplara bakıldığında Şinasi Tekin'in 2001'de yayımladığı "İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler" adlı eseri görülür. 320 sayfalık eser, 15 ayrı denemeden oluşmaktadır. Bilimsel yaklaşımların esas alındığı eser, üslup yönünden deneme tarzında kaleme alınmıştır. Etimolojik açıdan sözcükleri derinlemesine inceleyen Tekin, eserinde Türkoloji dünyasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

2.5. Büyük Argo Sözlüğü

Hulki Aktunç'un ilk baskısını 1990'da, ikinci baskısını 1998 yılında ve son baskısını ise 2002 yılında yaptığı "Büyük Argo Sözlüğü", niteliği açısından dikkat çekicidir. Sözlüğün "Ana Kaynaklar" kısmı dışında, 401 sayfadan oluşmuş bir argo sözlüğü olduğu görülür. Aktunç, eserin nitelikleri kısmında, sözlüğün aynı zamanda etimolojik bir sözlük olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir: "Etimoloji vermek/vermemek benim için önemli bir ikilemdi. Önce, her sözcüğün etimolojisini vermeyeceksem, hiç girmeyeyim bu işe, diye düşünmüştüm. Ancak, üstesinden gelebileceklerimin sayısı arttıkça cesaretim de arttı. Yine de eksiklerim var. Hem de çok (Etimoloji, bazı durumlarda yalnızca sözcüğün –alfabetik olarak- geçtiği ilk maddede verilmiştir.). İki avuntum var: Birincisi, etimolojik nitelikteki ilk argo sözlüğümüze girişmiş olmak; ikincisi de, sözlüğün ileriki basımlarında birçok eksiği gidereme umudu." (Aktunç, 2002: 21). Eser incelendiğinde, yazarın 'etimoloji vermek' sözüyle, ele aldığı sözcüğün köken olarak hangi dile ait olduğunu belirtmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Oysa etimolojik incelemeler, sözcüğün yalnızca hangi dile ait olduğunu göstermez. Bunun dışında sözcüğün köklerini ve eklerini, derinlemesine, bilimsel bir yaklaşımla ele alır. Bu bağlamda bakıldığında yazarın argo sözlüğünün kısmen etimolojik özellikler gösterdiği söylenebilir de eserin geneli için etimolojik bir sözlük olduğu kesinlikle söylenemez. Çünkü eserde, etimolojik incelemeler çok az yapıldığı gibi yeterli de değildir. Sözlüğün "Arpacılık" maddesinde şöyle bir açıklama yer almaktadır: "ARPACILIK i. (yun. Arpaksi'den arpacı; türk. e.) Arpacı'nın (bk. ARPACI) işi." (Aktunç, 2002; 43) Maddede görüldüğü üzere, eserde yapılan etimolojik incelemeler bu ve buna benzer biçimdedir. Bazı maddelerde sözcüğün yalnızca hangi dilden geldiği verilmiştir, bazı maddelerde ise Arapça olan sözcüklerin mastarları verilerek sözcüğün ne şekilde büküm aldığına dikkat çekilmiştir. (bk. ÂTIF BABA maddesi)

2.6. Kelimebaz I / II

2009-2010 yıllarında Sevan Nişanyan'ın "Kelimebaz I" ve "Kelimebaz II" olmak üzere iki kitabı yayımlanmıştır. Bu kitaplar yazarın Taraf gazetesindeki "Kelimebaz" köşesinde yayımlanan etimoloji yazılarının derlenmesinden oluşmaktadır.

Kelimebaz I'in girişinde, bir paragraflık kısa bir not bulunmaktadır. Notta, "Bu kitap Sevan Nişanyan'ın Taraf gazetesindeki Kelimebaz köşesinde 29 Ekim 2008 – 28 Nisan 2009 tarihleri arasında yayımlanan makalelerini içermektedir." biçiminde bir ibare bulunmaktadır. Bu ibarede geçen "makale" adlandırması doğru değildir. Yazılan kitaplar, sözcüklerin etimolojilerine yer veren denemelerden oluşmaktadır. "Makale" ve "deneme", birbirinden farklı yazı türleridir.

Dil yönünden bakıldığında "Kelimebaz I" ve "Kelimebaz II" olmak üzere her iki kitapta da, alaycı ifadeler ve Nişanyan'ın ideolojik görüşleri doğrultusunda son derece öznel bir üslup görülmektedir.⁶⁸ Bununla birlikte, Nişanyan'ın incelemelerinin bilimsel titizlikle yapıldığı söylenemez.⁶⁹

167 sözcüğün ele alındığı birinci kitap, 404 sayfadan; 176 sözcüğün ele alındığı ikinci kitap ise 396 sayfadan oluşmaktadır.

Sevan Nişanyan'ın son baskısını 2009'da yaptığı etimolojik sözlüğü, "Türk Diliyle İlgili Türkiye'de Yayımlanan Etimolojik Sözlükler" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁶⁸ Nişanyan'ın "Kelimebaz I" ve "Kelimebaz II" adlı kitaplarında kullandığı dil, bilimsel yazılarda kullanılan dilden uzaktır. Yer yer alaycı ifadelerin yer aldığı yazılarında Nişanyan, öznel bir dil kullanmaktadır. Örneğin "Jilet" başlıklı yazısındaki şu ifadeler, Nişanyan'ın alaycı üslubuna açık örneklerden biri olarak verilebilir: "Markadan türetilen isimlerin en ünlüsü tabii jilet. Rahmetli King Camp Gilette Şikago'da tıraş bıçağı fabrikasını kurarken, delikanlılıkla özdeşleşmiş bir kavramı Türk kültürüne armağan edeceğini nereden bilsin? 'Arkadaş, semtime alçakları uğratma sakın / Ben bağrıma jilet attım kanımın akması yakın.'" (Nişanyan, 2009: 35). Kullanılan ifadelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklal marşı ile ilgili olması tesadüf değildir. Bir başka örnek, Nişanyan'ın "Karaköy" başlıklı yazısından verilebilir: "Refik Halit'in soyadı oradan değil herhalde, Kesin esprili bir zatmış, soyadı kanunu ile dalga geçmek için, tersinden okunsun diye seçmiş diye anlatılır." (Nişanyan, 2009: 57). Bu sözlerin ardından başka bir örnek olarak Nişanyan'ın eski Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt ile ilgili söylemleri verilebilir: "...Kakafoni ise uyumsuz seslerden çıkan kulak tırmalayıcı gürültü. Türkçesi velvele yahut şamata. Yaşar Bey geçen sene kralken güzide Türk basınını 'kakafoni' yapmakla suçlamıştı, hatırlarsınız." (Nişanyan; 2009: 67). Nişanyan'ın siyasi görüşlerini yansıttığı yazılarından, "Asimile" başlıklı yazısını da örnek vermek gerekir: "T.C. rejiminin asimilasyon politikasında rahatsız edici olan şey başka. Bunlar politik anlamda çok sofistike olmadıkları için, asimile etmek istediği vatandaşa direktman hakaret ediyor. Senin kültürün yok (çünkü ben yok sayıyorum), dilin yok (çünkü ben bilmiyorum), tarihin yok (okulda öğretmediler), sen hayvansın, gel devletin şefkat kucağına otur; üç kuşak boyu arıza çıkarmaz itaat edersen seni belki kabul ederiz diyor. E bazı insanlar büsbütün onursuz değil. Bu şartlarda asimile edilmeyi kabul etmiyorlar. Ne oluyor? Hadi bakalım bölücü, ırkçı, terörist, falan filan." (Nişanyan, 2002: 82). Bu örneklerden görülebileceği üzere, aydınlatıcı etimolojik araştırmaları dışında, Nişanyan'ın kendi ideolojik ve siyasi görüşlerini de yazılarına yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

⁶⁹ Nişanyan'ın bilimsel bir metot kullanmadığı inceleme yazılarında, yaptığı hatalardan dolayı okurlarından aldığı bazı tepkilerden sonra birtakım düzeltmeleri de olmuştur. (bkz. Nişanyan, 2009: 32, 78).

2.7. Her Sözcüğün Bir Öyküsü Vardır

Önder Şenyapılı'nın 2009 tarihli iki ciltten oluşan "Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var - 1" ve "Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var - 2" adlı kitapları, ele alınan sözcüklerin etimolojilerinin verildiği yayınlar arasında yer almaktadır.

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünden ve Pennsylvania Üniversitesi Bölgesel Bilimler Bölümünden yüksek lisans diplomalarına sahip olan Şenyapılı, bir süre bürokrat, daha sonra bir gazeteci olarak çalışmıştır. Şenyapılı'nın çeşitli konularda çok sayıda makalesi, köşe yazıları, araştırmaları, incelemeleri bulunmaktadır. "Her sözcüğün Bir Öyküsü Var" dışında "Ne Demek İstanbul; Bebek Niye Bebek!?", "Ne Demek Ankara; Balgat Niye Balgat!?" ve "Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?" adlı kitaplarında da etimolojik incelemeleri bulunmaktadır.

Şenyapılı'nın kitaplarındaki incelemeler, kısa denemelerden oluşmaktadır. Yazarın bu kitaplarında, dil incelemelerindeki bilimsel üslubun ağırlıkta olmadığı görülmektedir. Yazarın anlatımlarında birtakım bozukluklar, yer yer yanlış sözcük kullanımları bulunmaktadır. Örneğin, Şenyapılı'nın dil hatalarından biri şöyledir: "...Ne yazık ki geçmişte kullanılan Türkçe "cankurtaran" adı terkedilerek Türkiye'de de belirtilen amaçla kullanılan taşıtların üzerine "ambulans" yazılmış ve böylece yabancı sözcük yaygınlaşarak "cankurtaranın" unutulması sağlanmıştır." (Şenyapılı, 2009: 13). Şenyapılı'nın burada kullandığı "sağlanmıştır" yüklemi, semantik olarak ele alındığında tümcedeki bağlama uymamaktadır. Çünkü "sağla-" eylemi, Türkçede yüklem olarak olumlu içerikli tümcelerde kullanılmaktadır. Örneğin "kaza yap-" bağlam içinde olumsuz bir anlama sahipse, bu tümce "Ali'nin dikkatsizliği kaza yapmasına neden oldu." biçiminde kurulmalıdır. Yoksa "Ali'nin dikkatsizliği kaza yapmasını sağladı." biçimindeki bir tümce, sözcüğün yanlış anlamda kullanıldığını gösterir. Bu tür hatalar Türkçede son derece yaygındır. Bunun yanında yazarın "cankurtaran" bileşik adına "Türkçe" demesi de doğru değildir. Bu sözcük, "can" ve "kurtaran" isimlerinden oluşturulmuş bir bileşik sözcüktür. Yazarın burada "cankurtaran" sözcüğünün, yerleşmiş bir kültür ögesi konumunda olduğunu söylemeye çalıştığı anlaşılıyor. Fakat bilimsel incelemelerde, sözcükler sosyolojik esaslara göre değil, etimolojik esaslara dayanılarak yapılmalıdır. Bir sözcüğün bir

dile yerleşmiş ve uzun süre o dilde kullanılmış olması, o sözcüğün kökeninin o dile ait olduğunu göstermez. Bu her şeyden önce bilimsel olmaz. Yazarın “Türkçe” olarak adlandırdığı başka örnekler de vardır. Örneğin yazar, “Animasyon” başlıklı yazısında şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Türkçe karşılığı da yaygınlaştı. **Canlandırma** sözcüğü, gitgide animasyonun yerini alıyor.” (Şenyapılı, 2009: 15) Görüldüğü üzere yazarın bazı etimolojik açıklamaları, bilimsel bir çizgide değildir. Yazarın Türkçe dediği “canlandırma” sözcüğü Türkçedeki yapım ekleriyle türetilmiş; fakat Arapça kökenli bir sözcüktür. Yazar aynı şekilde “antik” sözcüğü içinde “Eskiden Türkçedeki karşılığı kadim idi.” (Şenyapılı, 2009: 16) ifadesini kullanmıştır.

Şenyapılı'nın kitabında yanlış sözcük kullanımlarına da rastlamak mümkündür. Aslında gerçek adının nereden geldiği kesin olarak bilinmeyen “Alkatraz” sözcüğünü ele alan yazar, bu başlık altında yaptığı açıklamada “penguen” ve “pelikan” sözcüklerini birbirine karıştırmıştır: “Alkatraz adasının adı penguenlerden gelmektedir. Bir kova ya da su kabının Arapçadaki karşılığı “el kadas” (al-qadus) imiş. Bu sözcükten “penguen”in Arapçadaki adı Türetilmiş “el-gatis” (Al-ghattis). Çünkü, Araplar pelikanın torba biçimindeki gagasında su taşıdığını düşünmüşler. Akdeniz gemicileri Arapçadaki bu sözcüğü Portekizceye aktarmışlar. Portekizcede “al-ghattis” > “alcat-raz”a dönüşmüş. Alcatraz adasına bu adın verilmesinin nedeni de pelikanların bu adada yuvalanmış oluşu.” (Şenyapılı, 2009: 11). Bağlama göre “penguen” yerine “pelikan”ın kullanılması gerektiği anlaşılrsa da anlatımda bir karmaşa söz konusudur.

Şenyapılı'nın kitabında öz Türkçe sözcükleri kullanmaya gayret gösterdiği dikkat çekmektedir. Yazarın “Ahtapot” başlıklı yazısındaki şu sözleri, Türkçenin özleşmesiyle ilgili görüşlerini de gözler önüne sermektedir: “Türkçe’de ahtapot yerine sekiz kollu desek olmaz mıydı? Böyle bir alışkanlığımız, yabancı kökenli sözcükleri Türkçeleştirme alışkanlığımız pek yok. Olduğu gibi alıp kullanmayı yeğliyoruz. Biraz da, marifet sayıyoruz.” (Şenyapılı, 2009: 8). Yazarın sayfa 11’deki “Alman Gümüşü” başlıklı yazısında “elde et-“ yerine, “eldele-“ sözcüğünü kullandığı görülmektedir.⁷⁰

⁷⁰ Şenyapılı'nın kullandığı sözcük, güncel TDK sitesinde “elde et-“ biçiminde geçmektedir. Sözlükte “eldele-“ biçiminde bir eylem yoktur.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere kitap, etimolojik bilgiler veren deneme yazılarından oluşmaktadır. Fakat kısa kaynakçasında bir tek etimolojik sözlük adına bile rastlanamayan bu kitap için tam anlamıyla bilimsel bir kaynak olduğu söylenemez. Yüzlerce sözcüğün ele alındığı “Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var – 1”, 326 sayfadan; “Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var - 2” ise 325 sayfadan oluşmaktadır. İlk kitabın 3 baskısı yapılmıştır. Kitap, sözcüklerin kökenlerini, nereden geldiklerini merak eden okuyuculara fikir verebilecek bir çalışmadır.

2.8. Türk Diliyle İlgili Türkiye’de Yayımlanan Etimolojik Sözlükler

2.8.1. Doğu Anadolu Osmanlıcası -Etimolojik Sözlük Denemesi-

Tuncer Gülensoy’un “Doğu Anadolu Osmanlıcası – Etimolojik Sözlük Denemesi –”(1986) adlı çalışması, genel anlamda Türk dili üzerine yazılmış etimolojik bir sözlük değildir; fakat Türkiye’de belirli bir bölge üzerinde kullanılan dile dayalı bir etimolojik sözlük denemesidir. 1985’te Elazığ’da kitabına yazdığı önsözünde, Gülensoy çalışmasının içeriğini açık bir biçimde dile getirmiştir: “Bu sözlük, Doğu Anadolu’nun Elazığ, Bingöl, Tunceli, Malatya, Siirt, Bitlis, Van, Ağrı, Kars yörelerinde konuşulan ağızlardan derlenmiş kelimelerle ‘Kürtçe-Türkçe Sözlük’ ve ‘Ferheng Kurdî û Turkî’ adlı sözlüklere alınmış Osmanlıca, Türkçe ve öteki dillerden Türkçeye geçmiş ödünç kelimelere dayanmaktadır.” (Gülensoy, 1986: 5) Sözlükte konuşulan yerel sözcükler ele alınmış, bunların yazı diline aktarımında transkripsiyonlarına dikkat edilmiş ve ele alınan sözcüğün etimolojik açıklamaları yapılmıştır.

Sözlüğün yazarı Tuncer Gülensoy, 1960 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü’ne girmiştir. Daha sonra 1963 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne geçerek bu bölümden de 1964 yılında mezun olmuştur. 1967’de Ahmet Temir’in yanında doktora çalışmasına başlamış ve 1970’te “Moğolların Gizli Tarihinde Hal Ekleri ve Cümlede Kullanılış Şekilleri” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. 1971’de askerlik hizmetini tamamlamış, 1971-1974 yılları arasında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nde

“ilmî uzman” olarak çalışmıştır. Daha sonra 1974’te Ankara Üniversitesi TDCF’de doktor asistan olarak çalışmıştır. 1976-1977 yıllarında Amerika’da yurtdışı görevlerinde bulunmuş “Texas Tech University (Lubbock -Texas)”ye misafir öğretim üyesi olarak "Archive of Turkish Oral Narrative"de Prof. Dr. Warren S. Walker ve Barbara K. Walker ile çalışmıştır. Türkiye’ye dönünce Ankara Üniversitesi DTDF’de "Eski Yazı ve Osmanlıca" ile "Moğolca" dersleri vermiştir. 1979 yılında doçent olmuş; 1989 yılında da profesörlüğe yükselmiştir. Gülensoy, “Doğu Anadolu Osmanlıcası -Etimolojik Sözlük Denemesi-” dışında da etimoloji alanında çalışmalarda bulunmuş; 1994’te “Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü” ve 2007’de “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü” adındaki çalışmalarını yayımlamıştır.

“Doğu Anadolu Osmanlıcası -Etimolojik Sözlük Denemesi-” giriş bölümünde sözlüğün hazırlanış tekniğinden söz edilmiştir. Sözlükteki birtakım sözcüklerin fonetik özellikleri üzerinde de duran Gülensoy, bunları örneklendirerek açıklamıştır. Sözlükte iddia edilen sav, Eski Türkçe ve Orta Türkçede yaşamış olan pek çok Türkçe sözcüğün fonetik değişikliklere uğrayarak günümüze kadar bölge ağızında devam etmiş olduğudur. Dolayısıyla bunların bazıları çok fazla morfolojik değişikliğe uğramıştır ve bu sözcüklerin filolojik tahlilden geçirilmeden anlaşılamayacağı düşünüldüğünden etimolojik incelemeleri yapılmıştır. Yazar sözlüğün son haline geldikten sonra da çalışmalarının devam etmekte olduğundan söz etmiştir.

Sözlüğün “Giriş” kısmında Eski Türkçe ve Anadolu Osmanlıcası ile ilgili birtakım bilgiler verilmiştir. Gülensoy, “Mesleği ‘Turkolog’ olmayan okuyuculara, kısa da olsa bilgi verebilmek amacıyla, Türkçenin tarihî gelişmesine temas etmek yerinde olacaktır.”⁷¹ (Gülensoy,1986: 7) diyerek Türkçenin tarihsel gelişimi ile ilgili

⁷¹ Yazarın “Mesleği ‘Turkolog’ olmayan okuyuculara...” biçimindeki sözünün, “Mesleği Türkoloji olmayan okuyuculara...” biçiminde olması gerekirdi. Bu kullanım, “mesleği öğretmenlik olmayan...” değil de “mesleği öğretmen olmayan...” biçiminde kullanılmış hatalı kullanıma benzer. Meslek adı ayırıcı: öğretmenlik, mühendislik, Türkoloji... Mesleğe ait olan kişinin sıfatı ayırıcı: Öğretmen adam, Mühendis çocuk, Türkolog Tuncer Gülensoy vb. Etimoloji sözlüklerinde böyle anlatım bozukluklarına özellikle İsmet Zeki Eyuboğlu dikkat çekmiştir. Hatta Eyuboğlu, kendi etimolojik sözlüğünü eleştiren kişiler tarafından referans olarak gösterilen Fuad Köprülü gibi Türkologların dil kullanımlarına bakarak onların da yapmış olduğu dil hatalarına işaret etmiştir. (bkz. Eyuboğlu, 2004: IX) Etimolojik sözlükler üzerinde yaptığımız incelemelerde, Hasan Eren’den İsmet Zeki Eyuboğlu’na kadar birçok sözlük yazarının birtakım anlatım bozuklukları yapmış olduğunu gördük.

bilgiler vermiştir. Gülensoy, Türkçenin bugün Anadolu ağızlarında niçin birtakım değişikliklere uğradığı konusuna da açıklık getirmiştir.

Yazar sözlüğünün “Giriş” kısmında Doğu Anadolu ağızlarının ise büyük önemi olduğunu vurgulamıştır. Bunun nedenlerini de dört maddede toplamıştır:

1) Gülensoy, burada Doğu Anadolu Bölgesi'nin 1071'den çok daha önce aslıda Türkler tarafından iskân edilmiş olduğunu, özellikle Saka Türklerinin bir boyu olan Part Türklerinin⁷² bu yörede uzun yıllar hüküm sürdüklerinden söz ediyor.

2) İkinci maddede Gülensoy şöyle diyor: “1071 sonrası büyük göçler neticesinde, Oğuz, Türkmen, Kanglı, Kıpçak, Yörük Kürt vb. gibi Türk boy, soy, oymak ve aşiretleri uzun yıllar Doğu Anadolu'da kâh yerleşik, kâh konar-göçer hayat sürmüşlerdir.”⁷³ (Gülensoy, 1986: 8) Gülensoy'a göre bugün Tunceli'nin pek çok bölgesinde ve Karacadağ yöresinde tespit edilen filolojik, antropolojik ve tarihsel özelliklerin Türklükle yakından ilgili olduğunu ileri sürmektedir.

3) Gülensoy bu maddede, ilk göçler arasında Anadolu'nun Konya, Karaman, Ankara ve Haymana gibi bölgelerinde göçebe olarak yaşayan pek çok Oğuz-Türkmen boyunun XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı uyguladığı iskân politikası sonucunda Doğu Anadolu'ya getirilerek Tunceli - Bingöl – Karacadağ - Diyarbakır hattında yerleştirilmiş olduğunu belirtmektedir.

4) Son olarak da Gülensoy, Batı Türkçesi olan Oğuzcayı Beylikler Devri, Eski Anadolu Türkçesi, Klâsik Osmanlıca, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi biçiminde

⁷² Gülensoy Part Türklerinden söz etmemiştir. Part Türkleri için Begmurat Gerey'in “Büyük Türk Part Devleti M.Ö. 247 – M.S. 224” (TDAV, 2009) adlı kitabına bakılabilir. Bu kitapta Orta Asya'da yaşamış olan bir Türk devleti anlatılmış ve neden bugüne kadar bu devletin çok bilinmediği açıklanırken dünya kültürüne ve tarihine Türklerin ne kadar çok katkısı olduğu da vurgulanmıştır.

⁷³ Tuncer Gülensoy, açıklamasında “Oğuz, Türkmen, Kanglı, Kıpçak, Yörük, Kürt vb. gibi Türk boy, soy, oymak ve aşiretleri...” derken Türk boy, soy, oymak ve aşiretlerinin arasında Kürtleri de göstermiştir. Bugün Kürtlerin kökenine dair pek çok sav vardır. Bu savların dayandığı kaynakların tümü bilimsel değildir. Çok çeşitli olan bu kaynaklara göre Kürtler, Asurlulardan Gürcülere kadar pek çok farklı topluluk ve medeniyete atfedilmiştir. Genel kabul gören görüşler İranî olsa da Kürtlerin dilbilimsel bütünlüklerin ötesinde, homojen bir yapıdan uzak olduğu ve etnik anlamda çok çeşitli olduğu ünlü Kürdolog Vladimir Minorsky dâhil birçok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir. Ayrıca tarihte kendilerini Arap olarak tanımlayan Kürt toplulukları da olmuştur. (Limbert, 1968) Bunun yanında Kürtlerin Türk olduğuna dair de birtakım kitaplar yazılmıştır. Bunlardan biri, araştırmacı-yazar Ömer Özüyılmaz'dır. Özüyılmaz, “Gurmanc ve Kürtlerin Kökeni” (2010) adlı çalışmasında Kürtlerin kökeniyle ilgili olarak yaptığı çalışmanın sonucunda, Medlerin Kürtlerin atası olmadığı, Gurmanc olarak bilinen Kürtlerin de aslında Türk oldukları sonucuna ulaştığını iddia etmiştir.

periyodik bir sıralamaya koyarak Oğuzcanın tarihi gelişimi içinde Farsçadan ve Arapçadan ödünç sözcükler aldığına dikkat çekmiştir. Özellikle Osmanlı devri zamanında bu sözcüklerin oranının çok fazla olduğunu anımsatan Gülensoy, edebi eserlerin dilinde görülen Farsça ve Arapça sözcük ve terkiplerin ağızlarda da kendisini göstermeye başladığını ileri sürmüştür. Bunun neticesinde de Gülensoy, “Doğu Anadolu Osmanlıcası” diye bir ağzın ortaya çıktığını belirtmektedir.

Gülensoy’a göre Türkçe, Arapça ve Farsça karışımının Osmanlı İmparatorluğu’nda bir edebiyat dili olması, bir zümre dili haline gelmesi ve bunun zamanla Osmanlı halk ağızlarında da yayılması söz konusu olmuştur. Yazar, Doğu Anadolu Osmanlıcası deyimini, Doğu Anadolu’da bugün hala Osmanlıcanın izlerinin yaşaması; yani Osmanlıcanın bir devamı olarak değerlendirmektedir.

Sözlükte sözcüğün ele alınış biçimi şöyledir:

Sözcüğün yörede kullanıldığı şekli (fonetik transkripsiyonla)	=	Anlamı (kullanıldığı yerler veya kaynaklar)

Şekil 2. 4. Gülensoy sözlüğünde kelime işleniş biçimi (Gülensoy, 1986: 9)

~ **Yöredeki başka örnekleri** (Kullanıldığı yerler.).

Krş. / karşılaştırm demektir. / Anadolu Ağızları: (Burada, kelimenin Anadolu ağızlarındaki değişik şekilleri verilmiştir. Kaynak olarak Türk Dil Kurumu yayını olan 11 ciltlik “Derleme Sözlüğü” kullanılmıştır.).

~ **TT.** (Türkiye Türkçesi). (Burada, sözcüğün Türkiye Türkçesindeki şekli verilmiştir. Kaynak olarak “Büyük Türk Sözlüğü” kullanılmıştır.).

< **Kelimenin menşei.** (Burada, sözcüğün Türkçe, Arapça, Farsça vb. dillerdeki asıl biçimi (veya en eski şekli) verilmiştir. Kaynak olarak “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”, “Farsça-Türkçe Sözlük”, “Lügat-ı Nâci”, “Abuşka”, “Ettuffetü’z-Zekiyye fi’l-Lugati’t-Turkiyye”, “Dîvânu Lügati’t Türk”, “Eski Türk Yazıtları (sözlük bölümü)”, “Alttürkische Grammatik (sözlük bölümü)”, “Versuch eines Etimologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen” vb. kullanılmıştır.

Sözlükte sözcük madde başlarına bir örnek vermek gerekirse:

Avaz: ava, avaz, awaz = Gürültü, ses; bağırma, bağırma çağırma (FKT. "Ferheng Kurdî û Tirkî". 13b)

~ Osm. (=Osmanlıca): âvâz, âvâze = Ses, sedâ; nidâ (BTS. 82 b)

< Fars.âvâz (OTAL. 67 a)

Şekil 2. 5. Gülensoy Sözlüğünden bir örnekleme. (Gülensoy, 1986: 10)

Gülensoy, Doğu Anadolu'daki Kürmanç ve Zaza ağızlarının⁷⁴ bir dilcinin ilgisini çekecek kadar değişik karakterde olduğunu söylemektedir. Yörede verilen sözcüklerinse kökünü bulabilmek için çok dikkatli incelenmesi gerektiğine vurgu yapan Gülensoy, Türkçenin yanında Arapçanın ve Farsçanın da iyi bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. Gülensoy, bazı sözcüklerin fonetik değişimlere uğradığından söz etmekte ve buna örnek olarak da "anne" sözcüğünü vermektedir. "Anne" sözcüğü Gülensoy'un tespitlerine göre "ane", "âne", "anı", "anıggo", "anıko", "anço", "anuço" biçimlerinde kullanılmaktadır. Bölgede kullanılan bazı sözcüklerin açıklamaları için Gülensoy şöyle demektedir: "Eski Türkçede "bağırma" karşılığında olan bang kelimesi Kürmanç ve Zaza ağızlarında ban, bañ, bang, bangla-, ven, veng şekillerinde yaşamaktadır." (Gülensoy, 1986: 11) Yazar kitabında Türkçe olarak gösterdiği bir başka sözcük de "yatsı"dır. (bkz. şekil 1) Yazar bu sözcüğü açıklarken de şöyle demektedir: "Çoğanlı (Baskil-Elazığ) mezrasında konuşulan Kürmanç ağızındaki pek çok kelimeyi çözebilmek için sonsuz dikkat gerekmektedir. Meselâ, bu ağızdaki yossi kelimesinin Türkçe yatsı (= yatsı vakti) olduğunu sanırım kimse anlayamaz." (Gülensoy, 1986: 11) Yazara göre, yörede kullanılan sözcüklerdeki fonetik değişimler bir Arap'ın Arapçayı; bir Fars'ın ise Farsçayı anlayamayacağı kadar fazladır.

Tuncer Gülensoy sözlüğünde "Doğu Anadolu Ağızlarının Bazı Ses özellikleri" başlığı altında Anadolu ağızları içerisinde fonetik ve morfolojik açıdan en ilginç olanının Doğu Anadolu ağızları olduğunu söylemektedir. Burada siyasi tarihe ait bilgiler de aktaran Gülensoy, milattan önceki yıllarda bu bölgenin Türk boylarının egemenlik sahası olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır: "Eldeki tarihî bilgilerimize göre Doğu Anadolu'nun doğu bölgelerine Mamıklar, Saragular,

⁷⁴ Tuncer Gülensoy, Kürmanç ve Zaza ağızları demektedir. Fakat Gülensoy sözlüğünde, bu konuşulan ağızların hangi dile ait ağızlar olduğu hakkında bir bilgi vermemiştir.

Akatzirler, Arsaklılar, Hazarlar, Büğdüzler, Barsulalar, Akhunlar, Sabirler, Bulgar Türkleri, Hıristiyan ve Müslüman Kıpçaklar gibi Türk boyları yerleşmişlerdir.” (Gülensoy, 1986: 12)

Gülensoy, Yavuz’un iskân politikası sonunda bu bölgeye yerleşen kişilerin uzun yıllar neticesinde öz dilleri olan Türkçeyi tamamen unuttuklarını ve ikinci bir dil olarak, sözcük haznesinin %75’ten fazlası Türkçe olduğunu söylediği Kürmanç ve Zazaca ağızlarını da konuşmaya başladıklarını belirtmektedir. Bu kısımda Gülensoy Kürmanç ve Zazaca ile ilgili bilgi vermiyor. Bu konuşulan dillere “ağız” diyerek %75’ten fazlasının Türkçe olduğunu söylüyor. Burada birtakım bilimsel verilere gereksinim olduğu açıktır.

Tuncer Gülensoy, Anadolu’nun çoğu yöresinde oturmuş ve kesin bir biçim almış olduğunu söylediği fonetik ve morfolojik özelliklerin Doğu Anadolu bölgesinde bir sınıflamaya sokulamayacak kadar karışık olduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak da Gülensoy, bir “a” ünlüsünün “e”, “ı”, “i”, “o”, “ö”, “u”, “ü”; bir “e” ünlüsünün “e”, “ı”, “i”, “o”, “u”, “ü” biçiminde değişikliğe uğrayabildiğini söylemekte ve bu tür değişikliklere öteki ünlülerde de rastlandığını eklemektedir.

Gülensoy, bazı durumlarda, yörede Türkçe ya da yabancı bir dilden alınmış ödünç bir sözcüğün Türkçe ya da başka bir dil ile ilgisini saptamanın, dilciler için son derece zor olduğundan söz etmektedir.

Yazarın yörede kullanılan dildeki sözcüklerin fonetik ve morfolojik açıdan hangi dile ait olduğunun bilinmesi konusunda dilcilerin bile büyük zorluklar çekeceğini söylemesi, bu sözcüklerin elde bilimsel veriler olmadan, hangi dile ait olduğunu kestirmenin çok zor olduğu anlamına gelmektedir. Gülensoy’un belirttiği değişimlerin de kendisinin söylediğine göre kesin bir kuralı, kaidesi yoktur. Bazı sözcükler rahat anlaşılırken (Örneğin “dijmın” [Gölardı, Aşağıçakmak] sözcüğü, Farça “düşman” anlamına gelmektedir.) bazı sözcüklerse zor anlaşılmaktadır, ya da anlaşılammaktadır. (Örneğin Eski Türkçede “bitig” anlamına gelen sözcüğün “pırtuk” biçiminde kullanılmış olması gibi.)

Ele aldığımız etimolojik sözlüğün giriş kısmında yörede konuşulan dilin kimi ses değişimlerine ve olaylarına değinen yazar, bu ses değişimlerini ve olaylarını şöyle sıralamıştır:

1) Ünlü değişimleri: a>e, a>ı, a>o, a>ö, a>u, e>a, e>ı,i, e>o, e>u, ı>i, i>ı, o>u, ö>o, u>a, u>o, ü>i;

2) Ünsüz değişimleri: b>v, g>h, p>f, y düşmesi, h+protezi, -h düşmesi, y>v

3) Hece kaynaşması: Burada örnek olarak Gülensoy, Arapçadan “tabl” sözcüğünün Türkçeye “davul” olarak, Türkçeden de Elazığ yöresine “dol” olarak geçtiğini göstermektedir. Aynı örnekler içinde Farsçadan “zebān” sözcüğünün Altınölçek, Palu ve Elazığ yöresine “zan” olarak geçtiğini göstermektedir. Burada sözcüğün elbette ki Farsçadan doğrudan bu yöredeki kullanımlara geçmediği açıktır. Sözcük Farsçadan önce Türkçeye geçmiştir. Sonra sözcük yöresel bir kullanıma da dönüşmüştür. Örneğin bu sözcüğün Farsçadan Türkçeye geçtiği belirtilmezken, üstteki örnekte, sözcüğün ağızda yerleşmeden önce Arapçadan Türkçeye geçtiği belirtilmiştir. Sözcüğün Farsçadan, öncelikle Türkçeye geçtiğinin belirtilmemesinin nedeni, belki de sözcüğün Türkçede fonetik bir değişmeye uğramamış olmasıdır.

4) Anorganik ünsüzler (d, m, n, r, y,) ünsüzler: “doşırme” (Kocaköy) < “döşeme”. Bu kısımda yazar, yöresel kullanımlara geçen Türkçedeki sözcüklerin hangi dillerden geldiğini yazarken öte yandan öz Türkçe kökenli sözcüklerde herhangi bir dilden gelmediğini göstermek için sözcüğü tek başına vermiştir. Fakat yazar burada “derece” sözcüğünün Arapça kökenli olduğuna değinmeyerek sözcüğün sanki öz Türkçe olduğunu söylemeye çalışmaktadır. (Çünkü yabancı kökenli olan diğer sözcükler verilmiştir. bkz. “beraber”, “sınır” vb...[Gülensoy, 1986: 18])

5) Assimilasyon: -nn- > -nd- : kinnır (Çoğanlı) < kendir

6) Göçüşme (Metatez): “uyku” > (Diyarbakır yöresinde) “ukuy”; “uçkur” > (Arapkir-Malatya yöresinde) “uhçur”.

7) Ünsüz ikizleşmesi: “domuz” > (Çoğanlı) “dummuz”

8) İkiz ünsüz tekleşmesi: “temmuz” > (Dambüyük- Elazığ yöresi) “tomuz”

9) Hece düşmesi: “lahana” > (Dambüyük- Elazığ yöresi) “nana”

10) Önseste ünsüz türemesi: “oda” > “wede”

Tuncer Gülensoy sözlüğünün giriş kısmında öncelikli olarak yer verdiği bu fonetik değişimlere ve morfolojik farklılıkları anlatarak uzun uzun örneklendirmiştir. Sayfa 21’de sözlükte kullanılan transkripsiyon işaretlerini verdikten sonra yazar, sözlükteki bibliyografya ve kısaltmalara yer vermiştir. Sözlük kapsamlı bir araştırmayı ele almaktadır. Geniş bir kaynak haznesinin bulunduğu sözlüğünde, yazar, Doğu Anadolu’da kullanılan sözcükleri Doğu Anadolu Osmanlıcası olarak adlandırmıştır. Gülensoy, bazı sözcüklere yer vermemiştir. Örneğin 1961’den sonra Kürtçede kullanılmaya başlayan “pêşmerge” ([Fa. *Pêş* → ön, ileri, ön taraf] “peş” ön, önde, önce öncü; [Fa. marg مرگ → ölüm] “merge”, fedai, bir dava için ölüme giden) Farsça kökenli birleşik sözcük, yazarın “peş” maddesinde tüm türevlerine rağmen verilmemiştir: “Peş= ön taraf (KTS. 276b) ~Osm. pî (BTS. 996 b), < fars. Piş = ön, ileri, ön taraf (OTAL. 1039 a). Not: pêşber, gêşende, pêşenk, pêşewa, pêşik, pêşî, pêşîn kelimeleri piş sözcüğü ile ilgilidir.” (Gülensoy, 1986: 386). Sözlüğün tümüne yakın kısmı, Doğu Anadolu’daki Türkçe, Farsça ve Arapça sözcükleri içermektedir.

Tuncer Gülensoy’un “Doğu Anadolu Osmanlıcası – Etimolojik Sözlük Denemesi –“ adlı eseri, Doğu Anadolu’da konuşulan yerel dilin Türkçe, Farsça ve Arapçadan oluşan Osmanlıcanın bir devamı olduğunu ortaya koymaya çalışan etimolojik bir sözlük denemesidir. Burada “yerel dil”den kastedilen, daha önce de belirtildiği gibi, Doğu Anadolu’da konuşulan ve sıkı fonetik değişimler yaşamış Türkçe, Farsça ya da Arapça kökenli sözcüklerin oluşturduğu bir dildir; yani yazarın deyimiyle “Doğu Anadolu Osmanlıcası”dır. Örneğin yazarın tespitine göre “bütün”, “hep”, “hepsi” anlamına gelen Zazaca “yomver” sözcüğü, Eski Türkçede “bütün”, “hep” anlamındaki “yamkı” ve Orta Türkçede “toplu”, “çok” anlamındaki “yumğı” ile ilgilidir.

2.8.2. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

İsmet Zeki Eyuboğlu’nun 1988’de çıkan etimolojik sözlüğü, Türkiye’de yazılan ilk Türkçe etimolojik sözlüktür. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Türkiye’de, daha öncesinde bu konuda pek çok makale ve kitap yazılmıştır. Tuncer Gülensoy’un

1986'da, yalnızca belli bir bölgenin etimolojik sözlüğü olarak yayımladığı “Doğu Anadolu Osmanlıcası –Etimolojik Sözlük Denemesi-“ adlı çalışması sayılmazsa Türk dilinin “etimolojik bir sözlüğü” olarak çıkan ilk çalışma, İsmet Zeki Eyuboğlu’un “Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü”dür.

İsmet Zeki Eyuboğlu 1925 yılında Maçka’da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü 1953 yılında bitirmiştir. “Destanlar İçinde Fatih” adlı derleme onun 1953'te yayımladığı ilk kitabıdır. Lisansını tamamladıktan sonra aynı bölümde "Lucretius'ta Bilgi Kavramı" adlı tezle yüksek lisansını tamamlamıştır. 1956-1958 yıllarında Özel Gazetecilik Okulu’nda felsefe ve edebiyat dersleri verir. 1948 ile 1958 arasında Türk Folklor Araştırmaları Dergisi’nde “Karadeniz Folkloru” derlemeleri ilk ürünleri sayılır.

Eyuboğlu daha sonra Türk dili ve folklor alanında çalışmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren sürekli olarak Dünya ve Cumhuriyet gazeteleriyle Varlık, Yansıma, Soyut, Yeni Ufuklar, İnsan, Yelken dergilerinde; edebiyat, felsefe, kültür, dil, halkbilimi, arkeoloji, mitoloji konularında yazılar yazar.

İncelemede İsmet Zeki Eyuboğlu’nun etimolojik sözlüğünün son baskısı (4. Basım) bulunmaktadır. Sözlük, 782 sayfadan oluşmaktadır; eklerle beraber 866 sayfadır. Eser, ikinci baskısının ön sözüyle başlamaktadır. Bu önsöz V, VI, VII, VIII, IX ve X. sayfalar olmak üzere 6 sayfadan oluşmaktadır. XI. sayfada verilen birinci basımın önsözü ise XXVI. sayfaya kadar devam etmektedir. XXVII., XXVIII., XXIX. ve XXX. sayfalarda kısaltmaların verildiğini görüyoruz. XXXI. sayfada ise dil kısaltmaları verilmiştir. XXXIII. ve XXXIV. sayfalarda, kullanılan kaynaklar üzerine bilgiler verilmiştir. XXXV, XXXVI ve XXXVII. sayfalarda ise sözlükte kullanılan kaynaklar listelenmiştir.

Eyuboğlu’nun sözlüğünde kullandığını beyan ettiği kaynaklara bakıldığında yaklaşık 89 kaynak sıralandığını ve TDK yayımlarından “Türk Dili Tarama Sözlüğü”, “Halk Ağzından Derleme Sözlük”, “TDAY-Belleten” vb. dergilerin de yer aldığını görmekteyiz. Bununla beraber Eyuboğlu’nun Agop Dilaçar, Hasan Eren gibi dilcilerin dil inceleme yazılarından da yararlandığı kaynaklar kısmında görülmektedir. Bu kısımda Kaşgarlı’nın “Divan-ü Lügat-it Türk”ü, Ferit

Devellioğlu'nun "Osmanlı - Türkçe Ansiklopedik Lügat"ı, Gerhard Doerfer'in "Turkische und Mongolische Elemente in Neupersischen" adlı anıtsal eseri, Sir Gerard Clauson'un "Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century" ve Martti Räsänen'in "Versuch eines Etymologischen Wörterbuch der Turksprachen" adlı etimolojik sözlükleri gibi önemli pek çok kaynak da vardır.

Yazarın kaynak listesinde birtakım hataların olduğu görülmektedir. Listeleme yönteminde "soyadı – adı" biçiminde listelenen yazarların, bazen "adı – soyadı" biçiminde sıralanmış örnekleri olduğu (örn. Şemseddin Sami, Wolfram von Soden vb.) görülmekte; ayrıca bir kaynağın farklı sayfalarda iki kez yazılmış olduğu görülmektedir. Sayfa XXXV'te Asım Mütercim – "Terceme-i Kamus", 1810 biçiminde geçen kaynak, XXXVI. sayfada Mütercim Asım – "Terceme-i Kamus", 1810 biçiminde yine geçmektedir. Bunun az önce söz ettiğimiz listeleme yöntemindeki hatadan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü listedeki yazarların adı-soyadı veya soyadı-adı biçiminde karışık yazılmış olmasının, alfabetik dizinin değişik harflerinde böyle bir tekrara yol açması olağandır.

İsmet Zeki Eyuboğlu çalışmasının birinci basımın önsözünde çalışmasının bir deneme olduğunu "Bir deneme olmaktan öteye gitmeyen bu çalışmamızda tek dayanağımız yazılı belgelerdir." (Eyuboğlu, 2004: XI) sözüyle belirtmektedir. Eyuboğlu, sözlüğünde kullanılan kaynakların yazılı belgeler olduğunu "Yazıyla saptanmayan, belgelenmeyen görüşlere yer vermedik, vermeyi de gereksiz bulduk." sözleriyle özellikle vurgulamıştır.

Eyuboğlu kaynaklarıyla ilgili olarak açıklama yaparken Türk dili alanında çalışacakların en önemli sorununun kaynaklar olabileceğini söylemektedir. Özellikle sözlük alanındaki kaynakların çoğunun yazma olduğuna değinen yazar, bu kaynakların değişik kitaplıklarda korunduğunu belirtmektedir. Eyuboğlu sözlük alanındaki kaynakları üç biçimde sınıflamıştır:

- A) 1) Türkçe - Farsça
- 2) Farsça – Türkçe
- B) 1) Arapça – Türkçe
- 2) Türkçe – Arapça

- C) 1) Farsça – Arapça
2) Arapça – Farsça

Eyuboğlu sözlük alanı dışında, Türkçenin kaynaklarının yazın alanında ortaya konmuş kaynaklar olduğunu söylemektedir. Bu dil ürünlerinin önemli olduğunu vurgulayan yazar, Arapça ve Farsça çeviri yapıtlarda geçen Türkçe sözcüklerin de köken çalışmaları bakımından önemli birer kanıt niteliğinde olduğunu da eklemektedir.

Eyuboğlu çalışması için TDK uzmanlarınca yayımlanan sekiz ciltlik “Tarama Sözlüğü”nün özenle tarandığını, bunun dışında üç yüz dolaylarında çeşitli yapıtın da (divan-halk şiiri) incelendiğini belirtmektedir. Yazar halk türkülerinden seçme örneklerin de sözcüğün kullanılış yeri ve biçimini göstermek adına sözlükte yer aldığını söylemektedir.

Yazar tümünün adını yazmaya gerek görmediğini söylediği kırkı aşkın yabancı kaynak kullandığını belirtmektedir. Eyuboğlu, Ömer Asım Aksoy ve Ahmet Caferoğlu gibi isimlerin ağız araştırmalarını sözcüğün kökenini kestirebilmek adına yol gösterici nitelikte gördüğünü belirtmektedir.

Yazarın sözlüğü bilim çevrelerince kimi eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerin bir kısmı kaynak açısından yapılmış ve eserin kaynakçası eksik bulunmuştur. Örneğin eserin kaynak açısından ‘her bakımdan’ eksik olduğunu söyleyen Hasan Eren, Eyuboğlu’nun sözlüğü ile ilgili yaptığı değerlendirmede ilk önce onun Rumca alıntılara ilişkin eksiklerini vermiştir (Eren, 1988). Eren, Christos Tzitzilis’in “Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)” (Wien 1987) adlı eseri yanında Gustav Mayer’in “Turkische Studien. Die Griechischen und Romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen” (Wien 1893), (Osmanlı Türkçesinin söz varlığındaki Yunanca ve Latince ödünçlemeler) adlı eserinin, Andreas Tietze’nin “Griechische Lehnwörter im Anatolischen Türkisch” (Oriens 8, 1955, 204-257.) ve “Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch” (Németh Aramağanı. Ankara 1962. 373-388) başlıklı yazılarının Eyuboğlu’nun kaynak listesinde eksik olduğunu söylemiştir. Eren bunlardan başka Henry ve Renée Kahane

ile Andreas Tietze'nin "The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin" (Urbana, 1958) adlı ortak eserinin, D. Guiseppa Barbera'nın "Elementi Italo-Siculo-Veneziano-Genovesi Nei Linguaggi Arabo e Turco" ve Ch. Symeonidis'in "Griechische Lehnwörter im Türkischen" adlı eserinin eksik olduğunu belirtmiş ve Eyuboğlu'nu bu açıdan eleştirmiştir.⁷⁵ Hasan Eren yazdığı bu değerlendirme çalışmasında Eyuboğlu'nun kaynak eksikliğinin çok olduğunu sürekli vurgulamıştır.

İsmet Zeki Eyuboğlu birinci basımın önsözünde şöyle demektedir: "Bu çalışmada sergilenen sözcükler, kavramlar tartışmaya açıktır. Ancak, çok iyi bilinen birtakım kaynakları ileri sürerek, onları bizim bilmediğimiz kanısını uyandırmak düşüncesiyle boy göstermeye kalkacaklara da sözümüz var: O kaynakların daha kesin, daha doğru, daha güvenilir olduğunu hangi bilimsel yetkenize dayanarak söylüyorsunuz?" (s.XXIV)

İsmet Zeki Eyuboğlu bu söylemiyle, sözlüğü çıktıktan sonra, bilimsel çevrelerden kendisine yöneltilecek eleştirilerin farkında gibidir. Çünkü Hasan Eren'in ve Talat Tekin'in İsmet Zeki Eyuboğlu'nun bu sözlüğü için yazdıkları değerlendirme yazılarında, onun kaynaklarının yetersiz olduğu vurgusunu defalarca yapmışlardır. Özellikle Hasan Eren'in "Eyuboğlu, aslan (< arslan) sözcüğünün kökeni üzerinde dururken Martti Räsänen'in Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (1969) adlı sözlüğünden yararlanmadığı gibi, Sir Gerhard Clauson'un An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth-Century Turkish (1972) başlıklı eserini de kullanmamıştır. Son olarak, yazar Ê. V. Sevortyan'ın Êtimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye) (1974) adlı sözlüğünü de göz önünde tutmamıştır.

⁷⁵ Sözlüğün ikinci basım önsözünde İsmet Zeki Eyuboğlu, Eren'in bu eleştirilerine (isim vermeden) yanıt vermiştir: "Dilimizle ilgili çalışmalar arasında ilgi çeken iki önemli yazı vardır. Bunlardan biri Christos Tzitzilis'in 'Türkçe Rumca Sözcükler'i konu edinen yazısıdır. (1987) Bu yazının içeriği doyurucu değildir, daha çok yöresel ağızlara dayanmakta, ses değişimleri kökensel öğelere bağlanmaktadır. Bu değerli araştırmacı kökün anlamsal içeriğini, düşünsel öğelerini gözden kaçırmaktadır. Ondan önce Andreas Tietze'nin Oriens dergisinde yayınlanan araştırmaları vardır, bunlar da Türkçede geçen Rumca kökenli sözcükleri konu edindir. Benim bir Doğu Karadenizli olmam, o yörede konuşulan Rumca ile az çok ilgili bulunmam, bu saygıdeğer çalışmalara biraz kuşkuyla bakmamı engellemez. Geçen yüzyılın sonlarında Gustav Mayer'in Osmanlıcada geçen Rumca sözcükleri içeren çalışması yayınlanmıştı.(1893) Bu çalışma bize ışık tutucu olmakla birlikte kaynaklık edecek nitelikte değildir. Öte yandan Ch. Symeonidis, Henry-René Kahane (A. Tietze ile ortak) gibi araştırmacıların çalışmaları da Türkçede geçen Rumca sözcüklere ağırlık vermektedir, Türk dilinin kökenbilimiyle uğraşanları az ilgilendirir." (Eyuboğlu, 2004: IX)

Oysa Eyuboğlu, eserinin ‘kaynaklar’ı arasında bu sözlükleri saymıştı. Ancak bu sözlüklerden yararlanmadığı anlaşılıyor. Amateur ve dilettante’ların âdetine uygun olarak...” (Eren, 1988: 275) biçiminde buna benzer eleştirileri olmuştur. Çünkü her ne kadar kaynaklar kısmında kullandığı kaynak isimlerini vermiş olsa da Eyuboğlu’nun kaynakçada adı geçen ya da iyi bilinen bazı kaynaklardaki görüşlere yer vermeden kendi görüşlerini söylemesi, bilim çevrelerinin böyle eleştirilerine maruz kalmıştır. Bir etimolojik sözlük yazarının bu biçimdeki sözlüklerde farklı kaynaklarda yer alan bilimsel görüşlere de yer vererek bu görüşler ışığında, (hemfikir olarak ya da olmayarak) tartışmalı bir biçimde değerlendirmeler yapılması gerekir. Bu sözlükte, tartışmalı olan birtakım sözcükler için kaynakçada verilen kaynaklardaki görüşlere yer verilmeden yazarın yalnızca kendi görüşünün ya da benimsediği görüşün yazılmış olması eleştirilen noktalardan birini oluşturmaktadır.⁷⁶ Hasan Eren bu davranışların gerçek bir dilcide olmadığını düşünmüş ve böyle tutumların ancak amatör ve dil hevesli kişilerde bulunabileceğini söyleyerek sert bir biçimde Eyuboğlu’nu eleştirmiştir.⁷⁷ Eren, Eyuboğlu’nun sözlüğünde bulunan teknik hataları ve kaynak eksikliklerini söylemekle kalmamış, aynı zamanda onun pek çok etimolojisinin yanlış olduğunu da değerlendirmesinde belirtmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Hasan Eren, Eyuboğlu’nun bayrak maddesini eleştirirken bayrağın ‘saç, yele, kıl, peçem’ sözünden geldiği yolundaki bilgisini tamamen yanlış bularak “Sir Gerard Clauson’un ve É. V. Sevortyan bu sözün kökeni üzerinde durmuşlardır. Ne var ki Eyubolu’nun Sevortyan ve Clauson’un ‘kaynaklar’da saydığı eserlerini kullanmamıştır.”(Eren, 1988: 276) biçiminde Eyuboğlu’nu eleştirmiştir. Eren Eyuboğlu’nun kaynaklar kısmında adına yer vermiş olmasına rağmen, kullanmadığını düşündüğü bir başka kaynağı da Eyuboğlu’nun “boza” maddesini incelerken söylemiştir. Eren “Darıdan yapılan bu içeceğe verilen boza adının kökeni bilimsel yayınlarda sık sık tartışılmıştır. Ancak yazar bu yayınları göz önüne almamıştır. Örnek olarak, Martti Räsänen’in Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen başlıklı sözlüğünde bu yolda toplu bilgi vermiştir. Ancak Eyuboğlu, kaynakları arasında saydığı bu sözlüğü kullanmamıştır.”(s.276) Eren, Eyuboğlu’nun Räsänen sözlüğünü kullanmadığını “şişek” maddesi eleştirisinde de dile getirmiştir.(s.285) Ayrıca Eren, “çarık” sözcüğünün Farsça kaynaklı olduğunu söyleyen Eyuboğlu’nun “çarık” maddesini eleştirirken de “...Eyuboğlu eserinin kaynakları arasında sıraladığı bu sözlüklerden çarık’ın Türkçe olduğunu öğrenebilirdi.” biçiminde kaynak bazında pek çok yerde buna benzer eleştirilerde bulunmuştur. (Eren, 1988: 277)

⁷⁷ Hasan Eren tarafından Eyuboğlu’na “amateur ve dilettante” biçiminde yöneltilen bu eleştiri, (Eren, 1988:272) M. Fuat Köprülü’nün Türkiyet Mecmuası’nda (Türkiyat Mecmuası 1, 1925) Bedros Keresteciyan’ın “Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque” (Londra 1912) başlıklı etimolojik sözlüğüne yaptığı eleştirinin aynısıdır. Eren bunu değerlendirme yazısının başında Eyuboğlu’nun sözlüğü için şöyle demektedir: “İsmet Zeki Eyuboğlu’nun Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü bende ilginç bir çağrışım yaptı. Sözlüğü gözden geçirirken birdenbire Bedros Keresteciyan’ın Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque (Londra 1912) başlıklı eserini ve daha çok bu eser üzerine Prof. M. Fuad Köprülü’nün yazmış olduğu eleştirmeyi hatırladım... Prof. Köprülü, o yazısında Keresteciyan’ın bir amateur veya dilettante olarak ortaya koyduğu bu sözlüğün bilimsel bir katkı sağlayamayacağını vurguluyordu.” (Eren,1988)

⁷⁸ Hasan Eren, Eyuboğlu’nun etimolojik sözlüğünün ilk baskısına ilişkin yaptığı eleştiri yazısında (Eren, 1988) 28 tane maddede başı sözcüğü ele almıştır. “Eyuboğlu’nun sözlüğü buna benzer maddelerle doludur.” dediği incelemesinde Eren, “ağıl”, “ark”, “arlan”, “bayrak”, “boza”, “çarık”, “dibek”, “inci”, “köprü”, “kısarak”, “kopça”, “kulübe”, “kuluçka”, “kurun”, “kuşku”, “saban”,

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun kaynak açısından aldığı eleştirilere yaptığı açıklamaların büyük çoğunluğu, hiçbir kaynağın tartışılmaz ve nihai olmadığı düşüncesi temeline dayanır. Özellikle Batı kökenli kaynakların dayanak gösterilerek yapıldığı eleştirilere ise Eyuboğlu şöyle demektedir: "...Eleştirilenlerce yapılan iş, başkalarının açıklamalarından, başkalarının yorumlarından örnekler öne sürmekten ibaret kalmıştır. Ne var ki, bu, özlü, bilimsel bir tutum değil, biçimsel bir oyalama, oyalanmadır. Bizim görüşlerimizi çürütmek için bu eleştirilerde başvurulmuş kanıtların neredeyse tümü Sir Gerard Clauson ile Gerhard Doerfer gibi bilginlerin çalışmalarından alınmış kanıtlardır. Ne var ki sözü geçen bilginlerin yaptıkları, Türk dilinin bütününe değil, belirli bir bölümünü konu edinmiştir, kaldı ki, bu yapıtlar kökenbilim bakımından da kesin yargıya olanak sağlayacak nitelikte değildir."(Eyuboğlu, 2004: VII) Bununla beraber Eyuboğlu'nun Türk diliyle uğraşan yabancı uzmanlara karşı da sahip olduğu genel bir bakış açısı vardır. Bu bakış açısı, Türkçenin üzerinde çalışacak ya da etimolojisini yapacak bilginlerin yalnızca dili öğrenmesi değil, o dili konuşan toplumun yaşayışını bilmesi ve düşünsel eğilimlerini açıklayabilmesi gerektiği biçimindedir. Konuya biraz da sosyolojik açıdan yaklaşan Eyuboğlu, dil alanında sağlam bir felsefe bilgisi olmayanların çok kapsamlı araştırmaları dahi olsa, bu araştırmalarının doyurucu bir içeriğe sahip olamayacağı görüşündedir. Eyuboğlu'nun bu konuyla ilgili sözleri şöyledir: "Türk dilinin kökenbilim sözlüğünün eksiksiz olarak ortaya konması, önceleyle Türk düşüncesinin kaynağını, gelişim aşamalarını, içeriğini bilmeyi gerektirir. Türk insanı hangi koşullar altında doğaya yönelmiş, hangi ilkelere göre yaşamını biçimlendirmiş, hangi kurallara dayanarak çevresini kuşatan nesnel varlıkları adlandırmıştır? Bu soruların yanıtını felsefe ışığından yararlanmayan bir bilginin, bir uzmanın bulması olanaksızdır. Bir sözcüğün Türkçe olduğunu söyleyebilmek için önce o sözcüğün içeriğini bilmek, o içerikle Türk insanının düşünsel eğilimlerini açıklamak temel koşuldur. Düşünsel alanda yeri olmayan bir kavram içeriğinin sözcüğe giresi söz konusu değildir. Soyut varlıklar üretmeyen bir topluluğun dilinde soyutu yansıtan kavramın yeri yoktur. İşte Türk diliyle uğraşan yabancı uzmanların, bilginlerin yanlış oldukları yer burasıdır. Bir sözcüğün yapısına, ses düzenine bakarak Türkçe olup olmadığını söylemek kolaydır, güç olan sözcüğün kavrama dönüşürken oluşan

"saman", "şişek", "teke", "tereyağı", "yağ", "yağmur", "yemiş", "yemlik", "yemek", "yılan", "yular", "ülke" madde başlarında düzeltmelerde bulunmuştur.

içeriğini açıklamaktır. Yabancı bilgin, sözcüğün dış görünüşüne bakarak yargısını verirken kavramsal içeriğin özelliğini gözden kaçırıyor, daha açığı düşünemiyor.”(Eyuboğlu, 2004: VI)

İsmet Zeki Eyuboğlu, yazdığı sözlüğün kusursuz olmadığını ikinci basımın önsözünde belirtmektedir. Bu önsözde Eyuboğlu, çalışmasında başkalarının yargılarına, yorum ve açıklamalarına bağlı kalmadığını, bunun yerine sözcüğün kökenini açıklarken sözcüğü oluşturan kökün anlamsal içeriğini göz önünde tuttuğunu vurgulamaktadır. Bu anlamsal içeriğin ise o sözcüğü konuşan topluluğun düşünsel çevresiyle bağlantılı olduğunu belirten Eyuboğlu, kökleri incelerken Türk insanın düşünsel eğilimlerinden yola çıkmayı yeğlediklerini belirtmekte ve bunu da bilimsel bir davranış olarak görmektedir. Ne var ki Eyuboğlu böyle bir yöntemi uygulamış olduğundan pek çok eleştiri aldığını da eklemektedir.

Yazar ilk çalışmasına gösterilen tepkilerin gerekçesini ise kendisi şöyle aktarmaktadır: “İlk çalışmamıza gösterilen tepkinin özünde ‘en iyisini, en doğrusunu ben bilirim’ büyüklenmesi yatmaktadır. Oysa buna gerek yoktur. Başkalarının çalışmalarına dayanarak büyüklenmek, uzman geçinmek elin değneğine güvenerek yürümeye benzer.” (Eyuboğlu, 2004: VIII) Eyuboğlu Türkçenin etimolojik sözlüğünün yalnızca başkalarının çalışmalarına, görüşlerine ve yöntemlerine dayanarak ortaya konacak nitelikte olmadığını, ayrı bir gelişim çizgisi olduğunu söylemektedir. Ona göre Türkçenin etimolojik sözlüğünü kaleme almak için Türk dili alanında uzman olmanın ötesinde, ışık tutucu birtakım bilgilere sahip olmak gerekmektedir. Eyuboğlu bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Sözcüklerin yan yana, art arda getirilmesi, belli bir diziye göre düzenlenip yorumlanması yeterli değildir, her şeyden önce sözcüğün içeriğini oluşturan anlam öğelerinin hangi koşullar altında üretildiğini bilmek gerekir. Bir dilci birçok başka dil bilebilir, bu durum kendi dilinin anlamsal içeriğini kavramaya yetmez, o dille düşünmek, o dille düşünsel bir ortam oluşturmak temel koşuldur.” (Eyuboğlu, 2004: VIII)

Eyuboğlu birinci basımın önsözünde Türk dili ile ilgili birtakım yorumlarda bulunmuş, Türk dilinin tarihsel gelişim seyrini vermeye çalışmıştır. Önsözde önemli olan kısımlardan biri de Eyuboğlu’nun eklerle ilgili yorumlarıdır. Bu yorumlar, Eyuboğlu’nun Türk dilindeki eklerle ilişkin düşüncelerini açık bir biçimde

yansıtmaktadır. Yazar, Türkçede ön ek, orta ek ve son eklerden söz etmiştir. Yazara göre Türkçede orta ek uzun süre yok sayılmış, değişik Türk lehçelerinde yapılan incelemeler sonucunda bu ekin yaygınlığı görülmüştür. Daha önceleri bu ekleri sözcüğün köküyle bağlantılı sananlar olduğunu ifade eden yazar, orta eklerin çoğu kez sözcüğün dönüşlü olmasını sağladığını ya da eylemi edilgen yaptığını söylemektedir. Yani Eyuboğlu çatı eklerini açık bir biçimde burada orta ek olarak almaktadır.

Yazar bu önsözde ön eklerden de söz etmiştir. Ön eklerin genellikle bileşik eylemlerde görüldüğünü belirten Eyuboğlu'nun bu konuyla ilgili düşünceleri şöyledir: "...ön vermek (burada ön sözcüğünün tek başına anlamı yoktur, vermek eylemini yönlendirmeye yarıyor.) el-vermek (bunda da el sözcüğünün doğal anlamında değişme vardır.), ön-görmek, ad-almak, son-bulmak, gün-görmek bg. Bunların bileşik sözcükler olduğu, türetme işlemine yaradığı söylenebilir. Ancak ön ek olarak taşıdığı anlamla, önüne geldiği sözcüğün içerdiği anlamı, sözcüğün dışında bırakıldığında bulamayız. Sözgelisi 'gün-görmek' derken, 'görmek'in önüne gelen 'gün' gerçek anlamdan uzaklaşarak, önüne geldiği 'görmek'e yeni bir içerik kazandırıyor. 'Gün görmek'ten belli bir gün'ü görme anlamı çıkmıyor..." (Eyuboğlu, 2004: XXI)

Yazarın ön ek olarak adlandırdığı sözcükle, bu sözcüğün eklendiği diğer sözcüğün bir araya gelmesi, kendisinin de söylediği gibi pek çok dilci tarafından bileşik sözcük olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanında, kimi dilcilerce ön ek kavramının Türkçede varlığından söz edilmiştir.⁷⁹ Eyuboğlu, önsözünde son eklerden de söz ederek Türkçede ek-kök ilişkilerini değerlendirmiştir.

⁷⁹ Hatice Şahin, "Türkçede Ön Ek" makalesinde "Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime işletiminde ve türetiminde sürekli son ekleri kullanır. Türkçede ön ek yoktur. Türkçe tarihi boyunca yabancı dillerin etkisinde kalmış önceleri Arapça ve Farsça daha sonraları Fransızca ve İngilizce gibi dillerden çok sayıda kelimeler almıştır. Bu kelimeler arasında ön ekli kelimeler de vardır. Bu durum Türkçede ön ekli kelimelerin kullanılmaya başlamasına yol açmıştır." (Şahin, 2006) biçiminde bir açıklama yapmıştır. B. Vardar ise "Dilbilim Terimleri Sözlüğü"nde: "Türkçede önek yoktur." (Vardar, 2002: 154) demektedir. Bununla birlikte, Türkçede ön eklerin var olduğunu kabul eder bir üslup kullanan Vecihe Hatipoğlu da: "Türkçede ön ek yoksa da sözcük başında türeyen ön sesler vardır ve ön sesler, sözcüğün kökünü değiştirdiği gibi bütünü de etkilemektedir."(Hatiboğlu, 1981) demektedir.

Eyuboğlu, sözlüğünde ilk önce Anadolu Türkçesinin köklerini ele almayı amaçlamıştır. Daha sonra İsmet Zeki Eyuboğlu, kuzeni Sabahattin Eyuboğlu'nun şevklendirmesiyle sözlüğün sınırı Türklerin anayurdu Orta Asya'ya dek uzanmıştır. Yazar, Türk dilinin bütününe kapsayan bir etimolojik sözlük yazmanın bir kişinin değil; ancak bir kurulun yapabileceği bir iş olduğunu düşünmektedir. Yazar sözlüğünde, Türkiye Türkçesi öncelikli olmak üzere köklerle ilgili bilgiler verirken Orta Asya Türkçesini de (Eski Türkçe) ele aldığı görülmektedir. Sözlükte, sözcük açıklamalarında ya da kök analizlerinde, Türk dilinin diyalektlerinden ya hiç örnek verilmediği ya da buna ilişkin örneklere çok az değinildiği görülmektedir. Bunun nedeni, Eyuboğlu'nun uzmanlık alanının Türk dili olmaması olabilir. Yazar bu yüzden olsa gerek sözlüğünde dilbilgisel yanlışlar da yapmıştır.⁸⁰

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun etimolojik sözlüğü ile ilgili olarak Talat Tekin'in de çok sert eleştirileri olmuştur. Türk Dili dergisinde Eyuboğlu'nun etimolojik sözlüğüne ilişkin değerlendirmelerde bulunan Tekin, Eyuboğlu'nun sözlüğünün ikinci baskısını ele almıştır. Elimizde bulunan sözlüğün son baskısında, bu eleştirilerden herhangi birinin dikkate alınarak bir düzeltme yapılmadığı görülmektedir. Eleştirilen ya da yanlış bulunan kısımlar aynen tekrarlanmıştır.

Talat Tekin Eyuboğlu'nun sözlüğünü eleştirmeden önce Eyuboğlu'nun kendisi ile birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Tekin, Eyuboğlu'nun bir Türkolog ya da dilci (linguist) olmadığını ve buna rağmen yerli ve yabancı pek çok dilbilimci ve Türkolog varken Eyuboğlu'nun ilk olarak böyle bir sözlük hazırlayıp yayımlamak gibi bir davranışı takdir ile karşıladığını belirterek şöyle demiştir: "...Herhangi bir dilin kökenbilimsel sözlüğünü hazırlamak, bilindiği gibi, hiç de

⁸⁰ Eyuboğlu "yemiş" sözcüğünü "Eylemden iş ekiyle ad: girmek'ten gir-iş (evlerde, yapılarda ilk girilen yer, bir yapıtın başında yer alan açıklama), git-mek'ten gid-iş/gidiş (gitme, gitme biçimi), gelmek'ten gel-iş/geliş (gelme, gelme biçimi)bilmek'ten bil-iş/biliş (tanıdık, bildik, dost, ayrıca bilgi) bg." biçiminde açıklamış olması yanlıştır. Çünkü "yemek" eylemine, ad yapan "-iş" eki geldiğinde "yiyiş" biçiminde bir türev ortaya çıkacaktır. Bunun yanında sözlüğün "A" harfine bakıldığında "Türk ABC'sinin ilk sesi" biçiminde bir ibare görülmektedir. Bunun doğrusu, "ses" değil, "harf" olmalıdır. "Ses" ve "harf/yazaç" birbirinden farklıdır. Vardar bu konuda şöyle demektedir: "... Genellikle çeşitli abecelerde, bir sözcük içindeki konumuna ya da benzer öğelerle birleşimine göre bir yazaç birçok sesi belirtir. Öte yandan aynı ses için değişik yazaçlar kullanıldığı da olur. Bu nedenle dilbilimci yazaçlarla sesleri birbirinden titizlikle ayırır." (Vardar, 2002: 221). Talat Tekin ise dikkatini çeken bu hata için şöyle söylemiştir: "Türk ABC'sinin ilk sesi ne demek oluyor? Benim bildiğime göre ABC yani alfabe, 'harf'lerden oluşur, 'ses'lerden değil. Anlaşıyor ki yazar 'ses' ile 'harf'i birbirine karıştırmış. Bu tür bir yanlış bir etimolojik sözlük yazarına yakıştıramadım doğrusu. Çünkü böyle bir yanlış ancak ilk ya da ortaokul dilbilgisi kitaplarında bulunabilir." (Tekin, 1993)

kolay bir iş ya da uğraş değildir. Hele sözkonusu dil Türkçe ise bu çok daha güç bir iş olur. Aslında Türkiye’de şimdiye değin, yani Sayın Eyuboğlu’na değin, hiçbir Türklükbilimci ya da dilcinin böyle bir sözlük hazırlamayıp yayımlamamış olması bunun ne denli güç ve ne denli üstesinden gelinemeyecek bir iş olduğunun kanıtlamaya yeter de artar bile...” (Tekin, 1993)

Talat Tekin, Eyuboğlu’nun sözlüğünü biraz alaycı bir üslupla ele almıştır.⁸¹ Tekin, sözlükte A madde başı için “Etimolojik sözlüklerde sesler değil, sözcükler madde başı yapılır...” diyerek “aba”, “abanmak”, “abla”, “acı”, “adaş”, “adım”, “ağaç”, “ağız” gibi madde başlarını da eleştirmiştir. Tekin, Eyuboğlu’nun yapıtındaki bütün yanlışların gösterilmeye kalkılırsa bu sözlük oranında oylumlu bir yapıtın ortaya çıkacağından söz etmiştir. Son olarak değerlendirmesini de şöyle tamamlamıştır: “Sayın Eyuboğlu’nun kaleme alıp yayınladığı bu sözlük son derece ‘amatör işi’ bir yapıt olduğundan ‘fahiş’ yanlışlarla doludur. Bu nedenle kullananlara yararı değil; ancak zararı olabilir. Öte yandan, yanlışlarla dolu olmasına karşın bu yapıt hiç de yararsız sayılmaz. Çünkü Sayın Eyuboğlu’nun bu yapıtı, hiç değilse, genel dilbilim ile Türk dilbiliminin abecesi sayılan temel bilgilerden bile yoksun bir kişi günün birinde Türk dilinin etimolojik sözlüğünü yazmak gibi çok güç bir işe girişir ya da kalkılırsa bunun nasıl tam bir başarısızlıkla sonuçlanacağını açıkça göstermektedir.” (Tekin, 1993: 11)

Eyuboğlu’nun sözlüğünde yalnızca Latin alfabesi kullanılmıştır. Eyuboğlu verdiği Arapça, Yunanca, Rusça vb. sözcüklerin orijinal yazımlarını (o dilin alfabesiyle) vermemiştir. Örneğin yazar, “aban-” eyleminin Arapça “aba” sözcüğünden geldiğini söylemektedir. Fakat yünden yapılmış kaba kumaş anlamına gelen Ar. “abâ” (ءبء) adının başında bir ayın, yani gırtlak ünlüsü vardır; Türkçe eylem ise /a/ ile başlamaktadır. Transkripsiyon eksikliği dışında bir dilbilgisi hatası yapılmış ve abâ adına –n eylemden eylem yapan yapım eki getirilmiştir. Türkçede addan eylem yapan bir +n eki yoktur.

⁸¹ Talat Tekin’in, yer yer “Sayın yazarın ‘Türk ABC’sinin ilk sesi’ /a/ üzerinde verdiği bu birbirinden ilginç ‘bilgi’lerden sonra kitabı kapatıp bırakmak gerekirdi. Ama buna gönlüm razı olmadı, çünkü kitap için tam 140,000 Türk lirası ödemiş ve büyük bir iyimserlikle bu kitapta bu kitaba değer başka kaynaklarda bulunmayan birtakım bilgiler olması gerekir diyorum. Bu nedenle ‘harf’leri, pardon, ‘ses’leri bırakıp sözcüklere geçtim.” (Tekin, 1993) biçiminde bir üslup kullanmıştır.

Eyuboğlu'nun sözcük köklerinin anlambilimsel açıdan verdiği birtakım bağlantıları vardır. Bu ilginç bağdaştırmalara birkaç örnek:

Eyuboğlu “düşmek” eylemi ile ‘düş’ (rüyâ karşılığı) sözcüğünü eş kökenli olarak vermiştir: “...Nitekim düş (ar. ruya) sözcüğü ile düşmek/tüşmek eyleminin eş kökenliliği bütün açıklığıyla ortada.” (Eyubgolu, 2004: 211). Sevan Nişanyan'ın ve Tuncer Gülensoy'un etimoloji sözlüğünde böyle bir eş kökenlilikten söz edilmemiştir. Buralarda kökler ayrı madde başları ile verilmiştir. Ayrıca Sir Geard Clauson da bu sözcüklerdeki anlamları irdelerken bunların yazılı kaynaklarda geçen en erken tarihlerini vermiş ve böyle bir eş kökenlilikten o da söz etmemiştir. Eyuboğlu'nun “düş” sözcüğü ile “düşmek” sözcüğü arasında verdiği bağa benzer bir biçimde, “açmak” ve “aç” (yok olmayan) sözcükleri arasında da bağ kurmuş olduğu görülmektedir. Eş kökenlilik ya da köklerin arasında bir anlam bağı olması bugün anlam bilgisi açısından önem arz etmektedir. Bu sözcükler arasında anlam bağı veya eş kökenlilik varsa bu sözcükler bugün eşadlı (sesteş) sayılamaz.⁸² Çünkü eşadlı sözcüklerin arasında herhangi bir anlam bağı yoktur.⁸³ Bu anlamda baktığımızda Eyuboğlu'nun sözlüğüne göre pek çok sözcüğün eşadlılığından söz edilemez. Bunlardan biri de “kara” sözcüğüdür. Eyuboğlu sözlüğünde “kara” sözcüğü için şöyle demiştir: “KARA, tr. Kara (ak'ın karşıtı, kuzey) Kar kökünde yer, toprak,

⁸² Doğan Aksan “Anlambilim” (2006) adlı kitabında eşadlılığın tanımını yaptıktan sonra bunun Türkçede iki biçimde ortaya çıktığını söylemiştir: “...Eşadlıların oluşmasındaki etkenlerden biri, bu türden öğelerin önceleri ses, kimi zaman biçim ve anlam özellikleri bakımından farklı iken sonradan, geçirdikleri değişikliklerle başka sözcüklere yaklaşarak eşsesli duruma gelmeleridir. Örneğin bugün ısının sıfırın altına düşmesiyle oluşan hava durumunu gösteren don sözcüğü XI. yüzyılda genzel /n/ sesiyle toñ biçimindeydi. Bugün iç çamaşırı adı olan don, Türkçenin en eski sözcüklerinden biri olup ‘giysi’ anlamındaydı. Her ikisinin bugün don biçiminde olması, aradaki farklılığı ortadan kaldırmıştır... Eşadlıların oluşmasında ikinci bir etken, yabancı bir dilden gelen bir öğeyle yerli öğenin aynı ses bileşimiyle kullanılır duruma gelmesidir. Farsçadan alınan ve Türkçede ünlüsü kısalan saz ‘çalgi’ ve saz ‘ince kemiş’ bu türün örnekleridir.” (Aksan, 2006:132-133)

⁸³ TDK güncel sitesinde (www.tdk.gov.tr) eş sesli sözcük için yaptığı tanımda, bu sözcüklerin arasında herhangi bir anlam bağı olmaması gerektiğini vurgulamıştır: “Eş sesli, (ek, kelime) *İng.* homonym, homophone: Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimelerdir.” Öte yandan Doğan Aksan da eşadlılık için bu noktaya vurgu yapmıştır: “...Her dilde, birbiriyle hiçbir anlam ilişkisi olmayan birden çok kavram, değişik nedenlerle, aynı ses bileşimiyle, aynı sözcüklerle dile getirilebilir...” (Aksan, 2006) Fakat bu konuda Berke Vardar “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü”nde eşadlılık tanımını eksik vermiş, anlam bağı olmaması gerektiği noktasına vurgu yapmamıştır: “Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği (örn. Bir renk belirten ‘kara’ ve toprak parçası anlamına gelen ‘kara’ sözcükleri).” (Vardar, 2002: 93) Burada şunu söylemek gerekir: Sözcüklerin anlamlarının ayrı olması farklıdır, aralarında ilgi ya da benzerlik yoluyla yan anlam ilişkisi olması farklıdır. Örneğin, “Çantanın gözünde kalemimi unuttum.” tümcesiyle “Geçen ay gözü için doktora gitti.” tümcesindeki “göz” sözcüklerinin gösterenleri özdeş olmasına karşın, gösterilenleri ayrıdır. Çünkü biri çantanın bir bölmesi iken (yan-anlam), diğeri ise temel anlamda kullanılmış insan organıdır. Fakat aralarında benzerlikten kaynaklanan yan anlam ilgisi olduğundan bunlar sesteş sayılamaz.

karışmak, karanlık bg. değişik anlamlar saklı. Ayrıca karmak (eşmak, kazımak), yoğurup katılaştırmak (toprağı kazmak), karıştırmak (toprağı karmak, yeri karmak) bg. Bize kalırsa toprak ile kara (karanlık, siyah) arasında kök birliği vardır. Yerin, toprağın katı, karanlık olması ile ‘karanlık’ın ‘kara’ olması arasında bağlantı bulmak kolaydır.” (Eyuboğlu, 2004: 376). Bu bilgilere göre kara sözcüğü sesteş olamaz. Eyuboğlu’nun sözlüğünde böyle anlam bağdaştırmaları çoktur. Bunlar için Talat Tekin değerlendirme yazısında “Eyuboğlu’nun bu semantik zorlamaları tümüyle geçersiz ve yanlıştır.” (Tekin, 1993: 10) demiştir.

Sonuç olarak İsmet Zeki Eyuboğlu’nun yazmış olduğu “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü” adlı eseri tüm hatalarına karşın Türkiye’de bir ilktir. Böyle ciddi bir işin aslında bir ekip çalışması gerektirdiğinin bilincinde olan Eyuboğlu, kendi çabasıyla hazırladığı bu sözlüğün yalnızca bir deneme olduğunun altını çizmektedir. Hatalarına rağmen pek çok temel sözcüğün kökeniyle ilgili verdiği bilgilerin ve yazarın bunun için harcadığı mesainin hakkı yazara teslim edilmelidir düşüncesindeyiz. Bununla beraber, yapılacak birtakım kökenbilimsel ve anlambilimsel düzeltmelerle ve zenginleştirilerek güncellenebilecek kaynakçasıyla bu sözlüğün tekrar elden geçirilmesi gerekmektedir.

2.8.3. Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü

Türk dilindeki etimolojik sözlüklere bakıldığında, “Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü”nün Türkiye Türkçesindeki yerel ağızlardan derlenen sözcükler üzerine yapılan etimolojik çalışmalar arasında olduğunu görülür. Kudret Emiroğlu’nun 1989’da yayımlanan bu çalışması, Maçka ile ilçe merkezinin çevre köylerindeki ağızlardan yapılan derlemeye dayanmaktadır. Sözlük daha önce ele alınmamış pek çok folklorik unsuru içermektedir. Tarihsel incelemelerin de yer aldığı çalışmada, yazı dili dışında kalan halk dili üzerinde yoğun araştırmalar yapılmıştır.

Çağdaş bir Türk yazarı olan Kudret Emiroğlu, 1956’da Trabzon’da doğmuştur. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu olan Emiroğlu’nun, dil ile ilgili araştırmalarının yanı sıra, yerel tarih üzerine de

çalışmaları vardır. Bülent Danişoğlu ve Binnur Berberoğlu'yla 2007'de yayımladıkları, 1101 sayfalık, geniş oylumlu bir "Ekonomi Sözlüğü" Emiroğlu'nun içinde bulunduğu bir başka sözlük çalışmasıdır. Emiroğlu aynı zamanda İngilizce ve Osmanlıca çeviriler de yapmıştır.

Kudret Emiroğlu'nun "Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü" adlı eseri 215 sayfalık, dar oylumlu bir sözlüktür. Sözlüğün Türk diline ait profesyonel anlamda hazırlanmış bir etimolojik sözlük olmadığını belirtmek gerek. Eserin "Maçka Ağzının Dilbilgisi Özellikleri" başlığına kadar, 5. ve 6. sayfalarında 4 paragraflık 'başlıksız' bir bölüm vardır. Bu bölüm, 'Ön Söz' mü, 'Söz Başı' mı, 'Giriş' mi belirtilmemiştir. Ayrıca, sözlüğün ne başında ne de sonunda bir 'İçindekiler' sayfası yoktur. Bilimsel bir eserde böyle klasik unsurların olmaması bir eksikliktir.

Hazırlanan bir sözlükte Maçka ağzının dilbilgisi özelliklerine de değinilmiştir. Sayfa 6'da "Maçka Ağzının Dilbilgisi Özellikleri" başlığının alt başlıklarını göstermek gerekirse, şu şekilde şemalayabiliriz:

- I. Ses Bilgisi
 - A. Ünlüler
 - B. Ünsüzler
- II. Biçim Bilgisi
 - A) İsim
 - B) Adıllar
 - C) Eylemler
 - D) Zarflar
 - E) Edatlar
 - F) Söz Dizimi, Cümle bilgisi
 - G) Deyimler Atasözleri

Sözlüğün bu bölümleri, 10 sayfadan ibaret kısa bölümlerdir. Sözlükte daha sonra “Etimolojik Yapı” başlığı yer almaktadır. Bu kısımda, Maçka ağzında Türkçeden sonra (Türkçenin 727 sözcük, %33,9)⁸⁴ en büyük grubu oluşturan sözcüklerin oranları üzerinde durulmuştur. 20. sayfada “Toplumsal Yapı ve Değişim” başlığı yer almaktadır. Bu kısımda Maçka’nın sosyo-kültürel durumu ele alınmıştır.

Sözlüğün kaynakça kısmına baktığımızda, Türkçenin etimolojik sözlüklerinden Sir G. Clauson, İ. Z. Eyuboğlu ve B. Keresteciyan’ın etimolojik sözlüklerinin kullanılmış olduğunu görürüz. Kaynakça kısmında 40 civarı kaynak adı verilmiştir.

Sözlükteki madde başlarının öncelikle Maçka ağzındaki anlamları verilmiştir. Daha sonra sözcüğün etimolojik açıklaması yapılmıştır. (Hepsinde değil). Madde başları ya da açıklamalarda özellikle Türkçe olmayan ve Türkçeye giren Arapça, Farsça gibi dillerin transkripsiyon özelliklerine uyulmamıştır. Bununla beraber; sözcüklerin özgün dildeki (kaynak dildeki) biçimi de verilmemiştir. Örneğin Maçka ağzında kullanılan Arapça sözcüklerin özgün yazılımları, mastarları ve bunların Türk alfabesiyle yazılırken yazı çevrimleri sözlükte yer almamaktadır.

Sözlükte “koş-” gibi eylemlerin etimolojik açıklamaları yapılırken “hurmar” gibi bazı sözcüklerinse “Süzgün ve baygın bakış, uykulu gözlerle bakma. Arapça içkiden sonra gelen baş ağrısı, sersemlik” (Emiroğlu, 1989: 129) biçiminde yalnızca anlamı açıklanıp bırakılmıştır, etimolojilerine girilmemiştir. Bazı sözcüklerinse etimolojileri yanlış verilmiştir. Örneğin “göt” sözcüğünün Farsça “arka”, “kıç”tan geldiği yanlışlığı İsmet Zeki Eyuboğlu’nda mevcuttur. (Eyuboğlu, 1988: 293).⁸⁵ Yazarın sözlükte İsmet Zeki’nin etimolojik sözlüğünü kullandığı açık bir biçimde anlaşılıyor. Emiroğlu’nun etimolojik sözlüğünün 29. sayfasında “ac olmak-“ eylemi için yaptığı etimolojik açıklamanın kelimesi kelimesine aynısı, İsmet Zeki Eyuboğlu’nun etimolojik sözlüğünün “acıkmak” maddesinde bulunmaktadır.(bkz.

⁸⁴ Türkçe sözcüklerin Maçka ağzında 727 tane olduğu ve bununda %33,9’luk bir orana denk düştüğü istatistiği Kudret Emiroğlu’ya aittir.

⁸⁵ “Göt” sözcüğünün etimolojisi için bkz. Gülensoy, 2007: s.387, Nişanyan 2009: s. 213

s.6, acıkmak). Elbette bilimsel çalışmalarda, hele ki leksikolojide, farklı savlar ve düşünceler bolluğu gerekçesiyle yazar bir başka yazarın görüşüne katılabilir. Fakat bilimsel bir çalışmada yazar, katıldığı yorumun ya da görüşün sahibini referans olarak belirtmelidir.

Yazar sözlüğün son yüz yılın sözcük dağarcığını kapsadığını belirterek “Isınma, aydınlanma, ulaşım tekniklerindeki değişiklikleri giyimde, alışkanlıklardaki şehre gösterilen uyum birçok sözcüğü kullanımdan düşürmüştür.”(Emiroğlu, 1989: .22) biçiminde sözlüğünün içeriğini sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendiriyor. Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, elimizdeki sözlük bir dili değil, bir ağız içine alan bir sözlüktür. Sözlük bütünüyle bilimsellik içinde hazırlanmış bir çalışma değil, amatörce ortaya çıkarılmış bir çalışmadır. Yine de bu eser, yerel ağız derlemelerinden oluşması, bu konuda yapılan ilk çalışma olması ve aynı zamanda da kültürel bilgiler eşliğinde bazı yöresel kullanımları ölümsüzleştirilmesi açısından değerli bir çalışmadır.

2.8.4. Türkçe Kökler Sözlüğü

İsmet Zeki Eyuboğlu, “Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü”nden sonra, 1989 yılında “Türkçe Ekler Sözlüğü” adında bir eser daha yayımlamıştır. Türkçe sözcük köklerine ilişkin bu çalışmada Eyuboğlu yalnızca Türkçe olduğuna inandığı kökleri ve bunların anlam içeriklerini vermiştir. Türkçe olmayan, ancak olmadığı da kesin bir biçimde saptanamayan ve başka dillerle özdeşlik gösteren köklerle ilgili kesin yargılar verilmemiş ve tartışma kapısını açık bırakılmıştır.

Eyuboğlu'nun eseri 193 sayfadan oluşmaktadır. Çalışma, Nadir İlhan'ın “Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri” (2007) adlı eserinde etimolojik sözlükler içinde geçmektedir. Ne var ki Eyuboğlu'nun bu yapıtında, içinde etimolojik açıklamalara ve fonetik değişmelere yer verilmiş olsa da türemiş ve bileşik sözcüklere yer verilmemiştir. Bu anlamda klasik bir etimolojik sözlük niteliği taşıyamaz. Etimolojik sözlükler, yalnızca sözcüklerin köklerini gösteren sözcükler ya da bunların anlamlarını açıklayan sözlükler değildir. Bir başka deyişle, bu sözlükler yalnızca köklerle uğraşmaz; bunun yanında sözcüğe gelen

ekleri ve bu eklerin Türk dil tarihi içindeki birtakım değişikliklerini, diyalekt ayrımlarını da göz önüne alarak karşılaştırmalı biçimde bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışır.

Çalışma “Birkaç Söz” başlığı altında iki sayfalık bir açıklamayla başlıyor. Açıklamanın ilk tümceleri Eyuboğlu’nun kimi dilcilere ilişkin (özellikle de yabancı Türkologlarla ilgili) bakış açısını gözler önüne serer niteliktedir: “Bu çalışama, <<son sözü ben söylüyorum, yalnız benim dediğim doğrudur>> gibi okuyucuyu – daha başlangıçta- yönlendirmeyi düşünen bencillik savlarından yola çıkan bir anlam içeriği taşımaz.” (Eyuboğlu, 1989: 7) Eyuboğlu’nun üzerinde çok durduğu bu nokta, etimolojik sözlüğünde de sıklıkla dile getirilmiştir. Onun yabancı Türkologlarla ilgili görüşlerinin ve bakış açısının bu eserinde de vurgulanmış olduğunu görüyoruz. Eyuboğlu, Türk dilcilerinin eserlerinde çokça gönderme yaptığı yabancı Türkologların çalışmalarına son derece eleştirel bakmaktadır. Eyuboğlu’nun bilinen bu görüşü, eserinde yine şöyle yer almaktadır: “ ...Türkçenin köklerini araştırırken, bu geniş yayılma alanını göz ardı ederek, belli bir yörede, belli önyargıların ışığında yürümeye kalkmak, ışıktandırıcı çalışmaları hep başkalarından, özellikle anadili Türkçe olmayan bilginlerden beklemek alışlagelmiş yozlaştırıcı bir gelenektir. Kendi dilini araştırmayan, boyuna başkalarının emeklerinden yararlanmayı başarı sayan bir bilim anlayışı (buna bilim anlayışı denirse) düşünsel yozlaşmanın en belirgin kanıtıdır.” (Eyuboğlu, 1989: 7). Eyuboğlu, eserinin “Birkaç Söz” başlığındaki yazısında her vesilede Türk dilinin Türkler tarafından araştırılmasının gerekliliğinden söz etmiştir. Bir ulusun kendi dili ile ilgili araştırma yapması ve kendi dili üzerinde çalışması, o ulusun ilerleyebilmesi ve muasır medeniyete ulaşabilmesi açısından koşuldur. Eyuboğlu’nun Türk dili çalışmalarına bakış açısı, bu noktada yerindedir. Fakat onun yabancı Türkologlarla ilgili birtakım değerlendirmeleri de tartışılmaya açıktır.⁸⁶

⁸⁶ İsmet Zeki Eyuboğlu’nun yabancı Türkologlarla ilgili olarak birtakım olumsuz düşünceleri vardır. Eyuboğlu’nun bu düşüncelerinin temelinde, Türk dilcilerinin yabancı Türkologların dediklerini, araştırmalarını sorgusuzca doğru kabul ettikleri düşüncesi yatmaktadır. Eyuboğlu Türkçe Kökler Sözlüğü’nde, “Türk dili, ancak <<Türk>>ün dili olabilir, başkalarının ilgi alanına dönen bir uğraş alanına dönüştürülemez. Dilini sevmek, bilmek, kendini anlamak, kendi kişiliğinin çevre çizgilerini belirlemektir.” (Eyuboğlu, 1989: 8) demektedir. Yine Eyuboğlu’nun “ Bir kök, bizim yorumlarımızın dışında kalan, ayrı bir kaynaktan gelebilir, bizim tutumumuz bu kaynağa aykırı olabilir, olması da doğaldır. Buna karşın, o güvenilen kaynağın bilimsel geçerliliğinin de eleştiriden, tartışmadan beri sayılmamalı. Türk dili gibi kökleri ancak sekizinci yüzyıl dolaylarında yazıya geçen (onu yazanlar da yabancı olursa) bir varlık konusunda <<kesin kaynak>> budur deme olanağı yoktur.” (Eyuboğlu, 1989: 8) sözlerinden yabancı Türkologlarla ilgili bakış açısı sezilebilir. Eyuboğlu’nun yabancı

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun bu çalışmasının ana başlıkları şöyle: Birkaç Söz, Giriş, Kısaltmalar, Anlam İçeriği, Eylem Eki, Pekiştirme Ekleri, Öncül Ses, Ses Düzeni, Yabancı Kökler, Yansıma Sesler, Düz Kökler, Artımlı Kökler, Kökler Dizini, Kaynaklar.

Eyuboğlu eserin giriş kısmında Türk diliyle ilgili genel değerlendirmeler yapmakta ve özellikle kök kavramı üzerinde durmaktadır. Yazar bu değerlendirmesinde “Kendisiyle düşünülmeyen, yalnızca başka dillerden aktarmalarla yetinmeye alıştırılan bir dil, verimsiz başların karanlık sığınağı olmaktan öte bir anlam taşımaz.” (Eyuboğlu, 1989: 9) diyerek Türk dilinin özleşmesinin önemli olduğuna değinmektedir. Bunun yanında sözcüklerin köklerinin bilinmesinin avantajlarından söz eden yazar, eğitim aldığı okuldaki hocalarının ders esnasında sözcükleri köklerine değin inerek açıkladıklarından bahsetmektedir.⁸⁷ Eyuboğlu, aldığı eğitim paralelinde “Köklü düşünce kökü bilinen dilden kaynaklanır, beslenir, üretici geliştirici odağa varabilir. Düşünmeye alışmamış, yalnızca başkalarından edindiği sözcükleri aktarmakla yetinen bir bilimsel anlayış için <<kök>> önemli sayılmaz; kökün önemi anlamını kavrayacak yeterlikte olmaya dayanır.” (Eyuboğlu, 1989: 10) diyerek sözcüklerin köklerini bilmekle üretici düşünce arasındaki yakın ilişkiyi; yani bir anlamda dilcinin felsefe alanında da bilgili olması gerektiği iletilisini vermeye çalışmaktadır.

Eserin önsözünde köklere ilişkin açıklamalara yer veren yazar, Türk dilinde köklerin saptanması konusuna da değinmiş ve bu konuda düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre bir dildeki köklerin belirlenmesi sadece dil araştırmalarının sözcüklere özgü bölümüne dayanmaz. Sözcük köklerinin hangi varlıkları ve kavramları yarattığını göz önünde bulundurmak gerektiğini vurgulayan yazar, bu konuda şöyle demektedir: “Bir sözcüğün, kökün Asya Türkçesiyle ilgili yazılı

Türkologlarla ilgili bu olumsuz bakış açısının nedenlerinden biri, kendisini eleştiren Türk dilcilerin kanıt olarak sürekli yabancı Türkologların çalışmalarını referans göstermeleri olabilir. Aynı tutumu, yazarın etimolojik sözlüğünde de görmek mümkündür.

⁸⁷ “Yükseköğretim kurumunun kapısından içeri girdiğim üçüncü ayda kendimi felsefe, Latin-Yunan dillerinin öğretildiği bölümlerde buldum. Öğretmenlerim <<güzel>> kişilerdi, öğrencelerde açıklamaları, anlatışları, kavramların <<kök>>lerinden başlardı. Hocam, W. Kranz'ın ünlü <<logos>> kavramını üç öğrenci süresince anlatışını-açıklayışını unutamam. Hocam Macit Gökberk'in Platon'la ilgili açıklamalarında sözcüklerin nereden başladığını öğrenme gereğini vurgulayışı, düşünmenin kavramı kavramakla atbaşı yürüdüğünü söyleyişi, sesi bugün de belleğimde.” (Eyuboğlu, 1989: 9)

kaynaklarda yer alması Türkçe sayılmasına yetmez, daha başka odaklara gitmek, daha sağlıklı irdelemelere girişmek gerekir. Sözcüğü, bitki, çiçek, ekin, ağaç, hayvan, böcek, balık bg. adlarının kökeni araştırılırken bu doğa varlıklarının yetiştiği-yaşadığı ortam da, bu ortamla kökler arasında doğal bir uzlaşmanın bulunup bulunmadığı da düşünülmeli. Bir bitki Asya’da yetişmiyorsa, Asya’nın doğal konumu –toprak örtüsü böyle bir bitkinin yetişmesine elverişli değilse, o bitkiyle ilgili sözcüğün kökenini başka yerde aramak gerekir.” (Eyuboğlu, 1989: 15) Yazar, ele aldığı köklerin Türkçe olup olmadığı konusunda emin olmak açısından nasıl bir yaklaşım götüğünü bu sözlerle anlatmaktadır.

Eyuboğlu’nun bu eserinde bin iki yüz (1200) dolayında Türkçe kök saptanmış, bu köklerin 900 dolayında olanları özgün, 100’e yakını artımlı, 200 çevresinde bulunanı da yansımadır.

Yazar sözlüğünde, köklerin açıklanışında “anlam içeriği” diye bir anlatım kullanmıştır. Bu kavram, Eyuboğlu’nca şöyle açıklanmıştır: “Bir kökü kuran seslerin biri sesli, öteki sessiz olmak üzere iki yazıyla (harfle) başladığı biliniyor. Biz, kökü açıklarken ardarda dizilen ekleri göstermedik. Kökün eksiz biçimi almakla yetindik. Oysa kök, birtakım ekler alarak gelişirken, yeni bir kök biçimine de girebilir. Bu yeni sese (köke eklenen ilk sese) artım adını verdik, bununla köke getirilen ekin yarattığı yeni anlamı düşündük. Söz geliş ar köküne gelen artımlı ek t’dir. Bu ek ar-t biçimine girerek yeni bir köke dönüşüyor, ar kökünü anlam genişlemesine uğrattıyor. İşte bu değişik, birbirini izleyen köklerin içerdiği anlam bütününe, bir kökten (aldığı yeni ekleri de göz önünde bulundurarak) türeyen sözcüklerin geniş anlam kapsamına anlam içeriği dedik.” (Eyuboğlu, 1989: 19)

Eyuboğlu bu kavramında, örneğin, “tut-” kökünden “tutmak”, “tutunmak”, “tutku”, “tutucu”, “tutum”, “tutuculuk”, “tutsak”... gibi ayrı ayrı anlamları kapsayan türetilmiş sözcüklerin tümüne anlam içeriği adını vermiştir. Eyuboğlu’nun “anlam içeriği” kavramından, kökün ekli eksiz bütün sözcüklerini düşünmek gerektiği anlaşılmaktadır.

Yazarın sözlüğünde yaptığı açıklamalardan en ilginç olan kısımlardan bir tanesi de dilde özleşmenin destekçisi olduğunu gösteren açıklamaları ve bunlara

kanıt gösterme çabalarıdır. Dilde anlam alanının büyümesinin yabancı sözcüklerin sayısıyla ters orantılı olduğunu dile getiren yazarın burada söylemek istediği, ödünç sözcüklerin dilde yer alması değil; dili istila etmiş olmasıdır. Yani yabancı sözcüklerin çok fazla olması, dilde anlam genişlemesine engel olacaktır. Bu da yazara göre anlam içeriğinin yozlaşması anlamına gelmektedir. Çünkü Eyuboğlu'na göre anlam içeriğinin yozlaşması, düşünmek eyleminde aktarmacılığın hızlanmasıyla başlamıştır. Eyuboğlu, bu açıklamasına örnek vermektedir: “Anlam içeriğinin daralması (yabancı kökenli sözcüklerin etkisiyle) yalnızca düşünsel verimi yozlaştırmakla kalmaz, başkalarının ağızlarıyla konuşmaya olanak sağlar. Başkalarının ağızıyla konuşmanın (Osmanlıca bunun en açık, en tartışılmaz örneğidir.) ürünü dilde yıpranmak, kendi özünden uzaklaşmaktır. Kendi dilinin özgün kökleriyle düşünemeyen, sıkıştıkça, gereksedikçe başkalarının ağızlarıyla konuşmaya alışan bir ulusta yaratıcı – bulucu atılım görülmemiştir.” (Eyuboğlu, 1989; 20)

Eyuboğlu, eylem eki başlığı altındaki yazısında eylem eklerini iki biçimde incelemiştir. İlki eyleme eklendiğinde eylem kökünde ses değişikliği yaratan, diğeri ise yaratmayan ekler. Bu açık bir biçimde dile getirilecek olursa, şöyle örneklendirilebilir: “Git-” eylemi, “gitmek” olduğunda “-mEk” mastarı, “gıt-” eyleminde bir değişiklik yaratmamıştır. Oysa “gidiş”, dendiğinde “-İş” mastarı, “git-” eyleminde bir yumuşamaya yol açmıştır. Yazarın söylemek istediği eylem ekleri bu şekildedir.

Yazarın bu bölümde dikkat çeken bir başka açıklaması daha vardır. Bu açıklama da Türkçedeki bileşik eylemlerin yazımı ile ilgilidir. Esasen Türkçede bileşik eylemlerin yazımı, Türkçenin kanayan yaralarından biridir. Bugün hâlâ yazılışı konusunda bir kesinliğe varılmamış olan bu konuda birtakım ölçütler bilinmektedir. Bileşik eylemlerde, bileşim sırasında bir ses olayı oluyorsa, bu bileşik eylem bitişik yazılır. Örneğin, “af” sözcüğü ile “et-” yardımcı eyleminin bileşmesinden doğan bileşik eylemde, bir ses türemesi (f) olduğundan, eylem “affet-” biçiminde yazılır. Keza “hisset-”, “zehret-”, “kahret-” gibi yazılışlar da buna örnek gösterilebilir. Ses olayı olmadığında ise bileşik eylemler hep ayrı mı yazılır? Bu konuda bir kesinlik yoktur. Örneğin “başvur-” eylemine baktığımızda TDK, bu bileşik eylemi güncel sitesinde bitişik yazmıştır. Hâlbuki bu yazımda hiçbir ses olayı

yoktur. Bileşik eylemin anlamında mecazî bir kullanım olduğunun ileri sürülmesinin de bir tutarlılık gösteremeyeceği, “yol aç-” bileşik eyleminin ayrı yazılması ile görülebilir. Eyuboğlu, bu konuda kesin bir öneri ileri sürmektedir: “Bizce bütün bileşik eylemler (sözcükler) bitişik yazılmalıdır. Yeral-, yüzver- yolal- bg.” (Eyuboğlu, 1989: 21) Eyuboğlu’u kimi dilcilerin bileşik sözcüklerin tümünü ayrı yazmak gibi bir eğilim içinde olduklarından söz etmekte ve kökte beliren anlam değişikliklerinin unutulduğunu söylemektedir. Eyuboğlu’na göre bileşen sözcüklerde anlam kazanan yardımcı sözcükler, tek başlarına açık anlamı olmayan sözcükler olduğundan bunlar bulanıktır. Ancak bu yardımcı sözcükler (eylemler) köke gelince etkinlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Eyuboğlu’na göre bu bileşik sözcükler, bileştiği sözcüklerinden bağımsız olarak artık tamamen farklı bir kavramı karşıladığından birleşik yazılmalıdır.

Yazar kitabında “Öncül Ses” başlığına yer vermiş ve bu başlık altında da şöyle bir açıklama yapmıştır: “Öncül ses, bir köke getirilen, ilk sestir. Bu ses, kökün yapısına uyumuna uygundur, anlam genişlemesini sağlar. Söz gelişi: İç-er-mek, iç-ir-mek sözcüklerinde öncül ses birincisinde e, ikincisinde i’dir. Eylem eki bu öncül sese bağlıdır (ses uyumu yönünden). Uç-u-r-mak, uz-a-,mak sözcüklerinde öncül birincisinde u, ikincisinde a’dır (ses uyumuna göre), eylem eki de bu uyuma dayalıdır.” (Eyuboğlu, 1989: 25)

Eyuboğlu’nun “öncül ses” terimi, kendisinin bir adlandırması olarak görülüyor. Türk Dil Kurumu güncel internet sitesinde, böyle bir terimin olmadığı görülüyor. Bunun yerine, kelimenin oluşturduğu seslerden ilki anlamında kullanılan “ön ses” terimi, TDK’de şöyle tanımlanmıştır:

“ön ses: İng. initial phoneme

Kelime başında bulunan ses: açılış, bitiş, durmak, güz, taş, uzak, yalın kelimelerindeki / a / b / d / g / t / u / y / sesleri gibi.” (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, “yavuz” maddesi)

Eyuboğlu’nun kullandığı “öncül ses” teriminin içerdiği kavramdan farklı bir kavramı yansıtan “ön ses” terimi, ünlü ya da ünsüz sözcük başındaki ilk ses anlamına gelmektedir. Oysa Eyuboğlu öncül ses terimi ünlü uyumlarıyla ilgilidir. Örneklerinde

“... Türkçede a sesi öncül olduğu sözcükte o sesi bulunmaz, bunun karşıtı geçerlidir. (o sesi öncül olursa a sesi ardından gelebilir: Kolay, konak: Ko-l-a-y, ko-n-a-k bg.)...Türkçede oluk, soluk denir de (o öncülünden önce u gelmediğinden) karşıtı söylenemez, sözgelişi sulok, ulok denmez, kökün yapısı buna elverişli değildir. (ağız ayrılıkları, kural niteliği taşımaz burada). (Eyuboğlu, 1989: 25)

Eyuboğlu'nun açıklamaları Türkçedeki küçük ünlü uyumu kuralının aynısıdır. Küçük ünlü uyumunda yuvarlak ünlülerden sonra, ya düz geniş ya da dar yuvarlak ünlülerden biri gelir. Bu küçük ünlü uyumu kuralına, Eyuboğlu'nun Türkçede “öncül ses” terimini verdiğini görüyoruz.

Tablo 2. 1. Türkçedeki ünlülerin bir tasnifi (Başkan, 2009; 43)

	Düz		Yuvarlak	
	ön	art	ön	art
Dar	<i>i</i>	<i>ı</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
Orta	<i>e</i>		<i>ö</i>	<i>o</i>
Geniş		<i>a</i>		

Kitabındaki “Yabancı Kökler” başlığı altında Türkçedeki yabancı kökleri de değerlendiren Eyuboğlu, bu değerlendirmesinde, Türkçenin yabancı köklerden sözcük türetme üretkenliğine özellikle değinmiş ve yabancı köklerden yalnızca eylem ekleriyle türetme yapılabildiğini, ancak yeni kavramlar üretmek söz konusu olduğunda bu eklerin yetersiz kaldığını beyan etmiştir. Eyuboğlu düşüncelerini şöyle örneklendirmiştir: “Yerli kökten kavram türetilir, yabancı kökten yerli kurala göre kavram üretmek güçleşir. Burada lan-mak, len-mek eklerini atınca işin iç yüzü aydınlanır. Sözgelişi tıraş, zehir, sır (gizem anlamında) Türkçe değildir. Buna karşın tıraşlamak, zehirlenmek (zehirlenmek), sırlanmak (gizlenmek, görünmez olmak anlamında) sözcükleri –kökler değişmeden- yalnızca la-mak, le-mek, lanmak, lenmek, bg. eklerle çekilir, ancak iş kavram kurmaya gelince bu ekler geçersiz kalır.

Türk dili kendi köklerinin çekiminde, gereken ekleri bulabilir, anlam genişlemesi yanında üretkenliği de vurgular.” (Eyuboğlu, 1989: 29)

Eyuboğlu bu düşüncelerini örneklendirmiş, “... Söz gelişi görmek eyleminin kökü olan <<göz/gör>>den yalnız sözcük değil, kavram da üretilir: Görüş, görüntü, görünüm, görgü, görev, görece, görelilik görkem bg. örnekleri çoğaltabiliriz. Oysa Arapça üss kökünden yalnızca eylem eklerini kullanarak çekim sağlanabilir, <<gör>> kökünün verimi <<üss>>ten beklenemez (Türk dili kurallarına göre), durum sıır, zehr, tıraş, kibr, lisan, bina bg. sözcükler için de geçerlidir.” (Eyuboğlu, 1989; 29) demiştir. Yazarın buradaki düşüncelerini anlamak zor değildir. Yalnız dilbilim alanında kavramsal hatalar yapıldığını da eklemek gerek. Eyuboğlu’nun Türkçedeki yabancı köklerin üretkenliği ile Türkçe köklerin üretkenliğini karşılaştırırken kullandığı “... Söz gelişi görmek eyleminin kökü olan <<göz/gör>>den yalnız sözcük değil, kavram da üretilir...” tümcesinin düzeltilmeye ihtiyacı vardır. Çünkü tümcenin derin yapısına (deep structure) baktığımızda yabancı köklerden kavram değil, yalnız sözcük üretildiği iletisi ortaya çıkar ki bu dilbilimsel olarak doğru değildir. Çünkü türetilen her sözcük (türemiş sözcük) yeni bir kavramı karşılar. Kavram (concept), tasarım ve çağrışımdan oluşur. Kavrambilime göre (İng.Semasiology) kavram, ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünü, imge; bir nesne varlık ya da oluşun anlaksal imgesi; gösterilen (Vardar, 2002: 132) anlamına gelir. Yani “bina”, “binalık”, “binasız” gibi Türkçe olmayan bir kökten türemiş sözcüklerin kavramları farklıdır. Bu durumda yalnızca sözcük değil; kavram da türetilmiştir. Kaldı ki yeni kavram ile sözcük türetimini birbirinden ayırmak da doğru değildir. Türemiş her sözcük, yeni bir kavramdır. Eyuboğlu’nun burada anlatmak istediği açıktır: Ona göre Türkçe kökler, Türkçe olmayan köklerden daha üretkendir ve sözcük türetme gücü daha fazladır. Yazar bu durumu “... Türk dili yabancı köklerden sözcük üretmiyor, aldığı köke getirdiği eylem ekleriyle (le-la-li-lu-lı-lu-ma-me-lan-len-mak-mek bg) yetinme gereğinde kalıyor. Türk dili <<üss>>ten üslenmek yapabiliyor da üsünmek, üsüşmek bg. sözcükler türetmiyor. Oysa gör kökünü ele alınca görünmek, görüşmek bg. eylemleri geliştiriyor.” (Eyuboğlu, 1989: 30) diyerek örneklendirmektedir.

Yazar köklere ilişkin sözlüğünde, Türkçe olmayan kökleri, düşünme ortamını yaratmayan ve dili katılaştıran unsurlar olarak görürken, Türkçe kökleriye Türkçe konuşanlar için düşünmeyi kolaylaştıran ve yeni ürünler yaratmada kolaylıklar sağlayan dilin en önemli düşünsel öğeleri olarak değerlendirmektedir. Eyuboğlu “Türkçe Kökler Sözlüğü”nde, “Yabancı kökler, başka dilde, üretilmiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. O köklerin içerdiği düşünceler vardır, kökün eğreti olarak alınması içerdiği düşünce ürününü de yanında götürür; böylece kökün yanında içerdiği düşünce de emeksizce alınmış olur. Bu durum dilde üretme olanağını ortadan kaldırır. Bu nedenle yabancı kök anadilde düşünmeye dayalı gelişimi engeller.” diyerek düşünmenin sözcük köküyle sıkı bir ilişkisi olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Fakat şurası anlaşılmalıdır ki özleşmeyi savunan Eyuboğlu’nun saf bir dil düşüncesi yoktur. Eyuboğlu kitabında, dilin kendi kökleriyle daha üretken olduğunu dile getirmektedir.

İsmet Zeki Eyuboğlu, “Kimi yabancı kökenli sözcüklerin kullanımında, sözcüğün alındığı dilin kurallarına uyulduğu görülür.” (Eyuboğlu, 1989: 32) demektedir. Sözcüğü kullanan kişilerin pek çoğu, yabancı dildeki o sözcüğün nereden geldiğini bilmez; dolayısıyla pek çoğumuz söz konusu sözcüğü dilimize geçmeden önce, geldiği dilde hangi kavramın karşılığında kullanıldığını bilmeden kullanırız. Eyuboğlu “Bunun en açık örneği ‘Deveden süt sağmak’ anlamına gelen ‘idrâr’dır. Dilimizde ‘ak’ karşılığı kullanılan ‘beyaz’ da öyledir. (Bu sözcük Arap dilinde yumurta, yumurta akı karşılığında beyz’den gelir...” (Eyuboğlu, 1989: 32) diyerek bu durumu örneklendirmektedir. Bu durum dilbilimsel açıdan bakıldığında normaldir. Çünkü bir gösteren ister başka bir dilden gelsin, ister kafadan atılsın, dil içinde etkin bir biçimde kullanıma girdiğinde; artık gösterenle gösterilen arasındaki saymaca (konvansiyonel) yaygınlaştığında kavram dünyası kişinin zihninde ortaya çıkar ve yabancı dildeki sözcüğün o dildeki değişik gösterilenleri önemsiz kalır. Örneğin bugün “eşya” sözcüğünü kullanıyoruz. Bu sözcüğün kavram karşılığı TDK’de “Türlü amaçlarla kullanılan, insan yapısı, taşınabilir cansız nesnelere bütünü.” (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, “eşya” maddesi) olarak geçer. “Eşya”, Arapça’da “şey” sözcüğünün çoğuludur. Fakat bunun, Türkçe kullanan biri tarafından bilinmesine gerek duyulmaz. Çünkü Türkçe kullanan kişi ne “Bu şeyler kafa karıştırır.” derken “şeyler” yerine “eşya”yı kullanır; ne de “Güçlük, ev bulmak ve eşyayı taşımak derdiyle başlar.” derken “eşya” yerine “şeyler”

sözcüğünü kullanır. İkisi de olmaz. Üstelik bugün Türkçede “eşya” sözcüğü, çoğul olarak “eşyalar” biçiminde de kullanılmaktadır. Sonuç itibarıyla, biçimbilimsel (morfolojik) olarak sözcükler kendi dillerinin sözcük türetme kurallarına uyar ve kendi dillerinde daha üretken olurlar. Ödünç sözcükler ise dildeki sözcük üretimine katkı sağlamak amacıyla değil, kavram karşılığı olarak alınır. İşte Eyuboğlu'nun bu noktadaki düşünceleri yerindedir. Ona göre, dilin kendi kökleriyle, düşünsel dünyası daha çok genişletilebilir ve üretici düşünme sağlanabilir.

İsmet Zeki Eyuboğlu Türkçede yansımalar konusuna da değinmiştir. Türkçe Kökler Sözlüğü'nde bu konuda düşüncelerini belirten Eyuboğlu, Türk dilinde yansımaları on başlıkta sınıflamıştır:

1) Doğrudan doğruya doğadan, doğal olaylardan kaynaklanan yansıma sesler: Gök gürültüleri, yellere esmesi, yıldırım-şimşek, suların akışı, ağaçların sallanışı, denizlerin göllerin kabarması bg. es, uğ, çağ, şar, çal, çak, pat, güm...

2) Kimi yabanların bağırmasından yankılanıp yansımaya dönüşen sesler. Sözgeleşti kurt-çakal gibi yaratıklarda uuu, uğ, ul... bg.

3) Kimi evcil yaratıkların çıkardığı seslerden üretilen sözcük birimleri: At, eşek, keçi, kedi, köpek, koyun bg. Bu seslerde kiş, an, gıg, miy, hab-av-af, me bg'gir. Örneğin: kişnemek, anırmak, gıdılamak...

4) Sürüngenlerin çıkardığı sesler genellikle ıs (yılan) ile başlar. Yılan ısss diye bir ses çıkarır.

5) Böceklerden çıkan seslerin çoğu çığ, cığ, cık bg. niteliğindedir, kimi böceklerde sıız-vız-cız sesleri bilinir.

6) Kuşlarda genellikle yansıma ses cıv (cıvıldaşmak) ile öt izlenimini verir. Kargalarda gak, gık belirgindir. Atmaca, doğan gibilerde çay, çıy sesleri açıktır.

7) Yapraklı ağaçlarda hışş sesi egemendir (esintilerin etkisiyle). Bu seslerin değişik yansımaları vardır. (ağaçların türüne göre)

8) Kimi nesnelere kırılmasından, bölünmesinden, parçalanmasından çıkan sesler: Yırt (kâğıdın, bezin yırtılmasından çıkan sestir)

9) Kişilerin doğaya özenerek çıkardıkları sesler vardır: Kış, kır, kız, kıs, kıt, küt bg. (Kışkırtmak, yırtmak, kırmak, kızmak, kıtıklamak, kütleme/yürek çarpmasından). Bu sesler eyleme dönüşünce üretken bir nitelik kazanır.

10) Birbirine çarpılan-vurulan nesnelere çıkan sesler (patlamak, çatlamak, kertmek, çizmek, gıcırdatmak, ah-oh-oy etmek, tokmaklamak/tok tok – tak tak bg.)

Yukarıdaki gruplandırmasının daha da ayrıntılı olabileceğini söyleyen yazar, bu örnekleri çoğaltabileceğini ve bunlardan ayrı bir de sözlük oluşturulabileceğini dile getirmektedir. İsmet Zeki Eyuboğlu'nun yansımalarla ilgili olarak kitabında yaptığı değerlendirmeler ve bunlara verdiği örnekler tartışmaya açıktır. Bunu kendisi de kabul eden yazar, şöyle söylemektedir: “Yazılı kaynağın en eskisinde bile <<son biçim budur.>> dedirtebilecek bir kesinlik bulmak güçtür. Bu sözcüğün ilk biçimi buydu, son biçimi de budur denemez. Dil sürekli bir değişim akışı içindedir, dünü bugüne yetişmez.” (Eyuboğlu, 1989: 34) Ayrıca sözlüğünün içinde yansıma ses olarak verdiği bazı sözcükleri Eyuboğlu bu tasnifinin içinde göstermemiş ya da belirtmemiştir. Örneğin, “Par-, yansıma sestir, b sesiyle dönüşmüştür (barmak, parmak). Öncül sesleri ı-a eylem eki la-mak'tır. Anlam içeriği: ışıkmak, aydınlatmak, ışıldamak, öfkelenmek, kızmak, kışkırtmak, karıştırmak, bulaştırmak bg.” (Eyuboğlu, 1989: 114) ifadesi bunlardan bir tanesidir. “Par”, sözcüğünün nasıl bir yansıma olduğunu yazar açıklamamıştır.

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun kitabında Türk dilindeki köklerin de tasnifleri yapılmış ve bunların üzerinde durulmuştur. Eyuboğlu Türk dilindeki kökleri iki grupta incelemiştir: “Düz Kökler” ve “Artımlı Kökler”.

İsmet Zeki Eyuboğlu “düz kök” kavramını ikiye ayırmıştır: Yalnızca iki sestem kurulan kökler (at, ev, öl, öt...) ki bu kökler de “a”, “e”, “ı”, “i”, “o”, “ö”, “u”, “ü” sesleriyle başlar; ikincisi ise üç seslidir. (gör, gür, kıl, kuş, tut, ser...) Eyuboğlu bu iki öbeğe de kök sesine ikinci bir ses gelmediğinden “düz kök” adını

vermiştir. Yazar, ağız ayrılıklarından etkilenecek sürekli dönüşüm – değişim geçiren köklerin, bu kökler olduğunu ileri sürmektedir. Eyuboğlu'nun bu bağlamda vermeye çalıştığı bu köklerin başlıca özelliği, değişmeye uğramadığı sürece içeriğini korumasıdır. Bu eserde Eyuboğlu'nun özellikle üzerinde durduğu kısım “Düz Köklerdir.”

“Artımlı kökler” ise Eyuboğlu'nun ikiye ayırdığı düz köklerin dışında kalarak köke gelen ilk sessizden sonra ikinci bir sessiz alan köklerdir. Yazar bunu “Sözcü gelişimi: ar-t kökünde t sesi yeni bir ek niteliğindedir, özgün kök ar'dır. Bu yeni ses (t) kökte anlam genişlemesini sağlar (öteki eylem ekleriyle).” (Eyuboğlu, 1989: 183) sözleriyle açıklamaktadır. Artımlı köklerin öncül öğeleri azdır: “k”, “r”, “s”, “t” bg. Bu seslerden “kır-k-mak”, “ay-r-il-mak”, “sar-s-mak”, “tar-t-mak” eylemleri ile benzerlerinin türetildiğini belirten yazar “san” köküne gelen ç'nin de ikinci ses durumunda olduğunu söylüyor: “san-ç-mak”.

Eyuboğlu'nun köklerle ilgili tasnifleri ve değerlendirmeleri tartışmaya açıktır. Yazar, düz kök olarak adlandırdığı köklerden olan “san” (Eyuboğlu'na göre artımlı köklerden “sanç-“ eyleminin kökü olarak verilmiştir.) sözcüğünün anlam alanını “tasarla-”, “düşün-”, “kaygılan-”, “kuşkulan-”, “inan-”, “kargıla-” olarak açıklamamıştır ve bu anlamdaki “san-” eyleminin türevlerinden biri olan “sanık” sözcüğünü de örnekleri içinde vermiştir. Aynı sözcüğün açıklandığı örnekler içinde “sancılan-” (ağrısı ol-, acıt-) eylemi de verilmiştir. Yazarın açıklamalarına göre sancı sözcüğü ile kökü olduğunu ileri sürdüğü san- eyleminin ve türevlerinin, kökleri açısından bağlantılı olduğunu görüyoruz. Fakat etimoloji sözlüklerinde “sanç-” eyleminin köküyle ilgili “san-” biçiminde bir bilgi verilmemiştir.⁸⁸ Dolayısıyla “san-

⁸⁸ “Sanç” sözcüğünün İsmet Zeki Eyuboğlu'nun kökler sözlüğünde *san-* eyleminin türevi olarak verildiğini görüyoruz. “San-” kökü sözlükte şöyle açıklanmıştır: “Öncül sesleri a-ı, eylem eki mak'tır. Anlam ierği: tasarlamak, düşünmek, kaygılanmak, kuşkulanmak, inanmak, kargılanmak (sançmak), acıtmak, ağrısı olmak (sancılanmak), sayı saymak (sanamak, Kâş.), saplamak-saplanmak (sançılmak, Kâş.), dövüşme (sandırış, Kâş.), saçmalamak (sanırmak, Kâş.), şaşırma, şaşkın şaşkın sağa sola bakmak (sangırt-, SDD), alık alık bakmak (sanıtmak, SDD), düğün evine andaç gönderme (sandırak, SDD), ne suçlu ne suçsuz olmak (sanık).” (Eyuboğlu, 1989: 1220). Clauson'un sözlüğünde “sanç” kökü ile ilgili ise şöyle bilgi verilmiştir: “‘Sanç-’ (bir mızrakla) iyice delmek. S.i.a.m.l.g w. Birtakım anlam genişlemeleri şu şekildedir: sanç-/sançı-/şanç-/çanç-, gibi.” (Clauson, 1972: 835) Clauson'un açıklamalarında sözcüğün “san” sözcüğüne kadar gidilmediği görülüyor. Sözlükte “san-” eylemiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Öte yandan Tuncer Gülensoy'un sözlüğünde ise “sanç” kökü ile ilgili şöyle denmektedir: “(hlk.) ‘Saplamak, batırmak’ = ET., OT. Sanç- ‘dürtmek, sokmak; yenmek’ (EUTS, 196: DLT) < *sānç-”. (Gülensoy, 2007: 730) Gülensoy da sözcüğün kökünün en erken biçimiyle ilgili olarak “san-” eylemini vermemiştir. Nitekim Eyuboğlu kendisi bile etimolojik

” (tasarla-, düşün-, kaygılan-, kuşgulan-, inan-,) eylemiyle, “sanç” ve türevi olan “sancı” sözcüklerinin eş kökenli olduğunu ileri sürmek, zorlama bir etimoloji olmaktadır.

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun Türkçe Kökler Sözlüğü adlı çalışmasında kökler açıklanırken, Kaşgarlı Mahmut'un “Divan”ı, “Tarama Sözlüğü” ve özellikle “Söz Derleme Dergisi”nin referans olarak gösterildiği görülmektedir. Açıklamalarda diğer Türkologların görüşlerine ve eserlerine referans yapılmamıştır.

Yazar çalışmasında sözcüklerin köklerini incelerken köklerin tümünün sonunda çizgi (-) koymuştur. (bkz. şekil) Konuşma çizgisi gibi, oldukça uzun olan bu çizgi, kısa çizgi niyetiyle koyulmuş olsa gerek. Çünkü kısa çizgi, Türkçede eylem köklerinin sonuna konur. Fakat kısa çizgi niyetiyle de olsa köklerin tümü eylem değildir. Dolayısıyla yansıma köklerin ve diğer ad köklerinin sonuna da yazar kısa çizgi çekmiştir. Örneğin “ben-”, “boy-”, “ök-”, “çıt-” vb. Bu incelemedeki uygulama, Türkçe dilbilgisi yazım kurallarına göre anlamsızdır. Sözlükte verilen köklerin eylem mi yoksa ad mı olduğu üzerinde durulmadan, bunun okuyucu tarafından açıklamadan çıkartılması beklenmektedir. Oysa kökler ile ilgili yapılan özel bir çalışmada, sözcük köklerinin eylem, ad ya da hem eylem hem ad biçiminde bir tasnifinin yapılması gerekmektedir.

Sözlükteki kök açıklamalarında dikkat çeken bir başka nokta, bazı köklerin anlamsal içeriklerinde karmaşık açıklamaların olmasıdır. Örnek olarak, “eksilmek” sözcüğüne bakalım: İsmet Zeki Eyuboğlu'nun “eks-” olarak verdiği (s. 186) artımlı kökün açıklamasında, “eks-il-mek (azalmak, düşkün duruma gelmek, yetersizleşmek, değerini yitirme, ağırlığı gitmek...)” biçiminde bilgi veriyor. Bu artımlı kökün, düz kökü olarak sözlükte “ek-” kökünü görüyoruz. “Ek-” kökünün açıklaması, “g/ğ/y sesleriyle dönüşür, öncül sesleri e-i, eylem eki mek'tir. Anlam içeriği: üretmek, bitiştirmek, yan yana getirmek, dizmek, yaymak, serpmek, yakıştırmak, yapıştırmak,

sözlüğünde “sanç-” eylemine ilişkin böyle bir kök vermemiştir: “SANÇMAK, tr. Sançığ (ucu sivri demir, kesici-delici araç)dan sanç-ığ-mak/ sanç-mak. Kesici aracı, oku, kargıyı saplamak, delmek, yarmak, yaralamak.” (Eyuboğlu, 2004: 579). Bir tek Räsänen'in sözlüğünde ise (Versuch) “<*sañ-ş-” biçiminde gösterilmiştir. Onun da sanmak eylemiyle ilgili olduğu kesin değildir. İsmet Zeki Eyuboğlu “düz kökler” içinde verdiği “san-” kökünü, “sanç-” artımlı kökünün ilk biçimi, yani kökü olarak vermiştir. Sonuç itibarıyla “sanç” köküyle “san-” eyleminin kök birliğinin olması mümkün görünmüyor.

takmak, bulaşmak, azaltmak, arttırmak bg.” (Eyuboğlu, 1989: 76) olarak verilmiştir. Sözcüğün verilen anlam içeriğine bakıldığında “azal-” ve “arttır-” gibi zıt anlamlı sözcüklerin aynı kök tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yazarın, burada, sözcüğü/kökü kavramlarını yansıtabilecek tümcelerde kullanmamış olması da eksiklidir. Sözcüğün bir anlam alanı varsa, bilimsel bir çalışmada, bu açıkça bir bağlam içinde verilmelidir.

Kök değerlendirmeleriyle ilgili başka bir örnek olarak “art-” eylemini verebiliriz. Yazar, bu eylemi yine “artımlı kök” başlığının altında vermiş ve “art-mak (niceliği-sayısı yükselme, çoğalma, gelişme, döl verme, birikme, soyunu sürdürme...)” (Eyuboğlu, 1989: 185) biçiminde tanımlamıştır. Eyuboğlu’nun burada bu sözcüğü “artımlı kök” olarak vermesi, bu sözcüğün daha da parçalanabilir bir kökü olduğu, yani kendi tanımıyla düz kök olduğu anlamına gelmektedir. Sözlüğün “düz kökler” bölümünde ise yazarın verdiği ar kökünde Eyuboğlu şöyle bir açıklama yapmaktadır: “ Ar-, aldığı a-ı öncül sesleriyle eylem, çoğalma, inceleme, büyüme, genişleme, gelişme, iyileşme, arınma, inceme, güçsüzleşme, ayırma gibi çok değişik, karşıt anlamlar ieren sözcüklerin üretilmesini sağlayan işlek bir köktür. Bu kök, ‘a’-‘ı’ seslerinden önce ‘t’ sesini de alıp genişleme gösterir. (ar-t-mak gibi). Bu kökün en verimli eylemi ara ile başlayan ara-mak’tır, öteki eylemler bundan türetilmiştir (aranmak, araştırmak, aratmak bg.). Köke ‘a’ sesinde olduğu gibi ‘ı’ sesinde de birbiri ardınca değişik sesleri içeren ekler getirilerek anlam genişlemesi sağlanır. Kökte çelişik sözcükler üretme gücü saklı: artmak, aramak, arıtmak eylemlerinde anlam yakınlığı yok (oysa kök birliği apaçık). Türk dilinin ses uyumuna en yatkın köklerden biri olan ar’dan anlam genişlemesi süreklidir. Bu kökün de en üretici eki ‘mak’tır (ara-mak, ar-t-mak, ar-ı-t-mak bg.)” (Eyuboğlu, 1989: 41). Açıklamaya göre Eyuboğlu “art-”, “ara-” ve “arıt-” eylemlerini kökteş sözcükler olarak vermiş ve “ar” sözcüğünün bu eylemlerin ortak kökü olduğunu ileri sürmüştür. Kendi etimoloji sözlüğünde bile böyle bir bilgi vermemiş olan Eyuboğlu’nun bu savını diğer etimoloji sözlükleri de doğrulamamaktadır.⁸⁹

⁸⁹ Sevan Nişanyan, etimoloji sözlüğünde “art-” eyleminin köküyle ilgili verdiği bilgide, sözcüğün ana Türkçe kullanımının “* art-s” biçiminde geçtiğini belirtmiştir (Nişanyan, 2009: 36). Yani sözcüğün en eski biçimi “art-” eylemidir. Tuncer Güzensoy da etimoloji sözlüğünde, sözcüğün ana Türkçe kullanımı için “*art-” kökünü vermiştir (Gülensoy, 2007: 80). Örneklerde olduğu gibi etimoloji sözlüklerinde “art-” eyleminin kökü, herhangi bir biçimde “ar-” olarak geçmemiştir. Öte yandan Eyuboğlu kendi etimoloji sözlüğünde de “ar-” köküyle “ara-” eylemini bağlantılı vermemiştir. (Eyuboğlu, 2004: 36) Sevan Nişanyan ise kökü “arka-” biçiminde vermektedir. Sözcükle ilgili bu

İsmet Zeki Eyuboğlu, eserinde yansıma köklere de yer vermiştir. Yazarın, yansıma köklere etimoloji sözlüğünde de vurgu yaptığı görülür. Yansıma sözcükler üzerinde duran İsmet Zeki Eyuboğlu'nun bu sözcüklere getirdiği bazı açıklamalar ve verdiği örnekler tartışılmaya açıktır; fakat aydınlatıcı nitelikte olan açıklamalar ve örneklendirmeler de vardır. Örneğin yazarın “kırk-” eylemini artımlı kök olarak vermesi, bunun daha küçük parçalara bölünebileceğini ve düz kökünün olduğunu göstermektedir. Sözcüğün açıklamasını “kırk-: kırk-mak (tüylerini kesmek, tıraş etmek...)” (s.188) biçiminde veren Eyuboğlu'nun bu yansıma sözcüğün düz kökünün ne olduğunu göstermesi ve bunu açıklaması gerekirdi. Hâlbuki aynı sözcük için Hazma Zülfikar, yalın biçimde kullanılan eylemler arasında değerlendirdiği ve birincil biçimde olup da fiil görevinde kullanılan ses yansımaları için verdiği örneklerde “kırk-” eylemini geçirmiştir. (Zülfikar, 1995: 109). Öte yandan geniş çevrelerce yansıma olmadığı sanılan⁹⁰ “kişne-” eylemi için de İsmet Zeki Eyuboğlu etimoloji sözlüğünde şöyle bir açıklama getirmiştir: “Kiş (yansıma ses)ten kiş-n-e-mek/kişnemek (özellikle atların, birbirini görünce çıkardığı sese denir. Türk dilince kiş kökünün erkeksi bir anlam içerdiği kanısındayız. Nitekim eski Türk yazıtlarında da kişi-oğlu denilmekte, kişi (bk.) sözcüğü dişisel içerikten yoksun tutulmaktadır. Meydan-Larousse, kişnemek sözcüğünün ‘es.tr. kelime’ olduğunu söylemekle yetiniyor, kökle ilgili açıklama yapmıyor, oysa kökenini bildiğini sandığı

bilginin aynısı, Gülensoy da sözlüğünde de vermiştir. Burada sözcük <*arğa- (Gülensoy, 2007: 74) biçiminde geçmektedir. Fakat şunu belirtmek gerekiyor: “Ara-” eyleminde değil; fakat “açıklık”, “aralık”, “boşluk”, “mesafe” anlamına gelen “ara” sözcüğünün kökü olarak Gülensoy’un sözlüğünde “*ar” kökü verilmiştir: “DLT: ara ‘ara, arasında’<*ar ‘ara, iki tepe arası, *yamaç’ +a <*āra [(<ār- ‘arasından geçmek’ +a- ‘zarf-fiil eki’” biçiminde açıklamalar da yer almıştır. (s.74). Buradan Eyuboğlu'nun “ara” sözcüğü ile “ara-” eyleminin kök birliği olduğunu düşündüğünü söylemek mümkün. Son olarak İsmet Zeki Eyuboğlu'nun “arıt-” eyleminin kökünü “ar-” köküne bağlaması da yine tartışılması gereken bir durumdur. “Arıt-” eylemi temiz anlamına gelen arı sözcüğünden gelmiştir. “Arı” sözcüğünün kökü de eski Türkçede “arı-” biçiminde temizlemek anlamında kullanılmaktaydı. Orta Türkçede ise “arığ” (temiz, saf) biçimde geçmektedir. Etimoloji sözlüklerinde ise “arı” sözcüğünün kökü, Eyuboğlu'nun verdiği gibi “ar-” biçiminde değil, “arığ < arı” (Gülensoy, 2007: 76) biçiminde kök olarak verilmiştir. (Nişanyan, 2009: 34). İsmet Zeki Eyuboğlu'nun “Türkçe Kökler Sözlüğü”nde “art-”, “ara-” ve “arıt-” eylemlerinin kökteş sözcükler olduğunu söylemesi ve “ar-” sözcüğünün bu eylemlerin ortak kökü olduğunu ileri sürmesi, Talat Tekin'in “Türk Dili Dergisi”nde (1993) Eyuboğlu'nun “Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü” için yazdığı eleştiri yazısında söylediği gibi “semantik bir zorlama” olarak değerlendirilmelidir.

⁹⁰ “Kişnemek” sözcüğü Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bazı kuruluşlardaki Türkçe kitaplarında yansıma olmayan sözcükler arasında gösterilmektedir. Kitaplarda “pırlıltı”, “ışılta”, “bulantı”, “kızartı”, “kabartı”, “kişnemek”, “kükremek”... gibi sözcükler, yansıma olmayan sözcükler arasında örneklendirilmiştir. Hâlbuki bu sözcüklerin tümünün yansıma olmadığını söylemek bilimsel bir yaklaşım olamaz. Çünkü “kişnemek”, “parlamak”, “kükremek” gibi sözcüklerin yansıma olduğunu söyleyen bazı kaynaklar vardır: Hamza Zülfikar “kişirdi” (kişneme), “parıltı” (Zülfikar, 1995); İsmet Zeki Eyuboğlu, “kişnemek, kükremek, pırlıltı” (Eyuboğlu, 2004 ve 1989); Feyza Hepçilingirler ise “pırlıltı” (Hepçilingirler, 2005: 180)... gibi sözcükleri yansıma sözcükler olarak örneklendirmişlerdir.

sözcüklerde ayrıntılı açıklamalara yelteniyor. Kiş kökünün yansıma ses olduğunu gösteren belirtiler arasında, Anadolu halk ağzındakiler ilginçtir: Aygır gibi ne kişirder durursun? Kiş kiş etme (kişner gibi konuşma), oğlan kızı gördü kişirdedi (oğlan kızı gördü, aygır gibi kiş kiş etmeye başladı/kişnedi.)...” (Eyuboğlu, 2004: 419). Eyuboğlu “Türkçe Kökler Sözlüğü”nde de “kiş” kökü ile ilgili şöyle bir açıklama yapıyor: “Kiş- yansıma sestir, işlektir, ancak üretken değildir. Öncül sesi i, eylem eki mek’tir. (başka ortaekler alarak: kiş-ne-mek), anlam içeriği: ses çıkarmak (atlarda), bağlamak (kişemek. Kâş.), olmak, biçimlenmek (ar. insan karşılığı söylenen kişi sözcüğü bu türün ürünüdür.) bg.” (Eyuboğlu, 1989: 97). Eyuboğlu “kiş” sözcüğünün yansıma olduğunu vurgulayan açıklamalar yapmakta ve bunları örneklendirmektedir. Öte yandan Hamza Zülfikar “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı eserinin “kişirdi” maddesinde ise “Hırıltı, kişneme. [Eş-şahl (السهل)) Zil şadâsı gibi duru çıkmayıp lengerlüce hiddet üzere olmasından ‘ibaretdür, at kişirdisi (ك شردی سس) gibi. KAM XVIII – XIX 3 266] TS” (Zülfikar, 1995: 549) açıklamasını getirmektedir. Divan-ı Lügat-i Türk’te kişnēdi maddesinde “at kişnēdi: At kişnedi; qatır kişnēdi: Katır anırdı. Kişnēr, kişnēmek.” (Mahmūd, 2005: 316) biçiminde bir açıklama getirilmiştir. Dolayısıyla İsmet Zeki Eyuboğlu’nun bu sözcüğün üzerinde yansıma ses olarak durması anlamlıdır.

Eyuboğlu sözlüğünde tam 908 tane düz ve artımlı kök vermiştir. Verdiği köklerin açıklamalarını yaparken bu kökleri tümce, paragraf ya da şiir vb. bağlamlarda kullanmamıştır. Yalnızca sözcüklerin parantez içinde anlamlarını vermiştir.

Yazarın kaynak kısmında 7 tanesi dergi olmak üzere 84 kaynak kullandığı görülüyor. Kaynaklarda kullanılan etimolojik sözlükler arasında, Sir Gerard Clauson’un “Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish”, Bedros Keresteciyan’ın “Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque”, Martti Räsänen’in “Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen” ve Vambery’nin “Etymologisches Wörterbuch der Turkotatarischen Sprachen” adlı eserler yer almaktadır.

Tamamen öz Türkçe kökleri incelemeyi amaç edinen İsmet Zeki Eyuboğlu’nun Türkçe Kökler Sözlüğü, bu konuda yazılmış eserler arasında bir ilktir.

Şu an da etimolojik sözlükler dışında Türkçenin kökleriyle ilgili bilgi veren ya da Türkçenin kökleri üzerine yazılmış bir sözlük yoktur. Eyuboğlu'nun bu eseri, semantik zorlamalarla dolu olmasının yanı sıra, tartışmaya son derece açık bir eserdir.

2.8.5. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Sözlükçülük ve etimoloji konusunda Türkoloji'ye çok büyük katkıları olan Türkolog Hasan Eren, “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü” adlı eserini 1999 yılında Ankara’da yayımlamıştır. Budapeşte Üniversitesi’nde, Türkoloji bölümünde henüz bir öğrenciyken etimoloji konusunda çalışmaya başlayan Eren, hocası Gyula Németh’in yönlendirmeleriyle çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştır. Türkolog, öğrencilik yıllarından Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’ne kadar etimoloji alanında birçok eser ve makale yayımlamıştır.⁹¹ 1999 yılında yayımladığı etimolojik sözlüğünden sonra da Türk dilinin etimolojik sözlüğüne yeni katkıları hep sürmüştür.

Eren’in yazdığı etimolojik sözlüğü, ön söz, giriş, sözlük kısmı, kısaltmalar ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

Ön söz kısmında Eren, “Değerli okurlara sunduğum bu sözlükte, bir yandan yerli ve yabancı bilim erlerinin, Türk dilinin söz dağarcığının kökenlerine ilişkin çalışma ve yayınları gözden geçirilerek değerlendirilmiş, bir yandan da kişisel çalışmalarım sonunda topladığım belli başlı veri ve bilgiler özet olarak verilmiştir.” (Eren, 1999: X) diyerek sözlüğünün içeriğinden söz etmiştir. Eren, uzun yıllar süren çalışmaları sonunda ortaya çıktığını söylediği sözlüğünün ön söz kısmını, “büyük ustadam” dediği hocası Gyula Németh’in kendisiyle ilgili öngörüsünü gerçekleştirdiğini söyleyerek tamamlamıştır.⁹²

⁹¹ Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi’nde “Özünde Türklük bilimi alanındaki çaba ve çalışmalarında başlangıçtan beri etimolojik sorunlara büyük ağırlık verdiğimi saklamayacağım” (Eren, 1999: 364) diyen Hasan Eren, baştan beri çalışmalarının etimoloji üzerinde yoğunlaştığını ifade ederek, etimolojik sözlüğünün basımdan çıkmasına 1 ay kala, etimoloji alanına yaptığı çalışmaları burada özetlemiştir. Bu yazısında Eren, Türk Dili dergisinin okurlarına açık bir fikir vermek amacıyla, baskıdan çıkacak olan sözlüğünden birtakım örnekler vermiştir.

⁹² Hasan Eren, Németh’in kendisiyle ilgili öngörüsünü Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü adlı bu eserinin ön söz kısmına başlarken paylaşmıştır: “Yıl 1940. Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümünde ikinci sınıf öğrencisi olarak ‘Türk Söz Bilgisine Katkılar’ başlıklı bir yazı yazmış,

Eren sözlüğünün giriş bölümünde (s. xi-xxviii) Türk dilinin etimolojisiyle ilgili yapılmış olan çalışmaları kronolojik olarak özetlemiştir. Bu bölümde yazarın öz dil konusunda düşünceleri yer almaktadır. Eren, Türkçenin yabancı diller egemenliğinden kurtulması ve geliştirilmesi için sözcüklerin köklerinin bilinmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir.⁹³

Dil bilincinin gelişmesi için köken bilgisinin büyük önemi olduğunu vurgulayan Hasan Eren; “sınır”, “kent”, “şölen”, “tahıl”, “temel” gibi Türkçe olduğu sanılarak dil devrimi sırasında Türk Dil Kurumu’na Türkçeye alınan; fakat aslında Türkçe kökenli olmayan sözcüklere örnekler vererek şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bu örnekleri çağ, öge, tanık, ülke, üye gibi sözlerle sürdürmek kolaydır. Ancak yanlış anlaşılmasın. Bu örnekleri sıralamaktan amacım, etimolojik araştırmaların dil inkılâbı alanındaki yerini, değerini dile getirmektir. Yoksa yabancı dillerden kökenlendiği anlaşılan sözlerin yaşam hakkını kaldırmak düşüncesiyle yola çıkmadığımı altını çizerek vurgulamak isterim. Türk Dil Kurumunun kurulduğu yıllarda söz dağarcığımızda geçen öğelerin kökeni konusunda bize sağlam bilgi verecek bir sözlük yoktu. Bu açıdan kurumun ilk çalışmalarında birtakım yanlışların yapılmasını doğal karşılamak gerekir. Dilimizdeki yabancı kökenli sözlere karşılık olarak ortaya sürülen yeni sözler arasında birtakım yanlış örneklerden söz ederken etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu dile getirmek istedim... Düzeltiyorum: Yalnız dil inkılâbıyla ilgili çalışmalarımızda değil, dilimize ilişkin bütün bilimsel çabalarımızda etimolojik sözlüklere gereksinim duyduğumuzu vurgulamak istedim.” (Eren, 1999: XXII)

Hasan Eren’in yapmış olduğu açıklamalardan çok iyi anlaşılmaktadır ki özleşme devrimini sırasında yapılan bazı hatalar, etimolojik sözlüklerin ve araştırmaların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkoloji bölümü başkanı Pfo. Gyula Németh’e sunmuştum. Prof. Németh yazımı gözden geçirdikten sonra:

-Anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız, demişti.

O yazım 1941’de ‘Beiträge zur türkischen Wortforschung’ başlığı altında Körösi Csoma-Archivum dergisinde yayımlanmıştı.” (Eren, 1999: IX)

⁹³ Erenin bu konudaki duyarlılığı şu sözlerle görülmektedir: “İşte bir yandan bu düşündürücü örnekleri, bir yandan da Türk dilbilimi alanındaki boşluğun derinliğini ve ulusal bilgi ve kültürünü artırmak isteyen Türk okurlarının gereksiniminin büyüklüğünü göz önüne tutarak Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü adlı eserimi baskıya verdim.”

Giriş bölümünden sonra yer alan açıklama bölümünde Eren etimolojik sözlüğünün iki yıl kadar basımda kaldığını ve bu süre zarfında çıkan yeni yayınlardan yararlanamadığını belirtmiştir.

2002 yılında Mesut Çetintaş'ın Andreas Tietze ile yaptığı bir röportajda, Tietze, Çetintaş'ın "Hasan Eren hocamızın sözlüğü ile sizin sözlüğünüz arasında ne gibi farklar var?" sorusuna, "O, sadece Türkiye Türkçesini vermiyor. Meselâ biz bir kelimeyi alıyoruz. O kelimenin mahiyetini anlamak için başka dillere bakıyoruz. Fakat aslında bizim sözlüğümüz yalnızca Türkiye Türkçesi. Çalışmamıza bir sınır koymamız gerekiyordu. Mesela bazı kelimeler Türkiye Türkçesinin dışında husule gelmiştir. Fakat bunlar Türkiye Türkçesi midir? Şüpheli olabilir. Prof. Eren'in sözlüğü daha umumî. Birçok şeyi veriyor. Bizim görmediğimiz me hazlar, kaynaklar görmüş. Otuz, kırk senelik bir emeğin ürünü, faydalı bir eser... Bizim yapmak istediğimiz o değil." (Çetintaş, 2002) diyerek yanıt vermiştir. Tietze'nin verdiği yanıt, Hasan Eren'in sözlüğünü niteliğini yansıtmaktadır. Tietze'nin yanıtından da çok iyi anlaşılıyor ki Eren, sözlüğünde yalnızca Türkiye Türkçesini değil, Türk dilini ele almıştır. Fakat Eren'in sözlüğüne bu anlamda baktığımızda oylumunun çok geniş olmadığı görülür. Çünkü Eren'in sözlüğünde ele aldığı sözcüklerin sayısı 2841'dir. Yani Eren sözlüğünde 2841 adet sözcüğün etimolojisine yer vermiştir. En azından Türkiye Türkçesi düşünüldüğünde bile genel Türk dili üzerine yazılan bu sözlüğün oylumunun yeterince geniş olmadığı açıktır. Hasan Eren'in etimolojik sözlüğü ile ilgili bir değerlendirme yazısı yazan Orhan Kabataş, bu konuda şöyle bir tespitte bulunmuştur: "Sözcükte yer alan sözlüklerin sınırlı sayıda olmasını Eren'in daha çok, kökeni konusunda tartışma bulunan sözcükleri seçmesiyle açıklamak doğru olmaz kanısındayız. Çünkü yabancı kökenden geldikleri ilk bakışta belli olan abajur (<Fr.), abril (<İt.), ampes(<Erm.), anafor (<R.), bahçe (Far.), dürbün (<Far.), familya (<İt.), fatura (İt.) gibi birçok sözcüğe yer verildiğini görüyoruz." (Kabataş, 2000: 299)

Eren'in Türkiye Türkçesiyle kaleme aldığı eserinde, kalın karakterlerle yazılmış madde başları yer almaktadır. Ele alınan sözcüklerin öncelikle anlamları verilmiştir. Bu sözcüklerin ne anlama geldiği açıklandıktan sonra, bazen, sözcüklerin ağızlarda nasıl geçtiği de verilmiştir. (bkz.:zili). Son olarak, Eren, sözcüklerin hangi

dile ait olduğunu göstermiş ve diğer bilim adamlarının ele alınan sözcüklerin kökenlerine ilişkin farklı ya da özdeş görüşlerini bir arada sunmuştur.

Hasan Eren'in bazı sözcüklerin kökenlerini ayrıntılı olarak tartışırken bazı sözcüklerin kökenleriyle ilgili diğer araştırmacıların görüşlerini vermekle yetinmesi, sözlükte dikkat çeken bir noktadır. Hatta bazen sözcüğün kökü bilinmediğinden “Kökenini bilmiyoruz” biçiminde bir açıklamayla, Eren neredeyse sözcüğün kökeniyle ilgili hiçbir görüş belirtmemiştir. Örneğin ecinni sözcüğü aynen şu şekildedir:

“**ecinni** ‘cin’. – Kürtçede “eceni” (esprit follet) olarak kullanılır. Kökenini bilmiyoruz.” (Eren, 1999: 129)

Eserde yazarın açıklamaları sırasında yaptığı birtakım referanslar sözlükte yer almamaktadır. Mesela “gebeş” sözcüğünün “karnı şiş olan; bodur ve şişman” biçiminde anlamı verilmiş, “gebe + -ş küçültme eki” biçiminde de sözcüğün eki-kökü gösterilmiştir. Fakat maddede verilen “bk. gebe.” göndermesinin sözlükte yer almadığını görmekteyiz. Bu örnekler sözlükte birden fazladır.

Yalnızca Türk dilinde değil, tüm dillerde etimolojik çalışmalar son derece titizlik ister. Bu yüzden dilbilimin zor olan ve emek gerektiren bu alandaki araştırmalarda çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği, dilbilim uzmanlarının üzerinde mutabık oldukları bir noktadır. Hasan Eren, diğer yayınları yanında, kaleme aldığı bu önemli etimolojik sözlüğüyle Türk dili araştırmalarının ihmal edilmiş alanına önemli bir katkıda bulunmuştur.

2.8.6. Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü

İlk baskısının 2002’de yapıldığı Sevan Nişanyan’ın etimolojik sözlüğü Türkiye’de Türk dili üzerine yazılmış olan etimolojik sözlükler arasında yer alır. Sözlüğün son baskısı 2009’da yapılmıştır.

Sevan Nişanyan, Robert Koleji'ni bitirdikten sonra 1974'te ABD'de Yale Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi'nde tarih, felsefe ve Güney Amerika siyasi sistemleri üzerine eğitim görmüştür. “Nasıl Sözlükçü Oldum” başlıklı yazısında Nişanyan, “Askeri cezaevinde vakit nasıl geçer? 1986'da Ali Nesin'le beraber vakit öldürmek için Türkçedeki Arapça kelimelerin köklere göre dökümünü yapalım dedik.” (Nişanyan, 2008: 382) sözleriyle dilcilik yolculuğunun nasıl başladığını dile getirmiştir.

Nişanyan aynı yazısında 1995 yazında işe Arapça, Yunanca ve Farsça sözcüklerin dökümünü yapmakla başladığını belirtmektedir. Nişanyan'ın Türkçe sözcük hazinesiyle ilgili çalışmaya başladığı zamanı anlattığı satırlarından, sözlükçülüğünün de bir anlamda temelini oluşturan bakış açısını görmek mümkündür: “İşin bir aşamasında esas Türkçe kelime haznesini işe katmadıkça çalışmanın eksik kalacağını anladım. Kilit olay sanırım Hasan Eren'in 98'de Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü gibi breh breh bir isimle yayınladığı kolaj çalışmasıydı. Arapça ile Farsçadan habersiz, muhtemelen Fransızca ve İngilizce bile bilmeyen, bilmediği şeyleri sözlükten bakmaya üşenen bir ideoloji memuru bu işe soyunabiliyorsa ben niye yapamamayım diye düşündüğümü hatırlıyorum. (Nişanyan, 2008: 384)

Nişanyan'ın hapisanede başlayan dil çalışmalarını açıklarken “Bütün gün yukarıda nefes almadan ne çalışıyorsun?” sorularını kendisine yönelten diğer mahkûmlara verdiği yanıt, onun bu yoldaki ideolojik bakış açısını açık bir biçimde ortaya koymaktadır: “Ben anlattıkça merakları artıyor, sordukça soruyorlar. Meslekleri katillik, olabilir, daha ne meslekler var; ama mesai dışında zekice, normal insanlar. Üstelik uç meslekler yapan insanlara özgü bir tür zihin açıklığına da sahipler; Hasan Eren'lerden iyidir gene.” (Nişanyan, 2008: 385)

Sevan Nişanyan'ın görüş olarak Türkiye Türkolojisine hizmet eden pek çok bilim erine olumlu bir bakış açısı sergilemediği açıktır: “Sözlüğün en zayıf tarafı esas Türkçe kısmıdır, fena halde farkındayım. Sebebi aslında basit. Bir kere çalışmaya ilk başlama mantığı gereği ‘öz’ Türkçeyi uzun süre ihmal ettim. Biraz yama gibi durdu. İkincisi, bizde “Türkolog” diye geçinenleri okudukça adamların ideolojik saplantılarına illet oldum. Bunların her dediği aksi kanıtlanmadıkça yalandır, gibi bir

yargıya kapıldım. Sonra fark ettim ki Türkoloji bunlardan ibaret değil, dışarıda ciddi eserler ortaya koymuş adamlar var.” (Nişanyan, 2008: 387)

Sevan Nişanyan’ın etimolojik sözlüğünün ilk baskısının (2002, İstanbul) ön sözünden Türk dili ve Türkolojiyle ilgili bakış açısı hakkında fikir edinilebilir: “...yaşayan Türkçenin ciddi ve yeterli bir etimolojik sözlüğünün yapılamamış olması, başlıca iki sebebe dayandırılabilir. Bu sebeplerin birincisi Türk Dil Kurumu ve ardıllarının malum ideolojik yaklaşımı ise, ikincisi Türk dili çalışmalarının bugüne dek genellikle Türkoloji disiplininin dar sınırları içinde ele alınmış olmasıdır. Oysa Çağdaş Türkçenin kelime haznesi içinde dar anlamda Türki unsurların payı %15 veya %20’yi aşmaz.” Bu görüş Tuncer Gülensoy tarafından da dile getirilerek sert bir biçimde eleştirilmiştir. Gülensoy, “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü” (2007) adlı eserinin ön sözünde, etimolojik sözlüğünü kaleme alma gerekçelerinden biri olarak Nişanyan’ın bu yorumlarının da etkili olduğunu belirtmiştir: “Nişanyan’ın kendi ‘malûm ideolojisi’ ile yazdığı bu haksız ve dayanıksız (mesnetsiz) sözler beni gerçekten üzmüştü. Ana dili ‘Türkçe’ olmayan bir ‘dil heveslisinin’ kaleminden çıkan bu sözlere bilimsel metotlarla hazırlanmış bir sözlük yazarak cevap vermek, ona bilmediği Türkçenin zenginliğini, güzelliğini ve ‘kirlenmemiş’ biçimini öğretmen gerekiyordu.” (Gülensoy, 2007: 9)

Nişanyan sözlüğü üzerine yazdığı değerlendirme yazısında, Gülensoy’un “Eserin 7. sayfasında 20 satırlık ‘başlıksız’ bir bölüm var. ‘Ön Söz’ mü, ‘Söz Başı’ mı, ‘Giriş’ mi, belli değil. Ayrıca, ne başında ne sonunda bir ‘İçindekiler’ sayfası yok. Bilimsel bir eserde böylesine klâsik eksikliğin sebebi nedir, anlayamadım. Acaba bir ‘moda’ mı?”⁹⁴ (Gülensoy, 2004: 205) sözlerinin yanında “Eserin 20-21. sayfalarında yer alan ‘Bibliyografi’de verilen eser ve makale adları bir etimolojik sözlük için yetersiz. Türk Türkologlarından Hasan Eren, Z. Korkmaz, O. N. Tuna, A. Temir, T. Gülensoy, H. Zülfikar ve daha onlarca başkalarının yazdıkları eserler, makaleler ve sundukları bildiriler hiç görülmemiş... Bunlardan başka, Türkiye’de yayımlanan H. Eren, A. Tietze gibi Türkologların etimolojik sözlükleri unutulmuş. Onomatopeler için, H. Zülfikar’ın Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler (Ankara 1995,

⁹⁴ Nişanyan’ın sözlüğünün ilk baskısına göre söylenen bu sözler dikkate alınmış olacak ki sözlüğün son baskısında “Dördüncü Basımın Önsözü” başlığıyla (s. iv) kısa bir önsöz görülüyor. Fakat eserin son baskısında “içindekiler” bölümü yine yoktur.

699s.) adlı bilimsel eseri görülmemiş. Türkçe bir etimolojik sözlük için daha pek çok eser ve makale görülüp kaynak verilmeliydi.”⁹⁵ sözlerinden bu etimolojik sözlüğü bilimsel açıdan zayıf bulduğu anlaşılmaktadır. Gülensoy, Nişanyan’ın sözlüğünde verdiği “Arap harfleri tablosu”nda verilen bazı hatalı harfleri de düzeltmiştir. Sözlüğün son baskısında “Arap harfleri tablosu” yoktur.

Hayati Develi’nin Sevan Nişanyan’ın “Elifin Öküzü” adlı kitabıyla ilgili yazdığı bir değerlendirme yazısından Nişanyan sözlüğü ile ilgili görüşlerini de öğrenebiliyoruz. Develi Nişanyan’ın bu çalışmasını küçük hacimli ve faydalı bir kaynak olarak gördüğünü belirtmiştir. Develi’nin yazısındaki üslubu, Nişanyan sözlüğünün, bir dilbilimcinin değil; farklı bir meslek grubuna ait birinin boş zamanlarını değerlendirmek için, dille uğraşması sonucunda ortaya çıkmış bir sözlük olduğunu anlatmaya çalışır gibidir: “‘Türkiye’nin En Güzel Küçük Otelleri’ kitabının yazarı Sevan Nişanyan, bir ara –belki de sıkıcı mahpusluk günlerini kıymetlendirmek için- etimolojiyle uğraşmış. Hocalarımız bize etimolojinin ciddi birikim isteyen, büyük yanlışlar yapmaya müsait, spekülatif bir alan olduğunu söylemişlerdi... Sevan Nişanyan’ın etimolojiyle uğraştığı bu günler ona iki kitap kazandırmış: Birisi kelimelerin Soyağacı.” (Develi, 2006: 146)

Develi’ye göre Sevan Nişanyan, Batı kaynaklarını çalışmasında gayet iyi kullanmış biridir ve Nişanyan sözlüğü de Türkçede bir amatör tarafından yazılmış en iyi etimolojik sözlüktür. Develi, “Türkçe sözcükler konusunda ise bu kitabı dikkatli kullanmakta fayda var. Birçok sözcüğe itiraz etmek mümkün.” (Develi, 2006) sözleriyle de sözlükteki Türkçe sözcüklerin çok sağlıklı etimolojisinin yapılamamış olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Aynı konuda Tuncer Gülensoy da Develi’nin görüşünü destekler nitelikte bir yorumda bulunmuştur: “120: ebegümece = ebem gümece < gömeç ‘çörek, börek’ (?) gömeç belki gömülü şey anlamında olabilir.

Yukarıdaki açıklama Nişanyan’ın. Lâtincesi ve Batı dilleri ‘harika!’ olan Nişanyan, Türkçe fonetiği ve morfolojisini iyi bilmiyor. Altayistik ve Moğolca

⁹⁵ Gülensoy’un bu kısımda yaptığı eleştirilerle ilgili Nişanyan sözlüğünün son baskısında herhangi bir düzeltme görülmemektedir.

bilgisi de kıt.” (Gülensoy, 2004: 210).⁹⁶ Tüm bunların yanında Nişanyan da, öz Türkçe sözcükler konusunda sözlüğünü zayıf bulduğunu belirtmiştir. (Nişanyan, 2008: 387) Nitekim sözlüğe şöyle bir bakıldığında birçok sözcüğün Türkoloji dünyasındaki pek çok etimoloğun mutabık olduğu görüşlerden farklı olduğu görülmektedir. Develi, farklı görüşlere olumlu bakarken “Kanaatimce farklı görüşlere sahip olmak iyidir. Yeter ki tutarlı olsun.” (Develi, 2006: 650) sözüyle de bir uyarı yapıyor. Gülensoy ise Nişanyan’ın Türkçe sözcükleri Türkçe kökenli olarak değil de daha çok yabancı kökenli sözcükler olarak açıklama eğiliminde olduğunu sezdirmeye çalışmaktadır.⁹⁷ Örneğin, “s. 121: egemen YT. (1935) hakim <? Ege YT. (1935) veli~? açıklaması Nişanyan’ın. Bu açıklama yapılırken ET.’deki *içi ‘Tanrı; sahip’ kelimesi unutulmuş. > (DLT) içi ‘sahip, efendi, Tanrı’ > iye ‘sahip’ [gramerde: iyelik eki ‘mülkiyet eki’] >eye> ege olmuş. Yunancanın (h)egemón (önder, hakim) kelimesine bağlamak niye? Önden h+ sondan +mon’u düşüreceksin, elinde ege kalacak. Onu da bana Yunanca diye yutturacaksın!” sözlerinin yanında “T. Elma < al+mıla/ma’dan, yani iki parçadan oluşmuş: al ‘kırmızı’ sıfat + +mI²la adından. Kelimedeki ikinci parça muşmula’da da var. Ama, Nişanyan onu da <Yun. Músmulo’ya bağlamış bile!” (Gülensoy, 2004: 211) sözleri de buna örnek gösterilebilir.

Nişanyan’ın sözlüğü (son basım) 773 sayfadan ve 13.298 madde başından oluşmaktadır. Sözlükte içindekiler kısmı yoktur. Kısa bir önsözle başlayan eser, 5 sayfa kara “Kullanım Kılavuzu” kısmına sahiptir. Daha sonra kaynakça gelmektedir. Kaynakça iki başlık altında verilmiştir:

1) Tarih bölümünde kullanılan Türkçe dil tanıkları

⁹⁶ Tuncer Gülensoy’un bu eleştirisi sonunda ortaya koyduğu etimolojik açıklamasını Sevan Nişanyan, sözlüğünün son baskısında kısmen dikkate almış olabilir. Sözlüğün “ebegümeci” maddesinde Gülensoy’un düzeltmesi doğrultusunda kısmî değiştirmeler olduğu görülmektedir. (bkz: Nişanyan, 2009: 151)

⁹⁷ Sevan Nişanyan’ın kökenleri çok açık olmayan, muallâktaki kimi sözcükleri yabancı menşeli gösterme eğiliminin olduğu, Tuncer Gülensoy gibi bazı bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Çalışmalarımızdan yola çıkarak Türk dili dışında dil eğitimi almış aydınların, Türkçe sözcüklerin kökenleriyle ilgili yaptıkları değerlendirmelerin çoğu zaman uzman oldukları alana kaydığını söyleyebiliriz. Hatta bazen uzmanların ideolojik görüşlerinin de değerlendirmelerinde etkili olduğu sezilmektedir. Burada bilimin tarafsızlık ilkesi son derece önemli bir rol oynamaktadır. Mehmet Ölmez’in Keresteciyan’ın etimolojik sözlüğü ile ilgili yaptığı tespit, kimi yazarların ele aldıkları sözcüklerin menşelerini farklı dillere bağlama eğilimine başka bir örnek olarak verilebilir: “Keresteciyan’ın sözlüğü esas olarak Türkçedeki yabancı öğeler, daha çok da Yunanca alıntılar üzerinde durmaktadır. Tabii bu sözlükte kimi Türkçe sözcüklerin Yunancaya ya da Ermeniceye bağlanmaya çalışıldığını belirtmeliyiz.” (Ölmez, 1998: 176)

2) Etimolojiye ilişkin kaynaklar (dillere göre)

Verilen kaynakçanın herhangi bir bölümünde Hasan Eren, Zeynep Korkmaz, Şinasi Tekin, Tuncer Gülensoy, Mehmet Ölmez, Ahmet Temir, Hamza Zülfikar, Reşit Rahmeti Arat gibi Türkiye Türkolojisine emek vermiş önemli pek çok ismin kaynakçada yer almadığı görülmektedir. “Etimolojiye ilişkin kaynaklar” kısmı dillere ayrılmıştır: Almanca, Ermenice, Arapça, Farsça ve İranî diller, Fransızca, Latince, Moğolca, Hintavrupa Anadili, İngilizce, Sami dilleri, İtalyanca, Sanskrit, Yunanca ve Türkçe. Türkçe kısmına bakıldığında S. Altaylı, Bülent Bayram, Sir G. Clauson, M. Erdal, G. Lewis, M. Özyetgin, P. De Courteille E. K. Pekarskiy, Radloff, Räsänen, Starostin, T. Tekin, A. Tietze ve K. K. Yudahin gibi isimler göze çarpmaktadır.

Nişanyan sözlüğünde en önemli kısımlardan biri sayfa 692’den başlayan “Ekler” bölümüdür. Bu bölümde Nişanyan Türkçede kullanılan yapım eklerini vermiştir. Bu listede, madde başı kelimelerde yaşayan Türkçe yapım ekleri örnek kelimenin ilk kaydedildiği tarihe göre ETÜ (12 yy öncesi Orta Asya Türkçesi), TTÜ (Türkiye Türkçesi) ve YTÜ (1932’den sonra Dil Devrimi anlayışı içinde türetilen yeni kelimeler) olarak tasnif edilmiştir. Nişanyan bu bölümde çağdaş Türkçede kullanılmayan ya da sözlükte madde başı olmayan kelimelere yer vermemiştir. Yazar, yapım eklerinin analizinde Marcel Erdal’ın “Old Turkic Word Formation” adlı eserinden geniş ölçüde yararlandığını belirtmiştir. Nişanyan “Ekler” kısmında 142 adet madde başında ek açıklaması yapmıştır.

Sayfa 714’te, sözlükte yer alan sözcüklerin Türkçe kaynaklarda tespit edilebilen en erken yazılı örneklerinin tarihine göre dökümü verilmiştir. Sözcükler kronolojik olarak şöyle verilmiştir:

1) 823 tane, 11. yüzyıldan önce Köktürk ve Uygur Türkçesinde kaydedilmiş kelime verilmiştir.

2) 13. yüzyıl sonuna kadar Karahanlı ve Oğuz Türkçesinde kaydedilmiş kelimelere yer verilmiştir. (Bu maddede kelimeler, 567 tane Türkçe kökenli ve diğer Asya dillerinden alınmış olanlar ve 501 tane Arapça veya Farsçadan alınanlar olmak üzere iki alt maddede verilmiştir.)

3) Anadolu ve Kıpçak Türkçesinde 14. yüzyıl sonuna kadar kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (Bu maddede kelimeler 1511 tane Arapçadan alınmış olanlar ve 459 tane Farsçadan alınanlar, 363 tane Türkçeden türeyenler, onomatopeler, ünlemler vs., 31 tane Yunancadan ve Balkan dillerinden alınanlar, 23 tane Moğolcadan alınanlar, 1 tane Batı dillerinden alınanlar ve 15 tane de diğer dillerden alınan veya kaynağı belirtilmeyenler olmak üzere 7 alt maddede verilmiştir.)

4) 17. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Türkçesinde kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (Bu maddede kelimeler 1515 tane Arapçadan alınan ve türetilenler, 365 tane Farsçadan alınanlar, 298 tane Türkçe kaynaklardan türetilenler, onomatopeler ve ünlemler, 151 tane Yunancadan alınanlar, 21 tane Balkan, Slav dilleri ve Macarcadan alınanlar, 119 tane Batı Avrupa dillerinden alınanlar ve 83 tane de diğerleri olmak üzere 7 alt maddede verilmiştir.)

5) Osmanlı Türkçesinde 19. yüzyılın sonuna kadar kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (Bu maddede kelimeler 731 tane Batı dillerinden alınanlar, 212 tane Türkçe kaynaklardan türetilenler, onomatope ve ünlemler, 200 tane Arapça ve Farsçadan alınan veya türetilenler, 109 tane Rumca ve diğer bölgesel dillerden alınanlar ve 59 tane de kaynağı belirsiz olan ve diğerleri olmak üzere 5 alt maddede verilmiştir.)

6) 1901 – 1931 döneminde (Dil Devrimi öncesi) kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (Bu maddede kelimeler 961 tane Batı dillerinden, 93 tane Arapça ve Farsçadan türetilenler, 37 tane azınlık dillerinden alınanlar, 4 tane ilk-yeni Türkçe örnekler ve 58 tane de diğerleri olmak üzere 5 alt maddede verilmiştir.)

7) 1932 - 1959 döneminde kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (1034 tane batı dillerinden alınanlar, 477 tane resmi makamlarca önerilen Yeni Türkçe kelimeler ve 147 tane de diğerleri olmak üzere 3 alt maddede verilmiştir.)

8) 1960 – 1979 döneminde kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (1251 tane Batı ve dünya dillerinden alınanlar, 26 tane yeni Türkçe türevler ve 27 tane de diğerleri olmak üzere 3 alt maddede verilmiştir.)

9) 1980 - 1999 döneminde kaydedilen kelimelere yer verilmiştir. (Bu kelimeler 268 tane Batı dillerinden olmak üzere ve 47 tane de diğerleri olmak üzere 2 alt maddede verilmiştir.)

10) 47 tane 2000'den sonra kaydedilen kelimelere yer verilmiştir.

Sayfa 735'te, sözlükte yer alan sözcüklerin kaynak dillere göre dökümü verilmiştir:

- 1) Türkçe ve Orta Asya dilleri
- 2) Yakın Doğu Dilleri
- 3) Anadolu ve Çevre Dilleri
- 4) Batı Dilleri
- 5) Diğer Dil Kaynakları

Sevan Nişanyan, etimolojik sözlüğünün son baskısında tasnifleri bu şekilde yapmış ve kendi istatistikleri ile ilgili okurlara birtakım fikirler vermiştir. Nişanyan'ın oldukça mesai gerektiren bu oylumlu araştırması, tüm eksiklerine ve kusurlarına karşın Türkoloji açısından önemlidir. Gülensoy, Nişanyan'ın etimolojik sözlüğü üzerine yazdığı değerlendirme yazısında sözlükle ilgili son olarak "Bütün bu düzeltme ve hatırlatmalarına rağmen Sevan Nişanyan çok kişinin bilmediği açıklamalarla bir boşluğu doldurmuş." (Gülensoy, 2004: 222) yorumunda bulunmuştur.

2.8.7. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei-Türkischen)

Türk dilinin en önemli yabancı uzmanları arasında yer alan Andreas Tietze, 26 Nisan 1914'te Viyana'da dünyaya gelmiştir. Sanat tarihi profesörü Hans Tietze'nin oğlu olan Tietze, 1932 yılında Viyana Üniversitesi'nde öğrenime başlamıştır. İkinci dünya savaşı yıllarında Viyana Üniversitesi, Avrupa'nın önemli

bir bilim merkeziydi. Dünyada önemli ve öncül araştırmalar yapan pek çok bilim adamı buradaydı. İlber Ortaylı'ya göre Andreas Tietze, böyle bir dünyanın bahsettiği şansı en iyi biçimde kullanan öğrencilerdendir. Ortaylı, Tietze'nin etimolojik sözlüğüne yazdığı tanıtım yazısında Tietze'nin Tietze'nin iktisat tarihini Prof. Dopsch'den, Doğu Avrupa tarihini Winkler'den, Balkan tarihini Patsch'den öğrendiğini belirtmiştir. Ortaylı, Tietze'nin Prens Trubetskoy'un öğrencilerinden biri olduğunu ve Balkan araştırmalarında son derece derin olduğunu da eklemiştir.

Andreas Tietze Türkçeyle Arapça ve Farsça öğrenerek başlamıştır. Öğrencilik yıllarında sıklıkla Türkiye'yi ziyaret eden Tietze'nin ilgisini Türk dili ve tarihi de çekmeye başlamıştır. Son derece iyi Türkçe konuşabilen Tietze'nin doktora tezi Türkoloji alanında olmamıştır. Doktora tezini Türkoloji alanında yapmak için geç kaldığını düşünmüştür. Dolayısıyla Tietze 1937 yılında "İtalyan Mekantilizminin Tarım politikası" başlıklı, iktisat tarihi alanında bir tez hazırlamıştır. Tietze Vatikan, Venedik ve Floransa arşivlerinde çalışmış ve Ortaylı'ya göre, Tietze, bu teze İtalyan dil ve tarihine hakim olduğunu çok iyi göstermiştir. Tietze daha sonra Türkiye'ye, Türkoloji çalışmalarına dönmüştür. Tietze Türkoloji araştırmalarından dolayı Türk Dil Kurumu Şeref Üyeliğine de seçilmiştir. (Balta, 2004)

1955'ten başlayarak Anadolu Türkçesinde kullanılan Rumca, Slavca, Arapça ve Farsça alıntılar üzerinde çalışan Tietze Türkoloji çevrelerinde büyük ilgi gören çalışmalar yayımlamıştır.⁹⁸ 1995-96 yıllarında Türkiye Türkçesinin söz dağarcığına ilişkin bir eser yazmayı planladığını açıklayan Tietze bu yolda da birtakım örnekler vermişti. 2002 yılında da Tietze'nin "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı", yayımlanmıştır.

Tietze'nin sözlüğüne lügat adını vermesi Hasan Eren tarafından şöyle karşılanmıştır: "Tietze'nin sözlüğüne 'lügat' adını vermesi düşündürücüdür. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde 'lügat' olarak 'sözlük' biçimi geçer. Sözlüğünün adında 'lügat'e bağlı kaldığını dile getiren yazar, menşe, müştak, nazariye, neş'et etmek gibi eski söz ve terimleri kullanmıştır. Müştakler (abuk maddesinde) biçimi büsbütün çarpıcıdır. Okurların, özellikle gen okurların bu eski biçim ve terimleri bildikleri

⁹⁸ Andreas Teietze'nin Türkoloji çevrelerinde büyük ilgi gören çalışmalarını Hasan Eren, Tietze'nin etimolojik sözlüğünü değerlendirirken sıralamıştır. (Eren, 2005)

düşünülemez. Sözlüğün başında verilen ‘ön izahat’ de eski terimlere bağlılığa tanıklıktır.” (Eren, 2005: 33) Hasan Eren’in de dediği gibi Tietze’nin sözlüğünde bolca eski terimler yer almaktadır. Zaten Tietze’nin Viyana Türkoloji ve doğu bilimleri ekolünün geleneklerine bağlı kaldığı düşünülürse, sözlüğünde de bu ekolün özelliklerini özenle sürdürdüğü görülür. Hasan Eren, Viyana Türkologlarının başlangıçtan beri Osmanlı Türkleri ve Osmanlı Türkçesiyle uğraştıklarını ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları dışında kalan Türkler ve dilleri üzerinde durmak gereksinimini duymadıklarını o açıdan da Tietze’nin sözlüğünde Türkiye Türkçesine ağırlık vermiş olduğunu belirtmektedir. (Eren, 2005: 16). Eren, Andreas Tietze’nin etimolojik sözlüğü üzerine yaptığı incelemesinde de onun Çuvaşça, Yakutça, Türkmençe, Tatarca, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça gibi diyalektleri ihmal ettiğini beyan etmiştir. Fakat Türkiye Türkçesinin ele alındığı etimolojik bir çalışmada belli başlı eski ve yeni diyalektlerin kullanılması ve referans gösterilmesi, güçlü bir etimolog olan Hasan Eren’e göre büyük bir gereksinimdir; verimli ve sağlam bir yoldur.

Tietze’nin etimolojik sözlüğü, altı cilt ve bir indeks cildi olmak üzere yedi cilt olarak planlanmış olmasına karşın, yazarın sağlığında ancak ilk cildi çıkmış ve vefat etmesinden sonra da ikinci cildi çıkmıştır. Semih Tezcan “etimoloji önerileri” adlı yazısında, Tietze’nin sözlüğünün 2009’un son aylarında ikinci cildinin yayımlanmasından sonra diğer ciltlerinin ne olacağı ve nasıl baskıya verileceğinin meçhul olduğundan söz etmiştir. Tezcan’ın, “Fişlerin işlenerek yayımlanacak duruma getirilmesi için bir ekip kurulması gerekiyor. Mali destek sağlamakta büyük güçlükler olduğunu, bazı meslektaşların bu konuda girişimlerde bulduklarını biliyorum. TETTL’nin bütün ciltlerinin yayımlanabilmesi için herkesin elinden geleni yapması gerekir. 21. yüzyılın ilk on yılını geride bıraktık. Türkçenin hala tam bir etimolojik sözlüğünün bulunmaması son derece üzüntü vericidir.” (Tezcan, 2010) sözlerinden, Tietze’nin sözlüğünün diğer ciltlerinin basımı konusundaki kaygılarını dile getirdiğini görüyoruz. Tezcan’ın açıklamalarında Türkçenin hala tam bir etimolojik sözlüğünün bulunmadığı ibaresi, Tietze’nin sözlüğünün tamamlanması durumunda bile giderilebilecek bir kaygı değildir. Çünkü Tietze, Çetintaş’la yaptığı röportajda “...aslında bizim sözlüğümüz yalnızca Türkiye Türkçesi. Çalışmamıza bir sınır koymamız gerekiyordu.” (Çetintaş, 2002) sözleriyle kendisinin de belirttiği gibi yalnızca Türkiye Türkçesini ele almıştır. Bu açıdan bakıldığında Tietze’nin

etimolojik sözlüğü Türkçenin bütünleyici bir etimolojik sözlüğü, ciltleri tamamlanmış olsa da olamayacaktır. Bu eser, Tietze'nin amaçladığı gibi, tamamlandığı zaman, geniş oylumlu bir Türkiye Türkçesi sözlüğü olabilir. Fakat Tezcan'ın ifadelerinden, sözlüğün tamamlanacağı yolunda bir kesinlik olmadığı anlaşılmaktadır.

Dilbiliminin geçmişi yarım kalmış etimolojik sözlük örnekleriyle dolu olduğunu söyleyen Hasan Eren de Tietze'nin etimolojik sözlüğünün tamamlanması yolunda temennilerini "TTL'nin bu yolda yeni bir örnek olarak kalmamasını dileriz" (Eren, 2005: 33) biçiminde dile getirmişti.

Çalışmamızda ele aldığımız, Tietze'nin hayatta iken kendisinin yayımladığı ilk cilttir. Bu ciltte pek çok hata ve eksik olduğunu, Hasan Eren, Tietze'nin sözlüğü için yapmış olduğu değerlendirme yazısında dile getirmiştir.⁹⁹ Tietze'nin etimolojik incelemelerinde birtakım yayınları göz önüne almamış olduğunun anlaşılması, Hasan Eren'i en çok rahatsız eden noktalardan biridir.¹⁰⁰ Eren en sonunda Tietze'nin etimolojik sözlüğünün Türkoloji alanında değerli bir kazanım olduğunu söylerken, rahatsız olduğu bu noktayı da belirtmeden geçememiştir: "Tietze'nin sözlüğünde eski açıklama ve savların gözden geçirildiği ve eleştirildiği söylenemez." (Eren, 2005: 33)

Tietze'nin etimolojik sözlüğünün ilk cildi 594 sayfadan oluşmaktadır. Sözlükte sözcüklerin aynı kökten gelen değişik biçimleri yine aynı madde altında verilmiştir. Eserde bir sözcüğün ilk önce en eski kullanım biçimi verildiğinden, herhangi bir sözcüğün bugünkü standart Türkçedeki karşılığı pek çok kez varyantlar dizisinin en sonunda bulunmaktadır. Sözlükte, öncelikle tespit edilen en eski kayıttan

⁹⁹ Hasan Eren, Tietze'nin etimolojik sözlüğünü ele aldığı incelemesinde, "Tietze'nin emildaş maddesinde Radloff'ta, 1893'te kaldığı göze çarpıyor. O tarihten sonra Türkoloji alanında değerli çalışmalar yapıldığını biliyoruz. Ne yazık ki TTL yazarı bu alandaki yazı ve yayınları sık sık ihmal etmiştir. Örneğin Tietze'nin emildeş'ten söz ederken István Vásáry'nin 'The Institution of Forster-Brother (emildáš and kökaldáš) in the Chingisid States' (Acta Orientalia Hung. XXXVI, 1982, 549-562) başlıklı yazısından habersiz kaldığı anlaşılıyor. Vásáry'nin yazısı doğrudan doğruya emildeş'e yönelik değerli bir çalışmadır. O açıdan Tietze'nin bu çalışmayı gözden kaçırmayı kolay kolay affedilemez." (Eren, 2005: 31) gibi, "TTL'de Türkçede kullanılan Moğolca kalıntılara ilişkin olarak verilen bilgilerin sığ kaldığı göze çarpıyor. Özünde Tietze'nin eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerine yönelik açıklamalarında da yetersiz kaldığını görüyoruz." ve "...Etimolojik sözlük yazarının belli başlı bilimsel dergilerde yayımlanan yazıları göz önüne alması ve özenle değerlendirmesi gerekmez mi?" (Eren, 2005: 30) gibi Tietze'ye yer yer sert eleştiriler de yöneltmiştir.

¹⁰⁰ Hsan Eren'in Tietze'nin birtakım bilimsel yayınlardan habersiz kaldığını özellikle belirttiğini görmekteyiz: "Yazarın ara sıra Türk dilinin etimolojisi alanında yapılan belli başlı çalışma ve yayınlardan habersiz kaldığı anlaşılıyor." (Eren, 2005: 22)

bugüne kadar sözcüklerin anlamları verilmiştir. Tietze sözlüğünde verdiği sözcüklerin tüm varyantlarını her zaman alt alta sıralamadığını, onun yerine zaman zaman Derleme Sözlüğüne gönderme yaptığını belirtmektedir. Daha sonra, sözcüğün varsa Türkiye Türkçesinden önceki biçim ve anlamı (E.T.) ya da yabancı bir sözcükse alınan dildeki biçim ve anlamı verilmiştir. Yazar, sözcüklerin etimolojilerinde Eski Türkçenin ötesine gidilmediğini belirtmektedir.

Hasan Eren'e göre Tietze, Türkçe sözlerin kökeni sorununu Çağatayca yoluyla çözmeye çalışmıştır. Eren'e göre tartışmalı olan ya da açık olan pek çok sözcüğün açıklaması bu biçimdedir. Eren, "çağ", "çiğın", "enişte" gibi sözcüklerin Çağataycadan geldiğini söyleyen Tietze'yi bu yönüyle eleştirmiştir. Buna benzer çok örnek olduğunu belirten Eren, Tietze'nin bu eksiğini "Çağatayca biçimlere gönderme yapmakla Türkçe köklerin kökeninin çözümlenmiş olacağını düşünmüyorum. O nedenle Tietze'nin sık sık Çağatayca karşılıkları vermek yoluyla etimolojik sorunlara çözüm getirme çabasına katılmıyorum." (Eren, 2005: 20) sözleriyle uygulama ve yöntem konusunda Tietze'ye katılmadığını belirtmiştir. Bununla beraber, Eren, Tietze'nin Türkçe sözcüklerin etimolojini açıklama konusunda sözcüklerin Eski Türkçe karşılıklarını göstermek yoluyla çözümlenmeye ağırlık verdiğini de düşünmektedir. Eren bu durumu "...Bu yol en kolay ve en ucuz çözüm yoludur... TTL yazarının Türkçe sözlerin etimolojisini Eski Türkçe karşılıklarını vermekle çözümlenmeye çalıştığı açıktır." (Eren, 2005: 20) sözleriyle değerlendiren Eren, Tietze'yi bu yolu izlemiş olması nedeniyle sığ kaldığı ve derinleşemediği iddiasıyla eleştirmiştir.

Sözlüğün özelliklerinden biri, yazarın "toplu bakış maddeleri" dediği ve açıklanması gereken sözcüklerin arkasından gelen maddelerin olmasıdır. Bu maddelerin başına yazar "□" işareti koymuş ve bu paragraflarda genel açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar yalnızca söz konusu sözcük için değil, diğer sözcükler için de geçerlidir.¹⁰¹

¹⁰¹ Yazarın bu paragraflarda verdiği genel açıklamalar örnekteki gibidir: "Slâv dillerinden alınma -ka küçültme eki (b. ayka / hayka) bulunan akrabalık terimleri, hitab ederken vocativus haline geçer (-ko) ve çok defa duygulu, okşayıcı bir ton alır. A – E cildinde şunlar yer almıştır: anaçko, Arabiko, babiko, babaçko, caniko, ciciko."

Sözlükte birçok sözcüğün kökü tespit edilememiştir.¹⁰² Dolayısıyla yazar, kökeni konusunda emin olunamayan ya da kökeni hiç bilinmeyen sözcükleri önce esere koymama kararı almıştır. Daha sonra da bilmediği soruları sormanın faydalı olabileceğini düşünüp bu kararından vaz geçtiğini belirtmiştir. Tietze, biraz alaycı bir üslupla şöyle bir açıklama da yapmıştır: “Bu soru işaretleri, kitabımızı tenkit etmek niyetiyle okuyanlara üstün bilgilerini göstermek için fırsat versin dedik.” (Tietze, 2002: 5)

Sözlüğün “Ön izahat” kısmından sonra 6. sayfada “Hurufat” bölümü yer almaktadır. Yazar burada transkripsiyon sistemlerinden söz etmiştir. Sayfa 7’de ise Arap harfleri için transkripsiyon işaretleri verilmiştir. 8. sayfada Osmanlıca, 9. sayfada Kalsik ve Yeni Yunanca için transkripsiyon işaretleri verilmiştir. Sayfa 10-18 arasında “Toplu bakış maddeleri” bütün olarak verilmiştir. 18-24. sayfalarda “Takılara göre” başlığı altında eklerin işlevleri verilmiştir. Bu başlığın bir etimoloji sözlüğü için önemli olduğu söylenebilir. Sözlükte eklerin toplu bir biçimde verilmesi, okurların faydalanabileceği bir bölümdür. 24-25. sayfada “Konularına göre” başlığı altında konularla ilgili sözcükler, 25. sayfada ise Arapçadan alınan sözcükler yer almaktadır. 26. sayfada da genel kısaltmalar vardır.

Eserde 28. – 66. sayfalar arasında, 38 sayfadan oluşmak üzere geniş bir bibliyografya kısmı verilmiştir. Burada yazar kullandığı kaynakları yazarlarıyla sıralamıştır.

Tietze sözlüğünde, sözlüğüne maddî anlamda yardım eden Avusturya İlimler Akademisi’ne ve Avusturya Bilimsel Çalışmaları Destekleme Fonu’na, bilimsel

¹⁰² Sözlükte pek çok sözcüğün kökü yazarın da ifade ettiği gibi, tespit edilememiştir. Fakat bu konuda Hasan Eren, Tietze’yi biraz ihmalkârlıkla eleştirmiştir. Çünkü Eren’e göre Tietze’nin bilmediğini söylediği pek çok sözcüğün açık bir biçimde etimolojilerinin geçtiği yayınlar vardır. Örneğin, Anadolu ağızlarında geçen “beşe” sözcüğü için Tietze’nin “beşe ‘şubat, martın son üç günü ve nisanın ilk günü’ DS 652 < beş (ona beş ayı da denir ve ikinci manâ beş günlük bir müddet söyler), fakat tam bir izahımız yoktur.” açıklaması için Hasan Eren şöyle bir eleştiri yöneltmiştir: “Benim etimolojik sözlüğümde ‘beşe’ biçimi Louis Bazin’in ‘Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien’ (Budapest-Paris 19914) adlı eserine dayanılarak açıklanmıştı. Yazar, ‘beşe’ biçiminin ‘tam izah’ edildiğini Bazin’in eserinden öğrenebilirdi. Tietze’nin Bazin’in iki küçük yazısını saymakla kaldığını görmüştük. Yazık ki Tietze, Bazin’in bu değerli eserinden habersiz kalmıştır. Düzeltiyorum: ‘Habersiz kalmıştır.’ ağır bir gözlemdir. Tietze, Bazin’in bu eserini ihmal etmiştir, diyebiliriz, ama Bazin’in eseri ihmal edilecek bir kitap değildir.” (Eren, 2005: 23)

anlamda katkılarda bulunan arkadaşlarına¹⁰³ ve bilim adamlarına teşekkürlerini sunmuştur. Sözlüğün ikinci cildi de F-J harflerinden oluşmaktadır. Genel olarak uygulanan sistem sözlüğün ilk cildindeki gibidir. Tietze'nin "Türkiye Türkçesi Lügati" hala tamamlanmamıştır. Buna karşın, Hasan Eren'in "Türkoloji alanında yeni ve değerli bir kazanım" olarak nitelediği Tietze sözlüğü, etimolojik sözlükler alanında bilimsel bir çalışma olarak yerini korumaktadır.

2.8.8. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

"Türkiye Türkçesi" ibaresinin yer aldığı Andreas Tietze'nin "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati" (2002) adlı etimolojik sözlüğünden sonra yine aynı ibarenin yer aldığı ve Türkiye Türkçesi üzerine yazılan etimolojik sözlüklerden bir diğeri de Tuncer Gülensoy'un 2007'de yayımladığı "Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü"dür.¹⁰⁴

Tuncer Gülensoy, "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati" adlı eserini kaleme almadan önce etimolojik pek çok çalışma yapmıştır. Bunlardan "Kürmançî ve Zaza Türkçeleri üzerine Bir Deneme" (Ankara, 1983), "Doğu Anadolu Osmanlıcası – Etimolojik Sözlük Denemesi-" (Ankara, 1968) ve "Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü" (Ankara, 1995) etimolojik sözlük biçiminde olan çalışmalarıdır. Gülensoy, "Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü" adlı çalışması içinse şunları söylemektedir: "Sözlük yazmak dünyanın en zor ve mesuliyetli işi idi. Bunu çok iyi biliyordum. Hele, elinizdeki gibi bir sözlük hazırlamak için Eski Türkçe (Köktürk ve Uygur Türkçeleri)nin, Orta Türkçe (Karahanlı ve Harezim Türkçeleri)nin, Eski Anadolu Türkçesi (XII. Ve XIV. Yüzyıl dönemleri)nin yanı sıra yaşayan Türk lehçelerinin (Azeri, Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur, tatar, Başkurt, Çuvaş, Nogay... vb.) ses (fonetik), biçim (Sentaks) ve anlam

¹⁰³ Sözlüğün ilk cildinin hazırlanmasında kendisine yardım eden arkadaşları Helga Anetshofer, Kerstin Tomenendal, İnanç Feigl, Sena Doğan, Diana Karabinova, Hakan T. Katrateke, Can Etker, Walter Posch, Antonios Koliadis ve Sevim Yılmaz-Önder'e minnettarlıklarını sunan Tietze, mektupla yönelttiği sorulara da yetkin yanıtlar verdikleri için Marcel Erdal, Ingeborg Hauenschield ve Christos Tzitzilis'e teşekkürlerini sunmuştur.

¹⁰⁴ "Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü" nün yazarı İsmet Zeki Eyuboğlu, "Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü" nün Sevan Nişanyan gibi isimlerin özellikle Türkiye Türkçesini kapsamına karşın sözlüklerinde isim bazında bir sınırlandırma yapmadıkları görülmektedir. Yazarların sözlüklerindeki incelemelerinde Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Çağdaş Türk diyalektleri verileri geçmektedir. Bu yüzden sözlüklerinin isimlerinde bir sınırlandırma gereği duyulmamış olabilirler.

(semantik) bilgileri hakkında geniş bilgi ve zengin kaynağa sahip olmanız gerekiyordu. Üstelik Türkçenin en yakın akrabası Moğolcayı da eski, orta ve modern biçimleriyle bilmeniz gerekiyordu. Bitmedi, ‘Altayistik’ ile ‘karşılaştırmalı Türk dilleri grameri’ hakkında da geniş bilgi sahibi olmalı idiniz. İşte kırk beş yıllık Etimoloji, Mongolistik, Altayistik birikimimi kullanıp bu işe cesaretle giriştim.” (Gülensoy, 2007: 9) Gülensoy’un bu sözlerinden, bir etimolojik sözlük yazarının ne kadar donanımlı olması gerektiği ile ilgili bir fikir sahibi olunabilir.

Tuncer Gülensoy, etimolojik sözlüğünü niçin kaleme aldığına gerekçelerini sözlüğünün önsöz kısmında vermektedir. Yazar, her şeyden önce böyle bir sözlüğe gereksinim olduğunu vurgulayarak kendi meslek arkadaşlarının da bu yolda motivasyonlarının sözlüğünü yazmasında etkili olduğunu belirtmiştir.

Sevan Nişanyan’ın kendi etimolojik sözlüğünün (İstanbul, 2002) girişine yazdığı “...yaşayan Türkçenin ciddi ve yeterli bir etimolojik sözlüğünün yapılamamış olması, başlıca iki sebebe dayandırılabilir. Bu sebeplerin birincisi Türk Dil Kurumu ve ardıllarının malum ideolojik yaklaşımı ise, ikincisi Türk dili çalışmalarının bugüne dek genellikle Türkoloji disiplininin dar sınırları içinde ele alınmış olmasıdır. Oysa Çağdaş Türkçenin kelime haznesi içinde dar anlamda Türkî unsurların payı %15 veya %20’yi aşmaz.” (Nişanyan, 2002) sözleri Gülensoy tarafından “haksız ve dayanaksız sözler” olarak eleştirilmiş ve Gülensoy’u sözlüğünü yazması yolunda tetiklemiştir. Öte yandan Hasan Eren’in sözlüğündeki Türkçe sözcüklerin yabancı sözcüklere oranla çok az olması, yaşayan pek çok Türkçe sözcüğün sözlükte yer almaması ve Türkçe sözcüklerden pek çoğunun etimolojilerinin Yunanca (Rumca), Ermenice, Arapça, farsça, İtalyanca, Çince, Romence... vb. dillerden geldiği iddialarına sessiz kalınıp cevap verilmemesi de Gülensoy’u tetikleyen bir başka nedendir.

Tuncer Gülensoy, özellikle Talat Tekin’in Türkoloji ve Altayistlikle ilgili eser ve makalelerinin, Şinasi Tekin ile Osman Nedim Tuna’nın Türkçe ve Altayistlikle ilgili çeşitli yazılarının kendisine doğruyu bulma konusunda yol gösterdiğini ifade etmektedir.

Gülensoy'un iki ciltten oluşan sözlüğünün ilk cildi, toplam 608 sayfadır. İlk cilt A-N harflerini içermektedir. Sözlükte ithaftan önce Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930'da kendi el yazısı ile yazdığı "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." sözleri yer almaktadır. Yazarın sözlüğünde Atatürk'ün bu sözlerine yer vermesi, Gülensoy'un sözlüğü yazma amacını desteklediğinden anlamlıdır.

Sözlüğün 5. sayfasında ithaf bölümü, 9. sayfasında "Önsöz", 11.de "Giriş", 13.-36. sayfalar arasında son derece geniş, yazarın deyimiyle 150 ciltlik bir koleksiyon oluşturacak kadar zengin "Bibliyografya ve Kısaltmalar" bölümü, 36. sayfasında "Diller, Şiveler, Lehçeler", 39. sayfasında "Transkripsiyon İşaretler" ve "Öteki Kısaltmalar" yer almaktadır. Sözlük kısmı ise 43. sayfadan başlamaktadır. Yalnızca "Sözlük" kısmı 565 sayfadan oluşmaktadır.

Sözlüğün ikinci cildi O-Z harflerini içermekte ve yine girişinde Mustafa Kemal Atatürk'ün aynı el yazısından başka bir şey bulunmamaktadır. Sözlük ikinci ciltte direkt O harfinden (609. sayfadan) başlamakta ve son olarak 1204. sayfada son bulmaktadır.

Sözlükte öncelikle sözcüğün anlamı verilmektedir. Sözcüğün içeriği verildikten sonra koyu harflerle etimolojisi gösterilmektedir. Sonra sırasıyla tarihi lehçelerdeki, Anadolu ağızlarındaki ve diğer lehçelerdeki biçimleri; varsa Moğolcadaki dengi ve diğer dillerdeki biçimleri de verilmiştir. Özellikle Türkçeden Zaza ve Kurmanç ağızlarından geçen şekiller de eserde bir hayli yer tutmaktadır.

Gülensoy'un etimolojik sözlüğü ile ilgili bir değerlendirme yazısı yazan A. B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy'un eserini "Türkoloji'nin özlediği, çok değerli bir eser" olarak değerlendirirken, bazı yönlerden de eleştirmiştir. Ercilasun, "Bence Gülensoy'un ciddi hatalarından biri yabancı kelimler için Türkçeye benzer etimoloji açıklamaları beklemesidir." sözlerine örnek olarak Hasan Eren'in sözlüğünde Rumca olduğunu söylediği "sırma" maddesini göstermiş ve Gülensoy'un bu maddeyle ilgili yorumundan bir çıkarımda bulunmuştur: "Gülensoy soruyor: 'Rumca olduğunu

kanıtlamak için ‘sır’ ve ‘ma’nın ne olduğunu açıklamak gerekmez mi?’ Yani Gülensoy, Rumca bir kelimedede tıpkı Türkçede olduğu gibi kök ve ek arıyor. Çekimli (bükünlü) dillerdeki sözlerin etimolojileri eklemeli dillerde olduğu gibi yapılmaz ki! Mesela Sami dillerinden olan Arap dilindeki ‘muhâkeme’ sözünün etimolojisi yapılırken kök harflerin ‘ha’, ‘kef’, ‘mim’ olduğu belirtilir ve kelimenin hangi kalıba sokulduğu anlatılır. ‘muha’ nedir, ‘ke’ nedir, ‘me’ nedir diye sorulmaz.” (Ercilasun, 2011)

Yazarın sözlüğünde yaptığı değerlendirmelerde, “not” bölümleri dikkat çekmektedir. Bunun yanında Gülensoy, kutucuklar içinde diğer görüşlere ve açıklamalara da yer vermekte; yanlış olduğunu düşündüğü görüşler için de büyük ve koyu harflerle “YANLIŞTIR” ibaresini kullanmaktadır.¹⁰⁵

Sözlükte madde başlarına baktığımızda, tüm madde başlarının (yazarca) Türkçe olduğunu görürüz. Yazar, açıklamalarında tüm Türk diyalektlerinden örnekler verse de sözlüğünün madde başlarında Türkiye Türkçesinde kullanılan Türkçe kökenli sözcüklere yer vermektedir. Yazarın bu etimolojik sözlüğü, Andreas Tietze’nin “Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı” adlı eserinden yalnızca Türkçe kökenli sözcüklere yer vermesi bakımından ayrılmaktadır. Tietze de Türkiye Türkçesinde kullanılan sözcüklere yer vermektedir; fakat Tietze’nin ele aldığı sözcüklerin tümü Türkçe kökenli değildir. Bu bakımdan Tuncer Gülensoy’un etimolojik sözlüğü, Türkiye Türkçesinde bulunan ve yalnızca Türkçe kökenli sözcüklere yer vermesi bakımından bir ilktir.

Gülensoy’un etimolojik sözlüğü hem bir ilk olması bakımından hem de bu yolda büyük bir boşluğu doldurması bakımından son derece önemlidir. Bilimsel metotlar içinde hazırlanmış¹⁰⁶ ve yazarın bir akademisyen olarak kırk beş yıllık

¹⁰⁵ Gülensoy’un bu ibareyi Talat Tekin’den esinlenerek kullandığı anlaşılıyor. Çünkü yazar bu kullanımının Talat Tekin’in, pek çok yanlışla, cesaretle ve bilimsel kanıtlara dayanarak ‘Yanlıştır!’ diyebilmesinin aynı biçimde kendisini de da yüreklendirdiğini kendisi açıklamıştır. (Gülensoy, 2007: 12)

¹⁰⁶ Yazar sözlüğünü bilimsel metotlarla hazırladığını bizzat kendisi de ifade etmiştir. Gülensoy’un Sevan Nişanyan’a ve onun sözlüğüne yönelik yaptığı ağır eleştiride bunu şöyle belirtmiştir: “...Nişanyan’ın kendi ‘malûm ideolojisi’ ile yazdığı bu haksız ve dayanıksız (mesnetsiz) sözler beni gerçekten üzmüştü. Ana dili ‘Türkçe’ olmayan bir ‘dil heveslisi’nin kaleminden çıkan bu sözlerle bilimsel metotlarla hazırlanmış bir sözlük yazarak cevap vermek, ona bilmediği Türkçenin zenginliğini, güzelliğini ve ‘kirlenmemiş’ biçimini öğretmek gerekiyordu.” (Gülensoy, 2007: 9)

birikimleri sonunda ortaya çıkmış olan bu önemli çalışma için Ercilasun şu sözleri söylemektedir: “...yukarıda verdiğim bazı örneklerde olduğu gibi birçok farklı görüşler ileri sürülebilir; birçok eleştiriler yapılabilir; ancak bunlar elimizdeki ‘muazzam’ eserin değerini azaltmaz. Gerçekten elimizde binlerce sözün etimolojisini içine alan, onlarla ilgili binlerce görüşü aktaran ve büyük bir sabrın ürünü olduğu muhakkak olan çok değerli bir eser var. Türkolojinin özlediği bir eser.” (Ercilasun, 2011)

SONUÇ

Ernest Weekley'in "An Etymological Dictionary of Modern English" adlı eseri, göstergenin nedensizliği ile ilgili kısa ve güzel bir dialogla başlar:

"ELSIE, 'What is that, Daddy?' FATHER, 'A cow.' ELSIE, 'Why?'
(Punch, Jan. 17, 1906)" (Weekley, 1921)

Dialogta Elsie, babasına gördüğü bir inek için, "Bu nedir, babacığım?" diye sorar ve babasından aldığı "Bir inek." yanıtıyla tatmin olmayan Elsie, "Niçin" diye tekrar sorar. Weekley'in etimolojik sözlüğünün daha önsözünden önce böyle bir dialogla başlaması aslında son derece anlamlıdır. Burada göstergebilimdeki nedensizlik ilkesi görülürken, aslında etimolojinin ne kadar önemli olduğu da vurgulanmıştır. Çünkü küçük bir çocuğun bile "Niçin" sorusuyla yaklaştığı dilde, etimoloji merakı, insanın bilme hırsı kadar doğal ve vazgeçilmezdir.

Etimoloji, hangi dilde olursa olsun, sözcüklerin nereden ve nasıl geldiklerini bilimsel yollarla açıklamaya çalışırken, o dilin kendi unsurlarını açıklama görevi de üstlenmektedir. Türkologlar, Türk dillerinde bulunan sözcükler ve yapım eklerini ele alırken bu köklerin anlamlarını ve eklerin işlevlerini tarihi seyirleri içinde bilimsel olarak aktarırlar. Bilim adamlarınca yapılan etimolojik çalışmalar vesilesiyle dil, yalnızca bünyesindeki yabancı sözcükleri ya da ekleri tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda kendisine ait unsurları tanır ve bunları diğerlerinden ayırır.

Türk dili, özellikle 18. yüzyıldan bu yana tüm dünyada araştırmalara konu olan gözde bir dil konumundadır. Türk dili üzerindeki etimolojik çalışmaların giderek artması, Türkçenin işlevsel kullanımında, sözcük türetiminde ve özleşme deviniminde son derece önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu yüzdendir ki, 1930'lu yıllarda Türkçenin özleşme deviniminde yapılan kimi hatalar, Hasan Eren'in taspitine göre etimolojik çalışmaların eksikliğinden kaynaklanmıştır. (Eren, 1999: XXII). Eren'e göre yalnızca özleşme sorunu için değil, dilde yapılan bilimsel tüm çalışmalarda etimoloji vazgeçilmez bir sahadır.

Çalışmada yabancı dillerle birlikte Türk dilini de içine alan en erken etimolojik sözlüklerden, tamamen Türk dilini içeren çağdaş sözlüklere kadar Türkçenin etimoloji sözlükleri ele alınmış, dağınık çalışmalar bir araya getirilip sentezlenerek değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmenin sonuçlarından bir diğeri de etimoloji sözlüklerinin eğitim alanında da gerekli olduğudur.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarının veya özel okulların özellikle ilköğretim kademelerinde işlenen, “Sözcüğün Yapısı” ya da “Sözcükte Yapı” biçiminde adlandırılmış “Yapı Bilgisi” ile ilgili konulara bu anlamda son derece dikkat edilmelidir. Sözcükte yapılan yapısal çözümlerinin sınıfın seviyesine uygun olması gerektiği kadar, hiç şüphe yok ki bilimsel gerçeğe de uyması gerekmektedir. Öğrencilere yalnızca anlamaları konusunda güçlük çekmemeleri için ya da girecekleri birtakım sınavlara uygun olması açısından “bitki”, “güzel”, “dinle-” gibi sözcükleri basit yapıli sözcüklermiş gibi öğretmek bilimsel bir doğru olmaz. Bu konu dikkatli bir biçimde hem sınıfın seviyesine, hem de bilimsel gerçeğe uygun öğretilmelidir. Bugün Kaşgarlı'nın Divan'ında dahi yansıma olduğunu görebileceğimiz “kişne-” gibi birtakım sözcüklerin, okullarda ya da SBS-YGS gibi sınavlara hazırlık yapan MEB'e bağlı özel dersanelerde yansıma olmadığının öğretilmesi de bilimsel gerçeğe uymaz. İşte tüm bunlar için etimoloji sözlükleri, tıpkı TDK'nin Büyük Türkçe Sözlük'ü gibi, eğitim alanında da (en azından öğretmenler için) gerekli birer materyal durumunda olmalıdır. Elbette Türk Dil Kurumunun bu konuya eğilmesi ve bu konuyla ilgili özel bir çalışma yapması beklenmektedir. Çünkü incelediğimiz etimoloji sözlüklerinden de görülmektedir ki her etimolojik sözlük, etimoloji sahasında uzman olmayan kişilerce kullanılabilir durumda değildir.

Türkçenin etimoloji sözlükleri üzerinde yapılan çalışmada, ele alınan sözlüklerden ve bu sözlüklerle ilgili yararlanılan bilimsel yayınlardan etimoloji sahasında pek çok tartışmalı bilginin olduğu görülmektedir. Türkçenin çağdaş etimoloji sözlüklerinde de hâlâ görülen bu sorun çözülebilmış değildir. Günümüzdeki etimolojik sözlüklerin bu anlamdaki eksikleri geçmişe oranla azalsa da, yukarıda yapılan incelemelerde ele alınan sözlüklerle ilgili bilim adamlarının yaptığı bilimsel değerlendirmelerden dağınık bilgileri ve görüşleri toplamak gerektiği ortaya çıkmaktadır. Etimoloji sahasında verilen yayınların çok iyi taranıp her türlü

bilimsel görüŖe yer verilmesi gerekmektedir. alıŖmada etimolojik sözlük yazarlarının birtakım bilimsel yayınları gözlerinden kaçırdıkları, onların sözlüklerini eleŖtiren Hasan Eren ve Talat Tekin gibi bilim adamları tarafından tespit edilmiŖ ve bu durum eleŖtirilmiŖtir.

Etimoloji sahasında bilimsel anlamda yapılan ağır ve yorucu alıŖmalar, gelecek kuŖaklara bir köprü niteliğinde olmalı ve Türk dili üzerinde alıŖan genç Türkologlara ışık tutmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akın, Cüneyt. (2009). *Kırgız Sözlükçülüğü ve Kırgız Türkçesindeki Sözlükler*, Turkish Studies, İnternational Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 4, Sayı:4, 47-70
- Aksan, Doğan. (2006). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 4. Basım, Ankara
- Aktunç, Hulki. (2002). *Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- Balta, Nevin. (2004). *Andreas Tietze'yi Yitirdik*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: LXXXVII, Sayı: 626, s.191-192
- Boia Lucian. (2001). *Romania: Borderland of Europe* (Çeviren: James Christian Brown) Reaktion Boks, London
- Bozkurt, Fuat. (2002). *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Cihac, Alexandru. (1879). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane, éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt: Ludolphe St-Goar.
- Clauson Sir Gerard. (1956). *The Case Aganist The Altaic Theory*, The Central Asiatic Journal; International Periodical For The Languages, Literature, History And Archaeology Of Central Asia. Volum: 2, 181-1860
- Clauson, Sir Gerard. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*, Royal Asiatic Society of Great Britain and Irelan, London
- Clauson, Sir Gerard. (1973). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford
- Çelik, Fatih. (2010). *Kırgız Dilinin Sözlüğü*, History Studies, Cilt:2, Sayı:1
- Çetintaş, Mesut. (2002). *Haberler*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Aralık 2002, C: 2002/II, Sayı: 612, 1073-1078
- Demircan, Ömer. (2009), *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Develi, Hayati. (2006). *Elifin Öküzü Öküzün Boynuzu*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: XCI, Sayı: 650, 146-149
- Devic, L. Marcel. (1876). *Dictionnaire Étymologique Des Mots FrançAis D'origine Orientale: Arabe, Persan, Turc, Hébreu, Malais*, Imprimerie Nationale, Paris
- Dilaçar, Agop. (1989). Yeni Yayınlar (*Sir Gerard CLAUSON An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, XLVIII+ çift sütun 989 s., Clarendon Press, Oxford, 1972. [=On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçenin Kökenli Sözlüğü]*) Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten., s.275-281
- Dionysius Thrax, *Art of Grammar*
- Egorov, Vasiliy Georgieviç, *Étimologiçeskij Slovar' Čuvaškogo Jazyka*, Çeboksarı, 1964
- Emiroğlu, Kudret. (1989). *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Ankara
- Emre, Ahmet Cevat. (1934). *Dil Yazıları – Türkçenin etimolojisi için metot araştırmaları*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Erbay, Fatih. (2009). *W. Radloff'un Sözlüğünde Yer Alan Çağatay Türkçesine Ait Kelimeler Üzerine Notlar*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi, Sayı: 25, 109-117
- Ercilasun, A.,B. (2011). *Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, <http://www.abercilasun.com/?cat=6>
- Eren, Hasan. (1972). *Çuvaş Dilinin Etymologique Sözlüğü V. G. EGEROV, Étimologiçeskij Slovar' Čuvaškogo Yazıka. Çeboksarı, 1964, 355 s., Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten. 241-265.*

- Eren, Hasan. (1988). Değerlendirmeler: *İsmet Zeki Eyuboğlu: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, (Kitaplar - Tenkit), Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: LVI, S: 443, 272-291
- Eren, Hasan. (1988). *Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü*, Türk Dili, Cilt: LVI, Sayı: 444
- Eren, Hasan. (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü I Yabancı Türkologlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eren, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Örnekler)*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: 1999/I, Sayı: 569, 364-387
- Eren, Hasan. (2002). Değerlendirmeler: A. M. Şçerbak: *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovje svjazi (VIII-XIV.vv)*, (Kitaplar - Tenkit), Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: 2002/II, Sayı: 612, 1063-1068,
- Eren, Hasan. (2005). *Yeni Bir Etimolojik Sözlük*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: LXXXIX, Sayı: 637, 15-33
- Erozan, Fatoş., Shibliyev, Javanshir. (2007). *Review Of Orhan Kabataş, Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği, 148-152
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Evrim Matbaacılık, İstanbul
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal yayınlar, 4. Basım, İstanbul
- Gülensoy Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara
- Gülensoy, Tuncer. (1986). *Doğu Anadolu Osmanlıcası – Etimolojik Sözlük Denemesi* -, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer. (2004). *Bir Etimolojik Sözlük Üzerine Notlar*, C: LXXXVII, S: 627, s. 204-222
- Gümüştam, Gürkan. (2009). *Kıbrıs Ağzı Üzerinde Hazırlanan Sözlükler ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunları*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, volume 4/4
- Hadi, Həsən Bəy. (2003). *Arın – Etimolojik Dərləmə Sözlər*, Tebriz,
- Hatipoğlu, Vecihe. (1981). *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Hepçilingirler, Feyza. (2005). *Öğretenlere ve Öğrenenlere Türkçe Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul
- İlhan, Nadir. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- K., Seydakmatov, (1988). *Kırgız Tilinin Kısaça Etimolojikalık Sözdüğü*, Kırgız Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğü, İlim Yayınları, Frunze, 272 s.
- Kabataş, Orhan. (2000). *Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, xxix+512s., Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:585, 297-300.
- Kabataş, Orhan. (2009). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Lefkoşa
- Kazak SSR Gılım Akademiyası. (1996) *Kazak Tiliniñ Kısaça Etimolojikalık Sözdigi*, Almatı,
- Kitson, Jill. (1999). *The Origin of Lingua Franca*, www.abc.net.au/rn/linguafranca
- Koçoğlu, Vildan, (2006). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)*'in Söz Dizini, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 11-149
- Kononov, A., N., (2004). *Edvard Vladimiroviç Sevortyan Hakkında Birkaç Söz*, (Çeviren: Mirzat Rakımbek Uulu), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:11-II,s53-60

- Köprülü, Fuat. (1926). *Kitabiyat Tenkitleri*, Türkiyat Mecmuası, I. Cilt, Sayı: 294, 291-296
- Levend, A., S. (1971). *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü*, Türk Dili Dergisi, c. XXIV, sayı 236
- Levend, A., S., Dilaçar, A., Dilçin, C., (1972). *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Limbirt, John. (1968). *The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic Iran*, Iranian Studies
- Lunin, B. V. (2004). Aleksandr Mihayloviç Şcerbak, (Çeviren: Mustafa Kayhan), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:11-II, 65-70.
- Mahmûd, Kâşgarlı. (2005). *Divânü Lugâti't Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara (<http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/index.php>).
- Münferid, Abu'l-Hasan Halaç. (2004). *Ali Ekber Dehhoda'nın Yaşamı ve Karakteri*, Name - i Aşina - Ortak Kültür Mirasının Ortak Arayışında, Sayı: 15-16, 103-109 Ankara.
- Nişanyan Sevan. (2008). *Kelimebaz – II*, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul
- Nişanyan, Sevan. (2009). *Kelimebaz – I*, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul
- Nişanyan, Sevan. (2009). *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Melisa Matbaacılık, 4. Baskı, İstanbul
- Ölmez, Mehmet. (1994). *Dolganischer Wortschatz, Marek Stachowski, Uniwersytet Jagielloński, Karkóo 1993, 264 s. (ISBN 83-233-0618-4).*, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı, Simurg yayınları, Cilt: 4, 201-206
- Ölmez, Mehmet. (1994). *Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü, Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü*, Dil Derneği Yayınları, Ankara.
- Ölmez, Mehmet. (1995). *Studien zum Worschatz der Jakutischen Übersetzung des Neuen Testaments, Marek Stachowski, Polska Akademia Nauk-Oddzial w Krakowie, Prace Komisji Orientalistycznej, Nr. 23, The Engima Press, 64 s., Karaków 1995*, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı, Simurg Yayınları, Cilt:5 ; 265-269
- Ölmez, Mehmet. (1997). *Marek Stachowski, Dolganische Wortbildung, Ksiçgarnia Akademiaka, Kraków 1997, 124 S., ISBN 83-7188-169-X.*, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı, Simurg Yayınları, Cilt: 7, 271-276
- Ölmez, Mehmet. (1998). *Etimoloji Sözlükleri*, Kebikeç, Yıl 3, Sayı: 6, 175-184.
- Ölmez, Mehmet., Gustav, Mayer. (1998). *Türkische Studien (Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen)*, Kebikeç Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Nurettin. (1993). *Türk Gramerciliğine Kısa Bir Bakış*, İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Yıl 1, Sayı:1, 52-60
- Paasonen, H. (1908). *Vocabularium Linguae Čuvašicae. Csuvas szójegyzék, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadás, Budapest*
- Pamukçıyan, Kevork. (2003). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, Aras Yayıncılık, Cilt:3, 282-286. İstanbul
- Pihan, Antoine Paulin. (1866). *Dictionnaire étymologique des mots de la langue française derives de l'arabe, du Persan ou du Turc, avec leurs analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais et Italiens*. Imprimerie Impériale. Paris.

- Pröhle, Wilhelm. (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, (Çeviren. Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Räsänen, Martti. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, Helsinki
- Rassadin, V. I. (1980). *Mongolo-Buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah*, Akademiya Nauk SSSR, Moskova.
- Sadık, Hüseyin Muhammed Zade. (2005). <http://www.turuz.com/post/divan-u-lugat-it-turkden-derlenmis-etimologik-sozluok.aspx>
- Sağlam, Feyyaz. (2003). *Dünyada Türkçe ve Türk Edebiyatlar*, İzmir, 2003
- Sağlık, Selcan. (2007). *İsmail Hadi, Güney Azerbaycan'da Yayımlanan Bir Etimolojik Sözlük Üzerine*, Modern Türklük Araştırma Dergisi, Cilt:4, Sayı: 2
- Sedley, David A. (1998). *The Etymologies in Plato's Cratylus*, Journal of Hellenic Studies, Vol. 118
- Sevortyan, E.,A., (1974). *Etimologiceskiy slovar' tyurkskih yazıkov, (Obscetyurkskiye I mejtyurkskiye osnovi na glasniye)*, Akademiya Nauk SSSR, Institut Yazikoznaniya, Izdatel'stvo 'Nauka', Moskova
- Stachowski, Marek. (1993). *Dolganische Wortbildung*, Ksiçgarnia Akademicka, Kraków.
- Stachowski, Stanisław. (1975). *Studien Über Die Arabischen Lehnwörter Im Osmanisch – Türkischen*, Teil I: A – I, Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie Prace Komisji Orientalistycznej, Wrocław
- Starostin, Sergei., Dybo Anna., Murdag Oleg., with assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov. (2003) *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Leiden - Boston: Brill
- Şahin, Hatice. (2006). *Türkçede Ön Ek*, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:7, Sayı:10
- Şenyapılı, Önder. (2009). *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var – 1*, Odtü Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara
- Şenyapılı, Önder. (2009). *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var – 2*, Odtü Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara
- Şimşir, Sabahattin., Bedri, Aydoğan. (2007). Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi. 21-23 Mayıs, Almatı, 117-192
- Tatarintsev, B.,I. (2000). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka*. Tom 1- A- B, Nauka.
- Tatarintsev, B.,I. (2002). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka*. Tom 2- Д, Ё, И, Ы, Nauka.
- Tekin, Şinasi. (2002). *İştikâkçının Köşesi*, Simurg Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Tekin, Talat – Ölmez, Mehmet. (2003). *Türk Dilleri / Giriş*, Sanat Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul
- Tekin, Talat. (1993). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Türk Dili Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 37, 8 – 11.
- Tekin, Talat., (1976). *E. V. Sevortyan, Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obscetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na Glasniye)*, 767 s., Moskva 1974 (Akademiya Nauk SSSR, Institut Yazıkoznaniya, Izdatel'stvo 'Nauka'), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten, s.274-285
- Tezcan, Semih. (2010). *Etimoloji Önerileri*, III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 26-29 Mayıs, 2010, 819-829

- Tietze, Andreas. (1994). *Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar*, II, Türk Dünyası Araştırmaları 4, 159-169
- Tietze, Andreas. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei-Türkischen)*, Simurg Yayınları, Birinci cilt A-E, İstanbul
- Tietze, Andreas. (2003). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı ve Gelişme Safhaları*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: LXXXV, Sayı: 618, 563-567
- Tietze, Andreas. (2010). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei-Türkischen)*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, İkinci cilt F-J, Wien.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul
- Vural, Hanifi., Böler, Tuncay. (2008). *Türkçe Sözlük (Tdk)'ten Hareketle 1944'ten 2005'e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükler*, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 36, 49-63
- Weekley, Ernest. (1921). *An Etymological Dictionary of Modern English*, Londra
- Yakın, Aziz. (1997). *Etimoloji Sözlükleri*, Türk Dili, S. 542, Şubat
- Yavuzarslan, Paşa. (2004). *Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki'si*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:44, Sayı:2, 185-202, Ankara
- Zülfikar, Hamza. (1995). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

ADI: TAŞKIN
SOYADI: İŞGÖREN
DOĞUM TARİHİ: 30.11.1983
DOĞUM YERİ: İZMİR
İLKÖĞRETİM: TURAN ÇAKIN İLKÖĞRETİM OKULU
ORTAÖĞRETİM: ŞEMİKLER LİSESİ
LİSANS: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ BUCA EĞİTİM
FAKÜLTESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜ